

Aqşin Babayev

**NAZİM HİKİMƏT
QALAKTİKASI**

Bakı 2016

Tərtib edəni: Gündüz Babayev

Redaktoru: Sevdə Əlibəyli

Ön sözün müəllifi: Azər Turan

Annotasiya

Aqşın Babayevin bu kitabına müəllifin Nazim Hikmət haqqında xatirələri, şairə həsr etdiyi məqalələri, Nazimlə bağlı olan sənət xadimləri haqqında yazıları, müsahibələrindən bəzi nümunələr daxil edilmişdir.

**Nazim Hikmətli günlərimin
canlı şahidi ömür dostum
Müzəyyən xanıma ithaf edirəm.**

DÜNYA POEZİYASININ TÜRK ŞAHZADƏSİ

Ön söz

(professor Aqşın Babayevin “Nazim Hikmət qalaktikası” kitabını oxuyarkən)

Nazim Hikməti Cem Sultana bənzədirəm..

Cem Sultan qürbətdəki cəlayi-vətən günlərinin birində firəng Süleymana demişdi ki, taxt uğrunda baxt imtahanına çıxdım, Süleyman. Bir gün tarix məndən Vətən qaçqını deyər söz edərsə, şaşmamaq lazım. Vətəni qurtarmaq üçün yola çıxdım, fəqət özümü xilas etməkdə aciz qaldım... Yıxılan dünyanın xarabalığı altında xəyallarım can çəkişir. İdeallarımın tabutunu daşıyıram...

Dünya poeziyasının türk şahzadəsi Nazim Hikmət də bütün didərgin şahzadələr kimi, ən sonunda ideallarının tabutunu daşıyacağını hiss etmişdi...

İstanbulda Bəyazid meydanındakı sənət qalareyasında Nazim Hikmətin bir portretini gördüm. Mavi gözlüdür. Amma div deyil. Sarı saçları var. Amma saman sarısı deyil. Dəmir dağı yandırır əridən Börtəçiniyə bənzəyir.

Səlim Turan Nazimin portretini belə yaradıb: qızmar qırmızıda gur yanan işıq kimi...

Professor Aqşın Babayevin nişan verdiyi qalaktikada da Nazim Hikmət qızmar qırmızının içində gur yanan işıq kimi görünür.

İndi hər yazılan kitab etibarlı olmur.

Amma inanıram ki, Aqşın Babayevin bu kitabı Azərbaycanda da, Türkiyədə də tanınan, bilinən və etiraf olunan bir nazimşünasın (və türkoloqun) əsəri olaraq faktlarının, təhlillərinin, yeniliklərinin ciddi mahiyyətinə, ən başlıcası, Nazim Hikmətin təəssübünü çəkərək yazıldığına görə çağdaş fikir həyatımızın dəyərli örnəklərindən biri kimi qarşılanacaq.

Aqşın Babayev “Nazim Hikmət qalaktikası”nı zadəgan bir üslubda, təvazökar ahəngdə, elmi səbatla yaradıb və təkçə nazimşünaslığa deyil, Azərbaycan filolojisinə etibarlı bir kitab bəxş edib.

Tale bu kitabın müəllifinə Nazim Hikmətin ocağı başında olmaq, onunla duz-çörək kəsmək səadətini də nəsim edib və elə buna görə də Aqşın Babayev başqa tədqiqatçılardan fərqli olaraq, Nazim Hikmətlə bağlı araşdırmasında təkçə arxiv sənədlərinə, Nazim Hikmət haqqında yazılmış başqa kitablara, yaxud Nazim Hikmətin əsərlərinə deyil, eyni zamanda Nazim Hikmətlə canlı ünsiyyətdən doğan yaddaş materiallarına da istinad edə bilir və bu cəhət “Nazim Hikmət qalaktikası”nın orijinal və müstəsna mahiyyətinə ayrıca bir cazibədarlıq gətirir.

Sovetlər dönəmində Azərbaycanın efir məkanında Türkiyə türkcəsini maneəsiz təmsil edən yeganə səs Nazim Hikmətə məxsus idi və Aqşın Babayevin hətta bu kitabında belə təvazökarcasına arxa plana keçirdiyi, (az qala, görünməz etdiyi) ən ciddi faktlardan biri, bəlkə də birincisi ondan ibarətdir ki, Nazimin bizim üçün doğma və canlı türkcəsini-səsini lentə alıb əbədiləşdirən bir başqası deyil, məhz qarşınızdakı “Nazim Hikmət qalaktikası” kitabının müəllifi professor Aqşın Babayevin özü olmuşdu.

Bu mənada Aqşın Babayev təkçə Nazim Hikmətə deyil, bəlkə daha geniş ölçüdə o zaman sovet Azərbaycanında türk ruhunun qorunub saxlanmasına, türk yaddaşının diri qalmasına əvəzsiz xidmət göstərmişdir.

“Nazim Hikmət qalaktikası”nın məhz Bakıda meydana çıxması istər-istəməz mənə (Süleyman Rüstəmin ruhuna rəhmət və ehtiramla) Nazimin ilk kitabını-“Günəşi içənlərin türküsü”nü xatırlatdı. “Günəşi içənlərin türküsü” ilə XX əsrə (və öz tragik aqibətinə) doğru böyük səfərinə Bakıda başlayan Nazim Hikmət, “Nazim Hikmət qalaktikası” ilə XXI yüzilə də Bakıdan uğurlanır. Fərq isə çox ciddidir: 1928-də Nazimi XX əsrə sovet Bakısı, XXI yüzilə isə milli və bağımsız Azərbaycan yola salır.

Bu kitabın məziyyətlərini bir-bir sayıb təfsilata varmaq istəmirəm.

Amma inandığım bir gerçəyi etiraf etməklə yazımı tamamlayıram. Ziyalılığın, aydınlığın və alimliyin alplıq mərtəbəsində asudə ömür sürən professor Aqşin Babayevin varlığını qapsamış əhval Nazim Hikmətcəsinədir və mənə elə gəlir ki, indi başqa dünyada, ayrı bir aləmdə olan Nazim Hikmətin bu dünyada, bizim aləmə yansıyan ruhunun bir şöləsi də elə Aqşin Babayevin özüdür.

NAZİM HİKMƏTƏ BAĞLI ÖMRÜM

1957-ci il... Azərbaycan Dövlət Universitetinin iclas salonu. Nazim Hikmət kürsüdədir. Biz tələbələr uzaqdan-uzağa seyr edirik onu. Gur səsi dalğa-dalğa yayılır: “Bu müqəddəs, bu qüdsal evinizə – darülfünunuza çağırduğunuz üçün təşəkkürlər edirəm. Məni dünyanın ən bəxtiyar insanlarından biri yaptınız. Və mən indi burada düşünürəm ki, bəlkə mən görmədim, amma oğlum görəcək, necə İstanbulda da, bizim universitetdə də belə bir salon olacaq, oraya da Azərbaycandan bir şair gələcək, məsələn, indi burda şeir oxuyan bu qızcığaz gələcək. Siz məni necə qarşılayırsınızsa, onlar da onu elə qarşılayacaqlar. O şairdən bir istəyim var. O, oraya getdiyi vaxt mənim İstanbullu gənclərimə desin ki, bizə də sənin Nazimin gəldi. Biz onu qardaş kimi bağrımıza basdıq və biz ona çox şeyi öyrətdik. Nə öyrəndisə bu dünyada, çoxunu bizdən öyrəndi. Bunu söyləməyi unutmasın. Və məndən salam söyləsin. Çünki, bəlkə mən məmləkətimə qovuşa bilmədim. Amma o, mənim məmləkətimi görəcək.”

1961-ci il... Moskvadayam. Şairin evində onunla üzbəüz oturmuşam. İnana bilmirəm ki, “Mavi gözlü dev”lə görüşmüşəm.

1962-ci il... Şair Bakıda qonaqdır. Radio jurnalisti kimi səsini lentə yazıram. Ayrılıanda deyir: “Müdafiənə məni də çağır. Unutma.”

1963-cü il... Nazimin qəfil ölüm xəbərini eşidirəm. Uşaq kimi ağlayıram.

1967-ci il... Nazim Hikmətin yaradıcılığına həsr olunmuş namizədlik dissertasiyamı müdafiə edirəm. Nazimşünas, bizim həmyerlimiz Əkbər Babayevdən teleqrafla rəy və təbrik məktubu almışam. Müdafiəmdə Nazim

Hikmətin müəllimi hesab olunan, Türkiyənin məşhur jurnalisti Zəkəriyyə Sərtəl iştirak edir.

1972-ci il... Şairin Vətəni Türkiyədəyəm. Üç illik işləməyə gəlmişəm. Nazimin həsrətində olduğu, bircə dəfə də görmədiyini Toros dağlarından keçirəm.

Adana şəhərində kitab mağazasında mənə bir türk: “Bizdə vətən xaininin kitabı satılmaz” deyir. Baxıram bu türkə, ürəyimdən qara qanlar axır. Niyə beləlik biz? Amma çox keçmədən bu xəyal qırıqlığı tərk edir məni. Türkiyədə tanış olduğum dostlar – Ercan, Kamal, Yusif Nazimdən şeirlər deyirlər. Sevinirəm. Demək türklər Nazimi sevirlər.

Haşiyə: Heç ağıma da gətirə bilməzdim ki, Nazim Hikmətin YUNESKO xətti ilə 2002-ci ilin yanvar ayında keçiriləcək yubileyinin əks-sədası həm Türkiyədə, həm də Azərbaycanda çoxlarını sevindirəcəkdir, bəzi adamların qanını qaraldacaq. Nazimi sevməyənlər əvvəllər sanballı adamlar olub. Məsələn, Orxan Seyfi, Pəyami Səfa... İndi Nazimin bədxahları orijinal görünmək üçün dəridən-qabıqdan çıxan tör-töküntülərdir. Ancaq onlar istəsə də, istəməsə də, Nazim Hikmətin 100 illiyi bayram edildi. Dünyanın bir çox ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda da Nazim Hikmət yubileyi təntənə ilə keçirildi. Nəşriyyatlarımız bu böyük sənətkar haqqında kitablar nəşr etdilər. Görkəmli bəstəkarımız Arif Məlikovun Nazim Hikmətin ölməz əsəri əsasında yaratdığı “Məhəbbət əfsanəsi” baleti bir daha İstanbul teatrının səhnəsini bəzədi. Bir sözlə, Nazimin 100 illiyi böyük təntənə ilə keçdi.

1975-ci il... Türkiyədən Azərbaycana dönürəm. Nazimin kitabları ilə. Dünya xali deyil. Nazimi sevənlər çoxdur.

1976-1991-ci illər... Radioda işlədiyim illərdə Türkiyədən gələn qonaqları - Haldun Taneri, Əziz Nesini, Kamal Bayramı, Vedat Türkəlini,

Oqtay Akbalı, Asim Bezercini və başqa sənət xadimlərini qarşılayıram. Sözümlər-söhbətimiz Nazim Hikmətdəndir.

1978-ci il... Nazim Hikmət haqqında kitabım Bakıda “İşıq” nəşriyyatında çap olunur.

1982-ci il... “Cümhuriyyət dövrü türk dramaturgiyasında ictimai motivlər” adlı kitabım Azərbaycan Elmlər Akademiyasının “Elm” nəşriyyatı tərəfindən çap olunur. Kitabın Nazimə həsr olunmuş ayrıca fəslə var.

1989-cu il... “Nazim Hikmət və yaşamı” adlı kitabım Berlində türk dilində işıq üzə görünür. (Onu qələm dostum Yüksəl Kaya türkcələşdirmişdir.)

1992-ci il... Bakıya jurnalist Mustafa Ekmekçi gəlir. Nazim Hikmət dilindən düşmür. Onu tanıyanlardan müsahibələr alır. Nazim Hikmət haqqında xüsusi reportaj hazırlayır. Şairin Azərbaycanla bağlılığını öyrənir.

1996-cı il... Türk dramaturgiyasına həsr olunmuş doktorluq dissertasiyamı müdafiə edirəm. Araşdırmanın böyük bir hissəsi Nazim Hikmətin dram yaradıcılığına həsr olunmuşdur. Televiziya və radio verilişlərində Nazim haqqında danışırım, iftixar hissi keçirirəm.

1998-ci il... “Azərbaycan və türk dünyası” adlı kitabım çapdan çıxır. Onun böyük bir hissəsi Nazimə həsr olunub.

2000-ci il... Mən Nazim Hikmət Kültür və Sanat Vakfının Məsləhət Şurasının üzvü seçilmişəm.

Yenə 2000-ci il... “100 yaşlı Nazim Hikmət” adlı kitabım kütləvi tirajla işıq üzə görünür və bu kitabıma görə 2001-ci il aprelin 11-də Beynəlxalq Mükafatlar Akademiyasının “Humay” mükafatına layiq görülürəm.

2012-ci il... Türkiyədə “Nazim və Azərbaycan” kitabım çap olunur.

Üç il həyat yoldaşım, qızım Nazim Hikmətin Vətəndə yaşamışam. Ömür dostum Müzəyyən xanım Zəkəriyyə Sərtəlin Nazim Hikmətə həsr etdiyi “Mavi gözlü Dev” kitabını dilimizə çevirib. Oğlum Gündüz aliəsi ilə birlikdə beş ildir ki, Nazimin Vətəndədir. Burada işləyir. Nəvələrim Nazimin dilində təhsil alırlar. Qızım Aytən Nazim Hikmətin fəlsəfi görüşlərinə həsr olunmuş dissertasiya müdafiə edib. Fəlsəfə doktorudur. Evdə yazı masamın üstündə əlini çənəsinə söykəyib mənəli gözləri ilə mənə baxan Nazim Hikmətin şəkli var. Audio-kasetlərdə Nazimin səsi var. Bu səslər içərisində onun özünün oxuduğu şeirlər də var, mənəim ondan aldığı müsaibələr də...

Bütün bu dediklərim ömrümün bir parçasıdır... Tələbək illərindən bu günə qədər gəlib çatan Nazim Hikmətə bağlı ömür! İnanıram ki, gündəngünə şöhrəti ucalan Nazim Hikmətin gələcək tədqiqatçıları heç olmasa bir yerdə mənəim adımı çəkəcəklər. Bu, mənəim üçün böyük qürur olacaq. Həyatda olsam da, olmasam da... Amma hələ ki, torpağın üstündəyəm. Nə qədər ki, torpağın üstündəyəm, Nazimdən deyəcək, Nazimdən yazacağam.

Sizə, əziz oxucular, təqdim etdiyim bu kitabda Nazim Hikmətə həsr etdiyim və onunla bağlı insanlardan söz açdığım yazılarım toplanmışdır. Bu yazıların böyük bir qismi müxtəlif illərdə dövrü mətbuatda işıq üzü görmüşdür. Təkrarlar olsa, üzürlü hesab edin.

NAZİM HİKMƏTİN 100 İLLİYİ

Nazim Hikmət haqqında çox yazılıb, çox deyilib, hələ çox yazılacaq və çox deyiləcək. Çünki Nazim Hikmət bütün dünya miqyasında tanınmış böyük sənətkardır. Türk dünyası onunla fəxr edir, hələ bundan sonra da fəxr edəcək. Mənim ömrümün təxminən əlli ili Nazim Hikmətlə bağlıdır. Daha dəqiq desək, bütün şüurlu həyatımı Nazim Hikmət yaradıcılığının tədqiqinə həsr etmişəm. Kitablarım, məqalələrim çap olunub, televiziya verilişlərində, radio proqramlarında onun haqqında dəfələrlə danışmışam.

2002-ci il, hamıya məlum olduğu kimi, YUNESKO tərəfindən Nazim Hikmət ili kimi elan olundu. Böyük söz ustasının 100 illiyi ərəfəsində və ondan sonra Nazim barədə çox yazıldı, çox deyildi. Bu dövr özü ayrıca bir tədqiqat obyektidir. Bu müddətdə Nazimi sevənlər də oldu, sevməyənlər də. Bu da təbiidir. Nəhəng şəxsiyyətlər hamı tərəfindən sevilə bilməz. Amma Nazimin sevənləri çoxdur. Buna görə də o, həmişə yaşayacaq.

Bu kitabı qələmə almaqda məqsədim son illər Nazim Hikmətlə bağlı hadisələrə və araşdırmalara qiymət vermək, ümumiyyətlə, Nazim Hikmət dünyasından söz açmaqdır. Altmış bir il ömür sürmüş Nazim Hikmət təzadlı bir həyat yaşayıb. Özünün dediyi kimi: “həpislərdə de yattım, böyük otellerdə de”. Onun böyük sənətinə münasibət də təzadlıdır. Kimi onu sevir, kimi də bəyənmir. Kommunist olduğu üçün, “Vətəni atdığı üçün” bəyənmir. Guya kommunistdən şair olmaz. Guya məcbur olub Vətəni tərk edən insan “Vətən xaini”dir.

Nazimin 100 illiyi ilə əlaqədar Azərbaycanda da tədbirlər oldu, Türkiyədə də. Təkcə türk dünyasında yox, Amerikada, Rusiyada, Fransada, İngiltərədə, İtaliyada və başqa ölkələrdə Nazim Hikmətə həsr olunmuş

tədbirlər həyata keçirildi. Pyesləri yenidən tamaşaya qoyuldu, kitabları təkrar nəşr olundu.

2002-ci ilin yanvar ayında Nazim Hikmət Kültür və Sanat Vakfının təşəbbüsü ilə İstanbulda şairin 100 illiyinə həsr olunmuş məclis keçirildi. Həmin məclisə mən də dəvətli idim. Kiçik bir çıxış da hazırlamışdım və faksla İstanbulla göndərmişdim. Gedə bilmədim. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, xalq yazıçısı Anar da həmin məclisə dəvətli idi. O, İstanbuldan qayıdıandan sonra televiziya ilə çıxış edərkən tamaşaçılara belə dedi: “Müəyyən səbəblərdən Aqşın Babayev İstanbulda keçirilən Nazim Hikmət tədbirlərində iştirak edə bilmədiyi üçün onun çıxışını mən oxudum.” Mən həm şəxsən, həm də televiziya ilə Nazim Hikmət haqqında çıxış edərkən Anar müəllimə dərin təşəkkürümü bildirdim.

Həmin ilin apreldə mən Nazim Hikmət yubileyində iştirak etmək üçün İstanbul bələdiyyəsinin dəvəti ilə İstanbula gəldim. Ömür-gün yoldaşım Müzəyyən xanım Nazim Hikmət vurğunu olduğu üçün İstanbula onunla bərabər getmişdim. Tədbirlər aprel ayının 6-da başlayacaqdı. Amma biz artıq aprelin 3-də İstanbulda idik. Şəhəri gəzir, təəccübümüzü gizlədə bilmirdik. Nazim Hikmətin 100 illiyi ilə əlaqədar kinoteatrlara, müxtəlif mədəniyyət mərkəzlərinə afişalar vurulmuşdu. Bu dəfə Türkiyəyə iri həcmli bir məruzəmlə gəlmişdim. Adı belə idi: “Azərbaycanda Nazim Hikmət, Nazim Hikmətdə Azərbaycan”. Həmin günü, həmin dəqiqəni səbirsizliklə gözləyirdim. Bir axşam taksi ilə qaldığımız “Eresin” otelinə dönəndə şofer hal-əhvaldan sonra bizdən soruşdu:

– Xeyir ola, İstanbula nə münasibətlə gəlmisiz?

– Nazim Hikmətin 100 illiyi münasibəti ilə, – dedim.

Cavan oğlan qaş-qabağını tökdü. Xeyli susduq. Sonra özü dilləndi:

– Mən Nazim Hikməti sevmirəm, – dedi.

- Niyə? – deyə soruşdum.
- Çünki o, Türkiyəni atıb getmişdi.
- Axı o, məcbur olmuşdu, – dedim.

Bu son cümləmin qarşısında şofer yenə susdu, sonra əlavə etdi:

- Bir şair kimi də xoşuma gəlir. Ancaq kommunist şeirləri yazıb.

Mən ona Nazim Hikmətin “Məmləkətim” şeirini birnəfəsə əzbər dedim, Nazim Hikmətin taleyindən danışdım. Bir az dəyişdi elə bil şofer. Amma əvvəlki fikrindən dönməmişdi. Söhbəti dəyişmək üçün bir az da Türkiyəni iflasa uğradan dövlət məmurlarını söydü.

Səhəri gün bir dükanda qərribə görüşümüz oldu. Cavan bir oğlan Nazim Hikmətin yubileyi münasibəti ilə İstanbula gəldiyimizi bilib çox sevindi. Ayrılarəkən məndən xahiş etdi ki, Nazim Hikmətə aid yazdığım kitablardan ona göndərim. (Bakıya qayıtdıqdan sonra türk səfirliyinin bir işçisi ilə ona “100 yaşlı Nazim Hikmət” kitabımı göndərdim.)

Aprəl ayının 5-də otelin birinci mərtəbəsində həmyerlim, görkəmli rejissor, uzun illər Türkiyədə dərs deyən və bizi Nazim Hikmət yubileyinə dəvət edən Tofiq İsmayılovu gördüm. Rəngi ağappaq idi.

- Nə olub? – deyə maraqla soruşdum.

- Nazim Hikmətin yubileyi təxirə salındı, başqa vaxta keçirdilər. Gəldim sizi xəbərdar edim.

Beləliklə, ikinci dəfə də mənə İstanbulda Nazim Hikmətin yubileyində söz demək qismət olmadı. Geriyə döndük. “Təxirə salındı” sözü də bəhanə imiş. Amma, ədalət naminə, deyim ki, ümumiyyətlə, Türkiyə Nazim Hikmət yubileyini qeyd etdi desəm, səhv etməyəm. Nazim Hikmət Kültür və Sənət Vakfı bir çox tədbirlər həyata keçirdi, şairin kitabları çap olundu, haqqında məqalələr yazıldı, televiziya proqramları təşkil edildi (xüsusən

Kanal-D Nazim Hikmət haqqında maraqlı bir verilişlə ekrana çıxdı.) Bir sözlə, Nazim Hikmət yenidən yaşadı.

Azərbaycanda da Nazim Hikmətin yubileyi layiqincə qeyd olundu. Bu işdə Yazıçılar Birliyinin sədri Anarın fəaliyyətini xüsusilə qeyd etmək istəyirəm. O, Nazim Hikmətin “Günəşi içənlərin türküsü” adlı kitabını nəşr etdirdi, yubiley tədbirləri keçirdi. Sevinirəm ki, mən yubiley tədbirlərində fəal iştirak etdim, yuxarıda adı çəkilən kitabda iki məqaləm verildi, Nazimlə bağlı televiziya ilə çıxışlarım da oldu. Amma könül istərdi ki, bu tədbirlər daha çox olaydı...

“Günəşi içənlərin türküsü” nəşr olunanda mən özümdə olan Nazim Hikmətlə əlaqədar 220 ədəd fotosəkli Anar müəllimə təqdim etdim. Şəkillər mənə bir az gec qaytarıldığı üçün həyəcanlanmışdım. Qorxdum ki, nəşriyyatda itirərlər. Lakin belə olmadı. Anar müəllim mənə 220 şəkil yerinə 245 şəkil qaytardı. Özündə olan fotoları da mənə verdi. Mənim çox istədiyim gözəl yazıçımız Anar çox səxavətli insandır. Hər dəfə İstanbuldan geri dönəndə mənə kitab, buklet və s. hədiyyə edir. Ona həm bir dost kimi, həm də Nazim Hikmət yaradıcılığının tədqiqatçısı kimi həmişə minnətdaram. Bir qrup cızmaqaraçı Nazim Hikmətə, Rəsul Rzaya, Anara və yazdığım “Nazim Hikmət və Rəsul Rza” məqaləsinə görə mənə hücumlar edəndə, Anarın necə qəzəbləndiyini, bənizinin necə ağardığını görmüşəm. Amma, nə eybi, Rəsul Rza demişkən, “ədəbi mığmığalar” olub və həmişə də olacaqdır. Nə yaxşı ki, bu “ədəbi mığmığalar”a cavab verən ziyalılarımız var. Yeri gəlmişkən, tanınmış qələm sahibi Kərbəlayi Müzəffərin “Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Katibliyinə” adlı məqaləsindən aşağıdakı cümlələri misal gətirmək istəyirəm.

“Bu gün Anar da, Elçin də, Vaqif Səmədoğlu da müasir Azərbaycan ədəbiyyatı sarayının ən ağır sütunlarından biridirlər. Həmin sütunları

“alatorançılar” (“Ədalət” qəzetinin “Alatoran” əlavəsindən söhbət gedir) kimi səssiz əsən küləklər çökdürə bilməz. Əgər onlarda Əli Kərim təvazökarlığı, Vaqif İbrahim utancaqlığı, Məmməd Araz qüruru, Aqşın Babayev abır1, Mədinə Gülgün həyası yoxdursa, onlara baş qoşmağa dəyərmi?”

Mən Kərbəlayi Müzəffər qardaşıma bu cümlələrə görə minnətdarlığımı bildirirəm. Amma burda bir məsələ də var. Nadana cavab verməyəndə, o, öz cahilliyini davam etdirir. Onları yerində oturtmaq hər birimizin vəzifəsidir. Biz onlara baş qoşmasaq, onlar “baş yeməkdə” öz üzdənirəq fəaliyyətlərini davam etdirəcəklər. Bu, əlbəttə, mənim nöqtəy1-nəzərimdir.

Ona görə də bu yazımda mən Nazim Hikmət haqqında bədxahlıq edən, onun yaradıcılığını pisləyən, şəxsiyyətini bəyənməyən birhüceyrəli “tədqiqatçılara” cavab verəcək, öz münasibətini bildirəcəyəm.

İndi isə 2002-ci ilin aprel ayında Nazim Hikmətin 100 illiyi münasibəti ilə İstanbulda edə bilmədiyim məruzəmin mətnini sizə təqdim edirəm.

NAZİM HİKMƏTDƏ AZƏRBAYCAN, AZƏRBAYCANDA NAZİM

HİKMƏT

Hörmətli Kültür işləri dairə başkanı Şenol Demiröz!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Böyük Nazimin Vətəmində Türk dünyasının ulu sənətkarının 100 illiyinə həsr olunmuş təntənələrdə iştirak etdiyim üçün sonsuz qürur hissi duyuram. Nazim Hikmətin son günlərinə qədər onunla üzbə-üz oturub söhbət edəndə, Moskvadakı evində görüşəndə ağıma da gətirə bilməzdim ki, Nazimin 100 illiyində onun “Sevgili İstanbul”unda “Nazim Hikmətdə Azərbaycan, Azərbaycanda Nazim Hikmət” mövzusunda məruzə edəcəyəm. Bu mənim üçün böyük səadətdir.

Mən ruha inanıram. İnanıram ki, bu gün Nazim bizimlədir, bax bu salondadır, bizi dinləyir, ancaq danışa bilmir. Danışa bilsəydi, “saçının ağında, ürəyinin infarktında, alnının cizgilərində” yaşayan məmləkətinin daşını, torpağını öpərdi, bizləri bağrına basardı, Türkiyə-Azərbaycan qardaşlığına sevinərdi. Sevinərdi ki, on yaşlı müstəqil Azərbaycanla səksən yaşına çatmaqda olan Türkiyənin dostluğuna, qardaşlığına daha heç bir qüvvə mane ola bilməz. Bu dostluq sarsılmazdır, əbədidir və ölməzdir. “Nazim Hikmətdə Azərbaycan, Azərbaycanda Nazim Hikmət” mövzusunda toxunmazdan əvvəl, mən bu ölməz sənətkarla görüşlərimdən qısaca söz açmaq istəyirəm. İlk görüşüm 1961-ci ilin payızında oldu. Həmin görüşdən dörd il əvvəl Universitet tələbəsi ikən mən Nazim Hikməti görmüşdüm. O vaxt, yəni 1957-ci ildə Nazim Hikmətin Azərbaycana gəlişi, sözün həqiqi mənasında, bayram təntənəsinə çevrildi. Bu təntənələrdən biri də Azərbaycan Dövlət Universitetinin akt salonunda oldu. Salon ağzına qədər adamlarla dolu idi. Mən lap arxada ayaq üstə dayanıb uzaqdan-uzağa şairi məftunluqla seyr edir, onun ilk dəfə eşitdiyim "Yanmamış cığara" adlı

şeirini xatırlayırdım. Universitet tələbələri, xüsusən gənc şairlər Nazim Hikmətə həsr etdikləri şeirlərini oxuyur, böyük sənətkara məhəbbətlərini bildirirdilər. Axırda Nazim Hikmət söz aldı və çox gözəl bir nitq söylədi. Mənim arxivimdə həmin lent yazısı var.

Nazim Hikmət 1957-ci ildə Bakıda olarkən "30 ildən sonra" adlı bir şeir yazdı. O, bu əsərində 1927-ci illə 1957-ci il arasında baş verən yeniliklərdən, hadisələrdən söz açır, Azərbaycana və azərbaycanlılara olan dərin məhəbbətini şirin duyğularla əks etdirirdi. Söz yox ki, o vaxt tələbə olan mən ağıma da gətirə bilməzdim ki, gün gələcək, bu böyük sənətkarla onun evində üzbəüz oturub, söhbət edəcəyəm, sonra da onun yaradıcılığından əsər yazacağam.

Moskvaya gəlməkdə məqsədim Nazim Hikmətlə görüşmək idi. Şeirlərini sevə-sevə oxuduğum, hələ məktəbli ikən "Nazim Hikmətə azadlıq!" tələbi ilə mətbuat səhifələrində çıxış edən sənət adamlarımızın böyük şairə məhəbbəti xatirimdə idi. 1938-ci ildən 1950-ci ilə qədər həbsxanada yatan, sonra isə Moskvanı ümid yeri bilib Sovetlər ölkəsinə gələn bu nadir sənətkarla görüşmək dissertasiya işimi yazmağa başlayandan bəri ən böyük arzum idi. Amma nə üçünsə buna inana bilmirdim. Yəni mən Nazim Hikmətlə görüşə biləcəyəmmi? Onu gözlərim önünə gətirir, xəyalən sual verir, cavab alırdım. Suallarımı ayrıca bir bloknotda qeyd etmişdim ki, unutmayım.

Əkbər Babayevlə görüşəndə bu sualları ona oxudum. Əsasən bəyəndi. Sonra biz Əkbər Babayevlə bərabər Asiya Xalqları İnstitutuna getdik. O, Nazim Hikmətin evinin telefon nömrəsini yığa-yığa mənə dedi: "Xaricdən təzəcə gəlib. Adətən o, belə hallarda iki-üç gün istirahət edir. Yəqin ki, bu gün səni qəbul edə bilməyəcək. Danışarıq sabaha, ya o birisi günə. Arzuna

çatarsan." Bu sözləri deyib Əkbər müəllim sifət dolusu gülümsündü və elə həmin dəqiqə də telefona gələn xanımı ilə danışdı, sonra telefona Nazim Hikmət gəldi.

Əkbər Babayev Nazim Hikmətə mənim barəmdə məlumat verdi. Və gözləmədiyim halda uca səslə "geliyoruz" dedi. Dəstəyi yerinə qoyandan sonra təəccübünü gizlətmədi:

– Görünür, ustad Azərbaycan üçün darıxıb. "Azərbaycan" kəlməsini eşidən kimi "haydı, gəlin" dedi. – Getdik, Aqşın!

Həsretində olduğum böyük bir insanla görüşə gedirdim. Nazim Hikmətin evinə Əkbər məni öz maşınında apardı. Ürəyim çırpınırdı, həyəcanımı heç cür gizlədə bilmirdim. Nəhayət ki, gözlənilən dəqiqələr gəlib çatdı. Əkbər Babayev qapının zəngini basmışdı, ikimiz də müntəzir şəkildə dayanmışdıq. Qapı açıldı. "Mavi gözlü dev" göründü. Şəkillərdə gördüyümdən fərqli idi. Alov kimi sapsarı saçları, mavi gözləri vardı. "Buyurun, buyurun" dedi.

Ürkək-ürkək dəhlizə girdim. Ayaqqabılarımı çıxardım, ev başmaqlarını geyinib Əkbərlə bərabər içəri keçdim.

Nazimin evi təmtəraqlı deyildi, amma çox səliqəli idi, zövqlə bəzədilmişdi. İlk növbədə nəzərimi müxtəlif fiqurlar cəlb etdi. Görünür, fiqurlara çox baxdığımıza görə, Nazim Hikmət də çevrilib kitab şafının yanındakı fiqurlara nəzər saldı və dedi: "Bunları xaricdən gətirmişəm. Hər xarici ölkədən bir fiqur."

Əlini kiçik bir eşşək fiqurunun üstünə qoyub dedi:

- Dünyanın ən zavallı məxluqdur bu. Dinməz-söyləməz gecə-gündüz işləyir, çalışır.

Bunu deyib güldü və üzünü mənə tutdu:

- Əvvəlcə, de görüm, Azərbaycanda nə var, nə yox? Rəsul Rza necədir? Süleyman Rüstəm neyləyir? Əkbər mənə dedi ki, sən radioda işləyirsən. Demək, Zəkəriyyə Sərtəli tanıyırsan. Necədir onlar? ("Onlar" deyəndə həm də Zəkəriyyə bəyin ömür dostu Səbiyə xanımı nəzərdə tuturdu.)

Bu suallara ətraflı cavab verdikdən sonra, türk kommunisti İkmek Affanı soruşdu.

- O da bizimlə çalışır, - dedim.

Nazim Hikmət köks ötürdü.

- O zavallının başına nə oyun qalmadı gəldi. Sibirə sürgün etdilər. Elə Zəkəriyyə bəyin taleyi də onunku kimi oldu. Mətbəəsini dağıtdılar. Əli hər yerdən üzüldü, ölkədən didərgin düşdü.

Nazim Hikmətin əllərinə baxdım. Çilli idi. Şairin "Sağ əlim" şeiri yadıma düşdü. Misralar qulaqlarımda səsləndi. Sonra söhbət Arif Məlikovun "Məhəbbət əfsanəsi" baletindən düşdü. Ürək dolusu danışdı. (Bu haqda Arif Məlikov oçerkində söz açmışam).

Nazim Hikmət 10 il idi vətəninə ayrılmışdı. Bu 10 il ona yəqin ki, əlli il kimi gəlirdi. Amma qəribədir ki, şairlə bu ilk görüşümdə mən onun sözündə, söhbətində, simasında kədər görmürdüm. Ürək infarktı keçirmiş Nazim, elə bil ömründə xəstəlik görməmişdi. Geyimi, keçimi, şuxluğu onun nikbinliyindən xəbər verirdi. Həyatın hər üzünü görəndə, "ayrılıqların çeşidini bilən" Nazim polad kimi idi. (Sonradan bildim ki, bu, zahirən beləymiş.)

Bloknotumu açdım. Suallara başlamaq istəyirdim ki, şair özü mənə qabaqladı:

- Deyirlər məndən dissertasiya işi yazırsan.

- Bəli, Sizin dram yaradıcılığınızdan, - deyə sevinclə dilləndim.

Gözləmədiyim halda şair dedi:

- Çox nahaq yerə!

Dedi və güldü. Mən pərt olmuşdum. Şair bu pərtliyi hiss etdi.

- Axı niyə məhz mənim dram yaradıcılığımın yazmaq istəyirsən?

Özümə bəraət qazandıрмаğa, fikirlərimi sübut etməyə çalışdım:

- Dram əsərlərinizdə novatorluq var. Həm də bu novatorluq mübahisəlidir. Həm Türkiyədə, həm Rusiyada olan bəzi teatrşünaslar bu novatorluğu qəbul etmirlər. Mən də bir tədqiqatçı kimi istəyirəm onlara sübut edim ki, Sizin dram yaradıcılığınızda yenilikçilik qəbul edilməlidir və bunu faktlarla, konkret dəlillərlə sübut edəcəyəm. Axı Sizin poeziyanızda da...

- Hə, - dedi Nazim Hikmət, - poeziyada da mənim başım bəlalı olub. Mən sərbəst şeirlər yazanda, bədxahlarım hay-küy salmışdılar. Biri də yazmışdı: "Yəhya Kamaldan sonra gələn Nazim Hikmət aləmi bir-birinə qarışdırdı. Sərbəst vəzn Türk ədəbiyyatına yabançıdır və sairə." Sərbəst vəzn Türk ədəbiyyatına yabançı deyil. Bu yanlış fikirdir.

Deyəsən sənətkarı yavaş-yavaş razı sala bilirdim. Şairlə fikir mübadiləsindən sonra, Nazim Hikmət dedi:

- Sözümlənin canı budur ki, novatorluqdan yazanda belə çıxmasın ki, türk dramaturgiyasında yenilikçilik mənim adımla bağlıdır. Sən türk xalq tamaşalarını əldə et, oxu. "Qaragöz"ü, "Orta oyunu"nu, "Məddah"ı. Onda bilərsən ki, türk dramaturgiyası öz qaynağını hansı mənbələrdən alır. Sonra İbrahim Şinasini, Namiq Kamalı, Əbdülhəq Hamidi yaxşı öyrən.

Şair əlimdəki bloknota nəzər saldı:

- Neçə sualın var?

- Otuzdan çoxdur, - dedim.

- Paho... Deyirsən, yəni bu gün mən bunların hamısına cavab verməliyəm.

Yaranmış vəziyyətdən məni Əkbər Babayev xilas etdi:

- Ustad, vacib deyil bu gün bütün suallara cavab verəsiniz. Aqşın hələ Moskvada çox qalacaq.

Şair razılaşdı. Elə bu vaxt qapının zəngi çalındı. Hündür boylu bir rus gənci qapı ağzında görüldü. Nazim Hikmətlə köhnə tanışlar kimi görüşdü. Hal-əhvaldan sonra, məqaləsi haqqında rəyini bilmək istədi. Söhbət əsnasında məlum oldu ki, o, türk dili tədqiqatçısıdır, Asiya Xalqları İnstitutunda işləyir. Əkbəri də yaxşı tanıyırdı. Nazim yazı masasının üstündəki məqaləni götürüb ona qaytaranda gəncin sifəti bulud kimi tutuldu.

- Ustad, bəs Sizin... rəyiniz?

Nazim sərt şəkildə cavab verdi:

- Bu şəkildə rəyim olmayacaq. Sənin məqalənin adı nədir? - deyə şair sınaıyıcı nəzərlərlə gəncə baxdı.

Gənc belə cavab verdi:

- "Nazim Hikmət və türk dilinin saflığı".

Nazim bir müəllim təkini ilə sözə başladı, amma sonra olmadı, əsəbiləşdi:

- Türk dilinin saflığı məsələsini və bu uğurda mübarizəni mənim adımla bağlamaq qətiyyənlə doğru deyil. Dərinə gedin, keçmişlərə baş vurun. Türk dili xalq ədəbiyyatında daha saf olub. Sonra da, Yunis İmrə yaradıcılığını oxuyun. Lap elə Mehmet Emni oxuyun. Türk dilinin saflığını qoruyanların birincisi mən deyiləm. Aydın oldumu?

- Oldu, ustad, - dedi gənc, - Sağ olun.

Nazim Hikmət elə bil peşman olmuşdu. Ona görə də bir neçə kəlmə ilə gənci təriflədi:

- Amalın, məqsədin yaxşıdır. Mənim dediklərimi nəzərə alsan, çox gözəl bir məqalə alınacaq. Mən də sənə yaxşı bir rəy verəcəyəm. İndi bir çayımızı iç, sonra gedərsən.

Stola çay gəldi və ilk dəfə Nazimin Vera Tulyakova adlı xanımını gördüm. Nazimdən xeyli cavan idi. Yanaqlarından qan damırdı.

Cavan oğlan bizdən qabaq getdi. Sonra Nazim, Əkbər və mən bir yerdə evdən çıxdıq. Nazim Hikmət teatra getməli idi. Əkbərin maşınında mən arxada oturmuşdum. Ancaq onların söhbətlərinə qulaq asırdım. Nəse soruşmaq istəyəndə də utanırdım. Özüm hiss eləyirdim ki, bu, bir fürsətdir əlimə düşüb, maraqlandıqlarımı soruşmalıyam. Amma heç nə soruşmurdu. Elə bil ürəyimdəkiləri Nazim başa düşdü və dedi:

- Sən darıxma. Lap elə günü sabah, səhər 11-də səni gözləyirəm. Gəl, söhbətimizə davam edək.

Ürəyim təskinlik tapdı. Ustada təşəkkürümü bildirdim.

Sonrakı görüşümüz ertəsi gün oldu. Saat 11-də Nazim Hikmət geyimli-kecimli idi. Əkbər Nazimdən danışanda bir dəfə demişdi ki, o, həmişə səhər yuxudan duran kimi üzünü qırır, səhər yeməyindən sonra qəzetlərə baxır, yazı masasının arxasına keçir və qələmə sarılır.

Nazim Hikmət məni görəndə dedi:

- Hə, qoçaq, keç, otur, qəzetlərə bax, mən süd alıb gəlirəm.

Yadımdadır, lap balaca uşaq kimi Nazimə yalvardım:

- Olar mən də gedim Sizinlə?

Gülə-gülə dedi:

- Evdə tək qalmaqdan qorxursan?

Hər ikimiz güldük. Daha bir söz demədi. Razılaşdı. Əslində onunla süd almağa getməyim, bu görüşün hər anından, hər dəqiqəsindən istifadə etməklə bağlı idi. Nə qədər Nazimlə çox söhbət etsəydim, bir o qədər istəyimə çatacaqdım.

Liftin qarşısına çıxdıq. Dar pillələr yuxarı və aşağı gedirdi. Liftə mindik. Dörd nəfərlik olsa da, iki nəfər güclə sığırdı bu liftə. Sonralar mən Nazimin "Bizim avludanmı (həyətdən) qalxacaq cənazəm..." şeirini oxuyanda şairin yaşadığı evin dar pillələrini, balaca liftini xatırlayacaqdım. Və şairin "Necə endirəcəksiz məni üçüncü qatdan?" sualını təkrarlayıb dar pillələri, "tabutun sığa bilməyəcəyi lift"i yadıma salacaqdım.

Bu, Nazim Hikmətlə ilk görüşlərim idi. Sonra bu görüşlərin sayı artdı. Hər dəfə də istər Moskvada, istər Bakıda onun çıxışlarını lentə alırdım. İndi həmin müsahibələr Azərbaycan radiosunun "Qızıl fondu"nda saxlanılır. Televiziya və radio verilişlərində həmin çıxışlardan tez-tez istifadə edirlər.

1963-cü ilin əvvəllərində artıq mənim dissertasiya işim hazır idi. Nazim Hikmət demişdi: "Sənin müdafiəndə mütləq iştirak edəcəyəm." Sevincimin həddi-hüdudu yox idi. Xəyalən namizədlik dissertasiyama müdafiə edirdim, Nazim Hikməti də Universitetdə, Rəyasət heyətində görürdüm. Çıxış edəcəkmimi? – düşünürdüm – söz alsam, nə deyəcəkdir? Xəyalımda yaratdığım o anlar ömrümün-günümün mənası idi. Atalarda bir söz var, deyir: "Sən saydığını say, gör fələk nə sayır."

1963-cü il iyun ayının 3-də Nazim Hikmət dünyasını dəyişdi. Yadımdadır, uşaq kimi ağladım. Atam, anam, həyat yoldaşım mənə təəccüblə baxırdılar. Amma burada təəccüblü heç nə yox idi. Mən üç il müddətində tanıdığım, yaxın olduğum, nəfəsi ilə qızındığım əziz bir

adamımı itirmişdim. Mən Türk dünyasının böyük oğlu Nazim Hikməti itirmişdim.

Düz dörd il əlim işdən soyudu, yalnız 1967-ci ildə Nazim Hikmətə həsr olunmuş namizədlik dissertasiyama müdafiə etdim. Müdafiəmdə Nazim Hikmətin müəllimi hesab edilən Zəkəriyyə Sərtəl də iştirak etdi. O vaxt o, həyat yoldaşı Səbiyə xanımın Bakıda yaşayırdı. Səbiyə xanım tez bir zamanda dünyasını dəyişdi, mətbuat üçün onun haqqındakı nekroloqu da mən yazdım.

Sonra Cümhuriyyət dövrü türk dramaturgiyasına həsr olunmuş doktorluq dissertasiyama müdafiə etdim, əsərimin bir hissəsi də Nazim Hikmət haqqında idi. Şair haqqında yazdığım kitablarımdan biri “100 yaşlı Nazim Hikmət” adlanır. Burada Nazim haqqında bildiklərimi, Nazimin Azərbaycanla bağlı qırılmaz tellərini əks etdirməyə çalışmışam. Mən bu kitab haqqında uzun-uzadı danışmaq istəmirəm. Ancaq bir şeyi qeyd etmək istəyirəm ki, Nazimin ölümündən sonra keçən dövr ərzində çox sular axıb, çox hadisələr olub. Türkiyədən yazıçılar, şairlər, sənət adamları Azərbaycana gəlib, gedib. Nazimin həyat yoldaşı Münəvvər oğlu Mehmetlə və birinci ərindən olan qızı ilə bərabər Bakıda olub. Bacısı Samiyə xanım Bakını ziyarət edib. Bütün bu gəliş-gedişlərdə, görüşlərimizdə sözümləşmə-söhbətimiz, təbii ki, Nazim Hikmət olub.

Sizə bir faktı deyim. Nazimin ölümündən sonra azərbaycanlı heykəltəraş, vaxtilə Nazim Hikmət Moskvada yaşadığı illərdə onunla görüşən Münəvvər Rzayevanın evində hər il yanvar ayının 20-də şairin ad günü qeyd edilirdi. Mən də bu ad günlərində olmuşam. Zəkəriyyə Sərtəl və Səbiyə Sərtəl də Bakıda yaşadıkları illərdə bu ad günlərində iştirak edirdilər.

Tale belə gətirdi ki, mən 1972-ci ildə Türkiyəyə işləməyə getdim. Üç il İskəndərunda yaşadım, İstanbulda oldum. Dəfələrlə Ankaranı, İzmir, Adanarı, Konyanı gəzdim və hər yerdə bir təkzibedilməz həqiqətin şahidi oldum: Türk xalqı Nazimi sevir. Hətta, əvvəllər mənə “Bizdə vətən xaininin kitabı satılmaz” deyən kitabçı da sonralar mənim üçün İstanbuldan Nazim Hikmətin şeir kitablarını gətirməyə başlamışdı.

Türkiyəyə gedəndə atamdan soruşdum: “Sənin üçün Türkiyədən nə gətirim?” Atam “türk fəsi gətir” dedi. Bakıya dönəndə türk fəsini gətirdim, mahud parçadan tikilmiş tünd qırmızı rəngdəydi. Atam güzgü qabağında özünə baxdı və “sağ ol, oğlum” dedi. Soruşdum: “Deyəsən türkləri çox istəyirsən, hə?” Belə cavab verdi: “Türklər olmasaydı, heç sən də olmazdın. 1918-ci ilin mart ayında türklər Bakıya gəlməsəydi, ermənilər bizi tamam qıracaqdılar.” Yeri gəlmişkən deyim ki, Türkiyə türkcəsinə, türk ədəbiyyatına, türk tarix və mədəniyyətinə olan dərin məhəbbəti mən ta uşaqlıq illərindən ailəmizdə hiss etmişdim. Atam və əmim Ziya Paşanın, Əbdülhəq Hamidin, Recaizadə Mahmud Əkrəmin, Tevfiq Fikrətin, Rza Tevfiqin əsərlərini oxumuşdular, əzbər bilirdilər. Atam Əbdülhəq Hamidin “Məqbər”ini əzbərdən deyirdi. Səsi indi də qulaqlarımdadır...

...Nazim Hikmət gəncliyindən son nəfəsinə qədər Azərbaycanla bağlı olmuşdur. Onun təkcə şeirlərində deyil, müxtəlif məqalə və çıxışlarında da Azərbaycan, onun sənət xadimləri xüsusi yer tutmuş, şair sənətkarlarımız haqqında həmişə sonsuz məhəbbətlə söz açmışdır.

Şairin "Neftə doğru", "Bayramoğlu", "Arpa çayının iki yanı", "Bəhri-Xəzər " və s. bu qəbildən olan şeirlərində Azərbaycana bağlılıq, heyranlıq, məhəbbət hiss olunur.

Məlumdur ki, Nazim Hikmət Vətəninə döndükdən sonra, müxtəlif təzyiqlərə məruz qalmış, nəhayət, 1938-ci ildə, mütərəqqi fikirlərinə görə həbs edilmişdi. On üç il həbsxanada yatan, hər bir işgəncəyə dözən, zindanda olanda da yaradıcılığından və mübarizəsindən ayrı düşməyən, "İnsan mənzərələri" dastanını qələmə alan, "Bir aşk masalı", "Yusif ilə Züleyxa" pyeslərini yaradan Nazim Hikmət son dəfə Moskvaya gələrkən onun ən böyük arzularından biri yenidən Bakıya qovuşmaq idi. Bu arzusuna yalnız 1957-ci ildə çatdı.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Nazimin tək-cə poeziyasında deyil, məqalə və çıxışlarında da Azərbaycana böyük sevgi vardır. Onun Füzuli, Vaqif, Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə haqqında söylədiyi fikirlər, Azərbaycanın şəhərlərinə səyahətləri zamanı qələmə aldığı ürək sözləri bu gün müxtəlif kitablarda əks olunub. Belə xatirə və çıxışlarda Nazim, bənzərsizliyi, orijinallığı ilə seçilir.

Füzuli haqqında dediyi sözlər: "Füzuli hansı sultanın zamanında yaşamış, birdən ağıma gəlməyir. Sultanın adını da xatırlamıram. Hələ o dövr vəzir-vüzərasının adlarını məktəbdə öyrətdikləri halda, çoxdan unutmuşam. Bəs Füzulinin salamını almayan bu övqaf məmurları? Kim bilir, özlərini nə böyük adam saymışlar?"

...Amma xalq - azərbaycanlı, türk, fars, alban, bolqar olsun, Füzulinin salamını o sağkən də, ölümündən dörd yüz il sonra da hədsiz bir sevinclə alır, alacaq. Füzulinin min il sonra da bir insana salam verməsi o şəxs üçün böyük bir şərəf olacaq. Salamını aldığ, alacağıq, əleyküməssalam, böyük ustad!"

"Füzulini nə üçün sevirəm? Çünki o, sevməyi, sevda yolunda yanıb kül olmağı bütün böyük şairlərimizdən daha güclü, daha dərin bacara bilmişdir."

M. Ə. Sabir haqqında dediyi ürək sözləri: "Sabir haqqında cildlərlə əsər yazılmış, cildlərlə də yazılacaq. Sabirin mübarizəsinə vurğun olduğum qədər o mübarizəni apararkən göstərdiyi ustalığa, işlətdiyi dilə heyranam."

Nazim Hikmətin bəstəkarlarımızdan Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, şair Rəsul Rza, yazıçı Mehdi Hüseyn və başqa sənət xadimlərimiz haqqında məhəbbət dolu sözləri dövrü mətbuatımızda çap olunmuş, televiziya və radio ilə dəfələrlə səslənmişdir. (Bu haqda "100 yaşlı Nazim Hikmət" kitabımda yazmışam).

Bakıya etdiyi son səfərlərdən birində müxbirin "Bakıda Sizə nə xoş gəldi?" sualına Nazim Hikmət belə cavab vermişdir:

"Təəssüratım sonsuzdur! Mən konsertdən vəcdə gəlmişəm. Azərbaycan xalq mahnı və rəqslərinin mahir ifaçılarını, tarzən və kamançaçıları dinləmək mənə müyəssər oldu. Professor Bülbül, Xan Şuşinski, Şövkət Ələkbərova oxudular. Onları dinlədim və düşündüm; mən nə qədər dövlətliyəm! Çox dövlətli! Axı elə adamlar var ki, yalnız Çaykovski, Şopen və Bethoveni başa düşürlər. Onların musiqisi mənə çox yaxın və əzizdir. Ancaq mən müdrik və istedadlı xalqın yaratdığı muğamı, musiqini də anlayıram və sevirəm. Qara Qarayev və Fikrət Əmirov kimi bəstəkarlarla fəxr edirəm."

"Azərbaycan musiqisi ulu çinar kimidir. Kökləri Azərbaycan torpağının, xalqının dərinliklərindədir, gövdəsi dostluq, nikbinlik, ümid kimi sağlam yekparədir."

Nazim Hikmətin 1927-ci ildə Bakıya gəlişi, 1928-ci ildə onun ilk kitabının Azərbaycanda nəşri poeziyamıza yeni nəfəs, yeni ruh gətirmişdi. Sonrakı illərdə bu ruh, bu yeni nəfəs Azərbaycan şairlərindən Mikayıl Rəfilinin, Süleyman Rüstəmin, Səməd Vurğunun, Rəsul Rzanın, Nigar

Rəfibəylinin yaradıcılığında xüsusilə bariz şəkildə öz təcəssümünü tapmışdı. Adlarını çəkdiyim bu şairlərin hər birinin yaradıcılığında Nazim poeziyasının ətri duyulur. Amma, ədalət naminə deyək ki, bu şairlərin içərisində Rəsul Rzanın özünəməxsus yeri vardır.

Türkiyədə Nazim Hikmət şeirləri top-tüfənglə qarşılandığı kimi, Azərbaycanda da Rəsul Rza poeziyası bir vaxt hücumlara məruz qalmışdı. Yalnız neçə illər sonra ədəbi tənqidimizin nümayəndələri başa düşdülər ki, Rəsul Rza təkcə bu günün deyil, həm də sabahın şairidir. ("Sabahın şairidir" kəlamı N. Hikmətə aiddir)

Nazimin şeirlərini Azərbaycan dilinə bir çox şairlərimiz çevirmişlər. Bunların içərisində Rəsul Rzanın adını ayrıca qeyd etmək lazımdır. Mənim səs arxivimdə Nazim Hikmətlə bir müsahibə var. Həmin müsahibədə Nazim Hikmət Rəsul Rzadan söz açır və belə deyir: "Şeirlərimi Azərbaycan dilinə mənim əziz dostum Rəsul Rza çevirmişdir. Bu şeirləri o, bir az daha gözəlləşdirmişdir."

Rəsul Rza Nazim Hikmətin ən gözəl şeirlərini dilimizə çevirmişdir. Bunların içərisində "Ceviz ağacı", "Mən həbs olunandan bəri", "Həbsxanada yatmalı olanlara bəzi öyüdlər", "Laylay", "Yapon balıqçısı", "Nağıllar nağılı", "Pəncərələr" şeirləri, "İnsan mənzərələri"nin birinci hissəsi, "Qurtuluş savaşı dastanından" adlı poemanın tərcüməsi xüsusi yer tutur. "Rənglər" silsiləsində Rəsul Rza "Üfüqdə göy gözlərin sarı həsrəti" deyərkən Nazim həsrətini nəzərdə tuturdu və bir sıra başqa şeirlərində də Nazimlə bağlı poetik duyğularını oxuculara çatdırırdı. Nazimin: "Karşı kıyı (qarşı sahil) məmləkət, eşidirsənmi, Mehmet!" çağırışına Rəsul Rza belə əks-səda vermişdi: "Nazim, çağırma Mehmeti." Nazimin Vətən, Münəvvər və Mehmet həsrətini Rəsul Rza öz şeirlərində qəlb ağrısı ilə, məhrəm duyğularla əks etdirmişdir.

Bu iki sənətkarın - Nazim Hikmətin və Rəsul Rzanın yaradıcılıq dostluğu haqqında hələ bundan sonra neçə-neçə əsərlər qələmə alınacaq. Ümid edirəm ki, hətta ayrıca bir tədqiqat işi də yazılacaqdır.

Nazim Hikmətin 1928-ci ildə Bakıda nəşr olunan "Günəşi içənlərin türküsü" kitabının redaktoru Süleyman Rüstəm olmuşdur. 1927-ci ildə 25 yaşlı Nazim Hikmət Bakıya qədəm basanda onu qarşılayanlardan biri də 21 yaşlı Süleyman Rüstəm olmuşdu. Bu iki gənc o zaman tanınmış şairlər idi. Süleyman Rüstəm Azərbaycanda, Nazim Hikmət isə Türkiyədə.

1950-ci ildə Nazim Hikmət həbsxanadan azad olunduqdan sonra onun 48, Süleyman Rüstəmin isə 44 yaşı vardı. Yenə qardaşcasına görüşdülər və onların dostluğunun ikinci mərhələsi başlandı. Bu mərhələ 3 iyun 1963-cü ilə qədər davam etdi. Sonra S. Rüstəm də dünyasını dəyişdi. Bu iki böyük insanı bir-birinə bağlayan tellər əbədiyyətə döndü, ürəklərdə, xatirələrdə yaşadı və bu gün də yaşayır.

Nazim demişdi: "Süleyman Rüstəm bütöv şəxsiyyətdir. Onun sənəti ilə insanlığı bir vəhdət təşkil edir."

Nazim Hikmətlə dostluq edən qələm ustalarımızdan biri də Mikayıl Rəfili idi. O da Nazim Hikmətin təsiri ilə şeirlər yazmışdı. "Gülən adam" təxəllüsü ilə Azərbaycan poeziyasında tanınan Mikayıl Rəfili Nazim Hikməti çox sevərdi. "Sərbəst şeir haqqında ilk söz" adlı məqaləsində Mikayıl Rəfilinin Nazim haqqında fikirləri onun bu böyük şəxsiyyətə və onun sənətinə olan rəğbətini, məhəbbətini bütün aydınlığı ilə göstərir.

Nazim Hikmət də Mikayıl Rəfili haqqında həmişə xoş sözlər deyərdi. Onu çox bəyənərdi. Bloknotumda Nazimin bu sözləri var: "Mən Mikayıl Rəfilini axıra qədər də professor kimi qəbul edə bilmədim. O, tərədən-

dırnağa şair idi. Bu dünyadan şair olaraq da köçdü. Elə bilirdim ondan əvvəl gedəcəyəm. Tərsinə oldu. Taleyin işini bilmək olmur."

Nazim Hikmətlə Səməd Vurğun arasında da möhkəm dostluq olmuşdur. 1957-ci ildə Nazim ikinci dəfə Bakıya gələndə artıq Səməd Vurğun yox idi, dünyasını dəyişmişdi. Nazim Azərbaycana həsr olunmuş bir çox şeirlər yazdı. Onlardan biri "Otuz il sonra" adlanır. Həmin əsərdə Nazim Hikmət 1927-ci illə 1957-ci ili müqayisə edir, Azərbaycan xalqının qazandığı uğurlara sevinirdi. Bir yerdə də Səməd Vurğunun adını çəkirdi:

"Azərbaycan şiiri vardı, ama Samedinkilər yoktu".

Nazim Hikmət Azərbaycan incəsənətinin vurğunu idi. Xüsusən musiqimizə heyrandı. Bakıda olduğu vaxt Opera və Balet Teatrına, Musiqili Komediya Teatrına, Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasına gedir, musiqi sənətimizin inciləri ilə tanış olur, sonra da mətbuat üçün ürək sözlərini qələmə alırdı. Həmin ürək sözlərindən nümunələr:

" Mən Azərbaycan xalq mahnılarını da, muğamatı da çox sevirəm. Bu mahnılar, bu musiqi, yəni muğamat musiqisi təkcə Azərbaycanın, təkcə Şərq ölkələrinin deyil, mənəcə, bütün dünya musiqi xəzinəsinin ən dəyərli inciləridir. O gecə Filarmoniyada xalqın musiqi sənətkarlarına göstərdiyi sevginin heyranı oldum. Aşıq Ələsgərin qoşmalarını eşitdiyim zaman mən də özümü unutdum, mən də "sağ ol!" deyə səsləndim.

Tarixi yadımdan çıxıb, bundan bir neçə il əvvəl İstanbulda bir dostun evində yığışmışdıq. Radioda Bakını axtarırdıq. Bakı dalğasını tutduq. Güzəl bir musiqi verirdilər. O günə qədər bənzərini eşitmədiyim bir musiqi çalındı, gözəl bir səs azərbaycanca oxumağa başladı. Ürəklərimiz, az qala, yuvasından uçacaqdı. Bunun nə qədər sürdüyü yadımda deyil. Diktor "Koroğlu" operasından bir ariya dinlədiyimizi xəbər verdi. Oxuyan Bülbül idi. İlk böyük Azərbaycan operasını, Üzeyirin şah əsərini mən ilk dəfə belə

dinlədim. İndi həmin vaxtdan neçə il sonra Bakıda, Mirzə Fətəli Axundov adına Opera və Balet Teatrında "Koroğlu" tamaşasına baxdım. Bülbülün oyununu da gördüm."

Nazim Hikmət Bülbülün səsinə çox bəyənirdi. Bu gün Bülbülün ev muzeyində Nazim Hikmətin dəsti-xətti ilə göndərilmiş iki fototeleqram hiş olunur:

"Sovet insanlarına və bütün insanlığa gözəl şərqlərini uzun illər boyu şakı Bülbülüm, şakı.

Nazim Hikmət."

"Səhər vaxtı quş səsi, rüzgarda qayın ağacı yarpaqlarının səsi, sevgilinin ovucundan tökülən su səsi, makinaların səsi, kaman səsi, tar səsi... Amma mənə, səslərin ən gözəli, ən dərinini, ən ulusu – İnsan səsidir. İnsan səsi insanları ölümə də çağıra bilər, həyata da, kinə də, sevgiyə də. Sənin səsin, sevgili qardaşım, bütün ömrün boyunca insanları gözələ, doğruya, haqqa, ümidə çağırırdı. Mən sənə ölümsüz gənclik diləyirəm.

Gözlərindən öpürəm.

Nazim Hikmət."

Bu teleqramlar Nazim Hikmətin Bülbül sənətinə necə böyük qiymət verdiyinə misaldır. Öz xatirələrində Nazim Hikmət Qara Qarayevdən, Fikrət Əmirovdan, Səid Rüstəmovdan və başqa sənət xadimlərindən məhəbbətlə söz açaraq yazırdı:

"Azərbaycan Opera Teatrında Qara Qarayevin "Yeddi gözəl" baletinə də baxdım. Onun da musiqisini əvvəllər eşitmişdim. Bu, mənə, yalnız Sovet İttifaqında deyil, bütün dünyada ən gözəl balet musiqisindən biridir. Fikrət Əmirovun "Sevil" operasına da böyük bir zövqlə qulaq asdım.

Bakıda kəşf etdiyim ən gözəl şeylərdən biri də Musiqili Komediya Teatrı oldu. "Məşədi İbad"ı, o ölməz əsəri, sonra Səid Rustəmovla Süleyman Rüstəmin "Durna"sını gördüm. Ömrümün ən nəşəli iki gecəsini keçirdim. Rejissor Şəmsi Bədəlbəyliyə, artist Lütfəliyə və Qafarlıya, aktrisa Nəsibə Zeynalovaya pərəstiş edənlərin içində indi mən də varam..."

Nazim Hikmətin heyran olduğu əsərlərdən biri də dünya şöhrətli bəstəkarımız Arif Məlikovun "Məhəbbət əfsanəsi" baleti idi. "Məhəbbət əfsanəsi" Nazim Hikmətin "Bir aşk masalı" pyesinin əsasında yaradılmışdır.

Arif Məlikov neçə illərdən bəridir ki, Nazim Hikmətin "Yusif və Züleyxa" pyesi üzərində işləyir. İnanıram ki, onun qəlbindən süzülən musiqi şairin eyni adlı əsəri əsasında bir baletə çevriləcək və bu əsər dünyanın hər yerini gəzəcək. İstanbulda da tamaşaya qoyulacaq. O zaman Türkiyənin əbədi sakini olan Ceviz ağacı, yəni Nazim Hikmət sevinəcək, onun pak ruhu şadlanacaq.

Çoxşaxəli yaradıcılıq diapazonuna malik, tək-cə Türkiyədə deyil, dünyanın əksər ölkələrində tanınan Nazim Hikmət gözəl şair, mahir dramaturq olmaqla yanaşı, həm də bir kinossenarist kimi məşhurlaşmışdı. Əlamətdar haldır ki, Nazim Hikmət, yaradıcılığının ilk dövründən başlayaraq kino sənəti ilə məşğul olmuşdur.

Nazim Hikmət ömrünün sonuna qədər Azərbaycanın kino xadimləri ilə də bağlı olmuşdur. Onun ssenariləri əsasında çəkilmiş "Bir məhəlləli iki oğlan", "Məhəbbətim mənə, kədərim mənə" və başqa filmlər geniş tamaşaçı kütləsinin böyük rəğbətini qazanmışdır.

"Nazim Hikmətdə Azərbaycan" və "Azərbaycanda Nazim Hikmət" məfhumları bir-birilə elə sıx tellərlə bağlıdır ki, bunları ayırmaq, sadəcə, mümkün deyildir. Bu bağlılığın unudulmaz səhifələrindən biri də Nazim

Hikmət poeziyasının, dram əsərlərinin nəşri və bu əsərlərin səhnə taleyidir. Nazim Hikmət yaradıcılığının poetik nümunələri Azərbaycanda 1928-ci ildən başlayaraq bu günə qədər nəşr edilməkdədir. Moskvada yaşadığı illərdə şairlə görüşümdə o, kədərlə dedi: “Şeirlərim bütün dünya dillərində çap olunur, türk dilindən başqa. Pyeslərim bir çox dünya səhnələrində nümayiş etdirilir, türk səhnəsindən başqa.” Cəsarət edib ona belə bir söz dedim: “Sizin şeirləriniz, pyesləriniz Azərbaycanda azəri türkcəsi ilə müntəzəm nəşr edilir, tamaşaya qoyulur. Biz də türkün də.” Bu sözlərin müqabilində Nazim Hikmət gülümsündü. Gözlərində kədər vardı. Bilirdim, o, Türkiyə türkcəsini nəzərdə tuturdu. Mən sırf təsəlli üçün dedim bu sözləri.

...Nazim Hikmət dramaturgiyası öz orijinallığı və sanbalı ilə seçilir. Sənətkarın 20-dən artıq pyesi bir çox dünya teatrları tərəfindən səhnəyə qoyulmuşdur. Azərbaycanda müəllifin "Kəllə" pyesi bütün başqa dram əsərlərindən daha əvvəl radio tamaşası kimi efirə verilmiş və dinləyicilərin böyük rəğbətini qazanmışdı.

Nazim dramaturgiyasında nəzəri xüsusilə cəlb edən bir cəhət var. Onun bir çox pyeslərində obrazların adları ya onların sənətinə uyğun, ya da şərti şəkildə verilmişdir. Məsələn, "Damokl qılıncı"nda surətlər A.B., Boksçu, Arxitektör, Komissar və sair adlandırılmışdır. Bundan məqsəd bu və ya digər bir pyesdə hadisələrin təkcə Türkiyəyə, yaxud başqa bir ölkəyə aid olmadığını göstərməkdir. Bu, Nazim Hikmət dramaturgiyasının bəşəriliyini əks etdirən xüsusiyyətdir. Onun pyeslərinin mövzu dairəsi də bəşəri səciyyəyə malikdir. Zəka sahibinin ehtiyac içində yaşaması, pul, var-dövlət üstündə gedən ölüm-dirim mübarizəsi, bu gün məşhurlaşan, sabah unudulan insanların acı taleyi, düz adamların çəkdiyi əziyyətlər, insanların

başı üzərindən Damokl qılıncı kimi asılmış müharibə təhlükəsi, - bütün bunlar Nazim Hikmət dramaturgiyasının canı, cövhəridir.

"Unudulan adam", "Kəllə", "Bayramın ilk günü" pyesləri keçmiş Sovet İttifaqının bir çox şəhərlərində, o cümlədən Bakıda və xalq demokratiyası ölkələrində səhnəyə qoyuldu. "Qəribə adam" bir çox ölkələrdə tamaşaya qoyulmuşdur. O cümlədən Bakıda Azərbaycan Akademik Milli Dram Teatrında da oynanmışdır. Şairin 1959-cu ildə yazdığı "Damokl qılıncı" pyesi Bakı Rus Dram Teatrında da nümayiş etdirilmişdir. (Sonralar bu əsər Bakı Bələdiyyə Teatrında da göstərildi).

Nazim Hikmət elə bir şəxsiyyətdir ki, bu gün hər hansı bir tədqiqatçı "Azərbaycan poeziyası və Nazim Hikmət surəti" adlı bir əsər yazmaq istəsə, onun əlinin altında kifayət qədər mənbə ola bilər. Təkcə bunu göstərmək yetərlidir ki, Nazim Hikmətə 50-yə qədər Azərbaycan şairi müxtəlif əsərlər həsr etmişdir. Bu şairlərdən ən məşhuru qüdrətli söz ustası, öz poeziyası ilə Azərbaycan şeirinə yeni ruh, yeni nəfəs gətirmiş Rəsul Rzadır.

Rəsul Rzanın "Şairin anası", "Rənglər" silsiləsindən olan "Saman sarısı", "Ulu şair", "Burda bir insan ölüb", "Gülhanə parkında bir ceviz ağacı var" və başqa əsərləri Nazim Hikmətə həsr olunmuş poetik nümunələrdir. Bu nümunələrdə şairin həyatı, mübarizəsi, amalı, çırpıntılı bir həyat yolu keçməsi əks etdirilməklə yanaşı, Rəsul Rzanın Nazim Hikmətə olan böyük sevgisi bədii boyalarla verilmişdir.

Nazimin qəflətən ölümü onu tanıyanları, sevənləri möhkəm sarsıtdı. Onun ölümünə ağılar deyildi, şeirlər yazıldı. Bu ağıların, şeirlərin sırasında Rəsul Rza sözü və onun ömür dostu, unudulmaz şairəmiz Nigar Rəfibəylinin göz yaşları ilə dolu misraları xüsusilə seçildi.

Nazim Hikmətə Azərbaycan şairləri, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bir çox şeirlər həsr etmişlər. Səməd Vurğunun "Hərəkət", Süleyman Rüstəmin "Nazim yenə dənizdədir", Məmməd Rahimin "Nazim Hikmət azaddırımı?", Mirvarid Dilbazinin "Nazim Hikmətə", Balas Azəroğlunun "İstanbula gəmi gedir", Mədinə Gülgünün "Nazim Hikmətə", Bəxtiyar Vahabzadənin "İlk kitabın", Zeynal Xəlilin "Nazim yadıma düşdü", Məmməd Arazın "Nazimə Türkiyə sovqatı", Davud Ordubadlının "Nazim Hikmət", Nəriman Həsənzadənin "Türk misrası", Musa Yaqubun "Nazim həsrəti", Məsum Əliyevin "Nazimin işığı", Fikrət Qocanın "Bir gün gələcək...", Arif Abdullazadənin "Nazimə məktub", İsa İsmayılzadənin "Nazim Hikmət gəmissi", Sabir Rüstəmxanlının "Nazim Hikmətin bağında", Vaqif Bəhmənlinin "Dünyanı uşaqlara verdik", Mustafa İsgəndərzadənin "Kərəm kimi", Məmməd Aslanın "Nazim yangısı", Ağasəfanın "Nazimin ürəyi torpaqda deyil", Tofiq Abdinin "Nazim Hikmətə", Allahverdi Məmmədlinin "Nazim Hikmət cevizi", Qəşəm İsazadənin "Bir ürək var əlimdə", Adil Cəmilin "Divar çatdağından süzülən işıq" və digər poetik nümunələr dediklərimizə sübutdur.

Bu şeirlərin ruhu, mayası Nazim Hikmətə olan böyük sevgidən, rəğbətdən yoğrulmuşdur.

Bir neçə kəlmə də Nazim Hikmət yaradıcılığının Azərbaycanda tədqiqi haqqında danışmaq istəyirəm. Bununla əlaqədar ilk olaraq keçən əsrin 30-cu illərinin sonunda Nazim haqqında söz deyən qələm sahiblərinin adları çəkilməlidir. Bunlar Əli Nazim, Süleyman Rüstəm, Əkrəm Cəfər, Mikayıl Rəfili idi.

1928-ci ildə "Maarif və mədəniyyət" məcmuəsində "Günəşi içirik... günəşlənirik" başlıqlı bir məqalə çap olundu. Bu məqalənin müəllifi

ədəbiyyatşünas Əli Nazim idi. O, adı çəkilən məqalədə Nazim Hikmətin "Günəşi içənlərin türküsü" kitabından söz açır, Türkiyənin istedadlı gənc şairini Azərbaycan oxucularına tanıdırdı. Nazim Hikmət Türkiyəyə döndükdən sonra Türkiyə-Azərbaycan ədəbi əlaqələri sahəsində olduğu kimi Nazim yaradıcılığının öyrənilməsində də bir boşluq nəzəri cəlb etdi. Lakin Nazim ruhu, Nazim nəfəsi Azərbaycan şairlərindən Rəsul Rzanın, Nigar Rəfibəylinin, Süleyman Rüstəmin, Mikayıl Rəfilinin əsərlərində yaşamaqda idi. Nazim Hikmət həbsxanada olduğu vaxt isə söz, sənət ustalarımız, mütərəqqi dünya şairləri ilə birlikdə haqq səsinə ucaldır, şairin azad olunmasını təkidlə tələb edirdilər.

Həmin günlərdə Moskvada yaşayan həmyerlimiz Əkbər Babayev Nazim Hikmət haqqında dissertasiya işini tamamlamışdı. O, Moskva radiosunun türkcə verilişlər redaksiyasının xətti ilə tez-tez çıxış edir, şairə olan hüsn-rəğbətini uca səslə bildirirdi. Dünya xalqlarının tələbi ilə Nazim Hikmət həbsxanadan azad olunduqdan bir müddət sonra Moskvaya gələndə onu qarşılayanlar içərisində Əkbər Babayev də vardı.

Azərbaycanın qələm sahiblərindən Anar, Tofiq Məlikli, Nəcəf Quliyev, Qadir İsmayıl, Abbas Abdulla, Tofiq Abdin, Azər Abdulla, Arif Abdullazadə, Ələkbər Salahzadə, Rəşid Quliyev, Abuzər İsmayılzadə, Aytən Babayeva və başqaları Nazim haqqında çox qiymətli kitablar, elmi məqalələr qələmə almışlar.

Moskvada yaşayan həmyerlimiz, filologiya elmləri doktoru, professor Tofiq Məlikli türk poeziyasının tədqiqinə dair maraqlı əsərini "Elm" nəşriyyatında (Moskva) nəfis şəkildə çap etdirmişdir. Burada Nazim Hikmət sənətinin türk ədəbiyyatındakı yeri tutarlı fakt və dəlillərlə göstərilmişdir. (T. Məlikli Nazim haqqında yazdığı yeni əsərini -

“N.Hikmət. Poeziya və poetika” kitabını da oxucuların ixtiyarına vermişdir.)

"Nazim Hikmət və Azərbaycan poeziyası" mövzusunun isə ilk olaraq dissertasiya işi kimi qələmə alan şair və ədəbiyyatşünas Azər Abdulla olmuşdur. O, mənə hədiyyə etdiyi avtoreferatının ilk səhifəsində belə yazmışdır: "Dissertasiya işimi yazanda Nazim Hikmətlə bağlı yazdığım elmi məqalələrinə və kitabına ən çox arxalanıb bel bağladığım yazıçı, jurnalist, alim Aqşin Babayevə böyük sayqılarla. 24 yanvar 1983-cü il."

Əlbəttə, Azər Abdulla burada bir az mübaliğəyə yol vermişdi. Əslində Azər Abdulla ilk dəfə olaraq Nazim Hikmətlə Azərbaycanın bağlılığını çox geniş şəkildə işıqlandırmış, qiymətli bir əsər meydana gətirmişdi. Bu əsərin "Nazim Hikmət yaradıcılığı və Azərbaycan poeziyası", "Nazim Hikmət yaradıcılığı və Azərbaycan ədəbi tənqidi", "Nazim Hikmətin dramaturgiyası Azərbaycan tənqidində" adlı hissələrində müəllif böyük sənətkarın Azərbaycan ədəbiyyatındakı yerini, mövqeyini tutarlı elmi dəlillərlə əks etdirmişdir.

1978-ci ildə, yəni Nazim Hikmətin ölümündən on beş il sonra Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı Nəcəf Quliyevin “Yana-yana” adlı sənədli povestini çap etdi. Bu əsərdə Nazim Hikmətin həyat və fəaliyyətinin ən parlaq səhifələri öz əksini tapmışdır.

Nazim Hikmət yaradıcılığını tədqiq edən alimlərimizdən biri də Qadir İsmayıldır. Türk ədəbiyyatına dair bir çox maraqlı elmi məqalələrin müəllifi olan Qadir İsmayıl Nazim Hikmətin Azərbaycanla bağlılığına dair dəyərli məqalələr qələmə almışdır.

Azərbaycan şairlərindən Ələkbər Salahzadə, Vilayət Rüstənzadə, Şamil Salmanov, Teyyub Qurban, Ramiz Duyğun Nazim Hikmət haqqında

təqdirəlayiq şeir, məqalə və xatirələr yazıb çap etdirmişlər. Bunlar Nazim Hikmət irsinin öyrənilməsində mühüm rol oynamışdır.

Azərbaycanın qələm sahiblərindən Əjdər Ol Nazim Hikmət haqqında öz düşüncələrini 1992-ci ildə "Qobustan" məcmuəsində çap etdirmişdir. Şair-tədqiqatçı həmin məqaləsində belə yazır: "Mənə elə gəlir ki, onda da, indi də biz azərbaycanlı ziyalılar Nazim Hikməti rusdan da, ingilisdən də, bolqardan da, Türkiyə türklərindən də (elə bütün millətlərdən) artıq dünyanın böyük şairi hesab eləmişik."

Nazim Hikmət yaradıcılığı Azərbaycanda təkcə ədəbiyyatşünaslıq nöqtəyi-nəzərindən deyil, fəlsəfi baxımdan da işlənmişdir. Deməyə borcluyam ki, bu sahədə ilk addım atan, namizədlik dissertasiyasını müdafiə edən və sonra da elmi əsərini ayrıca kitab şəklində nəşr etdirən Aytən Babayeva olmuşdur.

Müəllif bu əsərində Nazim Hikmətin fəlsəfi görüşlərində humanizm problemini üç aspektdə şərh etmişdir: İnsan problemi və bunun Nazim Hikmətin dünyagörüşündəki yeri, humanizm probleminin Nazim Hikmət dünyagörüşündə transformasiyası və Nazim Hikmətin ideya dünyası.

Mən inanıram ki, Nazim Hikmət yaradıcılığının Azərbaycanda tədqiqi gələcəkdə bir çox aspektləri əhatə edəcəkdir. Teatr sənəti, dil problemi, estetika yönümündən Nazim Hikmətin poeziyası, dramaturgiyası, nəsr, ssenarilərini alimlərimiz tərəfindən tədqiq ediləcək, irəlidə daha sanballı, daha təqdirəlayiq əsərlər nəşr olunacaqdır.

Mən öz nitqimi Nazim Hikmətə həsr etdiyim bir şeirimlə bitirmək istəyirəm:

Salam, Nazim!

Yüz yaşın mübarək, Nazim

Sənin həsrətində olduğun
İstanbula gəldim!
Ölmədən əvvəl
Bu günü görmək üçün
muradıma ərdim!

Bu gün Sən,
bərbərin darağına belə üsyan edən
saçlarınla,

Günəşin türküsünü
içən və günəşlənən sirdaşlarınla
Məmləkətlər dolaşan
ölməz sözlərinlə,
Bizim Xəzər dənizinə bənzər
mas-mavi gözlərinlə
Bizimləsən!

Bu gün sən barış üçün can verən diləyinlə,
Parça-parça bölünmüş dünyamızın
Qəm yükünü daşıyan
Çat-çat olmuş ürəyinlə,
Qəlbindəki ağrıyla, acıyla,
Bir də
Gülhanə parkındakı Ceviz ağacıyla

Bizimləsən!

Bu gün sən Azərbaycan toprağında
daim anılan,
Bütün dünyamıza dalğa-dalğa yayılan,
Gur səslə bir nəğməsən!

Bu gün sən
“Saçımızın ağında
Ürəyimizin infarktında
Alnımızın cizgilərində” yaşayırsan!
Yüz min əlin var, ustad
Yüz min əllə toxunursan İstanbula...
Uğur ola!
Uğur ola, ustad!
Biz gedəriyik,
Sən qalansan!
Sən insanlıq yaşadığıca
Qaranlıqları aydınlatmaq üçün
Kərəm kimi yanansan!
Kərəm kimi yanansan!

NAZİM HİKMƏTİN TÜRKIYƏ VƏTƏNDAŞLIĞI

Nazim Hikmət axırıncı dəfə Moskvaya gəldikdən sonra o, türk vətəndaşlığından çıxarılmışdı. Bunu Türkiyənin hakim dairələri elan etmişdilər, mətbuat bu elanı öz səhifələrində dönə-dönə çap etmişdi. Böyük sənətkarın adını «Vətən xaini» qoymuşdular. O da Türkiyənin hakim dairələrinə müraciətlə demişdi ki, əgər Vətən sizin çek dəftərçələrinizdirsə, acından gəbərməkdirsə, mən belə Vətənin düşməniyəm. O, 1957-ci ildə məşhur “Ceviz ağacı” şeirini yazmışdı: “Ben bir ceviz ağacıyım Gülhanə parkında, ne sen bunun farkındasın, ne de polis farkında.” Yəni Nazim Hikmət demək istəyirdi ki, siz hakim dairələr məni vətəndaşlıqdan çıxarsanız da, mən bir Ceviz ağacı kimi Gülhanə parkındayam. Bunu nə siz görürsünüz, nə də polis. Yəni mən Türkiyədəyəm – ruhumla, varlığımla, şeirlərimlə.

Son illər Nazimə türk vətəndaşlığının qaytarılması ilə əlaqədar Türkiyənin hakim dairələrinə çoxlu müraciətlər göndərilmişdi. Bu müraciətlərdən biri haqqında Bakıda çıxan “Ekspress” qəzetində (8 noyabr 2000-ci il) bir informasiya verilmişdi. İnformasiya belə idi:

“Türkiyədə solçular Baş nazirə müraciət ediblər.

Onlar N.Hikmətin vətəndaşlığının bərpasını tələb edirlər.

Türkiyənin sol yönümlü partiyaları, kommunistlər və sosialistlər vəfat etmiş böyük türk şairi Nazim Hikmətin ölümündən sonra vətəndaşlığının bərpa edilməsi ilə bağlı Baş nazir Bülənd Ecevitə müraciət ediblər. Müraciəti beş yüz min adam imzalayıb.

Xatırladaq ki, Nazim Hikmət kommunist olub və ömrünün bir neçə ilini həbsdə keçirib. 1950-ci ildə Türkiyədən qaçarkən şair vətəndaşlıqdan məhrum edilib. Ömrünün son illərini Moskvada keçirən Nazim Hikmət bu şəhərdə də vəfat edib. Sonralar solçu partiyaların fəaliyyəti nəticəsində şairin üzərindən “vətən xaini” damğası götürülüb. Böyük türk şairinin əsərləri əlli dilə tərcümə edilib. Bir neçə gün əvvəl isə Türkiyənin Mədəniyyət Nazirliyi YUNESKO-ya məktub göndərərək Nazim Hikmətin 2002-ci ildə yüz illiyinin keçirilməsi ilə bağlı müraciət edib.”

Nazim Hikmətin yüz illik yubileyi ərəfəsində Azərbaycan Yazarlar Birliyi Nazim Hikmətə türk vətəndaşlığının qaytarılması ilə əlaqədar

Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidentinə, Baş nazirə müraciət etmişdi. Günlərin birində Azərbaycan mətbuatında maraqlı bir xəbər çap olundu. Sən demə, Nazim Hikmət hər zaman Türkiyə Cümhuriyyətinin vətəndaşı olmuşdur. Həmin xəbəri sizə təqdim edirik:

“Nazim Hikmət hər zaman Türkiyə Cümhuriyyətinin vətəndaşı olmuşdur.

1951-ci ilin iyulun 25-də Türkiyə Cümhuriyyətinin Nazirlər Kabineti Nazim Hikmətin ölkə vətəndaşlığından çıxarılması haqqında qərar qəbul etmişdi. Bu qərar ən çox böyük şairi kədərləndirmiş, qürbətdə yaşasa da, bütün yaradıcılığı boyu ana Vətəninə sevgi və həsrətini dilə gətirmişdir. Böyük şairin yüz illik yubileyi ilə əlaqədar Türkiyənin bir çox ictimai təşkilatı hökumətə Nazim Hikmətin vətəndaşlığının bərpa olunması barədə müraciət etmişdir. Ölkənin Daxili İşlər Nazirliyi arxiv sənədlərini araşdırmış və inanılmaz bir səhvi meydana çıxarmışdır. Rəsmi sənədlərə görə, şair heç bir zaman vətəndaşlıqdan çıxarılmamışdır. Vaxtilə vətəndaşlıqdan çıxarılan Nazim Hikmət rəsmən heç bir zaman mövcud olmayan şəxs idi. Böyük şairin tam, rəsmi sənədlərdə gedən adı isə Mehmet Nazim Randır. Bu səbəbdən də əslində şair vətəndaşlıqdan çıxarılmamışdır. Hətta Türkiyə Daxili İşlər Nazirliyinin rəsmi sənədlərinə əsasən, Mehmet Nazim Ran hələ də sağdır və 100 yaşındadır. Şairin heç bir zaman ləğv olunmayan vətəndaşlıq qeydiyyat nömrəsi isə 2075306252-dir.

Uzun zamandır Türkiyədə Nazim Hikmətin vətəndaşlığının bərpa edilib-edilməməsi mövzusunda müzakirələr aparılırdı. Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən verilən məlumat buna son nöqtəni qoydu. Nazim Hikmət hər zaman Türkiyə Cümhuriyyətinin vətəndaşı olmuşdur.”

Qeyd. Sonralar N.Hikmətin Türk vətəndaşlığı rəsmi şəkildə bərpa olundu.

NAZİM HİKMƏTİ SEVƏNLƏR VƏ SEVMƏYƏNLƏR

Mən Türkiyədə, Azərbaycanda, Rusiyada, Orta Asiya respublikalarında Nazim Hikmət yaradıcılığını araşdıran, öyrənən, bu sahədə elmi əsərlər yazan müəlliflərin tədqiqat işlərini oxumuşam və öz yazılarımda bu əsərlərə münasibətimi bildirmişəm. Nəticə etibarilə onu deyə bilərəm ki, Nazimi sevənlər sevməyənlərdən daha çoxdur. Amma Nazim Hikməti sevməyənlər az deyil və onlar öz fəaliyyətlərini bu günə qədər davam etdirirlər.

Nazim Hikmət ilk şeirini qələmə alan gündən özünü təsdiq edən şairlərdən olub və həmin andan etibarən də yaradıcılığı birmənalı qarşılanmayıb. İstər məfkurəsinə görə, istərsə də türk poeziyasına sərbəst vəznə gətirdiyinə görə. Amma bu bir həqiqətdir ki, dövrünün Əbdülhəq Hamid kimi nəhəng sənətkarı Nazim Hikməti bəyənilib və təqdir edib. Özü də təkcə Əbdülhəq Hamid yox, yaşadığı dövrün əksər qüdrətli ədəbi simaları Nazim Hikmətin sənətini yüksək qiymətləndiriblər. Amma onun kommunizm ideyalarına (xüsusən Moskvada təhsil alıb qayıtdıqdan sonra yazdığı şeirlərinə görə) sədaqətini bəyənməyiblər, tənqid ediblər, hətta təhqir ediblər. Şair kommunizmə böyük ümid bəsləyib, inanıb və şeirlərində onu mütərəqqi bir ideologiya kimi tərifləyib. Amma ömrünün son illərində dərk edib ki, bu ideyalar keçmiş Sovetlər İttifaqının və sovet kommunistlərinin simasında heçdir, puçdur. Nazim Hikmət ilk dəfə Moskvaya gəldiyi vaxt sovet cəmiyyətini ideal bir quruluş kimi qəbul etmişdi. 1938-1950-ci illərdə Türkiyədə həbsxanada yatdığı vaxtlarda “Zoya”, “Moskva simfoniyası” kimi əsərlərində Sovetlər ölkəsini, faşizmə qarşı sovet xalqlarının mübarizəsini gur səsi ilə müdafiə etmişdi. Moskva

yazıcıları da Nazimin müdafiəsinə qalxmışdılar. Bu yolu davam etdirən Azərbaycanın söz ustaları da böyük Nazim Hikmətin məhbəsdən azad edilməsi uğrunda öz səslərini dünyanın mütərəqqi insanların səsinə qatmış, şairin zindandan azad olunmasını tələb etmişdilər.

Sonuncu dəfə Moskvaya gəldikdən sonra isə Nazimi zahiri təmtəraq əhatə etmiş, keçirdiyi infarkt onu yatağa salmışdı. Sonrakı illərdə Nazim Hikmət kommunizm ideyalarının, sosializm cəmiyyətinin mahiyyətini artıq yaxşı başa düşmüşdü. Onun hər addımının izlənməsi şairdə xəyal qırıqlığı yaratmışdı. Bu xəyal qırıqlığı onu ikinci dəfə yatağa salmışdı. Şair yaxşı başa düşürdü ki, geriyyə yol yoxdur. Türkiyəyə qayıda bilmirdi, sovetlərdə isə yaşamaq artıq mümkün deyildi. Ümid yeri Azərbaycandı. Mikayıl Rəfili, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza kimi şairlərlə, Əkbər Babayev kimi tədqiqatçılarla olan dostluğu, səmimiyyəti onu yaşadırdı. Bu dostluq və səmimiyyət qardaşlıq zirvəsində idi. O illər Azərbaycan mətbuatında Nazim Hikmətə aid çoxlu məqalələr, resenziyalar çap olunurdu, əsərləri teatr səhnələrində tamaşaya qoyulurdu.

Xalq şairimiz Süleyman Rüstəm belə yazırdı: “İnsan yaşa dolduqca uşaqlıq və gənclik illərinə qayıtmaq, o illəri bir daha yenidən yaşamaq istəyir. Bəli, insanın uşaqlıq və gənclik illərində gördükləri, yaşadıkları onun hafizəsinə ömürlük həkk olunur. İllər keçdikcə o xatirələr daha canlı, daha şirin və əziz olur. Təsadüf belə gətirib ki, qırx beş illik yaradıcılıq həyatımda bir sıra ədəbi simalarla görüşmüşəm və bunların bəziləri ilə şəxsi dostluğum olmuşdur.

Türk xalqının böyük oğlu Nazim Hikmətlə dostluğumun qırx illik bir tarixi vardır. Biz Nazimlə 1927-ci ildə tanış olduq. Nazim Moskvada təhsil alırdı. Mən o illərdə “Maarif və mədəniyyət” adlı ədəbi, ictimai məcmuənin məsul katibi idim. Nazim Hikmət bizə şeirlər göndərməyə başladı.

Nazimin şeirlərində bizim oxucular üçün çətin anlaşılan türk sözləri vardı. Mən Nazimə yazdım ki, məcmuəmizin müəlliflərindən biri kimi azəri oxucularını bu barədə nəzərə alsın. Nazim mənim xahişimə əməl edib bizə tez-tez gözəl şeirlər göndərirdi. Bu şeirlər dərhal geniş oxucu kütləsinin nəzərini cəlb etdi. Artıq biz, bir-birimizə tez-tez məktub yazmağa və poeziya haqqında fikir mübadiləsinə girişdik, hətta şeirlərimizi bir-birimizə göndərüb məsləhətləşirdik də. Nazimin o illərdə yazdığı ən gözəl şeirlər demək olar ki, bizim məcmuədə dərc edilmişdir.

Nazim Bakıda olarkən ondan xahiş etmişdim ki, bizim məcmuəmizdə çap olunmuş və digər yazılarını, şeirlərini toplayıb kitab halında nəşr etdirmək üçün bizə göndərsin. Nazim vədinə əməl edib topladığı otuz qədər şeirini mənə göndərdi. Bunlar 1920-ci ildən 1927-ci ilə qədər yazılmış şeirlər idi.

104 səhifədən ibarət “Günəşi içənlərin türküsü” kitabı 3.000 nüsxə tirajla nəşr edildi. Bu kitab bir neçə günün müddətində mağazalardan evlərə, evlərdən isə ürəklərə köçdü.” (“Bakı” qəzeti, 30 iyun 1967-ci il)

Türkiyədə Nazim Hikmət Kültür və Sanat Vəqfinin fəaliyyəti də diqqəti cəlb edir. Vaxtilə əsərləri Türkiyədə yasaq edilmiş Nazim Hikmət bu gün televiziya kanallarında görünür, kitabları nəşr olunur, pyesləri tamaşaya qoyulur. Şairin 100 illiyi qarşısında Türkiyədə Nazim Hikmətə həsr edilmiş televiziya verilişi (“Kanal-D”) daha böyük maraq doğurmuşdu. 2002-ci il yanvar ayının 15-də mavi ekranda göstərilmiş bu proqramdan bəzi məqamları nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm.

Türkiyənin teatr sənətçisi Gəncə Erkalin dediklərindən: “Şairlər bir az zor anlaşılan kişilər olur. Nazim də belə idi. 7-dən 70-ə kimi hər kəs Nazimi sevirdi. Məni bir sual düşündürür: belə sevilən şairdən niyə bu

qədər qorxurdular? Niyə onu “vətən xaini” elan etmişdilər? Nazimin bütün cəhətləri bir-birini tamamlayan özəlliklərdir. Nazimi sevdirən mənəcə, onun daxili aləmi ilə zahirinin bir vəhdət təşkil etməsi idi. Nazim bütöv bir şəxsiyyət idi.

Mən Nazimin bütün şeirlərini sevirəm.”

Aparıcı: İndi də sözü, amansız bir xəstəlikdən vaxtilə yatağa düşmüş, özünün dediyi kimi, Nazim Hikmət şeirlərinin gücü ilə həyata qayıtmış Nazim bəy Səlimdara veririk.

Nazim Səlimdar: Mən zətən həyatımı onun şeirləri ilə yaşadım. Gəncliyimdən bəri Nazim Hikmət, xüsusən onun “Qurtuluş savaşı dastanı” mənim ürəyimdə yaşayır. Onun şeirlərini araşdırmışam, dəfələrlə oxumuşam, birər-birər öyrənmişəm. Elə bil ki, böyük ustadın ölümsüz əsərləri mənim xəstəliyimi uçurdu. Nazim Hikmət dastanı mənə arkadaş oldu, dost oldu. “Qurtuluş savaşı” dastanı yoxdan var olan bir millətin salnaməsidir.

Aparıcı: Sözü Nazim Hikmət heyranlarından Ümid Sağlığa verirəm.

Ümid Sağlıq: Nazim Hikmət həqiqət uğrunda mübarizə aparırdı. Bu mübarizə ona əkməkdən də üstündü. Təəssüf ki, onun vətəndaşlığını xəyanət kimi zənn edirdilər. İndi o, bütün dünyanın vətəndaşıdır. Mən Nazimi bəyənməyənlərə cılız adamlar kimi baxıram. Onların haqqında danışmağa heç ehtiyac yoxdur.

Gəncə Erkal: Üzr istəyirəm, mən bir də müdaxilə edim. Nazim Hikmət bütün insanların xoşbəxt olacağı bir cəmiyyət arzulayırdı. İdeal bir cəmiyyət. O, bütün əsərlərində bu problemə toxunmuşdu. Sülh uğrunda fəal mübariz insan idi o. Nazim Hikmət bəşəriyyətin oğludur, bütün dünyaya xas şəxsiyyətdir. Bəziləri deyirlər ki, Nazim Vətənini sevməyib, atıb gedib. “Vəsiyyət” şeirini yadınıza salın. “Anadoluda bir köy

mezarlığına gömün beni” deyən şair ömrü boyu Vətən həsrəti ilə yaşadı. Məmləkətinə qovuşa bilmədi.”

Nazim Hikmətin 100 illik yubileyi ilə əlaqədar həm Türkiyədə, həm Azərbaycanda müxtəlif broşürlər, tədqiqat işləri çap olundu. Şairin yubileyi münasibəti ilə Bakıda nəşr olunan “Oğuz eli” qəzetinin 2002-ci il yanvar nüsxəsi “Xüsusi buraxılış” kimi Nazim Hikmətə həsr olunmuşdu. Bu buraxılışın baş redaktoru nazimşünas Azər Abdulla belə yazmışdı: “Dünyada tanınıb sevilən, türk dünyasının, eləcə də Azərbaycanın görkəmli şairlərindən biri olan böyük Nazim Hikmətin 100 illik yubileyi qarşısında çap olunası «Buraxılış» sayının bütün yazıları hazır olandan sonra həmin «Buraxılış»ın redaktoru kimi, həm də Nazimin Azərbaycandakı araşdırıcılarından biri kimi masanın arxasında əyləşib balaca bir baş məqalə, yaxud ön söz əvəzi yazmaq istəyəndə böyük sənətçinin əzbərdən bildiyim onlarla gözəl şeirləri, adamı silkələyib titrədən, həm də gözəlliyə, ümidə səsləyən saysız-hesabsız misraları məhz Azərbaycanımızla bağlı yazdığı şeirləri, Dövlət Dram Teatrımızda oynanılmış pyesləri, onun əsəri əsasında yaranmış baletin dəfələrlə səhnəmizdə, eləcə də bir çox ölkələrin səhnələrində uğurla göstərilməsi, filmlərin çəkilməsi, şair, yazıçılarımız və ayrı-ayrı sənətçilərimizlə dostluq məqamları, poeziyamız, ədəbiyyatımız, incəsənətimizlə bağlı yazdıqları, söylədikləri dəyərli fikirləri, şairin keçdiyi məşəqqətli, faciəvi ömür yolu, şəxsiyyətinə, sənətinə yanaşmaq (həm Türkiyədə, həm də Azərbaycanda) məsələsi bir yanda qaldı, Nazimin 1959-da yazdığı, son on ildə ən çox xatırlayıb bəzən içimdə, bəzənsə evimdə, iş yerimdə, küçədə, parkda... kiminsə eşidib məni dəli sanacağıının fərqi varmıdan ucadan, hərdən də lap qışqıra-qışqıra “ŞƏHİDLƏR” şeirini demişəm. Bu şeirdəki Sakariya, Afyon, Dumlupınar, Aydın, Antep əvəzinə

çox vaxt çaşaraq (çaşmağa bir bax!) Zəngilan, Cəbrayıl, Füzuli, Ağdam, Kəlbəcər, Şuşa demişəm və görmüşəm ki, bir vətən, bir soy övladı kimi Nazim də Mirzə Cəlil, Ələkbər Sabir tək bu gün yaşamaqda, mübarizədə və bizimlə eyni dərdlər içində yanıb qovrulmaqdadı”.

Bu «Xüsusi buraxılış»da Rəsul Rzanın, Nigar Rəfibəylinin, Anarın, Mövlud Süleymanlının ürək sözləri ilə yanaşı, Nazim Hikmətin yaxın dostu olmuş rəssam İbrahim Balabanın, Mustafa Necati Səpətçioğlunun, Əziz Nesinin, Nobel mükafatı laureatları Anger Miquelin, Pablo Nerudanın, İlya Erenburqun və başqa sənət xadimlərinin qiymətli fikirləri də əks etdirilmişdir. Buraxılışda maraqlı bir fakt da var. Onu xüsusilə qeyd etməyi lazım bildik. Türkiyənin bir vaxtlar Baş naziri olmuş Süleyman Dəmirəl 2000-ci ildə Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti olarkən dövlət başçılarının iştirakı ilə keçirilən zirvə toplantısında Nazim Hikmətin şeirini oxumuşdu. Halbuki, bir vaxt o yazmışdı: “Oğlunu Türkiyə Kommunist Partiyasına əmanət etmiş Nazim Hikmət Vətən şairi ola bilməz.” Etiraf özü çox böyük ucalıqdır, paklıqdır. Biz də Nazimi bəyənməyən bütün türkləri bu yola dəvət edirik.

Nazim Hikmətə ikili münasibət olub və görünür həmişə belə olacaqdır. Radioda işlədiyim vaxt mənim bir şöbə müdirim vardı. O, indi haqq dünyasında olduğu üçün, adını yazmıram. İlk gündən o, Nazim Hikmət haqqında küfurlər söyləyirdi. Hətta mən Nazim Hikmətin yaradıcılığını namizədlik dissertasiyam üçün mövzu götürəndə də narazılıqla başını buladı. Onda elə bilirdim ki, Nazim Hikməti bəyənməyən ancaq mənim şöbə müdirimdir. Sonra gördüm ki, yox.

Nazim Hikməti sevməyənlər iki qrupa bölünür. Daha dəqiq desək, mən onları iki qrupa ayırıram. Birinci qrupa intellektual, öz ideyasının mahir biliciləri, bir sözlə, savadlı adamlar daxildir. İkinci qrupun

nümayəndələri isə heç bir dəftərdə adı olmayan, sadəcə Nazimi inkar edən adamcıqlardır. Birinci qrupa aid olan şəxslərin adını bu yazımda çəkəcəyəm. Amma özlərini hamıdan ağıllı bilənlərin və Nazim Hikmət yaradıcılığından xəbərdar olmayan, kommunist olduğu üçün böyük sənətkarı inkar edən, onu kobud sözlərlə təhqir edənlərin heç birinin adını çəkməyəcəyəm. Bu, mənim haqqımdır. Daha dəqiq desək, buna ixtiyarım var.

Bir vaxtlar Türkiyənin məşhur şairi və ideoloqu Orxan Seyfi yazmışdı: “Nazim üçün kommunizm bir dindir. Bir dəfə bu dinə inandıqdan sonra, ölənə qədər kor-koranə ona sədaqət göstərməyi lazım bilir. Nazim Hikmətin yuxudan oyanacağı günü bir az daha gözləmək lazımdır.” Orxan Seyfi Nazimi bəyənərsə də, onu heç vaxt təhqir etməmişdi. Görürsünüz, dediklərində də həqiqət var. Sonralar Nazim Hikməti sevənlər ürək yangısı ilə öz duyğularını ifadə etdilər, ancaq şairi qətiyyənlər qınamadılar. Nazimi sevməyənlər isə onun əleyhinə, kobud şəkildə desək, ağızlarına gələni yazdılar. Və mən də bir Nazim Hikmət tədqiqatçısı kimi onlara cavab verdim. İstəyirəm bu barədə danışım.

Əvvəlcə sizə bu mətləblə əlaqədar qələmə aldığım “Sözüm Nazim Hikmət düşmənlərinədir” adlı məqaləmi təqdim edirəm:

“Böyük türk şairi Nazim Hikmətin 100 illik yubileyi YUNESKO xətti ilə dünya miqyasında qeyd edilir. İndi bu münasibətlə Nazim Hikmət haqqında müxtəlif kitablar, məqalələr, xatirələr çap olunur. Belə yazılardan biri bu günlərdə bizim mətbuat səhifələrində də işıq üzə görüb. Özü də bu məqalə beş il bundan əvvəl Türkiyədə “Tarix dərgisi”ndə çap olunub. Məqalə müəllifi Kazım Gültəpə nə deyir?

Əvvəla, deyir ki, Nazim Hikmət guya özü etiraf edib ki, o, yəhudi əsilli polyakdır və bundan qürur duyur. Bu, ağ yalandır. Nazim belə söz deməyib. Sonra Kazım bəy yazır ki, Nazim ömrü boyu Türkiyəyə və türklüyə hücumlar edib. Kazım Gültəpənin tənqid hədəfi Nazimin kommunistliyidir. Onun dediyindən belə çıxır ki, Nazim necə böyük sənətkar olursa-olsun, kommunist olduğu üçün bir heçdir, onun adı çəkilməməlidir, birdəfəlik unudulmalıdır. Kazım bəydən soruşuruq: əgər Nazim Hikmətin bütün kommunist ruhlu şeirlərini kitablarından çıxarıb atsaq, yerdə qalan bütün əsərlərini – lirik şeirlərini, poemalarını, dram əsərlərini, kinossenarilərini cild-cild kitablarda toplasaq, ona şair, dramaturq, ssenarist demək olmazmı?

Bəli, Nazim kommunist olub. Gənc yaşlarında Moskvada Şərq Zəhmətkeşlərinin Kommunist Universitetində oxuduğu illərdə bu ideologiyaya bağlanıb, amalı (kağız üzərində olsa da) sülh, qardaşlıq, bərabərlik olan ideallara inanıb. İnanıb, amma sonra xəyal qırılığına uğrayıb. Kazım bəy kimi bəzi türklər (bizim azərbaycanlılar arasında da belə düşüncələr var) Nazim Hikməti “vətəndən qaçmaqda” günahlandırır və ona “vətən xaini” deyirlər.

Nazim heç zaman Türkiyənin və türklüyün düşməni olmayıb. İndi gələk Nazim Hikmətin Vətəninə qoyub “qaçmasına”.

Nazim Hikmətin xatirələrindən:

“Mən həbsxanadan xalqımın və başqa dünya xalqlarının, onların mütərəqqi dəstəsinin tələbi ilə azadlığa buraxılmışam. Türkiyənin hakim dairələrinə qalsa idi, yenə məni həbsxanada çürüdərdi. Türkiyədə belə bir qanun var. Neçə yaşın olursa olsun, hərbi xidmətə getməlisən. Həbsxanadan çıxandan sonra məni əsgərliyə çağırdılar. Halbuki, mən hərbi dənizçilik məktəbində oxuyanda sətəlcəm xəstəliyindən sonra çürüyə

çıxarılmışdım. (çürüyə çıxarılmaq, yəni ordu üçün yararlı olmamaq deməkdir - A.B.) Bu barədə həbsxanadakı sənədlərimin içərisində bunu təsdiqləyən arayış da var idi. Məcbur olub yaxın dostlarımdan birini həbsxana arxivinə göndərdim, daha doğrusu, dostum özü bu təşəbbüsdə bulundu, amma sənədlərimin arasından bu kağız çıxarılmış, "yox edilmişdi". Məsələ aydın idi. O vaxt mənim 48 yaşım vardı. Səhhətim də normal deyildi. Eynilə bizim məşhur türk nasirimiz Səbahəddin Əli kimi mənə də öldürmək istəyirdilər. Ona görə də məcbur olub Moskvaya gəldim. Mən Türkiyədən ayrıldıqdan sonra arxamca böhtan yazanlar oldu. Hətta mənə xain də deyildi. Ancaq belə şeylərə görə ürəyimi sıxmıram. Əsas odur ki, mənə xalqım xain deməsin.”

Yeri gəlmişkən, Türkiyədə yaşayan nazimsevərlərdən biri – İbrahim Pekbay “Akın” qəzetində belə yazır:

“Tarix Nazim Hikmətlə bağlı qərarını verəcək. Bu işi tarixin öhdəsinə buraxaq. Amma bir şey həqiqətdir ki, Nazim türkdür. Onun türk olması vətəndaşlıqdan çıxarılmqla və ya təkrar vətəndaşlığa qəbul olunmaqla müəyyən edilmir. Vətəndaşlıqdan çıxarılması onun bir vətəndaş kimi öz haqlarından istifadə edib-etməyəcəyindən asılı idi. Yoxsa ki, Nazim kim nə deyirsə desin, tərədən dırnağa qədər türkdür və bir türk şairidir. Nazim Hikmətin niyə Rusiyaya gedib və Rusiyada qaldığı, bəzilərinin təbirincə desək, “Rusiyaya qaçdığı” onun yaşadığı dövrlə bağlı idi. Bəs, görəsən Nazim bu gün yaşasaydı, onun “Rusiyaya qaçmasına” hər hansı bir səbəb ola bilərdimi?”

Nazimin bədxahları onun Moskva həyatından ağız dolusu danışırlar. Halbuki Moskvada zahiri dəbdəbələrin, gül-çiçək dəstələrinin arxasında türk oğluna bir inamsızlıq vardı. Bunu çoxumuz bilmədiyimiz üçün Nazimi

ömrünün sonuna qədər kommunist ideologiyasına bağlı bir insan kimi təsəvvür edirik. Amma əslində belə deyildi. Mən, Nazim ömrünün son illərinin şahidlərindən biriyəm. Əvvəldə dediyim kimi onun yaradıcılığı haqqında dissertasiya yazdığıma görə Nazim Hikmətlə sıx-sıx görüşürdüm, teatr tamaşalarına, disputlara, görüşlərə onunla bərabər gedirdim. Nazim nifrətini, qəzəbini, incikliyini gizlətmədən bizə, yaxınlarına deyirdi. (Xalq yazıçısı Anarın Nazim Hikmət və Rəsul Rza dostluğundan bəhs edən bir yazısında da bu mətləb vurğulanmışdır.) Nazim Hikmətin müəllimi hesab edilən türk jurnalisti Zəkəriyyə Sərtəl 1978-ci ildə Türkiyədə çap etdirdiyi “Nazim Hikmətin son illəri” adlı kitabında belə yazırdı:

“Bir-birini qovalayan hadisələr Nazimi alt-üst etmişdi. Demək ki, çarlıq dövründən bu günə dəyişmiş bir şey yox idi. Köhnə tas, köhnə hamamdı. Millətlərin azadlıq və istiqlaliyyəti, inqilabın uğurları ətrafında aparılan təbliğat boş sözdən ibarətmiş. Demə, burada da insanın həyatı güvənli deyilmiş, burada da millətlər millətləri istismar edirmiş və s.

Məhz bu duyğuların təsiri altında Nazim belə bir dərdlə qovrulub-yanırdı:

- Bunlar faşizmə yaxınlaşmışlar, canım, bizim röyasını gördüyümüz sosializm bu deyil.

... Vətənə o qədər dönmək istərdi ki, bunun üçün ömrünün yarısını verməyə razıydı: - Nə böyük eşşəklik etmişik, niyə gəldik buralara?”

Nazim Hikmət rus rəssamı Repin haqqında belə bir cümlə işlətmişdi: “Mən Repini sevmirəm, çünki o, məni axmaq hesab edir.” Nazim demək istəyirdi ki, təsviri sənətdə fotoqrafçılığa meyl, yəni hər şeyi olduğu kimi əks etdirmək tamaşaçı üçün “yaradıcılıq payı” saxlamamaq deməkdir. Repin haqqında deyilmiş bu cümlənin üstündə Nazimin başı çox ağırılmışdı. Onun “İvan İvanıç varmıydı, yoxmuydu?” pyesinin repertuardan

çıxarılması bir türk oğlunun – Nazim Hikmətin Sovetləri bəyənmeməsi ilə bağlı idi. Nazim bu pyesdə sovet cəmiyyətini uçuruma aparan bürokratizmi ifşa etmişdi. Özü də elə bir vaxtda ki, ədəbiyyat hələ “ümumproletar işinin vintciyi” idi. Adı çəkilən dram əsəri Moskvada Vaxtanqov teatrında cəmi beş dəfə oynandı...

N.Hikmətin bir şeiri var. Ölümlə, onun dəhşəti ilə bağlıdır. Həyatının son dəqiqələrini yaşayan bir insanın dili ilə şair yazırdı ki, ölmək istəmirəm. Şimala aparmayın məni. Cənuba aparmayın məni. Ölmək istəmirəm... Məni burda qoymayın, aparın bir yerə. Ölmək istəmirəm, ölmək istəmirəm."

Həmişə bu şeiri xatırlayanda əlacsızlıq içərisində çabalayan, ömrü çırpıntılı, səksəkəli bir yuxuya bənzəyən Nazim Hikmət taleyini düşünürəm. Son dəfə həmişəlik gəldiyi Moskvadan geriye - Türkiyəyə yolu bağlı idi. Yaşadığı mühit onu alqışlara, gül-çiçək dəstələrinə bürüsə də, bu zahiri dəbdəbənin arxasında cəmiyyətin eybəcərliklərini apaydın görürdü. Təmiz, sadə, günahsız türk inqilabçıların, o cümlədən Nazimin dostu İkmek Affanın Sibirə sürgün edilməsinin, Müşfiqin, Cavidin faciəsinin köklərini araşdırır, araşdırdıqca da dəhşətə gəlirdi. Belə müdhiş duyğularla yaşayır, səbr edirdi. Günlərin birində bu səbr daşı çat-çat oldu...

Nazim Hikmətin arvadı Vera Tulyakovaya yazdığı son şeirindəki “Gəldim. Qaldım. Güldüm. Öldüm” sözləri bütün Rusiya mühitinə aid idi. Gənclik illərində Moskvaya vurulmuş Nazim Hikmət 50-ci illərin sonunda bütün inamını itirmişdi. İnamı itirmək isə bütün faciələrin ən dəhşətlisidir.

Nazim sosializm cəmiyyətinin eybəcərliyini gördükdən sonra buna dözmədi. Bir yandan da məmləkət həsrəti. Oğluna göndərdiyi oyuncaqların geri qayıtması acısı. Varnadan oğluna səslənməsi, tək - tənha, hər əzaba

qatlaşan Münəvvərini xatırlarkən dərin peşimançılıq hissi ... Bütün bunlar Nazimi sarsıtdı və Vala Nurəddinin sözləri ilə desək: “Bu dünyadan Nazim keçdi”.

Nazimin bədxahları arasında onun öz ana dilinə xor baxmasını belə iddia edən insafsızlar var. Halbuki, Nazim belə deyirdi: "Dünyanın ən yaxşı insanlarından olan türk xalqının və dünyanın ən gözəl dillərindən biri və bəlkə də ən başda gələnələrindən olan türk dilinin yabançı diyarlarda tanınmasına vəsilə ola bilmək ömrümün ən böyük sevinci və şərəfidir. Bir kəndli torpağını və öküzünü, bir dülgər taxtasını və rəndəsini necə sevirə, mən də türk dilini elə sevirəm."

Türkiyədə bir Pəyami Səfa vardı. Nazim Hikmətin qatı düşməniydi. Nazim Hikmətlə onun arasında hər iki şairin gənclik illərində elə mübahisələr olurdu ki, bu çəkişmələr bütün ədəbi ictimaiyyətin müzakirə obyektinə çevrilirdi. Sənətin fəvqündə dayanan iki böyük şəxsiyyətin, iki türkün bir-birinə qarşı hücumları ideya mübarizəsi idi. Nazim solçu idi, Pəyami sağçı. Onların həyata baxışları zidd qütblərdə idi. Bu çəkişmələrdən ləzzət alanlar, bunu şişirdənlər də az deyildi və bu gün də keçmişə nəzər salıb həmin münaqişələri meydana çıxarmağa çalışanlar var.

1969-cu ildə İstanbulda tədqiqatçı Əngin Gözenin "Pəyami Səfa Nazim Hikmət qovğası" adlı bir kitabı işıq üzü gördü. Həmin kitab üç il sonra, 1972-ci ildə təkrar nəşr edildi. Müəllif bu iki böyük sənətkarın bir-birinə olan münasibətini subyektiv yöndə işıqlandırmış, daha çox Pəyami Səfaya üstünlük vermiş, Nazim Hikməti tənqid etmişdi. "Tənqid" yumşaq ifadədir. Əngin Göze gücü çatdıqca Nazimə qarşı ən təhqiramiz ifadələr işlədərək bu böyük sənətkarı xalqın gözündən salmaq istəmişdi. Ancaq təbii ki, bacarmamışdı. Bu tənqiddə ən tutarlı cavabı türk ədəbiyyatşünası Kamal Sülkər vermişdi.

Ümumiyyətlə, bu gün türk ədəbi mühitində Nazim Hikməti sevənlər və sevməyənlər məfhumu formalaşmışdır. Ancaq son söz həmişə xalqın olub. Əngin Gözenin cidd-cəhdinə baxmayaraq onun yazdıqları Nazim dühasının əzəmətindən heç bir şey qopara bilməyib və bilməyəcək də. Bu sözləri eynilə Kazım Gültəpə haqqında da demək olar. Əngin Göze öz kitabında bu iki şəxsiyyəti "Yan-yana tərs axan sular" adlandırmışdır. Müəllifin ən çox hədəf seçdiyi nöqtə Nazimin guya, Vətəni sevmədiyi, unuduğu iddiası ilə bağlıdır. Guya, Nazim Hikmət Moskvaya gəldikdən sonra Türkiyəni unutmuş, öz şöhrətinin nurunda uyuyub, hər şeyi yaddan çıxarmışdır. Amma Nazim haqqında bayaq dediklərimiz bir yana dursun, onun şeirləri bu yalanın tam əksini deyir.

Əgər bir gün Nazimin Vətən həsrətinə həsr olunmuş şeirləri ayrıca kitab şəklində nəşr olunsa, o zaman şairin çəkdiyi iztirablar daha aydın şəkildə gözlərimiz önündə canlanır. Həmin şeirlər bir deyil, beş deyil. "Ağcaqayın meşəsində", "Yeni il", "Gəmi", "Balkon", "Ceviz ağacı", "Mavi liman", "Münəvvərə məktub yazdım, dedim ki...", "Sağ əlim", "Dağın üstündə", "Sebastyan Baxın bir nömrəli Dominor konserti", "Dunay çayı", "Məmləkətim haqqında", "Bir Üsküdar balkonunda", "Faustun evi" və s. sənət nümunələri buna sübutdur. Bu şeirlərdə qürbət eldə yaşayan Nazimin böyük həsrəti ürək ağrısı ilə verilmişdir.

Bir gün, yəqin ki, Nazimin "Məmləkətim" adlı bir kitabı çapdan çıxar. Və o kitabda təkcə Nazimin şeirləri deyil, Türkiyə haqqında düşüncələri, uca kürsülərdən Vətən haqqında söylədiyi sözləri, dostlarına, yaxınlarına yana-yana açıb dediyi ürək duyğuları öz əksini tapar.

Nazimin Vətən həsrətini onun mavi gözlərində, titrək dodaqlarında görən insanlardan biri də mənəm. Moskvada, 1961-ci ildə Nazimin "Qərribə

adam" pyesinin 250-ci tamaşasından sonra, onun dediyi "pyeslərimi sevgili İstanbulda görə biləydim" sözləri indi də qulaqlarımda səslənir və Nazim Hikmətin heykəltəraş Münəvvər Rzayevaya dediklərini dönə-dönə xatırlayıram: "Heykəlimi mən öləndən sonra yaradarsan. Özü də bilirsən necə? Yalnız iki gözlərimi verərsən. Bilinsin ki, mənəm baxan. Bilinsin ki, bu şəffaf damcılar ömrünün sonuna qədər Vətən həsrəti ilə yanan bir insanın gözləridir."

2002-ci il dünya miqyasında Nazim Hikmət ili elan olundu. 100 yaşlı Nazimin yubileyi təkcə Türkiyədə və Azərbaycanda deyil, dünyanın bir sıra başqa ölkələrində də qeyd edildi.

Gəlin, hamımız Nazimi sevək. Əsərləri ingilis, fransız, alman, italyan, ərəb, fars və başqa dillərə çevrilən, bütün dünyada tanınan Nazim Hikmətə ləkə gətirəcək heç bir söz işlətməyək. Başqa millətlər özününkü olmayanı mənimsəyir. Biz, gəlin, soyu soyumuzdan, dili dilimizdən olan türk oğlu Nazim Hikmətlə fəxr edək! Onu həmişə yaşadaq!"

"İki sahil" qəzetində çap etdirdiyim bu məqaləmə cavab verən tapıldı. Bu, "Ədalət" qəzeti idi. Nazim Hikməti də, Yazıçılar Birliyini də, məni də "qınayan" qəzet hətta təhqirlərə də yol verdi. Dostlar, tanışlar, Nazim Hikməti sevənlər bu məqaləyə cavab verməyimi istədilər. Mən cavab vermədim. Amma bir neçə qələm sahibi "Ədalət" qəzetinin əleyhinə məqalələr çap etdirdi, Nazim Hikməti və onun haqqında yazı yazan, şairin düşmənlərinə meydan oxuyan məni müdafiə etdilər. Bu haqda bir az sonra danışacağam. İndi isə "Yeni Azərbaycan" qəzetinin müxbiri Səlim adlı qələm sahibinin Türkiyənin Azərbaycandakı səfiri Əhməd Ünal Çevikgözlə

apardığı müsahibəni diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm. Mənə elə gəlir ki, bu müsahibə Nazim əleyhinə məqalə çap etdirənlərə ən yaxşı cavabdır.

“- Cənab səfir, noyabrın 27-də böyük Nazim Hikmətə həsr olunmuş “Günəşi içənlərin türküsü” kitabının təqdimatına mərasimi oldu. Mərasimdə Siz də iştirak edirdiniz. Təəssüratınızı bilmək maraqlı olardı.

- Dəvəti mənə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, yazıçı Anar verdi. Onun dəvətini məmnuniyyətlə qəbul etdim. Buna görə ona təşəkkürümü bildirirəm. Mərasimdə bir çox azərbaycanlı yazar, şair və sənətçi Nazim Hikmətlə bağlı anılarını dilə gətirdilər, şeirlər oxudular. Çox təsirli idi və bundan çox xoşlandım.

- Cənab səfir, Azərbaycan ədəbiyyatını necə bilirsiniz? Mən bizim klassika ilə yanaşı çağdaş ədəbiyyatı da nəzərdə tuturam.

- Azərbaycan ədəbiyyatını yaxından tanıdığımı söyləyə bilmərəm. Ancaq Azərbaycana gəldikdən sonra ədəbiyyatınızla qismən tanış olmaq, həyatda olan ədiblər ilə görüşmək imkanı, oxuya bilmək imkanı qazandım. Amma bu sıralarda daha artıq kitab oxumağa, ədəbiyyatla maraqlanmağa, bu sahədə bəzi bilgilərimi yeniləməyə çox vaxt ayıra bilmirəm. Bu mənada diplomatik fəaliyyətim, çalışma həyatım nə qədər imkan verirsə, o qədər bilirəm deyərdim, oxumaq üçün yetərincə vaxt ayıra bilmirəm. Bundan bəzən üzülürəm. Bu mənim əskikliyim. Bəlkə də bunun üçün daha artıq vaxt ayırmağa özümü məcbur etməliyəm. Amma Azərbaycan sənət dünyası ilə bağlı olaraq balet, opera və musiqi aləminin yenilikləri ilə daha yaxından tanış olmuşam. Hesab edirəm, ədəbiyyatla yanaşı Azərbaycanda sənətin bu sahələrinin də uğurları çoxdu və onlar da əhəmiyyətli idi. Bu sahələrin yeniliklərini, adamlarını dinləmək, izləmək, onları tanımaq imkanım daha çox oldu.

- Əhməd bəy, Sizə ədəbiyyatı bilməyiniz diplomatik fəaliyyətiniz boyu heç gərək oldumu?

- Heç şübhəsiz kömək etmişdir. Mən əslində ingilis dili və ədəbiyyatı oxumuşam universitetdə. Ədəbiyyat bilgisinin, şeiri bilmənin fəaliyyətdə olduğum ölkədə də yararlı olduğunu düşünürəm.

- Cənab səfir, dəqiqləşdirmə aparmaq istərdim, Sizin Nazim Hikmətlə tanışlığınız, yəni onun şeirlərini oxumanız hansı dövrə təsadüf edir?

- Litsey illəri deyə bilərəm. Məhz litseydəki ədəbiyyat dərslərində bir çox şair və yazıçını oxudum. Çox sevdiyim şairlər arasında Təvfiq Fikrət, Yəhya Kamal, Mehmet Akif başlıca adlardır. Nazim Hikməti də elə həmin dövrdə oxudum, şeirlərini bəyəndim, sevdim. Nazim Hikmətin türk dilindən istifadəsinin özəlliyi diqqətimi çox çəkdi. Onun şeirində, bayaq adlarını sıraladığım şairlərdən fərqli olaraq, daha gözəl bir dil üslubu var. Konuşur kimi yazır. O üslub Nazim Hikmətin xəlqiliyindən və ustalığından soraq verir.

- Cənab səfir, bilirsiniz ki, Nazim Hikmət Azərbaycanda daima oxunub, ilk kitabı da burda nəşr edilib, indi isə bizim XX əsr klassiklərimizlə bir sırada dayanır, dərin hörmətlə yad edilir. Bunun siyasi tərəfləri də olub düşünülə bilər. Türkiyədə isə Azərbaycandan fərqli Nazim Hikmətə münasibət birmənalı olmayıb. Onu yalnız şair kimi qəbul etmək sarıdan çətinlik olub. Həm bu xüsusda düşüncələrinizi, həm də Azərbaycan şairlərinin Türkiyə Prezidenti və siyasət adamlarına müraciəti haqda fikrinizi bilmək istərdik.

- Bu müraciəti mənə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin rəhbəri Anar təqdim etdi. Və mən bu müraciəti ünvanına göndərdim. Onun lazımınca dəyərləndiriləcəyi şəksizdir – düşünürəm. Mən hər bir şairə, yazıçıya və ya sənətçiyə siyasi prizmadan baxılıb yanaşılmasını düzgün saymıram. Sənətçi

sənətiylə nə deyirsə, nə verirsə, bu onun içindən gəlir. Əsas da budur. Şair, yazar bəlli dövrlərdə bəlli siyasi görüşə sahib ola bilər – bu başqa şeydi, bu haqda yorumlar ola bilər. Bizim işimiz yazıçıya onun siyasi görüşlərinə görə deyil, onun şeirinə görə qiymət verməməkdir.

- Əhməd bəy söylədiniz ki, ingilis ədəbiyyatı oxudunuz universitetdə. Nazim Hikmətin yalnız türkcədə yazdığını da söylədiniz. İngilis ədəbiyyatında Nazim Hikmətlə paralel aparılması mümkün olan şair varmı Sizə görə?

- Müxtəlif dillərdə yazan şairləri təbii ki, müqayisə etmək olar. Amma ən doğrusu həmin şairi yaşadığı, yazdığı dili daşıyan cəmiyyət içində qiymətləndirməkdir. Mən Nazim Hikməti kimsə ilə müqayisə edə bilmərəm. Nazim Hikmətin yeri başqa. Onu digər dünya dillərindən başqa türk dilində danışan bütün xalqlar eyni qədər sevmişlər, oxumuşlar, nəşr etmişlər. Mənim bu çapda hər hansı başqa dildə yazan bir şair bu dəqiqə yadıma düşmür, yəqin ki, beləsi heç yoxdu da.

- Sizə əziyyət vermək istəməzdik, amma Nazim Hikmətdən yadınızda qalan bir şeir parçasını oxumağınızı istərdik.

- O gün toplantıda Nazim Hikmətin bir şeirini oxumuşdum, çox gözəl şeirdi. Sanki o “Dəvət”i bütün yeni müstəqillik qazanan ölkələr, türkdilli xalqlar üçün edir, çox xoşlandım o şeirdən. Əzbərdən bilmirəm, kitabdan oxuyacam.

- Buyurun.

Qalxıb masası üzərində qalanmış kitablar sırasından “Günəşi içənlərin türküsü” kitabını götürür. Əyləşir. Və kitabı açan kimi “Bax, açar-açmaz buldum” deyir. Sonra isə bir az əmin və duyğulu səslə şeiri oxuyur. Bir dürüst intonasiyalı qıraətdən sonra cənab səfir Əhməd Ünal Çeviközə

təşəkkür edib ayrılırdıq. Bir az daha mətbuat müşaviri cənab Saim bəyin otağında söhbətləşirdik.

Mənim içimdə isə cənab səfirin oxusunda, Türkiyə ləhçəsində daha şirin təsir bağışlayan “Dəvət” şeiri səslənir:

Dört nala gelip uzak Asya`dan
Akdeniz`e bir kısrak başı gibi uzanan
bu memleket bizim.
Bilekler kan içinde, dişler kenetli, ayaklar çıplak
və ipek bir halıya benzeyen toprak;
bu cehennem, bu cennet bizim!
Kapansın el kapıları bir daha açılmasın,
Yok edin insanın insana kulluğunu
bu davet bizim.
Yaşamak bir ağac gibi tek ve hür
və bir orman gibi kardeşçesine:
bu hasret bizim!”

NAZİM HİKMƏT YARADICILIĞININ TƏDQIQI DAVAM EDİR

Nazim Hikmət yaradıcılığı haqqında bir sıra məqalələr, publisistik yazılar, böyük şairə həsr olunmuş poetik nümunələr mətbuat səhifələrində dərc edilmişdir. Bu məqalələrdən biri Almaniyada yaşayan, ədəbiyyatımızın dostu Yücəl Feyzioğlunundur. “Ədəbiyyat qəzeti”nin 22 avqust 2003-cü il tarixli nömrəsində Yücəl Feyzioğlunun maraqlı bir məqaləsi çap olunmuşdur. Məqalə belə adlanır: “Səməd Vurğun evində Nazimin stulu”. Müəllif qeyd edir ki, bu məqalə Türkiyədə “Cümhuriyyət” qəzetində və “Yeni cizgi” jurnalında çap olunmuşdur. Nazim Hikmətə və Səməd Vurğuna sonsuz məhəbbət duyğuları ilə qələmə alınmış bu məqalədə müəllif yazır: “Səməd Vurğunun qızı Aybəniz xanıma Səməd Vurğunla və Nazim Hikmətlə bağlı suallar verdim. Nazim Hikmət özlərindən biri kimi ydi. Azəri yazarlar arasında xatirəsi çox canlı yaşayır. Aybəniz xanım mənə yer göstərdi. Oturdum. “Sizin nə üçün o stulda əyləşdirdim, bilirsinizmi?” – deyə Aybəniz xanım soruşdu. “Bilmirəm.” – dedim. “Çünki o stul Nazim əminin stuludur.” – dedi. O anı ifadə etməkdə acizəm. Masa ətrafındakı hər kəs çox təsirlənmiş, vücudumu tər basmışdı. Qalxıb dərhal o biri stula keçdim:

“Eləsə Səməd Vurğun evində Nazim qoy aramızda əyləşsin. Nazim həmişə aramızda olacaq...”

Yeri gəlmişkən deyim ki, Yücəl Feyzioğlu Nazim Hikmət yaradıcılığının Almaniyada təbliği sahəsində çox işlər görmüşdü. 1989-cu ildə Yücəl bəy mənim “Nazim Hikmət və yaşamı” kitabımı Berlində çap etdirmişdi. Azərbaycanda son illər Nazim Hikmətlə bağlı qələmə alınmış

yazıların içərisində uzun illər Türkiyədə çalışmış nazimşünas Tofiq Abdinin tədqiqat işləri, məqalələri xüsusi yer tutur. Tofiq Abdin təkə Nazim Hikmət barəsində deyil, onun yaradıcılığını tədqiq edən, əsərlərini müxtəlif dillərə çevirən nazimsevərlər haqqında da maraqlı yazılar qələmə almışdır. Bu yazılardan biri rus yazıçısı, Nazim Hikmətin həyatını əks etdirən “Bosfor üzərində nəğmə” kitabının müəllifi Radiy Fişə həsr olunmuşdur. Həmin məqalədən bəzi məqamları diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm.

“Rus yazar və türkşünas Radiy Fiş öləndə vəsiyyəət edib: Heç olmasa külümü Türkiyəyə aparın... O özünü bir türk insanı sanırmış.

Bəlkə də otuz illik bir vaxtı əhatə eləyir, mən bu ifadəni oxuyub yaddaşa aldığı (inanın ki, yaddaşım bir o qədər möhkəm olmasa da) bu fikirlər yaddaşımın silinmir. Radiy Fişin Nazim Hikmət haqqında... qələmə aldığı bir kitabda aşağıdakı fikirlər yer alıb: “Dahilər 100 ildə bir dəfə doğulur. XX əsrdə bu Türkiyənin payına düşmüşdür. Nazim Hikmət orda doğulmuşdur.”

... Bir yəhudi kökənli insanın bir türk kökənli şair haqqında yazdığı kitab sovetlərin buro-buro vaxtında əl-əl gəzirdi və həmin kitab çox keçmədən bizim türkcəyə də çevrildi. (Əsər yazıçı Vaqif Nəsib tərəfindən dilimizə çevrilmişdir.-A.B)

Təbii, kitabın böyük bir sevgi ilə yazıldığı bizim hamımıza məlum və bu gün Nazim Hikmət şəxsiyyəti məlum səbəblər ucbatından bir çox mübahisələr yaratsa da, onun yaradıcılığı bir çox yeni fikirlərin doğulmasına səbəb olsa da, onun böyük bir düha olduğu və XX əsr şairləri arasında yer aldığını heç erməni də dana bilməz və dananlar varsa, bəlkə də müəyyən haqq daxilində haqlıdırlarsa, onda gərək insafı bir qırağa qoyub

öz adını da dansın və mən belə güman edirəm ki, bu inkarların fonunda bir az da bizim əsrin yeni bəlası olan bir reklam yatmaqdadır.

Nazim Hikmətin Moskva illərində dostlarından ədəbiyyatçı və turkoloq Radiy Fiş bu dünyaya gözlərini yumanda Nazim Hikmətin ölkəsində, Türkiyədə torpağa verilməyi, basdırılmağı vəsiyyət etmişdi. Türk dostlarından olan Mustafa Öztürkün verdiyi bilgilərə görə, “heç olmasa öləndən sonra yandırıldıqda külünün Türkiyəyə aparılmasını istəmişdi.”

Bir ədəbiyyatçı alim və Türkiyəni də, Rusiyanı da yaxşı tanıyan Radiy Fiş ömrünün son çağlarında verdiyi müsahibədə hətta bir az da siyasətçi kimi düşüncələrini bəyan edib və fikirlərini açıqlayıb. Və bu açıqlamaları eləyərkən onun bir o qədər də nikbin olmadığı o saat diqqəti çəkir: “Türklər bir yandan Rusiyada bir çox işlər görür və bir çox paralar buraxır bu ölkəyə, bir yandan da yenə də o köhnə düşmənlik davam etməkdədir. Hara gedirik, bəlli deyil. Gələcək necə olacaq, bəlli deyil. Xalq yoxsulluq içində. Xalq bunun içindən necə çıxacaq. Bu sual çox çətin bir sualdır.

Özünün külünün Türkiyəyə gətirilməsini vəsiyyət edən Radiy Fiş Nazim Hikmətin məzarının Türkiyəyə gətirilməsinin əleyhinədir: “Məzarını Türkiyəyə gətirməkdənsə, onu burada məzarda rahat yatmağa mane olmasınlar”.

Çox düşündürücü fikirlərdir, elə deyilmi?”

Tofiq Abdin Nazim Hikmətlə əlaqədar mətbuat səhifələrində bir silsilə məqalə ilə çıxış edib. Amma çox təəssüf ki, bu günə qədər biz bu məqalələrin toplusunu görə bilmirik. Bu barədə Tofiq Abdinlə söhbətimiz oldu. Sponsorlardan gileyləndi. Nə etmək olar. Görünür bir gün bu məqalələri biz ayrıca kitab şəklində görəcəyik. T.Abdinin maraqlı

məqalələrindən biri də “Ədalət” qəzetinin 13 sentyabr 2003-cü il tarixli sayında çap olunmuşdur. Məqalə belə adlanır: “Nazim Hikmətə iki baxış”. Müəllif yazır: “Ümumiyyətlə götürsək, hər hansı bir hadisəni və cəmiyyətdəki olayları iki rəngdə görmək kimi bir xasiyyətimiz var bizim. Qara və ağ rəngdə. Buna xata da demək olar. Kimimiz Nazim üçün nifrət türküləri söylərkən, kimimiz də heyranlıq şarkıları oxuduq”. (Çox təəssüf ki, Tofiq Abdini çox erkən itirdik. Allah rəhmət eləsin!)

Nəhəng şəxsiyyətlərə həmişə ikili münasibət olmuşdur. Ölməz Sabirin “Yoxsa bu ayinədə əyri görürsən özünü” fikri həmişə müasirdir. Banklarda çek dəftərləri olan milyarderlər, acından ölənlərə rəhm etməyənlər, hər şeyi qara eynək arxasından görənlər Nazimi necə sevə bilər? Ortada bir kommunistlik də varsa! Tutaq ki, biz, “Sözüm Nazim Hikmət düşmənlərinədir” adlı məqaləmdə dediyim kimi, Nazimin kommunist ruhlu şeirlərini yandırdıq. Yerdə qalan əsərlərinə sənət nümunələri demək olmazmı? Mən elə şairlər göstərə bilərəm ki, kommunist ideologiyası öldükdən sonra onların da əsərləri ölüb. Amma Nazim Hikmət axı belə şair deyil. Onun “İnsan mənzərələri” epopeyası, dram əsərləri, vətən həsrətli şeirləri poeziya və dramaturgiya xəzinəsinin gözəl nümunələri deyilmə? Nihilistlər elə güman edirlər ki, vaxt gələcək Nazim Hikmət tarix səhnəsindən tamamilə silinəcək. Onlar ağıllarına da gətirə bilməzdilər ki, Nazim Hikmət yaradıcılığı türk balalarının dərslərinə salınacaq, onun haqqında sənədli filmlər çəkiləcək və bir gün mətbuatda belə xəbər işıq üzə görəcək: nəhayət, Türkiyədə - Antalyada şairin heykəli ucaldıldı! Nazim haqqında film çəkildi!

Film haqqındakı xəbəri oxuyuruq: “Dünyaca ünlü şair Nazim Hikmətin 18 ilini əhatə eləyən bir zaman kəsiyini ekrana daşıyan “Mavi gözlü dev” filmində şairin rolunu Yetkin Dikincilər, həyat yoldaşlarını isə

Başak Köklüqaya ilə Pelin Batu canlandıracaqlar. Filmin rejissoru Biket İlhan, operatoru isə Metin Belgindir. “Mavi gözlü dev” filmi üçün Türkiyənin Turizm və Kültür Bakanlığından 35 milyard türk lirəsi ayrılmışdı.”

N.Hikmət tədqiqatçılarından biri də Azərbaycan Respublikasının Türkiyədə-İstanbulda Baş konsulu işləmiş şair Abbas Abdulladır. Onun “Gördüyüm və sevdiyim Nazim Hikmət” adlı kitabı Nazim irsinin öyrənilməsi sahəsində qiymətli bir əsərdir. Həcmcə kiçik olmasına baxmayaraq, burada çox maraqlı faktlar vardır. Abbas Abdulla yazır: “Mən Nazimi bir türk kimi tanımışam və bir türk kimi sevmişəm. Sovetlər Birliyində türk sözü, türk milləti bizim üçün qadağan olunanda o, bizim və özünün türk olduğunu var səsi ilə elan edirdi. Bütün bunları dilə gətirdiyimə görə Türkiyədə millətçilər də, solçular da mənə düşmən kimi baxırdılar. Sağçıların kommunisti milliyyətçi kimi təqdim etməyim xoşlarına gəlmirdi, solçuların da onun kommunistliyini dilə gətirməməyim.

Mən sözümdən dönmürəm, Nazim Sovetlər Birliyində türk idi və türkçü idi.”

* * *

Nazim Hikmət yaradıcılığının tədqiqi ilə əlaqədar çox xoş sözlər eşitmişəm. Ünvanıma səmimi sözlər deyilib. İstər Azərbaycanda, istər Rusiyada, istər Türkiyədə. Sovet dövründə bu mövzuda heç bir tənqidi söz eşitməmişdim. Müstəqillik dövründə demokratiyadan sui-istifadə edən cizmaqaraçılar əleyhimə zəminsiz sözlər söyləməyə başladılar. “Ədəbiyyat” qəzetinin 15 noyabr 2002-ci il tarixli nömrəsində Azərbaycan Yazıçılar Birliyi Katibliyinin “Düşmən ocaq başında” adlı məlumatında deyildiyi kimi: “Kimlər qaldı təhqir etmədikləri – Bəxtiyar Vahabzadə,

Qabil, Anar, Fikrət Qoca, Elçin, Vaqif Səmədoğlu, Sabir Rüstəmxanlı, Nizami Cəfərov, Aqşın Babayev, Ələkbər Salahzadə və daha kimlər, kimlər...”

Bunların məndən istədikləri nə idi? Nəyə görə mənə tənqid edirdilər?

Birinci mətləb. Nə üçün mən Rəsul Rza poeziyasını Nazim Hikmətlə müqayisə edirəm. Hətta birisinin fikrincə, Rəsul Rzanı Nazim Hikmətlə eyni gözdə görmək Nazim Hikmətə guya təhqirmiş. Görəsən niyə? Görəsən bu “birisi” başa düşmür ki, Rəsul Rza Azərbaycan ədəbiyyatının yenilikçi şairi, parlaq simasıdır. Görəsən bu “birisi” qanmır ki, Nazim Hikmət türk poeziyasında nə deməkdirsə, Rəsul Rza da Azərbaycan poeziyasında o deməkdir. Görəsən bu “birisi” niyə Rəsul Rza yaradıcılığında məhz “Lenin” poemasını görür? Əvvəla, “Lenin” poeması Səməd Vurğunun “Zamanın bayraqdarı” əsəri kimi sənətkarlıq baxımından çox yüksək səviyyəli sənət nümunəsidir. İdeya baxımından bu günlə tərs-mütənasib olsa da, bu əsərlər şeir-sənət baxımından yüksək sənətkarlıqla yazılmış nümunələrdir. Bundan başqa, məgər Rəsul Rzanın yüzlərlə şeiri, “Qızıl gül olmayaydı”, “Xalqın şairi” poemaları və başqa əsərləri, cəsarətli ictimai fəaliyyəti onun nəhəng bir şair, şəxsiyyət olduğuna dəlalət etmirmi? Rəsul Rza Azərbaycan Ensiklopediyasının birinci cildini həyatı hesabına çap etdirəndə, bu “birisi” ya bu dünyada yox idi, ya da hələ döşəmənin üstündə iməkləyirdi.

İkinci mətləb. Guya Nazim Hikmət şifahi xalq ədəbiyyatının əleyhinə olub. Həmin “birisi” yazır: “Nazim Hikmət milli folklardan gələn hər şeyə qarşı üsyan etmişdi.” Bəs onda “Fərhad və Şirin”, “Yusif və Züleyxa” kimi monumental əsərlər folklor deyilmi? Nazimin xalq ruhunda yazdığı şeirlər şifahi xalq ədəbiyyatının təsiri deyilmi? Bütün bunlar göstərir ki, Nazim

Hikmətdən yazan bu üzdəniraq tənqidçi nə şairin yaradıcılığını bilir, nə də ona verilən qiymətin ölçüsünü və dəyərini.

Bir sözlə, Nazim Hikməti sevənlər və sevməyənlər var bu dünyada. Təsəllimiz isə odur ki, böyük sənətkarı sevənlər sevməyənlərdən müqayisə edilməyəcək dərəcədə çoxdur.

Nazim Hikmətə bađlı insanlar

“Kapadı kitabı Münəvvər...”

Nazim Hikmətin Münəvvəri gözlərini əbədilik qapadı. O da bu dünyaya vida etdi. Mehmeti qaldı. Nazim Hikmətin və onun Mehmeti...

Nazimsevərlərə Münəvvər xanımın adı yaxşı tanışdır. Başı bəlalı, min cür əziyyətlər çəkən, bütün məhrumiyyətlərə dözən Münəvvər Andaç Türkiyənin tanınmış ziyalılarında olub. Taleyini Nazim Hikmətə bağladıqdan sonra təqiblərə, təzyiqlərə dözüb, Vətənidən didərgin düşüb. Əvvəlcə Afinadan Polşaya, İtaliyaya, sonra Fransaya gedib. Müəllimlik və tərcüməçilik edib. Kitablara sığmayan macəralı ömrünü beləcə başa vurub. Nazim Hikmətsə çox əvvəl – 1963-də ayrılmışdı bu dünyadan. Şeirlərində Münəvvəri vəsf edə-edə, sağalmaz niskilindən söz açaraq!

Bizim Bakımız İstanbuldan sonra Nazimin sevdiyi ikinci şəhər idi. Münəvvər də xəyalən vurulmuşdu Bakıya. 1964-cü ilin 15 avqustunda Münəvvər xanım Mehmetlə və birinci ərindən olan qızı ilə Bakıya gəldi. Onu hər yerdə böyük istəklə, məhəbbətlə qarşıladılar. Yaxşı xatirimdədir. Münəvvər Bakıya gələndə mən radioda işləyirdim. Münəvvəri, Mehmeti görəndə, onlarla görüşüb söhbət edəndə sevincimin həddi-hüdudu yox idi. Yaxşı ki, xatirələr, fotosəkillər var. Yoxsa, keçmişi dilə gətirmək çətin olardı. O vaxt Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin sədri işləyən Teymur Əliyev, onun müavini Ənvər Əlibəyli, Ziya Bünyadovun həyat yoldaşı, türkşünas Tahirə Bünyadova, tərcüməşi-jurnalist Əmiraslan Əmiraslanov Münəvvəri və onun övladlarını ən doğma adamları kimi qarşıladılar. Münəvvərin Bakıdan ayrılarda dediyi sözlər yadımdadır: “Bakı, təsəvvürünüzdə gətirməzsəniz ki, İzmirə necə bənzəyir. Elə bildim öz vətənimə gəldim. İnanın, sizdən gördüyüm səmimiyyəti, mehribanlıığı həyatımda heç kəsdən görməmişəm. Mən bilirəm, mənə olan rəğbətiniz Nazim Hikmətə olan sevginizdən doğur.”

Nazim Hikmətin ən yaxın dostlarından biri məşhur yazıçı-jurnalist Vala Nurəddin olub. Nazim Hikmət qürbətdə olanda Münəvvəri Vala Nurəddin və onun ömür dostu Müzəhhər xanım himayə ediblər. Polis Münəvvəri izləyəndə ona dayaq olublar.

Nazim Hikmətin ölümündən sonra Vala Nurəddin “Bu dünyadan Nazim keçdi” adlı, çoxlarının bilmədiyi mətləblərə işıq salan iri həcmli bir əsər qələmə aldı. Bu əsərin bəzi səhifələri Münəvvər Andaça həsr olunmuşdur. Həmin kitabdan sətirlər:

“Gəncliyindən sevdiyi və dayısının qızı, çox qiymətli dostumuz, ismi kimi münəvvər olan Münəvvər Andaç Nazim həbsxanada ikən onunla çox maraqlanırdı. Böyük şəfqət göstərirdi. Şairin könül taxtını da beləcə işğal etdi.

Araya illər, məsafələr girməsinə baxmayaraq Münəvvər Andaçın Nazimlə ayrılımlarından sonra da arkadaşlıqları davam etdi. Elə davam etdi ki, Nazimin kitablarının fransızcaya tərcüməsi Münəvvər Andaç tərəfindən yapıldı.”

Nazimin şeir kitablarını vərəqlədikcə Münəvvərə həsr olunmuş bir sıra əsərlərə rast gəlmək olar: “Münəvvərdən məktub aldım, deyir ki”, “Polşa məktubu”, “Mehmetə son məktubum”, “Paris tapmacaları”, “Yeni il” və sairə. “Yeni il” şeirində belə misralar var:

Yağdı, bütün gece yağdı kar,
Yıldızlarla aydınlanarak.
Bir şəhir, bir sokak, bir ev var
Ahşap bir ev, uzak mı uzak.

Yatıyor minderde bir çocuk,

Benim oğlan, sarışın, tombul.
Müsaafir yoktu, kimse yok
Pencerede fakir İstanbul.

Öttü acı-acı düdükler.
Hapislik gibidir yalnızlık.
Kapadı kitabı Münəvvər,
Ağlayıverdi yumuşacık.

Bəli, «qapadı kitabı Münəvvər». Qapadı gözlərini. Nazim şeirlərində əbədi yaşayacaq Münəvvər.

Uzaqdan-uzağa Nazimin və Münəvvərin bir tək oğul yadigarı Mehmetə üz tutub deyirik: “Allah rəhmət eləsin. Məzarı nurla dolsun Münəvvər xanımın.

Münəvvərə dərin rəğbət bəsləyən nazimsevərlərin hüznünü, başsağlığını qəbul et, Mehmet. Azərbaycan, Bakı Nazim və Münəvvər yadigarının yolunu həmişə həsrətlə gözləyir”.

“Ədəbiyyat qəzeti,” 29 may 1998-ci il.

Zəkəriyyə Sərtəl

Zəkəriyyə Sərtəl Türkiyənin məşhur jurnalisti idi. 1924-1931-ci illərdə “Rəsimli ay” adlı məcmuənin redaktoru olmuşdu. Həyat yoldaşı Səbihə Sərtəl onun ideya silahdaşı idi. Tanınmış filosof idi. Yəqin ki, türk ədəbiyyatı ilə maraqlananlar Zəkəriyyə Sərtəlin Nazim Hikmət haqqında yazdığı “Mavi gözlü Dev”, ”Nazim Hikmətin son illəri” və Səbihə Sərtəlin “Roman kimi” kitablarını oxuyublar. Onların hər ikisi mütərəqqi ruhlu şəxsiyyətlərdir. N.Hikmət Zəkəriyyə Sərtəli, özünün müəllimi hesab edirdi. Çünki şair “Rəsimli ay” da məqalələr çap etdirəndə Zəkəriyyə ona çox böyük qayğı göstərir, məsləhətlər verirdi. Tale elə gətirmişdi ki, Zəkəriyyə Sərtəl və Səbihə Sərtəl Türkiyədən qovulmuşdu. Onların mətbəəsini dağıdıb, özlərini öldürmək istəmişdilər. O vaxtlar qəzetlərin birində belə bir karikatura da verilmişdi: qırmızı atın üstündə Səbihə, arxasında da Zəkəriyyə təsvir olunmuşdu. Zəkəriyyə Səbihədən soruşurdu: “Səbihəciyim, biz nəyəyə koşuyoruz ?” (Yəni biz hara gedirik?). Səbihə ona belə cavab verirdi: “Bu qırmızı at nəyəyə koşsa, oraya...”.

İlk dəfə Zəkəriyyə Sərtəli radioda xarici verilişlərin Baş redaktorunun otağında gördüm. Mənə deyəndə ki, “tanış ol, Zəkəriyyə Sərtəldir”, gözlərimə inanmadım. Zəkəriyyə haqqında çox eşitmişdim. Amma onu belə qoca təsəvvür etmirdim. Baş redaktor mənə tapşırırdı ki, bundan sonra Zəkəriyyə Sərtəllə sən məşğul olacaqsan. Əvvəlcə muzeylərimizi, görməli yerlərimizi ona göstərməlisən, ümumiyyətlə, nə xahişi olsa, yerinə yetirməlisən. Sözü düz, çox sevindim. Çünki belə bir şəxsiyyətlə ünsiyyətdə olmaq mənim üçün böyük şərəfdi. O vaxt radioda işləməyimlə

bərabər Azərbaycan Dövlət Universitetində türk filologiyası üzrə aspirant idim.

Zəkəriyyə radionun türk redaksiyasında üslub redaktoru kimi işləməyə başladı. Maraqlı verilişlər də hazırlayırdı. O, bir müddət, ömür dostu Səbiyə xanım mühacirətdən Bakıya gələndə qədər, “İnturist” mehmanxanasında yaşadı.

Xarici verilişlərin “Xəbərlər” redaksiyasında işləyən jurnalist dostum Fətəli Sahib Zəkəriyyə Sərtəli öz maşınında aparıb gətirirdi. Hər gün səhər Fətəli ilə bərabər “İnturist” mehmanxanasına gedər, Zəkəriyyə bəyi işə gətirər, günortadan sonra da onu müxtəlif görməli yerlərlə tanış edərdik. Nazim Hikmətlə bağlı namizədlik dissertasiyası yazdığım üçün ona müxtəlif suallar verər, maraqlı məlumatlar alardım.

Hər dəfə “İnturist” mehmanxanasının qarşısına gələndə Zəkəriyyə bəy Fətəliyə deyirdi: “Sənin bu araban olmasaydı, məhv olardıq biz”. Fətəli də heç nə deməz, elə sakitcə gülümsəyərdi. Axırı bir gün Fətəli dözmədi. Biz “İnturist”ə gedəndə mənə dedi: “Aqşın, səndən çox xahiş edirəm, Zəkəriyyə bəyə denən ki, mənim maşınıma daha “araba” deməsin. Maşınım, bilirsən ki, təzədir. Onu hər səhər silib təmizləyirəm, par-par parıldadıram, nə qədər qulluq edirəm, olmur ki, olmur. Hər dəfə Zəkəriyyə Sərtəl ona “araba” deyir. Mən uğunub getdim. “Ay Fətəli, - dedim -türklər maşına “araba” deyirlər”.İndi bilirəm, bu sətirləri oxuyanda sizə qərribə gələcək.”Yəni Fətəli bilmirdi ki, türklər maşına ”araba” deyirlər?” Xeyr, bilmirdi.

O vaxt Türkiyə Azərbaycan üçün bir xəyal idi. Ümid dolu bir xəyal. Kim ağlına gətirə bilərdi ki, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əlaqələr elə bir səviyyəyə gəlib çatacaq ki, nə vaxt istəsən, təyyarəyə minib İstanbula və ya Ankaraya uçaqaşan. Özü də Bakıdan! Bir müddətdən sonra Z.Sərtəlin

xanımı Bakıya gəldi. Zəkəriyyə sevincindən quş kimi uçurdu. Onlara Mirzə Fətəli Axundzadə bağının yanında bir otaqlı mənzil verdilər. Səbiyə Sərtəl haqqında mən çox eşitmişdim. Görüşümüzdən, söhbətlərimizdən sonra mənə məlum oldu ki, o, eşitdiklərimin fəvqündə imiş. Türklərdə bir ifadə var: “Əli öpüləsi qadın”. Səbiyə məhz belə xanım əfəndi idi. Sözü-söhbəti, davranışı, zəkası, mədəniyyəti ilə... Deyib-gülən, hazırcavab, məclissevər, süfrəli insandı. Onların bir otaqlı evində ədəbiyyat, incəsənət xadimlərimiz çox tez-tez toplaşardılar. Xatirələr vərəqlənərdi. Daha çox Nazim Hikmətdən danışardılar. Səbiyə xanım yeni əsərindən bizə parçalar oxuyardı... Bu parçalarda, hər şeydən əvvəl, Vətən həsrəti, Türkiyəyə gəc-
tez qovuşmaq ümidi əks olunmuşdu. O vaxt ağıma da gətirməzdim ki, Səbiyə xanım çox tez bir vaxtda dünyasını dəyişəcək...

Z.Sərtəl türk redaksiyasında canla-başla çalışır, türkcə mətnləri redaktə edərdi. Qiymətli məsləhətlər də verər, tənqidi fikirlərini də deyərdi. Bir dəfə Zəkəriyyə Sərtəldən bir veriliş barədə fikrini öyrənmək istədim. Veriliş bir gənc bəstəkar haqqında idi. Müəllifi də konservatoriyanın müəllimi idi. Həmin proqram barədə fikrini soruşanda Zəkəriyyə gülə-gülə dedi: “Çox tərifləmisiz. Sabah Üzeyir Hacıbəyli haqqında bir veriliş hazırlayanda nə deyəcəksiniz, bilmirəm”. Zəkəriyyə Sərtəl Üzeyir Hacıbəylini çox sevirdi.

... Səbiyə xanım qürbət həyatına dözə bilmirdi. Çox darıxırdı. Gözümüzün qabağında əriyirdi. Bir gün yatağa düşdü və ... köçdü bu dünyadan. Onu ikinci Fəxri xiyabanda dəfn etdilər. Səbiyə xanımın vəfatından sonra Zəkəriyyə çox dəyişmişdi. Ara-sıra deyirdi: “Bir həddə qədər yaşamaq gözəldir. Amma bir yerdə də ölüm gözəl olur”. Bir dəfə bu kəlmələri pıçıldaıyanda sakitcə ağladı. Məşhur türk şairi Əbdülhəq Hamidin

“Məqbər” əsərini xatırladı. Bu əsəri böyük şair həyatdan vaxtsız köçmüş sevimli ömür dostuna həsr etmişdi. “Məqbər”dən misralar dedi. Göz yaşları yanaqlarına süzüldü. Axır vaxtlar Zəkəriyyə tez-tez qızından söhbət açırdı. Mən isə Yıldız xanımı, ancaq atasının, anasının xatirələrindən tanıyırdım. Sonra gün gəldi ki, 1994-cü ilin dekabr ayında məşhur türk jurnalisti Mustafa Əkməkçi Bakıda ikən Yıldız xanımın sözlərini mənə yetirdi:

-Canım qardaşım! Yıldız xanım mənə tapşırıb ki, Bakıda bir Aqşın Babayev var. Onu axtarın tapın, həm öz şəklini, həm anamın məzarının fotosunu mənə göndərsin.

Mustafa Əkməkçidən ünvanı aldım. O getdikdən sonra bir fotoqrafçı ilə ikinci Fəxri xiyabana getdim. Səbiyə Sərtəlin məzarının şəklini və öz fotomu çəkirdim, Yıldız xanıma göndərdim. Təxminən beş-altı foto idi. Üstündən xeyli müddət keçəndən sonra günlərin birində Yıldız xanımdan təşəkkür dolu bir məktub aldım. Mənə elə gəldi ki, bu məktub göz yaşları içində yazılıb: “Əzizim, qardaşım Aqşın bəy! Siz mənə dünyaları bağışladınız. Şəkilləri alıb, bağrıma basdım. Sizdən çox xahiş edirəm, İstanbula yolunuz düşəndə mənə mütləq arayın. Siz axı mənim atamla, anamla çiyin-çiyinə çalışmışsınız. Ölmədən sizi görmək həsrətilə yaşayan:Yıldız Sərtəl”.

Çox təəssüf ki, Yıldız xanımla görüşmək mənə qismət olmadı.

Zəkəriyyə bəy tez-tez deyirdi: “Məndən nə soracaqsansa, sor” . Və bir misal da çəkdi: “Dostlarımdan biri Parisə uzun müddət yaşamağa gəlmişdi. Dedim ona ki, sən əvvəlcə bir Eyfel qülləsini yaxından gör. Dedi ki, buradayam da, gedib görürəm. Gün gəldi ki, gecə ilə ona Parisi tərk etmək əmri verildi. Getdi, özü də Eyfel qülləsini görmədən. Ona görə də məndən nə soracaqsansa, sor”.

Təəccüb etdim:

-Yəni siz qəflətən gedə bilərsiz?

-Yox,-dedi.-Mən bunu elə-belə deyirəm. Bir də bundan sonra mənim yaşamağımın nə mənası var?!

Bir gün işə gələndə Baş redaktorumla qarşılaşdım. “Sonra yanıma gələrsən”,-dedi. Getdim.

-Xəbər var? Zəkəriyyə Sərtəl Moskvaya, oradan da Parisə uçdu. Daha Bakıya dönməyəcək.

Donub yerimdə qaldım. Sonra mən Zəkəriyyə Sərtəlin taleyini çox izlədim. Bir türk qəzetində oxudum ki, İstanbul aeroportuna gəlib, ancaq onu Türkiyəyə buraxmayıblar. Bir xeyli Parisdə yaşayandan sonra ikinci dəfə Türkiyə onu qəbul etdi...Bu qəbul xəbərini Parisdə ikən alan Zəkəriyyə Sərtəl, özünün yazdığı kimi, sevindiyyindən uşaq kimi ağlayır, gecələri yata bilmirdi. “Cumhuriyyət” qəzetinin 1977-ci il 19 fevral tarixli nömrəsi qarşımdadır. Yeddinci səhifədə qara hərflərlə bir başlıq verilib: “Zəkəriyyə Sərtəlin iyirmi beş illik sürgün həyatı sona yetir”. Fransız müxbiri Kosta Dakontenin apardığı müsahibədə Zəkəriyyə Sərtəl Sovetlər Birliyində keçirdiyi ağır –acılı günlərdən, başına gələn müsibətlərdən, bir sözlə, öz təbiriylə desək, “sürgün həyatı”ndan söz açırdı. Bu həyatın altı illik bir parçası Azərbaycanda keçmişdi. O, Bakıda keçirdiyi günləri, Azərbaycan radiosunda işlədiyi dövrü məmnunluqla xatırlayırdı. Amma onun verdiyi müsahibədə yalan da vardı.

İndi Zəkəriyyə Sərtəl həyatda yoxdur. Necə deyərlər, haqq dünyasındadır. “Ölənin dalınca danışmazlar”,-deyirlər. Allah ona rəhmət eləsin. O, öz ömrünün altı ilini Azərbaycan radiosunun türk redaksiyasına verdi. Onun bu xidməti unudulmazdır və Zəkəriyyə Sərtəlin adı Azərbaycan radiosu xarici verilişlərinin salnaməsində, kiçik də olsa,

özünəməxsus bir yer tutur. Bir də Zəkəriyyənin sayəsində biz unudulmaz Səbihə xanım ilə tanış olduq. O, ürəklərdə daim yaşayan bir insandır. Bunu ölməz sənətkar Nazim Hikmət də həmişə deyərdi, şairin bacısı Samiyə xanım da...Bir sözlə, Səbihə Sərtəli yaxından tanıyan bütün insanlar... Məzarı nurla dolsun!

1972-ci ildə Türkiyəyə işləməyə gedəndə, Moskvada Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsində bizi- mənə və həyat yoldaşımı qəbul etdilər və bizimlə söhbət apardılar. Mənə möhkəm-möhkəm tapşırıdılar ki, sən Nazim Hikməti Türkiyədə işlədiyən müddətdə unut. Yəni Nazim Hikməti görməmişən, onunla görüşməmişən, onun haqqında heç bir təsəvvürün yoxdur. Çünki, türk xalqı Nazim Hikməti sevmir və ona nifrət edir.

Ancaq mən Türkiyəyə gələndən sonra bunun tam əksini gördüm. Elə işlədiyim yerdə Ercan Yüzəreroğlu adlı bir həmkarım Nazim Hikməti sevmək bir yana dursun, onun şeirlərini əzbər deməkdən yorulmurdu. Həqiqətən də mən Türkiyədə işlədiyim illərdə Nazim Hikmətə olan böyük bir sevginin şahidi oldum. İskəndərunda hər səhər ilk işim türk qəzetlərinin xülasəsi ilə rəisimi tanış etmək idi. Bir səhər Türkiyədə çıxan “Günaydın”, “Cumhuriyyət”, “Milliyyət”, “Yeni ortam” qəzetlərini vərəqləyəndə Zəkəriyyə Sərtəlin portetini gördüm. “Zəkəriyyə Vətəninə qovuşmaq istəyir, amma onu Türkiyə qəbul etmir” kimi yazılar vardı “Milliyyət” qəzetində. Rəisimə geniş məlumat verdikdən sonra tərcümə işlərinə başladım. Günorta yeməyinə gedəndə sürücümüz Fərrux yanındakı qəzetlərə işarə ilə:

-Əfəndim, -dedi. - Bizim Zəkəriyyə Bakıda da yaşayıbmış. Siz onu heç gördünüzmü?

-Gördüm,-dedim.

-Rica edirəm vaxtınız olanda danışın, lütfən, Zəkəriyyə Bakıda neylirdi?

-Yaxşı,-dedim.-Bu istirahət günü Adanaya getməliyik. Yolda danışaram.

Hər şeyə maraq göstərirdi şoferimiz Fərrux. Ən böyük məşğuliyyəti qəzetlərdi. Hər şeydən xəbərdardı. Bəli, istirahət günü Adanaya gedəndə Fərruxa Zəkəriyyə haqqında danışdım və Bakıda Zəkəriyyə ilə bağlı günlər birər-birər gözlərim önündən gəlib keçdi.

Yaxşı yadımdadır. Bir dəfə Moskvada Nazimin evində qonaq olarkən söhbət Zəkəriyyədən düşdü. Nazim onu soruşdu. Özü də bir dəfə yox. Bir neçə dəfə. Hətta Zəkəriyyədən xeyli söhbət edib evdən çıxandan sonra da yolda mənə tapşırdı:

-Muğayat olun ondan. Zəkəriyyə çox böyük adamdır.

O vaxt Zəkəriyyə Sərtəllə bərabər Azərbaycan radiosunda bir türk də işləyirdi. Affan İkmek əfəndiydi adı. Nazim onu da məndən soruşdu:

-Affan əfəndi necədir?

-Yaxşıdır.-dedim.

-Ondan da muğayat olun.-dedi. - Zavvalının başı çox bəlalar çəkib həm Türkiyədə, həm Sovetlərdə. Vaxtilə, bu Allahın yazığını – gül kimi adamı sizinkilər “xalq düşməni” kimi tutub həbs ediblər. Keçmiş ola. İndi yaşı çoxdur Affan əfəndinin, amma möhkəm adamdır. Elə adamlar çox yaşayır.

Ancaq çox yaşamadı Affan əfəndi. Bir gün küçəni keçəndə maşın vurdu onu Bakıda. Taleyin oyununa, özü də təsadüfi oyununa qurban getdi.

Bir şeir də yazmışdım ona. Sonluğu belə idi:

Baxışında dərd-ələm,

O dərddə mən bələdəm.
O dərd Nazimin dərdi...
Nazimlə dərd bölərdi,
Bizim Affan əfəndi.
Bir payız günü getdi,
Bir payız günü itdi,
İlk bahar sorağında,
Arzusu gözlərində,
Həsrəti dodağında...

Affan əfəndi ilə söhbətdə bir şeyi hiss eləmişdim ki, onun Zəkəriyyə Sərtəldən xoşu gəlmirdi. Ancaq onun xanımı haqqında çox böyük rəğbət hiss ilə danışdı.

Zəkəriyyə zövq sahibi idi. Muzeylərə, teatrlara birgə gedərdik və mən hiss edərdim ki, həm Zəkəriyyə, həm də Səbiyə xanım musiqini, rəssamlığı, heykəltəraşlığı gözəl bilirlər. Xüsusən Niyazi heyran etmişdi onları. Arif Məlikovun “Məhəbbət əfsanəsi” baletinə baxmağa gələndə Opera və Balet teatrımızın müdiriyyəti Zəkəriyyəni, Səbiyə xanımı böyük məhəbbətlə qarşıladı. Çox keçmədən Niyazi gəldi və özünəməxsus tələffüz çalarıyla Sərtəllərlə türkcə söhbət etdi. Söhbət çox tez bir vaxtda yönünü dəyişdi. Nazim Hikmətdən danışdılar. Niyazi fəxrlə dedi:

-Nazim bizim – Azərbaycanın şairidir.

Səbiyə xanım incə təbəssümlə əlavə etdi:

-Nazim hamımızındır. Nazim dünyanıdır.

Sərtəllərə müdiriyyət lojasında yer verildi. Qabaq sıralarda oturanlar nəşə yeyirdilər. Zəkəriyyə heç vaxt dilini saxlamaz, sözü gələndə deyərdi. Üzünü mənə çevirdi:

-Canım, teatrda da yemək yeyərlər?

Cavab vermədim. Əsər başlandı. Nazim Hikmətin sehirli sözü, Arif Məlikovun cazibədar musiqisi Niyazi möcüzəsində şirin, əfsanəvi bir nağıl dünyası idi. Bu nağıl dünyasında mənə elə gəlirdi ki, Zəkəriyyə nəinki yemək yeyənləri, lap məmləkəti Türkiyəni də unutmuşdu. Əsər bitəndə ayaq üstə durub əl çaldılar Sərtəllər. Zəkəriyyə mənə dedi:

- Bu əsərə iki dəfə baxmaq lazımdır. Bir dəfə əsərin özünə, bir dəfə də ancaq mayestro Niyaziyə. Dühadır Niyazi.

Ümumiyyətlə, türklər Niyazini çox sevərdilər. Türkiyədə qaldığım müddətdə qəzetlərdə “Niyazi bəyin həyatından fikrələr” (lətifələr) başlığı altında yazılar çıxırdı. İkisi yadımdadır. Birincisi buydu ki, bir dəfə banketdə Niyazidən soruşurlar: “Xanımınız nə içər? Şampanmı, konyakmı? Niyazi gülə-gülə deyir: xanıмым neçə illərdir mənim qanıımı içər” İkincisi isə futbolla bağlıdır. Bir dəfə Niyazi Türkiyədə- İstanbulda imiş. Orkestrlə məşq edirmiş. Birdən məşqi saxlayır və deyir: “Bugün hələlik bu qədər. Sağ olun. Səhər görüşərik”. Səbəbini soruşurlar. Niyazi deyir: “Axı bugün futbol var. Bizim “Neftçi” sizin “Qalatasaray”la oynayır.” Orkestr üzvlərindən biri elə bilir ki, çarə tapıb.”Mayestro,- deyir.-Yan otaqda televizor var. Televizorda lütfən tamaşa edin futbola. Sonra məşqimizi davam etdirək. Daha stadiona lüzum qalmaz. Vaxt itirməyək”. Niyazi belə cavab verir: “Futbola televizorda baxmaq, gözəl bir xanımanın qolunu maşa ilə tutmağa bənzəyir. Haydı əfəndilər, getdik stadiona”. Qəzet son iki cümləni qara şriftlərlə yığmışdı, oxuyanlar uğunub gedirdilər.

Niyazi həqiqətən böyük dühaydı. Heykəli torpağımızda ucaldılacaq sənətkardır. Zəkəriyyə bu “sənət möcüzəsini” dərhal duymuşdu və evə dönəndə, ancaq “Maestro”- dan danışdı. Bakıda qaldığı müddətdə Zəkəriyyə Niyazilə sıx əlaqə saxlayırdı. Təbiətən çox səxavətli, süfrəsi

həmişə açıq olan Niyazi Zəkəriyyə üçün nələrlər etmədi. Zəkəriyyə Sərtəl qayğı dənizində üzürdü. Hərəkət bir iş görürdü onunçün.

Yenə bir dəfə Moskvadaydım. Nazim Hikmət Zəkəriyyəyə çatdırmaq üçün bir bağlama verdi mənə. Üstünə məktub da qoymuşdu. Bakıya gəldim, bağlamayı Zəkəriyyə bəyə verdim. Pərdəlik imiş.

– İlahi, necə gözəl insanmış bu Nazim. Özü seçib pərdəliyi evimiz üçün, - dedi Səbiyə xanım. - Vallah. Zəkəriyyə, bu pərdənin cizgilərinin hərəsi bir söz deyir.

Bir şey də yadıma düşdü. Bir dəfə Nazim mənim ev şəraitimin çətinliyini bildi. Əkbər demişdi ona. Nazim dərhal rəfdən bir kitab götürdü. Öz əsəri idi. Vəli Axundova yadigar yazdı (O vaxt Vəli Axundov Mərkəzi Komitənin birinci katibi idi.) və dedi:

–Çox həssas insandır o. Kitabı ver, dərdini anlat. Utanma. O günkü avtoqraf məsələsi olmasın ha...

“O günkü avtoqraf məsələsi” o idi ki, Nazim Hikmətin pyesinə baxdığımız günlərin birində tənəffüs vaxtı hamı kimi mən də Nazimin kitabını ona tərəf uzadıb “avtoqraf” aldım. Güldü Nazim Hikmət. Gülüşünün mənası təxminən bu idi ki, “ay zalım, sən ki, səhərdən axşamacan mənəmləsən, bu kitabı evdə ver də mənə. Burda yad adam kimi niyə davranırsan?”

Hə bilim. Utanırdım. Və bu utancaqlıq təkəcə böyük sənətkar qarşısında deyildi. Hardasa çəkingənlik, gərəksiz mütilik məni çox geri qoydu həyatda. Təsəvvür edin ki, Nazim Hikmət məni Moskvada aspiranturaya düzəldirdi. Əkbər də az zəhmət çəkmədi bu işdə. Bu şad xəbəri Moskvadan evə, yoldaşıma da yazdım. Yazdım yığış, Moskvaya köçürük.

Amma... Siz bilən nə mane oldu? Xəstə atamın bircə sözü. “Sənsiz mən burda tək qala bilmərəm. Getmə!” Nə bilim, görünür qismət beləymiş. Getmədim.

Vəli Axundova kitab çatdırmağım da belə oldu. Böyük çətinliklə Kirsanovu (V. Axundovun köməkçisini) tapdım. Mərkəzi Komitədə liftin qabağında məni qarşıladı, kitabı aldı və soruşdu:

-Bəlkə Vəli Yusifoviçə deməli sözlünüz var?

-Yox, - dedim.

“Yox” u elə dedim ki, Kirsanov bir yana, özüm də inandım.

Əkbər Babayev biləndə ki, Moskvada aspiranturada oxumayacağam, çox pərt oldu. Zəhmət çəkmişdi. Asiya Xalqları İnstitutunun direktoru ilə danışmışdı. Həm də, ən başlıcası Nazim Hikmət xahiş etmişdi mənimçün. Bu səhvimi Əkbər axıracan bağışlamadı mənə.

Son görüşümüz Bakıda oldu. Bir müdafiədə. Müdafiədən sonra bərabər şəhəri gəzdik, yemək yedik, Nazimi andıq. Mənim işlərimlə maraqlandı.

– Hayıf o vaxt Moskvaya gəlmədin. Uduzdun. Taledir, nə etmək olar? Canın sağ olsun. Neyləyək, belədir də. Zəmanə adamı deyilsən. Nazimin kitabını Vəli Axundova necə çatdırmağın indiyəcən yadımdan çıxmır. Nazim Hikmət elə düz deyib sənə. “Qəribə adamsan!”

Bunu deyib ürəkdən güldü Əkbər. Elə beləcə də qalıb xəyalımda. Üzügülər, mehriban, zəkalı Əkbər! Unudulmuş Əkbər!

Zəkəriyyə Sərtəllə Səbiyə Sərtəl həm Moskvaya aspiranturaya getməməyimi, həm də Vəli Axundova kitab çatdırmaq əhvalatını bildirdilər. Bu haqda söz düşəndə Zəkəriyyə dedi:

–Sənin kafan çalışıyor. Amma zəmanə adamı deyilsən.

“Zəmanə adamı” olmadığımı Zəkəriyyə yaxşı bilirdi. Bəlkə də ona görə nə sözü olurdusa, mənə deyirdi. Evimi, işimi atmışdım. Zəkəriyyənin qulluğunda idim. Maşın lazım oldumu mənə deyirdi, dərmana ehtiyacını birinci telefonla mənə bildirirdi. Bayaq dediyim kimi Fətəli Sahib çevrilib olmuşdu Zəkəriyyənin şoferi.

Yadımdadır, “araba” söhbətini mən Zəkəriyyəyə danışanda Səbiyə xanım o qədər güldü ki, ürəyi ağrıdı. Zəkəriyyə də çiyinləri titrəyə- titrəyə qəhqəhə çəkdi.

1963- cü ilin iyunun 3-də, günəşli yay səhərində radio ilə çox ağır bir xəbər eşitdim: “Nazim Hikmət qəflətən vəfat edib”. Bu xəbəri alanda 27 yaşım vardı. Amma atasını itirmiş uşaqlar kimi sarsıldım. Çox qısa müddətdə Nazim mənə elə əziz, elə doğma olmuşdu ki... Nazim Hikmət böyük sənətkar olmaqdan başqa, nadir şəxsiyyət idi. Eynən bizim Səməd Vurğunumuz kimi. Mən Nazimi tanımağımla, onunla görüşməyimlə bilsəz, necə fəxr edirdim. Elə bilirdim ki, arxamda uca bir dağ dayanıb. Nazimin ölüm xəbərini eşidəndə elə bil zəlzələ oldu və başı buludlara dəyən o dağ yox oldu. Yetim qaldım elə bil.

Nazimin ölüm xəbərini eşidəndən sonra Zəkəriyyə ilə görüşüm yadımdadır. “Ustad” dediyim Zəkəriyyə iki səhifəlik esse yazmışdı. Çox təsirliydi. Makinadan çıxartdıq. İlk nüsxəsini imzalayıb mənə bağışladı.

İndi də məndədir o esse. Sapsarı olub iki vərəq. Bu essədən bəzi parçaları diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm. Çünki məqsədim var. Yazının adı belədir: “Böyük itkimiz”.

“Nazimin qəflətən ölümü hamımız üçün heç nəylə, heç kəslə əvəz edilməyəcək bir itkidir. O, tək-cə türk xalqının deyil, bütün dünya sülhsevərlərinin gur səsiydi. Ən yaxşı dostlarından biri olaraq mənim üçün də onun ölümü ürəyimi parçalayan bir acı oldu.

Nazim şair olaraq bir dahi, dramaturq olaraq bir ustad, mükəmməl bir insan, bulunmaz bir dostdur. Türk ədəbiyyatında onun yeri uzun bir sürə boş qalacaqdır.

... O, hələ 1954- cü ildə keçirdiyi böyük infarkt böhranından sonra bir müddət yasa batmışdı. Bir ara ölümünü gözləyən kimi olmuş, vəsiyyətnaməsini yazmışdı «Anadoluda bir köy mezarlığına gömün beni» – demişdi.

Fəqət görünür indilik onun bu son vəsiyyətini də yerinə yetirmək mümkün olmayacaqdır. Üzülmə, Nazim, biz səni Anadolu torpağına gömə bilmədiksə də, qəlbimizə gömdük . Orada əbədiyyən yaşayacaqsan”.

Zəkəriyyə bu essədə Nazim Hikməti dramaturq olaraq “ustad” adlandırmışdı. Bu söz mənə qol-qanad verdi. Demək “Nazim Hikmətin dramaturgiyası”nı mövzu seçməkdə yanılmamışam. Dissertasiya işimdən, Nazim Hikmətin ölümündən sonra əlim soyusa da, ürəyimdə böyük bir istək yaşayırdı: “Müdafiə etmək”. Əkbər Babayev də məni həvəsləndirib, yeri gələndə qardaşcasına danlayırdı da... Axırı ki, o gün gəlib çatdı. 1967-ci il, 25 mart, Şərqsünəslıq fakültəsi. Zəkəriyyə Sərtəl lap qabaq cərgədə oturub. Müdafiə başlanır. Əkbər Babayevin Moskvadan teleqrafla göndərdiyi rəyi oxuyurlar. Çıxışlar başlanır. Hər şey yaxşı gedir.

Birdən ... Zəkəriyyə söz istəyir. Sevinirəm. Həm də təəccüblənirəm. Axı Zəkəriyyə dissertasiyasını oxumamışdı, “sonra oxuyuram” demişdi. Nə deyəcək görəsən? Necə nə deyəcək? Nazimdən danışacaq. Nazim Hikmətdən. Zəkəriyyə Sərtəlin çıxışı stenoqrafik hesabata yazıldığı üçün bugünə qədər məndədir. Çıxışından bir parçanı oxuculara təqdim edirəm.

-Yoldaşlar! Mən dissertasiya işini oxumamışam. Ancaq onu deyə bilərəm ki, Nazim Hikmət dramaturq kimi çox zəifdir. Özü də mənə deyirdi

ki, mən pyeslərimi ancaq pul qazanmaq üçün yazıram. Onun dram əsərləri reportaj kimi bir şeydir. Nazim Hikmət şairdir, dramaturq deyil.

Təsəvvür edin mənim halımı. Mövzum “Nazim Hikmətin dramaturgiyası”, çıxış edən də Nazim Hikmətin müəllimi.

Çox adam etiraz etdi Zəkəriyyə Sərtələ. Axırda mən danışdım. Onun yazdığı essedən “Nazim şair olaraq dahi, dramaturq olaraq ustaddır” cümləsini dedim. Hamı güldü. Zəkəriyyə pərt oldu. Mən də öz ələməmdə elə bildim ki, qələbə çaldım. Demə bu işin sonrası varmış. Moskvada stenonoqrammanı oxuyub əsərimi əlavə rəyə verdilər: məşhur türkşünas Leyla Alkayevaya. Buna “qara opponent” deyirlər. O da oxuyub yaxşı bir rəy yazdı. Təsdiqimi, diplomumu aldım. Amma Zəkəriyyənin hərəkətini heç cür başa düşmədim. Müdafiədən sonra banket verdim. Banketə əvvəlcədən Zəkəriyyə və Səbihə Sərtəlləri dəvət etmişdim. Dallarınca adam da göndərmişdim maşınla. Gəlməmişdilər. Məclis başlanmışdı.

Ürəyim dözmədi. Zəkəriyyəni zorla gətirdim. Taksidə heç nə danışmadıq. Düşəndə dedi:

– Sən məndən incimə. Müdafiədən qabaq poliklinikaya getmişdim. Orda məni çox gözlətdilər. Əsəbi idim. Həm əsəbi, həm də ac. Nahaq çıxış etdim.

Heç nə demədim. Alt-üst oldum. Bu nə deməkdir? Kaş elə əvvəlki sözünün üstündə dayanaydı, mübahisə edəydik.

Aramızda bir soyuqluq yarandı. Amma qısa müddətlik oldu bu. Nazim Hikməti yaxşı tanıyanlardan biri-heykəltəraş Münəvvər Rzayeva özü də bilmədən bu soyuqluğu bir su içimində aradan qaldırdı. Demə Münəvvər Rzayeva hər il Nazim Hikmətin doğum gününü qeyd edirmiş. Bu dəfə mən də dəvətliydim. Gəldim gördüm ki, Sərtəllər də burdadır. Çox unudulmaz

görüşlər idi. Hər kəs Nazimlə bağlı xatirəsini danışdı, onun şeirlərindən nümunələr söyləyirdi. Münəvvər xanım Nazimi belə yaşadırdı.

Zəkəriyyə və Səbihə iştirak edən məclislərdə əvvəlcə hamı susardı. Ancaq Sərtəllər danışdı. Bir-birinin sözünü kəsir, bir- birini tamamlayır, Nazim haqqında heç kəsin bilmədiyi hadisələri danışdılar. Münəvvər xanım da onlara qoşulurdu. Sonralar Münəvvər xanımın və Səbihə Sərtəlin xatirələri “Azərbaycan” jurnalında çap olundu. Zəkəriyyə Sərtəl isə çoxdan yazmağa başladığı “Mavi gözlü dev” əsərini tamamladı və günlərin birində mənə dedi:

–Mən istəyirəm ki, bu kitabı Azərbaycan dilinə sən tərcümə edəsən. Özü də çox tez! Bir aya. Sizin Mərkəzi Komitənin katibi Cəfər Cəfərovla danışmışam.

“Mavi gözlü dev”i oxudum. Gözəl əsərdi. Amma bir aya çatdıra bilməzdim. Fikrimi Zəkəriyyəyə deyəndə narazı qaldı və dedi:

–Eybi yox. Amma başqa adama verməyəcəyəm.

Nəhayət, çox böyük çətinliklə tərcümə başa çatdı. Həyat yoldaşım Müzəyyən xanım bu əsəri dilimizə çevirdi, makinada da özü yazdı. Mən də oxudum. Bunu Zəkəriyyəyə dedim və əlavə etdim ki, tərcümə yoldaşımıdır. Təbii ki, onun imzası getməlidir.

Zəkəriyyə bəy etiraz etmədi.

Bu əsnada Səbihə xanım xəstələndi, yatağa düşdü.

Səbihə mələk kimi qadındı. Əqidəli, sözübütöv, mülayim, səxavətli bir insandı. Gözəl də qələmi vardı. Ən yaxşı əsəri “Roman kimi”ydi. Bu maraqlı və oxunaqlı əsər Səbihənin ömür kitabıydı. Bu kitabın ön sözündə Səbihənin dediklərinə – nəvəsi Dənizə müraciətinə nəzər salmaq:

“Nəvəm Dənizə.

Sən 8 yaşında bir uşaqsınd. İstanbulda dəniz kənarındakı evin balkonunda, sənə rəngarəng, zəngin xəyallarla dolu Şərş əfsanələrini söyləyirdim. “Leyli və Məcnun” , “Fərhad və Şirin” , “Əsli və Kərəm”. Sən bunları böyük bir diqqətlə dinləyirdin, mavi gözlərində alovlar yanardı. Əfsanə bitər- bitməz yerindən qalxar:

–Haydı, nənəcan, bunu səhnədəki kimi oynayaq,- deyərdin.

Əfsanəni, usta bir rejissor kimi “səhnəyə qoyar” , mənə öz rolumu verər, öz rolunu da həyəcan və zövqlə oynayardın.

Sənin xəyal zənginliyinə , sənət əlamətlərinə baxaraq anana:

–Bu çocuq ya aktyor, ya da rejissor olacaq. Çocuğun bu istedadına diqqət edin. Baxın, korlanmasın- dedim.

İllər keçdi. İndi Amerikada teatr səhnələrində Şekspiri uğurla oynadığının sədəsı gəlir qulaqlarıma. Mən səhnədə deyil, həyatda kiçicik bir rol oynadım. Sənə və oxucularıma bunu yenə bir əfsanə kimi, roman kimi söyləyəcəyəm.

Qürbətdəki həyatımı anlatmanın sırası gəldiyi zaman, əgər yaşasam, sənə və oxucularıma bunun da əfsanəsini söyləyəcəyəm. Savaş dolu bir həyatın hekayəsini”.

Kitabda Səbiyə Sərtəlin Nazim sənəti haqqında fikirləri çox maraqlıdır. Səbiyə xanımın sözlərini bu dəfə dilimizə uyğunlaşdırmadım. Olduğu kimi verdim:

«Nazım realist bir şairdir. Bu realizmi şiirlerində bir dahi üstatlığı ilə inceledi. Mistik, romantik edebiyata karşı cephe aldı. Nazım, yalnız kendi memleketinin insanların değil, dünya ölçüsünde ezilen insanların savuncusu idi. Onu milletlerarası bir şair haline getiren, insana, insanlığa, ezilenlerin kurtuluşu için duyduğu heyecan ve beslediği fikirlerdi. Şiirleri, kelimeleri yalnız sadelik bakımından değil, heyecanlarını , duygularını ,

fikirlerini aksettirme bakımından da bir kınılcım niteliği taşırdı. Kuvətli şahsiyeti, edebiyattaki dehasıyla devrinin gençləri üzere büyük bir etki yaptı. Onun attığı temel üzereindir ki, bugün yetişen yeni şairler, edipler, romancılar edebiyat alanında büyük yer aldılar. Yeni bir edebiyat meydana geldi».

Zəkəriyyə Sərtəl isə ömrünün son günlərində qələmə aldığı “Nazim Hikmətin son illəri” adlı kitabında şairin Moskva həyatını əks etdirmişdi. Zəkəriyyəyə yazırdı: (Bu sitatı da türkcə verdim.)

«Nazım Hikmet rüyalarının memleketinde polisin elinden kurtulamamıştı. Stalin ölünceye kadar bu gölge Nazımın yanından ayrılmadı. Nazım nereye gittiyse, o da beraberinde gitti. Yalnız yolculuklarda mı? Evinde bile Nazım Hikmet gizli bir kontrol altında olduğunu biliyordu. Moskovada yaşayıp da polisin gözünden uzakta kalmak mümkün değildi. Nazım Hikmet barış çalışmalarına birçok bakımdan önem veriyordu. Bu işin onun için bir çok çekici yanları vardı. Bir kere konsey ve kongre toplantılarına katılmak vesilesiyle Batı (Qərb) memleketlerini görmək fırsatını buluyordu. Barış kongreleri onun için Batıya açılmış birer pencereydi. Çünkü Sovyetlər Birliğinde yaşadıkça sosialist alem ona dar gelmeye başlamıştı. Bir de sınırları aşyp Batı dünyasına çıkabilmek onun için büyük ve bulunmaz bir nimetti».

Zəkəriyyə və Səbihə Sərtəllər keşməkeşli ömür yaşadılar. Bu ömrün bir parçası da Nazim Hikmətlə bağlı idi. Ona görə də bu insanların xatirəsi mənə əzizdir.

“Panorama” qəzeti, 29 iyun 1996-cı il.

Rəsul Rza

Nazim Hikmətin 1927-ci ildə Bakıya gəlişi, 1928-ci ildə onun “Günəşi içənlərin türküsü” adlı ilk kitabının Azərbaycanda nəşri poeziyamıza yeni ruh, yeni nəfəs gətirmişdi. Bu ruh, bu yeni nəfəs Azərbaycan şairlərindən Səməd Vurğunun, Mikayıl Rəfilinin, Süleyman Rüstəmin, Rəsul Rzanın, Nigar Rəfibəylinin yaradıcılığında xüsusilə bariz şəkildə öz təcəssümünü tapmışdı. Adlarını çəkdiyim bu şairlərin hər birinin yaradıcılığında Nazim poeziyasının ətri duyulur. Amma bu şairlərin içərisində Rəsul Rzanın özünəməxsus yeri vardır.

Nazimin əsərlərini Azərbaycan dilinə bir çox şairlərimiz çevirmişlər. Bunların içərisində Rəsul Rza xüsusilə seçilir. Rəsul Rza Nazim poeziyası nümunələrini dilimizə çevirərkən həm orijinala sədaqətlə yanaşır, həm də yeri gəldikcə bəzi kəlmələr də əlavə edirdi. Bu kəlmələr şeiri gözəlləşdirirdi.

Rəsul Rzanın oğlu, xalq yazıçısı Anarın xatirələrində oxuyuruq:

“... Moskvadan atamgilə paket gəldi. Paket Nazim Hikmətdən idi. Nazim azərbaycancaya tərcümə olunmaq üçün bir neçə şeirini göndərmişdi... Paketə Əkbər Babayevin məktubu da əlavə olunmuşdu. Əkbər şeirlərdəki bəzi sözlərin izahını yazmışdı: “Deneme- sınaq, masal-nağıl, fici-çəllək”.

Atamın əlində təcili işi vardı. “Bu işi qurtarım, sonra tərcümə edəərəm”-dedi. Amma elə həmin gün, təxminən gecə yarısına yaxın mənə çağırırdı:

– Rəfiliyə yazdığı şeiri çevirdim. Qulaq as:

Nəslimin yarpaq tökümü başlandı

Çoxumuz qışa qalmayacağıq.

Dəliyə döndüm, Rəfili,
Ölüm xəbərini alanda...

Təbii ki, tərcümə orijinala yaxın idi, türk sözləri, ifadələri Azərbaycan sözlərilə, ifadələrilə əvəz olunmuşdu. “Ağlındamı Mikayıl” yerinə azərbaycanca “yadımdamı Mikayıl”, “donanmış şam ağacı” yerinə “bəzəkli şam ağacı”, “orman” - “meşə”, “yılbaşı gecəsi”- “yeni il gecəsi”, “kəmik - sümük”, “kardeşim, bir kemik yığınisan Baküdə bir mezarlıqda”- “Qardaşım, bir sümük yığınisan Bakıda, qərib bir məzarlıqda”, “Qərib” - atamın əlavəsi idi. Bir də yalnız bircə yerdə, şeirin sonluğunda bir əlavə etmişdi. Nazimdə şeir belə bitir:

Təsəllisiz yaşamayı becerdim
Beceririm təsəllisiz ölmesini de.
Senin gibi, Refili.

Atamın tərcüməsində şeir belə bitirdi:

Təsəllisiz yaşamağı bacardım
Təsəllisiz ölməyi də bacararam
Senin kimi Rəfili,
“bədbəxt adam”.

Tərcüməni oxuyub qurtarandan sonra atam izah etdi: -“Axı Rəfili özü-özünə həmişə zarafatla: ”Mən – bədbəxt adam” deyərdi”.

... Şübhəsiz, Rəfili özünü “bədbəxt adam” adlandıranda zarafat edirdi. Neçə-neçə qiymətli tədqiqatın, sanballı kitabın müəllifi, tanınmış alim, tənqidçi, gözəl bəlağətli natiq, azərbaycanca və rusca kamil savadlı elmlər doktoru, professor, yüzlərlə pərəstişkar tələbənin ali məktəb müəllimi – bir

sözlə, seçdiyi peşəsiylə məşğul olan, nəhayət, zəngin bir kitabxana sahibi, istədiyi vaxt, istədiyi kitablarla söhbət etmək imkanına malik insanı bədbəxt saymaq mümkündürmü? Əlbəttə, yox. Amma Rəfili xoşbəxt adam idimi?

Nəğmələri gah coşğun olurdu,
gah həzin.
Arıdılmamış budağıydı şeirimizin.
Şeiri, - deyirlər, - bir az qəribə,
bir az kələ-kötürdü.
Yüz adama zor olan tənələrin yükünü,
Tək boynuna götürdü.

R.Rza, Nazim azadlığa çıxanda da, ömrünün son illərini Moskvada keçirəndə də, onunla birgə nəfəs almış, onun qardaşı, sirdaşı olmuşdur.

Rəsul Rzanın “Şairin anası”, “Rənglər” silsiləsindən olan “Saman sarısı”, habelə “Ulu şair”, “Burda bir insan ölüb” və başqa əsərləri Nazim Hikmətə həsr olunmuş poetik nümunələrdir. Bu nümunələrdə Nazimin həyatı, mübarizəsi, amalı, çırpıntılı bir həyat yolu keçməsi göstərilməklə yanaşı, Rəsul Rzanın Nazim Hikmətə olan böyük sevgisi də bədii boyalarla əks olunmuşdur.

Türklərin dili ilə desək, Nazimlə Rəsul Rzanın “ruh yapısı” demək olar ki, eyni idi. Amma bu eyniyyət bənzərlik deyil. Bu eyniyyət bir-birinə dərin rəğbət bəsləyən, həyata baxışları, duyğuları ilə bir-birinə bağlı olan insanların cazibə qüvvəsi idi.

Rəsul Rzanın Nazim Hikmətə həsr etdiyi şeirlərindən biri “Gülhanə parkında bir ceviz ağacı var” adlanır. Oxuculara məlumdur ki, Nazim

Hikmət Türkiyə vətəndaşlığından kənar edildikdən sonra böyük kədərinə rəğmən ümid dolu bir nikbinliklə “Ceviz ağacı”(1957) şeirini yazmış və demişdi:

“Ben bir ceviz ağacıym
Gülhanə parkında,
Nə sen bunun farkındasın,
Nə də polis farkında”.

Rəsul Rza yuxarıda adı çəkilən şeirində Nazimin “Ceviz ağacı” nı xatırlayaraq belə deyirdi:

Sən bir ceviz ağacıydın
Gülhanə parkında.
Minarələr qarşında,
Minarələr arxanda.
Baharlarda boylanıb
Baxardın Boğaziçinə.
Hərdən polis kölgəsi düşərdi
Gülhanə parkının
Divar kərpicinə...

Hələ 1950-ci ildə Nazim Hikmət həbsxanada ikən Rəsul Rza şairin anasına müraciətlə yazmışdı:

Mən səni görmədim möhtərəm qadın,
Doğma qardaşımdır o mərd övladın.

Rəsul Rza anaya xitabən Nazimin keçdiyi şərəfli həyat yolu ilə fəxr etdiyini bildirir, Cəlilə xanımın şair oğluna qolundakı zəncirləri qırıb qaranlıq və kəsafətli zindanlardan azadlığa çıxacağı günü arzulayırdı.

1963-cü il iyun ayının 3-də Nazimin qəfil ölümü onu sevənləri sarsıtdı. Ölümünə ağılar deyildi, şeirlər yazıldı. Yenə bu ağıların, şeirlərin içərisində Rəsul Rza sözü və onun ömür dostu, unudulmaz şairəmiz Nigar Rəfibəylinin göz yaşları ilə dolu misraları fərqli bir ahənglə səsləndi. Rəsul Rza yazırdı:

Bir dostumuz öldü.
adamların yaxşılarından idi.
Sözü, işi, arzularıyla İnsan idi.
Bu ölümə yerin torpağı yandı,
Ağacın yarpağı yandı.

Nigar Rəfibəyli isə bu ağır dərdi belə ifadə edirdi:

İndi sevdiyim, məhəbbətlə baxdığın
Gözlər ağlayır,
İllərlə həsrətini çəkdiyim
Balaca oğlun Məhməd ağlayır,
Anaların ən gözəli-
Münəvvər ağlayır.

Nazim Hikmət Varnada bir şeir yazmışdı oğlu Məhmədə müraciətlə.
Şeir belə idi:

Karşı yaka memleket,
Sesleniyorum Varnadan, işitiyormusun
Memet, Memet.
Kara deniz akıyor durmadan,
deli hasret, deli hasret,
oğlum, sana sesleniyorum, işitiyormusun
Memet!.. Memet.

Şairin bu ürək titrədən misralarına balaca Məhməd deyil, sonralar Rəsul Rza cavab vermişdi:

Üfüqdə göy gözlərin sarı həsrəti.
Bir səs:
-Oğlum, oğlum!- deyə
Çağırır Məhmədi...
Miz üstü – bir işıq gölü.
Miz arxasında Məhməd.
Dəftər, kağız miz üstünə tökülü.

...Qara dənizin üstündən
Qara yellər əsdimi?

Məhməd gecikdimi?
Çağırın tələsdimi?

...Üfüqdə göy gözlərin sarı həsrəti.
Səhifələrdə yaralı qəlbin məhəbbəti.
Məhməd dərs oxuyur
Lehistanın baş kəndində.
Şəkərim, qardaşım, ustad!
Bir də çağırma,
Çağırma Məhmədi !

Rəsul Rzanın şəxsi arxivindəki Nazim Hikmətə həsr etdiyi şeirlərə, məqalələrə, onun adi bir teleqramının da necə diqqətlə qorunub saxlanmasına, bu səliqə-səhməna heyran qalmaya bilmirsən. Nazimi düşünəndə Rəsul Rzanın aşağıdakı misraları yada düşür :

Qəlbində insanların
Kədərini, sevincini daşdı.
Ünvanı pasportdan məlum.
Nə bir şəhər, bir küçə, bir tindədir.
Ünvanı
milyonlarla insan qəlbindədir.

Rəsul Rzanın arxivində Nazimin imzaladığı belə bir məktub da var:

“Rəsulcuğum!

Salam. Sənə Anarla bu qısaciq məktubu yollayıram. Süleymana, Mehdiyə, Mirzəyə də bir neçə sətir yazdım. Onların da məktublarını özlərinə çatdır. Sizin dərgidə son şeirlərimi oxudum, çox bəyəndim. Əllərin kədər görməsin. Sentyabr ayında Qafqaza gəlmək niyyətindəyəm. Sənə

teleqram vuracağıq. Bəlkə də imkan olarsa, yolçuluğumuzu səninlə birlikdə yaparıq. Anar sənə təfəsilatı ilə danışar. Səni, Nigar xanımı, balaca sultanı qucaqlayıram.

Yaxında görüşmək ümidi ilə.

Nazim Hikmət.”

Zərfin üzərində bu sözlər yazılmışdır:

“Rəsul Rza

Gələlim hatıranıza. 1958”

Kiçik bir teleqram da nəzərimi cəlb edir:

“Rəsul qardaş, yarım yüzülliğini təbrik edirəm, gələcək 50 ildə də gəncliyini itirmə. Qardaşın Nazim Hikmət”.

1958-ci ildə Nazim Hikmət göndərdiyi başqa bir məktubun üzərində iri hərflərlə belə yazmışdı: “İki şair evinə bir üçüncü şairdən salam, sevgi!”

Rəsul Rzanın arxivində Nazim Hikmətin əlyazıları – şeirləri qorunur. “Mikayıl Rəfilinə ağı” və “Bakıda oyanmaq”. Bu şeirləri Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş Rəsul Rza Nazimin dili ilə desək, “onları bir az daha gözəlləşdirmişdir”.

Nazim Hikmət xarici ölkələrdə olarkən bütün jurnalistlərin suallarına böyük məmnuniyyətlə cavab verər, səfərdən döndükdən sonra özü ilə bərabər müsahibələri çap olunmuş qəzetləri də gətirərdi. Rəsul Rzanın arxivində Nazim Hikmətin İtaliya jurnalisti Covanni Krino ilə müsahibəsi dərc olunmuş bir jurnala rast gəldim. Müsahibə əvvəlcə “Realta Sovetika” jurnalında (yanvar 1963-cü il) dərc olunub. Sonra isə “Oqonyok” jurnalının 1987-ci il 10 mart nömrəsində ruscaya tərcümə edilərək verilib. Nazim

Hikmət həmin müsahibəsində çox problemlərə toxunur, eyni zamanda, Azərbaycanın siyasi taleyindən, eləcə də Rəsul Rzanın yaradıcılığından söhbət açır:

“Jurnalist: Şəxsiyyətə pərəstişin mədəniyyət sahəsində nəticələri Sovet İttifaqının milli respublikalarında daha az görünür, eləmi?

Nazim Hikmət: Mən belə deməzdim... Azərbaycan şairi Rəsul Rzanı misal gətirə bilərəm. O, şəxsiyyətə pərəstiş illərində Azərbaycan xalqının bəxtinə düşən faciələri əks etdirən çox maraqlı bir poemanın müəllifidir. Poemanın baş qəhrəmanı şair özüdür. Rəsul Rzanın yaradıcılığında forma cəhətdən də yeniliklər çoxdur”.

Rəsul Rzanın arxivində Nazim Hikmətin “Dostum Rəsul Rza”, “Aydındır şeirin dili” və “İkinci nəfəs” adlı məqalələri də vardır. Oxuculara tanış olsa da, həmin məqalələrdən kiçik parçaları nəzərdən keçirməyə ehtiyac duyuram:

“Rəsul Rza xalq və klassik ədəbiyyata böyük pərəstiş edən bənzərsiz bir şair, Azərbaycan poeziyasının novatorlarından biridir.

... Rəsul Rza Sabir gələniyin - ənənəsinin davamçısıdır.

...Rəsul Rza sözü nə şişirdir, nə də bayağılaşdırır. O inanır ki, hər bir söz öz yerində olsa, poeziya bağında çiçəkləyə bilər. Məzmun, mövzu baxımından şeirin imkanları nə qədər hüdudsuzdursa, bu mövzunun ifadəsi üçün işlənən sözlər də o qədər sonsuz olmalıdır. Rəsul Rza şeirin texnikasına bir doqmatik kimi baxmır. O, qafiyəni, ölçünü rədd etmir, ancaq nəzm aləmindəki qayda-qanunları da qəbul etmir”. (*«Dostum Rəsul Rza»*).

“Şair adi günləri elə təsvir edir ki, onun poeziyasında hər yan gur işığa qərğ olur. Şair-səadət axtarandır. O, həyatındakı, bizim ömrümüzdəki xoşbəxtliyi üzə çıxarır.

Rəsul Rza filosofdur. “İki buruğun söhbəti” şeiri ilk baxışda olduqca sadə və adi görünür. Ancaq onlar haqqında, həyat, nəsillər, gələcək haqqında və onların cavabdehliyi barədə nə qədər gözəl deyilmişdir” (*“Aydındır şeirin dili”*).

“Mən bir şair haqqında danışmaq istəyirəm. Azərbaycan şairi Rəsul Rza haqqında. O, gəncliklə müdrikliyi özündə birləşdirib. Onun yaradıcılığı ilə təxminən 20 ildir, özü ilə 12 ildir tanışam. Rəsul Rza qırx yaşına kimi sadəcə olaraq yaxşı şair idi. İndi, 1959-cu ildə məndən sovet poeziyası novatorlarının adını soruşsalar, onların arasında Rəsul Rzanın adını da mütləq çəkərdim” (*“İkinci nəfəs”*).

Rəsul Rzanın arxivində Nazim Hikmətlə bağlı yadigar yazılar, sənədlər yetərincədir. Şairin anadan olmasının 65 illiyi münasibətilə Rəsul Rzanın 1967-ci ildə qələmə aldığı “Canlı Nazim” adlı kiçik bir xatirəsi də həmin saxlancların arasındadır:

“Nazim Hikmət deyərdi ki, hər gün azı on məktub alır. Mən bu məktubları onun yazı masasının üstündə, iş otağındakı şüşə qapaqlı qəfəsələrdə çox görmüşəm. Bu məktubların coğrafi xəritəsini çəkməli olsaq, gərək şairin Peredelkinodakı yaylaq evindən və Moskvada 2-ci Peşçanındakı mənzilindən dünyanın bütün qitələrinə, ayrı-ayrı ölkələrin bir çox şəhərinə, kəndinə xətlər çəkək. Yalnız şəhərlərdən, kəndlərdən deyil, okeanlarda üzən gəmilərdən, təyyarələrdən də Nazimin adına məktublar, teleqramlar gəlirdi. Bu məktubların böyük bir əksəriyyəti şairin tanımadığı adamlardan, oxuculardan olurdu. Bu məktub müəlliflərinin çoxu gənclər idi. Görürdün ki, həmin məktublardan bir dəstə götürüb baxır və onlarla canlılarla danışan kimi danışır. Üstündə müxtəlif biçimli markalar olan

zərflərdəki məktublar neçə-neçə insanın sevincindən, dərdindən, arzusundan danışdı”.

Rəsul Rza 1973-cü ilin may ayında Parisdə keçirilən Nazim Hikmət simpoziyumu – türk rəssamı Abidin Dinoya belə bir məktub göndərmişdi:

“Hörmətli Abidin bəy! Rica edirəm, bu məktubu poeziya simpoziyumu Rəyasət Heyətinə yetirəsiniz”.

Məktub simpoziyumu Rəyasət Heyətinə təqdim olunsada, müraciət Nazim Hikmətə ünvanlanmışdı və Rəsul Rza həmin tarixdən on il əvvəl dünyasını dəyişmiş sənətkar dostuna səslənirdi:

“Əzizim Nazim!

Biz sənənlə bu poeziya simpoziyumunda müxtəlif səbəblərdən iştirak edə bilmədik: mən Vətənimdəki təxirəsalınmaz işlərə görə, sən isə hələ heç kəsin qayıtmadığı bir dünyada olduğuna görə.

Ancaq mən öz səsimi... gözəl Parisə gələnlərin səsinə qatıram. Bu gün şanlı kommunarların, müdrik ensiklopedistlərin, söz, fırça ustalarının parlaq nəslinin, unudulmaz Müqavimət Hərəkatı qəhrəmanlarının vətəni olan Parisdə müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin həyəcanlı səsləri ucalmaqdadır. Onların ifadə etdiyi sözlər içərisində xüsusi minnətdarlıq duyğuları və iftixar hissi ilə tələffüz etdikləri bir ad var. Bu, Nazim Hikmətin adıdır.

... Poeziya öz məram və təbiiliyinə görə xeyirxah duyğuların övlətidir. Amma bu xeyirxahlıq zərif, işıqlı olduğu qədər də ciddi və qəzəblidir. Poeziyanın xeyirxahlığı zülmün bütün məqamlarda şair tərəfindən amansızlıqla qarşılanması deməkdir. Poeziyanın bəşəriliyi onun zülm və qeyri-insani xüsusiyyətləri ilə barışmaz mövqeyindədir.

Ancaq o şair bu yüksək ada layıqdır ki, o, bütün ömrü boyu ədalətsizliyə qarşı mübarizə aparmış, mərd, humanizmin tərəfdarı olmuşdur. Sən məhz belə bir şairdin, Nazim. Buna görə sənə minnətdarıq.

Azərbaycanın xalq şairi Rəsul Rza

May. 1973-cü il”.

Rəsul Rzanın Nazim haqqında onun ölümündən sonra yazdığı “Qələbəni təbrik edirəm” adlı bir məqaləsi var. Bu təsirli ürək sözlərindən kiçik bir parçanı da diqqətinizə təqdim edirəm:

“Mən qeyri-ixtiyari Nazim öləndən bir il sonra onun Moskvadakı evinə gəlmiş qəribə bir məktubu xatırlayıram. Onu yapon uşaqları-“1000 durna” cəmiyyətinin üzvləri göndərmişdi. Məktubla birgə gənc yapon oğlan və qızlar rəngli kağızdan kəsilmiş 100 durna şəkli göndərmişdilər. Yapon uşaqları məktubda Nazimə müraciət edərək yazırdılar ki, o, dünyanın bütün uşaqlarını atom təhlükəsindən qorumaq uğrunda mübarizəsini davam etdirsən.

Uşaqların Nazimin öldüyünü bilə-bilə ona müraciət etmələri olduqca təsirli idi. “Əziz Nazim, sizi narahat etdiyimiz üçün bağışlayın. Axı siz uşaqları çox sevirsiniz”.

Bugün hər iki sənətkar ölümsüzlüyünü yaşayır. Bu ölümsüzlükdə “üfüqdə göy gözlərin sarı həsrəti” yenidən qövr edir və 100 yaşlı Nazim Hikmətlə 90 yaşlı Rəsul Rza görüşür. Və hələ çox görüşəcəklər. Xalqlarımız yaşadıqca!

“Ədəbiyyat qəzeti”, 21 aprel 2000-ci il.

Nazim Hikmət və Rəsul Rza haqqında düşüncələr

Rəsul Rzadan söz düşəndə istər-istəməz Nazim Hikməti xatırlayıram. Nazim Hikmət türk poeziyasına sərbəst vəzn gətirib. Rəsul Rza Azərbaycan poeziyasında sərbəst vəznin təməl daşını qoyub. Nazimin novatorluğu hay-küylə qarşılıb. Rəsul Rzanın da yenilikçiliyi etirazlara səbəb olub. Çoxları belə hesab ediblər ki, sərbəst vəzn nəinki türk, Azərbaycan, hətta bütün Şərq poeziyasına yaddır. Bu, əlbəttə, yanlış fikirdir.

Türk alimi İsmayıl Həbibin “Sərbəst ritmik vəzn” adlı bir əsəri var. Tədqiqatçı sərbəst vəzni təqdir etməklə bərabər, onun adının “Sərbəst ritmik vəzn” kimi deyilməsini müvafiq hesab edir. İsmayıl Həbibin fikrincə, əgər poeziyada qafiyə, ritm yoxdursa, həmin sənət nümunəsi poeziya anlamı ilə tərs mütənəsibdir. Əlbəttə, burada mübahisəli cəhət də var. Çünki həm Nazim Hikmətdə, həm Rəsul Rzada, həm də onların ardıcılılarında elə poetik nümunələr var ki, onların qafiyəsi yoxdur, amma musiqisi var, fəlsəfi poetikliyi var. Demək bu, poeziyadır.

Türkiyədə Nazim Hikmət, Azərbaycanda isə Rəsul Rza ədəbi məktəb yaratmışlar. Türkiyədə Nazim məktəbinin davamçıları Orxan Vəli, Məlik Cəvdət Anday, Oqtay Rıfat, Azərbaycanda Rəsul Rza məktəbinin ardıcılıları Əli Kərim, Fikrət Qoca, Fikrət Sadıq, Ramiz Rövşən, Vaqif Səmədoğlu, Çingiz Əlioğlu, Abbas Abdulla, Ələkbər Salahzadə, Vaqif Bayatlı, Tofiq Abdin, Arif Abdullazadə və başqalarıdır. Nazim Hikmətin və Rəsul Rzanın yaradıcılığına dərinləndən bələd olmayanlar vaxtilə hətta belə bir fikir irəli sürürdülər ki, hecda və əruzda yazmaq çətin olduğu üçün

Nazim və Rəsul Rza sərbəst vəzni seçiblər. Belə düşünmək, ən azı cahillikdir. Hər iki şairin heca və əruz vəznlərində çox gözəl əsərləri vardır.

Bir qayda olaraq, poeziyada məzmunun özü formanı yaradır. Məsələn, Nazim Hikmətin “Kərəm kimi” şeiri heca və ya əruzda yazılısaydı, sərbəst vəzndəki ritmi, üsyankarlığı, zənnimcə əks etdirə bilməzdi. Və ya Rəsul Rzanın “Rənglər” silsiləsini götürək. Rəngləri mənalandırmaq, onlara filosof gözü ilə baxmaq, bəşəri hissləri novatorcasına tərənnüm etmək yeni vəzn tələb edirdi. Ona görə də Rəsul Rza “Rənglər”i sərbəst vəzndə yaratdı. Əvvəlcə haqsız etirazlarla qarşılanan, sonra isə müəllifinə çox böyük dəyər qazandıran “Rənglər” Azərbaycan poeziyasında sərbəst vəznin ən gözəl nümunəsidir.

Hər iki şairin poetik duyumları yenidir:

“Od nə çəkdi, küldən soruş!

...Hansı şeirim,

Hansı sözüm

Yaşayacaq məndən sonra?

Mən bilmirəm,

Eldən soruş!”

(Rəsul Rza)

Şiirlər yazarım, basılmaz,

basılacaklar ama.

Bir məktup beklerim, müjdeli

belki de öldüyüm gün gelir mutlaka gelir ama

Ne devlet, ne para

insanın emrinde dünya

belki yüz yıl sonra olsun

mutlaka bu böyle olacak ama.

(*Nazim Hikmət*)

Mən Nazim Hikmət yaradıcılığı ilə məşğul olduğum gündən Rəsul Rza poeziyasını da diqqətlə izləmiş, yazılarımda Nazim Hikmət və Rəsul Rza poeziyası haqqında ürək sözlərini demişəm. Ümumiyyətlə, başqa yazılarımda da dediyim kimi, Nazim Hikmətlə Rəsul Rza yaradıcılığının müqayisəli təhlili ciddi tədqiqat işinin mövzusudur. Güman edirəm ki, bu mövzunu tədqiqatçılarımız gələcəkdə işləyəcəklər.

Həmişə sərbəst vəzndən söz düşəndə Bəxtiyar Vahabzadənin Rəsul Rzaya həsr etdiyi bir şeiri xatırlayıram. Bəxtiyar Vahabzadə Rəsul Rzaya müraciətlə deyirdi ki, yazırlar, qafiyələrin bir-birindən uzaqdır, əli əlinə çatmayan cənublu qardaşın tək! Bəxtiyar Vahabzadə Rəsul Rza yaradıcılığına necə də sərrast qiymət vermişdir. Amma çox təəssüf ki, vaxtilə bəzi cızmaqaraçılar Rəsul Rza poeziyasını bəyənmirdi. Rəsul Rzanın “ədəbi miğməgalar” adlandırdığı bu “qələm sahibləri”ni, Anar, Rəsul Rzaya həsr etdiyi “Mübarizə bugün də var” kitabında açıq-aydın göstərmişdir. Yəqin ki, bugün həyatda sağ olan, yaşayan həmin “şair” və ya “tənqidçilər” bu kitabı oxuyublar, Mirzə Ələkbər Sabir demişkən, “ayinədə” özlərini əyri görüblər.

Nazim Hikmət 1957-ci ildə Azərbaycana, Bakıya gəldi və onunla Rəsul Rza arasında möhkəm dostluq yarandı. (Nazim Hikmət 1921-ci ildə yolüstü Bakıda olmuşdu. Qatar 6 saat stansiyada dayanmışdı.) 1927-ci ildə Bakıya gələndə Rəsul Rza ilə görüşməmişdi. Amma Rəsul Rza Nazim şeirləri ilə tanış idi, onun zindandakı həyatını izləyirdi. Sonralar Nazim Hikmətlə Rəsul Rza dostluğunun bəhrələri-bir-birinə həsr olunmuş şeirlər, məqalələr bu iki sənətkarı daha da yaxınlaşdırdı. 1963-cü ildə Nazim Hikmət gözlərini həyata əbədi yumanda Rəsul Rza şairlə vida mərasimində

Azərbaycan yazıçılarını təmsil etdi. Həm Rəsul Rza, həm onun ömür dostu Nigar Rəfibəyli Nazim haqqında ölməz sənət nümunələri yaratdılar. Rəsul Rza ömrünün sonuna qədər Nazim Hikmətə hələ bu dünyada var olan, yaşayan insan kimi baxdı.

Rəsul Rza da Nazim Hikmət kimi milli şair idi. Onun milliliyi təkcə poeziyası üçün səciyyəvi deyildi. Rəsul Rza həm Azərbaycan Ensiklopediyasının başında olanda, həm Kinematografiya Komitəsinə rəhbərlik edəndə, sözün yaxşı mənasında, milliyətçi idi, xalqını sevən idi, varlığı ilə ona bağlı olan bir şəxsiyyət idi. Yadıma gəlir, radioda işlədiyim illərdə bir əməkdaşımız vardı, savadlı adam idi, amma təəssüf ki, intriqaçı idi, adamlar arasında narazılıq, çaxnaşma salmağı sevirdi. Bir gün bunu Rəsul Rzanın başçılıq etdiyi Ensiklopediyaya işə dəvət etdilər. Amma o, radio ilə əlaqəni üzürdü, gəlib gedirdi, hər dəfə də radionun koridorlarında, otaqlarında Rəsul Rzanın qarasına danışır, deyirdi: “Ay qardaş, heç bilirsiniz Rəsul Rza ensiklopediyaya kimləri salıb? Əhməd bəy Ağayevi, Əli bəy Hüseynzadəni, Əliəğa Şıxlinskini”. Çoxları onu sadəcə dinləyirdi, içərilərində ona etiraz edənlər də olurdu.

Nazim Hikmət öz şeirlərinin birində belə tör-töküntülərə “əqrəb kimisən” deyirdi və şeirini belə bir fikirlə bitirirdi ki, “sən qoyunları ölümə aparən sallaqxana təkəsisən və bu dünyada nə bədbəxt hadisə baş verirsə, hamısı sənün üzündəndir”.

Mən yenə xalq yazıçısı Anarın kitabına qayıdıram. Hələ bugünə qədər Rəsul Rza haqqında belə monumental əsər yaranmayıb. Bu ədəbi tənqidimiz üçün bir nümunə olmalıdır. Rəsul Rzanın həyatı, taleyi, keçirdiyi ağrılar, eyni zamanda, ona göstərilən qayğı bu salnamə səciyyəli əsərdə öz bədii əksini tapmışdır. Kitabda Rəsul Rzanın ağır günlərində, çətin dəqiqələrində ona böyük qayğı göstərən Ulu öndərimiz Heydər

Əliyevə minnətdarlıq hissləri duyulur. Anar müəllim bütün bunları real şəkildə, obyektiv əks etdirmişdir. Burada mənim bayaqdan söz etdiyim Rəsul Rza və Nazim Hikmət dostluğu da öz geniş əksini tapıb.

Rəsul Rzanın “Çinar” şeiri var, Nazimin “Ceviz ağacı”. “Çinar” Azərbaycanda, “Ceviz ağacı” Türkiyədə bu iki nəhəng sənətkarlarımızın ölməz rəmzləridir. Kökü Ana torpağın dərinliklərinə bağlı çinarlar, ceviz ağacları var olduqca, xalqlarımız yaşadığıca Rəsul Rza da, Nazim Hikmət də yaşayacaqlar . Əbədi olaraq!

“Ədalət” qəzeti, 26 oktyabr 2002.

“Mavi gözlü dev”in dostu Əkbər Babayev

İllər yaman tələsir. Nə Nazim Hikmət həyatdadır, nə də onun əsərlərinin mahir tədqiqatçısı, tərcüməçisi Əkbər Babayev. Xatirələr qalıb ancaq. Nazim haqqında çox yazılıb. Əkbər haqqında yox. Yadımda qalan Əkbər üçün xalq şairimiz Rəsul Rzanın böyük səmimiyyətlə yazdığı essedir. Adı də “Bizim Əkbər”di.

Əkbərin nekroloqu üçün Bakıda şəkli tapılmırdı. Qəzetdən mənə zəng vurdular. Məndə bir fotosəkil vardı. Əkbər Babayev ortada, bir tərəfində Arif Məlikov, bir tərəfində də mən. Həmin fotonu göndərdim. Qəzetin fotoqrafçısı sağ olsun. Üç nəfərin arasından Əkbərin şəklini ustalıqla ayırdı, çapa verdi. Vəssalam. Bununla da hər şey bitdi. Nazim Hikmətin xatirə günlərində kimin yadına düşdüsə, adını çəkdi Əkbərin. Bu sözləri yazanda Əkbər Babayevin dediklərini xatırlayıram: “Azərbaycan mətbuatında bəzən Nazim Hikmət sənətindən söz açan elə qəribə yazılara və imzalara rast gəlirəm ki, təəccüb edirəm. Düzdür, Nazim Hikmət haqqında hamı yaza bilər. Amma burada bir mənəvi haqq məsələsi də var. Bunu unutmamaq olmaz. Bir də Nazim haqda yazanda heç olmasa onun başına gələnləri biləsən gərək. Hələ mən başqa mətləbləri demirəm”.

Əkbər ipək kimi yumşaq təbiətliydi, amma elmi mübahisələrdə sərti. Doktorluğunu müdafiə eləmədi. Əsəri hazırı. Doktorluq işi hazır olmasaydı belə onu türk ədəbiyyatına, xüsusən Nazim Hikmətə, Səbahəddin Əliyə, Orxan Kamala və başqa sənətkarlara həsr etdiyi elmi əsərlərinə görə diplomsuz doktor adlandırmaq olardı. Əkbər çox tələbkardı. Özünə qarşısa lap çox, hətta amansızca tələbkardı. Mən Moskvada olarkən ona deyəndə ki, Əkbər müəllim, sizin kitabxanadakı namizədlik dissertasiyanızı oxudum, qanı bərk qaraldı. “Nahaq oxudun, Aqşın” – dedi,

“zəif əsərdir”. Halbuki Əkbərin dissertasiyası Nazim Hikmət haqqında yazılmış ilk və çox sanballı tədqiqat işi idi. Doktorluğunu soruşanda deyərdi: “Hazır deyiləm. Hələ işləyirəm. Bir də ki, hara tələsirəm. Ömür vəfa edər”.

Amma ömür vəfa eləmədi, yarımçıq qaldı hər şey. Əkbər bizdən erkən ayrıldı.

Ölümün xəbər atı çaparaqdır. Əkbərin cənazəsini Gəncəyə gətirmişdilər. Biz də bir göz qırpımında gəlmişdik onun doğma yuvasına. Sən demə, onu istəyən çox imiş. Dəfn mərasimində xeyli danışan oldu. Hamı da gözü yaşlı. Mənim də sözüm vardı. Bacarmadım. Son borcunu verə bilmədim. Boğazımda bir parça qəhər daşı vardı. Qoymadı danışam. Beləcə son mənzilə yola saldıq Əkbəri. Bakıya dönərkən dəfn mərasimində söz deyənlərin tez-tez “yaxşı insan”, “ışıqlı şəxsiyyət” ifadələrini xatırlayırdım.

Hamı bilir ki, bu “yaxşı adam” ifadəsi nə qədər sadə görünsə də, mənası böyükdür. İnsanlara təmənnəsiz kömək eləyən, özündən kəsib başqasına verən, şəxsi işini buraxıb ehtiyacı olanlara qayğı göstərən adamların sayı azaldıqca “yaxşı adam” ifadəsinin də qiyməti artır. Bu söz bir o qədər də sadə görünür.

Bəli, Əkbər yaxşı adamdı. İndi, mən yaşa dolduqca bunu daha aydın başa düşürəm.

1961-ci ildə. Azərbaycan radiosunda- türk şöbəsində işləyirdim. Universitetdə türk ədəbiyyatı üzrə qiyabi aspiranturada oxuyurdum, Nazim Hikmətdən yazırdım. Moskvaya uzun müddətli ezamiyyətə gəldim. Burada təhsil alan dostum Yavər Eyvazovdan Əkbər Babayevin telefonunu öyrəndim, zəng vurdum. Nazim Hikmətlə görüşmək istədiyimi bildirdim.

Əkbər məni evlərinə dəvət elədi. “Səhər doqquzda gözləyirəm”-dedi. Səhərisi evini çətinliklə tapdım. Sən demə, məni səhər yeməyinə gözləyirmiş.

-Niyə belə gec?

-Evi tapa bilmirdim.

-Eybi yox. Otur çay içək. Sonra gedək instituta (o, işlədiyi Asiya Xalqları institutunu nəzərdə tuturdu). Səni Moskvalı türkşünaslarla tanış edəcəyəm.

-Bəs Nazim Hikmətlə... nə vaxt...

Cümləni bitirə bilmədim. Qorxdum ki, deyə heç vaxt.

Amma özümü o yerə qoymadım. Sən demə Əkbər təhər-tövrümdən hiss eləyibmiş ki, nəşə özümdə deyiləm. Yenə çay gətirdi, gülə-gülə:

- İç, gedək - dedi. Yolçu yolunda gərək.

Yol boyu türk ədəbiyyatından danışırıq. Mən elə güman edirdim ki, Əkbər yalnız müasir ədəbiyyatı yaxşı bilir. Belə deyilmiş. Klassik türk poeziyasından məhəbbətlə danışır, əzbər bildiyi parçaları həvəslə izah eləyirdi. Mənimşə fikrim-zikrim elə Nazim Hikmətin yanında idi. Nə yaxşı ki, Əkbər də bunu hiss eləmişdi. İnstituta çatanda dedi: - Yaxşı, - zəng edərəm Nazim Hikmətə, imkan olsa, gedərik. Amma çox oturmarıq, yaxşı?
-Yaxşı, - dedim.

Mənimçün bundan böyük sevinc ola bilməzdi. Əkbər əvvəlcə məni Moskvalı türkşünaslarla tanış elədi. Çox səlis ruscası vardı Əkbərin. Sonra Nazim Hikmətə zəng vurdu. Türkcəsinə heyran oldum. Fəxr elədim Əkbərlə. Öz ana dilini də gözəl bilirdi, rusu, türkü də. Hər üç dildə eyni səviyyədə yazırdı, danışdı.

Əkbər Nazim Hikmətlə telefonla danışdı. Nazim bizi gözləyirdi. Getdik. Görüşdük.

O gündən etibarən Əkbər Babayev məni evinə təkidlə dəvət eləyir, süfrə açır. Bir yerdə teatr tamaşalarına baxır, Nazim Hikmətlə müxtəlif görüşlərdə iştirak edirdik. Bu görüşlərin faydası haqda danışmıram. Çünki sözümlə Əkbərdəndir. İndi fikirləşirəm ki, onun axı nəyinə lazımdı bu. Öz işi başından aşır. Elmi əsərləri, tərcümələri, Moskva radiosunda Türkiyə üçün hazırladığı xüsusi proqramlar və hər şeydən əvvəl, Nazim Hikmətlə birgə fəaliyyəti. Əkbər bu böyük sənətkarın sağ əliydi. Nazim onu oğlu kimi sevirdi. Bunu qısqananlar da vardı. Nazim Hikmət haqqında ilk dissertasiya müdafiə edən Əkbərdir. Böyük sənətkar da öz kitabını Əkbər Babayevə verəndə avtoqraf olaraq “Beni bana tanıta” yazmışdı.

İndi bütün olub keçənləri göz önünə gətirəndə başa düşürəm ki, Əkbərin böyük ürəyi vardı. O, məncil, yalnız özünü düşünən deyildi. Ürəyinin nurunu, işığını insanlara təmənnəsiz paylayardı. Və bundan dünyaca zövq alardı...

Bakıya qonaq gələn türklər tez-tez məndən soruşurdular: “Soyadınız birdir, yoxsa Əkbər Babayevlə qohum-qardaşsınız?” “Qardaşdan da artıq” - deyirdim və bu sözlə fəxr edirdim.

Əkbəri Azərbaycanda tükşünaslığın vəziyyəti çox maraqlandırır. Tez-tez Bakıya gələr, ya rəhbəri, ya da opponenti olduğu tükşünasların irəliləyişi, inkişafı üçün əlindən gələni əsirgəməzdi. Əkbər qalın-qalın dissertasiyalar oxuyur, Orta Asiyadan, Azərbaycandan göndərilmiş türk ədəbiyyatına dair əsərlərə rəy verirdi. Belə rəylərdən birini də mənim üçün yazmışdı.

Əkbəri düşünəndə bir şeyə təəssüflənirəm. Onun Nazim Hikmət haqqında yazdığı iri həcmli kitabı rus və türk dillərində nəşr olunsada, hələ Azərbaycanda çıxmayıb. Hələ onun elmi məqalələrini, gözəl publisistik

Aqşın Babayev

yazılarını demirəm. Əkbər çox təvazökardı. Özü haqda bir söz deməz, kimsəyə ağız açmazdı. Fikirləşirdi ki, əgər əsərinin dəyəri varsa, öz-özünə yol açacaq. Heç vaxt özü haqda “mən aliməm”, yaxud “elmlər namizədiyəm” deməzdi. Deyərdi eləcə tədqiqatçıyam. “Mavi gözlü dev”in dostu belə deyərdi. Əkbər Babayev Nazim Hikmətin Bolqarıstanda işıq üzü görmüş 8 cildlik əsərlərinin də tərtibçisi, redaktoru və ön sözünün müəllifi idi. Ön sözdə o, Nazim Hikmət sənətindən şairin öz fikirləri fonunda söhbət açmış, şərhlərini və xatirələrini əks etdirmişdir.

İllər yaman tələsir. Biz də gərək tələsək. Amma gərək yaxşı adam kimi yaşayaq ömrümüzü. Əkbər kimi yaxşı insanları da unutmayaq, xalqımıza tanıdaq. Bütün ömrünü N.Hikmət yaradıcılığının tədqiqinə həsr etmiş Əkbər Babayevin həyatının və elmi fəaliyyətinin ciddi tədqiqata ehtiyacı var. Belə bir tədqiqat işi həm Nazim Hikmətin, həm də Əkbərin xatirəsinə böyük hörmət və diqqət olardı.

“Ədəbiyyat qəzeti”, 11 dekabr 1987.

Anar: “Kərəm kimi”

Səhv etməyəm desəm ki, bu gün Azərbaycanda Nazim Hikmət haqqında ən çox söz demək haqqı Anara məxsusdur. Çünki Anar Nazim Hikməti olduğu kimi tanıyan, Rəsul Rza və Nigar Rəfibəylinin bu böyük sənətkarla söhbətlərinin canlı şahidi olmuş, şairlə dəfələrlə görüşmüş məşhur qələm sahibidir. Anarın bu yaxınlarda Türkiyədə nəşr olunmuş “Nazim Hikmət. Kərəm kimi” adlı çox dəyərli əsərini oxuduqdan sonra bu fikrimdə haqlı olduğumu bir daha yəqin etdim.

Kitabı türk dilinə çevirən İmdat Avşar ön sözdə, Anarı “təkcə Azərbaycanın deyil, türk dünyasının da çox böyük yazıçısı” hesab etməkdə haqlıdır. Mən bu dəqiq fikrə bir əlavə də edərdim: “Anar həm də çox ciddi tədqiqatçı-alimdir.” Bir neçə il bundan əvvəl Anara filologiya elmləri doktoru adı verildəndə bunu qəlbən təqdir edənlərdən biri də mən oldum. Çünki Anarın ədəbiyyatşünaslığa dair məqalələrində problemlərə münasibət, hər hansı bir əsərin təhlili, hər şeydən əvvəl alim mülahizəsi, alim sözüdür. Bu fikirləri onun Türkiyədə nəşr olunmuş “Nazim Hikmət. Kərəm kimi” kitabı haqqında da demək olar.

Anarın adı çəkilən kitabı çox gərgin elmi-tədqiqat işinin bəhrəsidir. Müəllif Türkiyədə, Azərbaycanda, Rusiyada Nazim Hikmət haqqında çap olunmuş kiçik məqalələrdən tutmuş iri həcmli əsərlərə qədər bütün tədqiqat işlərini, habelə xatirə kitablarını əldə etmiş, onlara münasibətini bildirmişdir. Bunların içərisində Vala Nurəddinin, Zəkəriyyə Sərtəlin, Səbiyə Sərtəlin, Mehmet Fuadın, Şevket Sürəyya Aydın, Orxan Kamalın, Kamal Sülkerin və başqa qələm sahiblərinin əsərləri vardır. Hələ sovet dönəmində (şairin ölümündən sonra) Türkiyədən kim Azərbaycana

qədəm basırdısa, Nazim Hikmətlə maraqlanırdı. İlk olaraq Rəsul Rzanı, Anarı axtarıb tapırdı. Bu da təbii idi. Rəsul Rza ailəsi üçün Nazim Hikmət çox doğma idi.

Mən bu əsər haqqında ürək sözlərimi ona görə “Nazim Hikmət qalaktikası” kitabıma salmışam ki, bu tədqiqat işi Nazim Hikmətin mühitini və həyatını bütün çalarları ilə göz önündə canlandırır. Burada şairlə bağlı bütün qaranlıq nöqtələrə aydınlıq gətirilib. Nazimin əsil-nəcəbəti, taleyi, gənclik illərində Moskvaya gəlişi, həbsxana həyatı, məhəbbət macəraları, qadınları, Türkiyədən məcbur olub Sovetlərə gəlişi, ömrünün son günləri – bütün bunlar konkret fakt və dəlillərlə əks etdirilib. Xüsusən, Nazimin ana tərəfdən ulu dədəsi rəssam olmuş polşalı Konstantin Borjenski haqqında məlumat çox maraqlıdır və yalanları təkzib edir. Anar yazır: “Bəzi Nazim əleyhdarları onun hətta yəhudi olduğunu iddia edir və bunun üçün Nazimi də yəhudi hesab edirlər. Hətta birisi “yəhudi şəhəri(?) Salonikdə doğulan yəhudi Nazim” deyərkən, Mustafa Kamalın da, o zamanlar Osmanlı imperatorluğu sərhədləri içində qalan bu Yunan şəhərində anadan olduğunu unudur.

...Amma Vala Nürəddin və Əkbər Babayevin yazdıqlarına görə, Konstantin Borjenski təəssüf ki, yəhudi deyil, hətta Slav da deyil, Qaqauzdur. Yəni qədim türk qövmindən, Göy oğuzlardandır. Bəlkə də sırf bu üzdən Vala Nurəddin, Nazim Hikmət haqqında belə yazır: “İrəqçilərə bildirirəm ki, Nazim türk əsillidir.”

N.Hikmətin taleyi ilə bağlı aydınlıq gətiriləsi məqamlardan biri də şairin həbsxanadan buraxıldıqdan sonra məcbur olub Sovetlər Birliyinə gəlməsi ilə bağlıdır. “Nazim məmləkətindən qaçdı” deyə şairi bu gün də həm Türkiyədə, həm də Azərbaycanda ittiham edənlər var. Anar bu haqda yazır: “Məşhur jurnalist İlhan Səlcuq “Nazim qaçmasaydı, öldürüləcəkdi”,

- deyir. Elələri də var ki, “kaş qaçmasaydı, öldürülsəydi. Nazim üçün daha yaxşı olardı”,- deyirlər. Bu həyatsevərlərdən(!) birinə Nazim “dostum, sən heç öldünmü?”- deyə sormuş.

...İlhan Səlcuq bunu da əlavə edir ki, “Türkiyə qərribə bir ölkədir. Burada Amerikaya qaçmaq vətənsəvərlik sayılır, Rusiyaya qaçmaq xainlik.”

Kitabda həmyerlimiz, Nazim Hikmətin və Rəsul Rza ailəsinin yaxın dostu olmuş Əkbər Babayev haqqında yazılanlar da çox maraqlıdır. Ə.Babayevi şəxsən tanımış və onun xeyirxahlığını heç zaman unutmayan bir insan kimi onu deyə bilərəm ki, Əkbər müəllimin həyatı və fəaliyyəti ayrıca bir elmi-tədqiqat mövzudur. Anarın kitabında Əkbər Babayev haqqında verilmiş məlumat şübhəsiz ki, həm Azərbaycan, həm də türk oxucuları üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ümumiyyətlə, kitabda Nazim Hikmətlə Azərbaycanın bağlılığı məsələlərinə geniş yer verilmişdir. N.Hikmətin 1927-ci ildə Bakıya gəlişi, 1928-ci ildə onun ilk şeirlər kitabı olan ”Günəşi içənlərin türküsü”nün Bakıda nəşri, otuz il sonra yenidən Azərbaycanın qonağı olması, Mikayıl Rəfili, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza və Səməd Vurğunla dostluğu, ömrünün sonuna qədər Azərbaycanla bağlı olması, xalqımıza bəslədiyi sonsuz məhəbbət, mədəniyyət və incəsənətimizə verdiyi yüksək qiymət kitabda geniş şəkildə əks etdirilmişdir. Eyni zamanda, kitaba N. Hikmətin Azərbaycanla əlaqədar və Rəsul Rzaya həsr etdiyi məqalələrinin, Nazimə ithaf edilmiş şeirlərin, habelə Anarın Nazim Hikmətlə bağlı Türkiyənin Baş naziri Ərdoğana məktubunun və şairə türk vətəndaşlığı qaytarıldıqdan sonra qələmə aldığı “Zəfərin mübarək, Nazim” təbrikinin daxil edilməsi əsərin dəyərini daha da artırmışdır.

Kitabın ən böyük məziyyəti ondadır ki, Anar adı çəkilən əsərində Nazim Hikmətin real portretini yaratmışdır. Bu portret yazıçı-alimin N.Hikmət məfhumuna münasibəti, ona bəslədiyi məhəbbətin təzahürü olmaqla bərabər Nazim dünyasının salnaməsidir.

Bir məqamı da xüsusilə qeyd etmək istəyirəm. Bu da Anarın alim ləyaqəti ilə bağlıdır. O, öz əsərində Nazim Hikmət yaradıcılığının tədqiqatçılarından heç kimi unutmayıb. Bir də Anarda böyük alim səxavəti var. Fərsətdən istifadə edib müxtəlif vaxtlarda mənə hədiyyə etdiyi kitablara görə ona dərin təşəkkürümü bildirirəm. Bu kitabların içərisində Mehmet Fuadın, Aslan Kavlakın Nazim Hikmətə həsr olunmuş əsərləri də var. Özü Nazimşünas olduğu halda onun bu cömərdliyinə görə bir daha təşəkkür edirəm.

Mən görkəmli yazıçı və dəyərli alim dostum Anar müəllimi bu uğurlu, çox qiymətli əsəri ilə ürəkdən təbrik edir, ona bədii və elmi yaradıcılığında daha uca zirvələr arzulayıram.

“Ədəbiyyat qəzeti”, 2 dekabr 2009.

“Məni mənə tanıdana”

Əkbər Babayevə həsr etdiyim yazımda dediyim kimi bir vaxt Nazim Hikmət öz kitabını onun yaradıcılığını tədqiq edən həmyerlimiz Əkbər Babayevə hədiyyə edəndə yazmışdı: “Beni bana tanıtana.” Türk tədqiqatçısı Aslan Kavlak da bizi bizə tanıdıb. Daha dəqiq desək, öz yeni kitabında bizim Nazim Hikmətə olan sevgimizdən söz açıb.

Aslan Kavlakla ilk dəfə on il bundan əvvəl görüşmüşdük. O, Bakıda Türk-Anadolu liseyində çalışırdı. Görüşümüz çox maraqlı keçdi. Operatorla gəlmişdi. Nazim Hikmətdən danışdıq. Sonra mənə söhbətimizin videoyazısını hədiyyə etdi. Bir neçə gün əvvəl həmin videolentə baxdım. İllər öz işini görüb. Dəyişmişəm. Söz yox ki, Aslan Kavlakın da üzündə, saçlarında on ilin izləri var. Dəyişməyən təkə bir şeydir. Hər ikimizin Nazim Hikmətə olan rəğbəti, sevgisi. Bu rəğbətə və sevginin son təzahürlərindən biri Aslan Kavlakın Nazim Hikmətə həsr etdiyi “Baküye gidiyorum, ay balam” adlı İstanbulda nəşr olunmuş kitabıdır.

Türk tədqiqatçılarından Arif Ekim, Aslan Kavlakın bu yeni kitabına həsr etdiyi “Nazim Hikməti tanıyırmı?” adlı məqaləsində yazır: “Əminəm ki, bu başlığı oxuyan hər kəs o dəqiqə iki cavabdan birini verəcəkdir: Əlbəttə, tanıyıraq: kommunist, vətən xaini, yaxud... Tanıyıraq, əlbəttə. Böyük türk şairi”. Sözüne davam edərək Arif Ekim deyir: “Kommunist olduğuna şübhə yox. Vətən xainliyi suçlamasına isə ən gözəl cavabı 1962-ci ilin iyul ayında Ankarada çap olunmuş bir qəzetin manşetindəki “Nazim Hikmət vətən xainliyinə davam edir” başlıqlı xəbər yazısı ilə əlaqədar qələmə aldığı şeiri ilə yenə Nazim Hikmətin özü vermişdir.” Bu sözlərdən sonra Arif Ekim Nazim Hikmətin adı çəkilən

şeirini bütünlüklə misal gətirir. Həmin şeirində Nazim deyirdi ki, bəli, mən vətən xainiyəm. Vətən əgər sizlərin malikanəsidirsə, çək dəftərlərinizin içindəkilədirsə vətən ... Vətən şosse yollarında gəbərməkdirsə... Vətən soyuqdan it kimi titrəməkdirsə... Bəli, mən belə vətənin xainiyəm.

Arif Ekim daha sonra Nazim Hikmətin taleyini, onun Azərbaycanla bağlılığını Aslan Kavlakın kitabından öyrəndiyini xüsusi qeyd edir və yazır: “Öyrənirik və öyrəndikcə də təəccüblənirik. Demə, məlum çevrələrə görə “vətən xaini” kimi tanıtılan Nazim Hikmət sovet idarəsi altındakı türk topluluqlarının böyük dostu imiş. Və belə bir dostluq üçün də sovet gizli polisinin təqibinə və vaxtaşırı sorğu-suala tutulmasına hədəf olmuşdu... Demək ki, Nazimin siyasi yaşanı üzərində hələ tam olaraq götürülməmiş bir duman pərdəsi vardır”.

Aslan Kavlak Bakıya gəldiyi ilk gündən Azərbaycandan ayrılana qədər Nazim Hikmət yaradıcılığını tədqiq etmiş, bu böyük sənətkarla bağlı olan nə varsa əldə etmişdir. Bu kitab ciddi elmi-tədqiqat işi olmaqla bərabər, həm də maraqlı bir bədii əsər təsiri bağışlayır. Onun nazimsevərlərlə Bakı görüşləri unudulmaz bir xatirədir.

Aslan Kavlak bu əsəri araya-ərsəyə gətirmək üçün qəzet və jurnallardan, lent yazılarından da istifadə etmişdir. O, Nazim Hikmətin Bakıya hər gəlişində mətbuat səhifələrində çap olunmuş qısa xəbərləri belə gözdən qaçırmamış, həm sənətkarın Azərbaycanda çap olunmuş kitablarına, müsahibələrinə, məqalələrinə münasibətini bildirmiş, həm də onun haqqında nəşr edilmiş əsərlərdən söz açmışdır. Süleyman Rüstəmin, Rəsul Rzanın, Nigar Rəfibəylinin, Əkbər Babayevin, Arif Məlikovun Nazim Hikmətlə dostluğu, Anarın, Tofiq Məliklinin, Qadir İsmayılın, Nəcəf Quliyevin, Azər Abdullanın, Vilayət Rüstəmzadənin, Abuzər İsmayılzadənin, Rəşid Quliyevin və başqa nazimsevərlərin Nazim Hikmətə

həsr etdikləri əsərlər, məqalələr haqqında məlumat, sənətkarın Bakıda və Gəncədə tamaşaya qoyulmuş pyeslərinin səhnə taleyi Aslan Kavlakın kitabında geniş əks olunmuşdur.

Kitabda Nazim Hikmət və Rəsul Rza dostluğundan geniş söhbət açılmışdır. Müəllif Nazim Hikmətin 1962- ci il dekabrın 18-də “İzvestiya” qəzetində çap etdirdiyi Rəsul Rzaya həsr olunmuş “Aydındır şeirin dili” və Rəsul Rzanın “Canlı Nazim” məqalələrindən söz açmaqla bu iki sənətkarın ruhən bağlılığını, dostluğunu məftunluqla qələmə almışdır.

Əsərdə Arif Məlikovun Nazim Hikmətin “Bir aşk masalı” əsəri əsasında yaratdığı dünyaca məşhur “Məhəbbət əfsanəsi” baletindən söz açan müəllif bu ölməz sənət nümunəsinin bəşəri mahiyyət daşdığını xüsusilə vurğulamışdır.

Nəzəri cəlb edən cəhətlərdən biri də Aslan Kavlakın alim dürüstlüyüdür. O, “Nazim Hikmət və Azərbaycan” mövzusunda çap edilmiş kitab və məqalələrdən istifadə edərkən çox dəqiqliklə onların mənbələrini göstərmiş, hadisə və faktları imkanı olduğu halda belə özünü küləşdirməmişdir.

Kitabda N.Hikmətin Füzulinin, M.F.Axundovun yubileylərindəki çıxışları, başqa tədbirlərdəki nitqləri, habelə bizim yazıçı və alimlərimizin sənətkar haqqındakı fikir və mülahizələri, müəllifin Yazıçılar Birliyində, xalq yazıçısı Anarla, Səməd Vurğun muzeyində şairin qızı Aybəniz xanım Vəkilova ilə, ümumiyyətlə, Nazimlə bağlı yerlərdə görüşləri təfərrüatı ilə verilmişdir. Şairin “Günəşi içənlərin türküsü” adlı ilk kitabının 1928-ci ildə Bakıda nəşr olunmasını xüsusi qeyd edən tədqiqatçı N.Hikmətin ömrünün sonuna qədər Azərbaycana bağlı olduğunu konkret misallarla göstərmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Yazıçılar Birliyinin təşəbbüsü ilə Nazim

Hikmətin eyni adlı kitabı müəyyən əlavələrlə onun öz əsərləri, şairə həsr olunmuş məqalə və şeirlərlə birlikdə 2002-ci ildə sənətkarın 100 illiyi münasibətilə nəfis şəkildə çap olunmuşdur.

“Nazim Hikmətin yaşamı haqqında hələ çox yazılacaq”. Bu fikri Aslan Kavlak öz kitabında gəlişigözəl bir söz kimi deyil, konkret müddəalarla aşağıdakı şəkildə bildirir:

“ - Türkiyədə və digər ölkələrdə gizli sərvislərin Nazim Hikmət haqqında düzənlədikləri məlumatların aşkara çıxarılması;

- Əkbər Babayevin arxivinin incələnməsi;

- Nazim Hikmətin Moskva radiosunda (bildiyimizə görə Moskva radiosunda Nazim Hikmətin səsi yazılmış 27 kaset var) və başqa ölkə radiolarında olan lent yazılarının toplanması.

- Dünya mətbuatında Nazim Hikmət haqqında çap olunmuş yazıların, nəşr olunmuş kitabların tükcəyə çevrilməsi;

- Nazim Hikmət-Münəvvər Andaç (N.Hikmətin həyat yoldaşı) məktublarının açıqlanması” və s.

Aslan Kavlak kitabında Azərbaycan və türk mənbələrinə istinad edərək Nazim Hikmətin məktublarından da misallar gətirmişdir.

Yenə Nazim Hikmətin öz kitabını Əkbər Babayevə hədiyyə edərkən yazdığı sözlərə qayıdıram: “Beni bana tanıtana”. Aslan Kavlak Nazim Hikmətin Azərbaycandakı izlərini iri həcmli, nəfis şəkildə çap olunmuş sanballı əsərində əks etdirib, Azərbaycan-türk ədəbi əlaqələrinə yeni, qiymətli töhfə verib. Ona təşəkkür edir, Nazim Hikmətlə bağlı tədqiqat işlərində yeni-yeni uğurlar diləyirik.

“Ədəbiyyat qəzeti”, 11 aprel 2008.

Arif Məlikov özü bir əfsanədir

Simasından nur yağır. Mehribandır, sadədir. Adi söhbətlərində mülayimdir. Sənət söhbətlərində vulkandır. Ömrü boyu təmiz, saf yaşayıb. Heç kəsin qarşısında baş əyməyib. Dünya şöhrətli bəstəkardır, incə zövqlü rəssamdır... “Güllər” televiziya sujeti yəqin ki, yadınızdadır. Arif Məlikovun eyni adlı bənzərsiz mahnısı fonunda bəstəkar tablo yaradır, sonra piano çalır, Brilliant Dadaşova oxuyur... Bu televiziya sujeti özü bir sənət əsəridir. Elə bil bu sənət əsərində Arif Məlikovun porteti yaradılıb.

Arif Məlikov Bakı Musiqi Akademiyasının professorudur, bəstəkarlıq kafedrasına başçılıq edir. Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət heyətinin üzvüdür. Bir vaxt musiqi mədəniyyətimizin keşiyində Niyazi, Qara Qarayev, Fikrət Əmirov sərhəd əsgəri kimi dayanırdılar. Bugün bu missiyanı Arif Məlikov öz üzərinə götürmüşdür. Bir sözlə, çoxsaxəli yaradıcılıq diapozonuna malik Arif Məlikovun titullarını saymaqla qurtarmaz.

Arif Məlikovun Ulu öndərimiz Heydər Əliyevə həsr etdiyi “Əbədiyyət” simfoniyası bəstəkarın son illər yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Ümumiyyətlə, Arif Məlikov çox məhsuldar sənətkardır. Onun iri həcmli simfonik əsərləri, mahnıları, teatr tamaşalarına, kinofilmlərə yazdığı musiqilər bizə haqq verir deyək ki, Arif Məlikov musiqimizin canlı klassikidir.

Ömrü, taleyi bir əfsanə olan Arif Məlikovun 75 yaşı tamam olur. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin bu münasibətlə xüsusi sərəncamı var. Öz qidasını Ulu öndərimiz Heydər Əliyev dühasından alan bu qayğı, bu diqqət Arif Məlikova ana südü kimi halaldır.

Arif Məlikov sənətinin pərəstişkarları, onun yaxınları, dostları çoxdur. Onlardan biri də mənəm.

1961-ci il. Moskva. Nazim Hikmətin evi. Həmyerlimiz, şairin dostu, tədqiqatçısı Əkbər Babayevlə birlikdə N.Hikmətin qonağıyıq. Bir müddət əvvəl Leninqradda (indiki Sankt-Peterburqda) Arif Məlikovun N.Hikmətin “Bir aşk masalı” əsəri əsasında yaratdığı “Məhəbbət əfsanəsi” baleti çox böyük uğurla tamaşaya qoyulub. Şairin sevinci yerə-göyə sığmır. Arif Məlikovdan ürək dolusu söz açır. “Arif mənim oğlumdur” - deyir və əlavə edir: “Böyük istedaddır”. Sonra baletə dirijorluq etmiş Niyazidən danışır, quruluşçu Y. Qriqoroviçi, rəssam S. Verseladzeni tərifləyir və yenidən Arif Məlikovun adını çəkir: “Arif Məlikovun cəmi iyirmi səkkiz yaşı var. Ancaq sən onun istedadına bax. Arif Məlikov özü bir əfsanədir. Onunla birlikdə “Məhəbbət əfsanəsi” nə İstanbulda baxa bilsəydim...”

O vaxt Nazim Hikmət bilmirdi ki, ömrünün sonuna cəmi bir il yarım qalıb. İl yarımından sonra şair dünyasını dəyişdi...

1961-ci ildə Nazim Hikmətlə ilk görüşümdə qürur hissi duydum. Fəxr etdim ki, Azərbaycan xalqının Arif Məlikov kimi sənətkarı var. Sonralar A. Məlikovla Nazim Hikmətə həsr olunmuş bir televiziya verilişində görüşdüm. Sonra Səməd Vurğunun bağında şairin qızı Aybəniz xanımın ailəvi qonağı olduq. Arif Məlikovu daha yaxından tanıdım. Daha sonra konsert salonlarında, rəsm sərgilərində, teatr tamaşalarında görüşdük. Bütün söhbətlərimizin bir mövzusu vardı: Nazim Hikmət.

“Məhəbbət əfsanəsi” Türkiyədə Nazim Hikmətin vəfatından sonra səhnə üzü görmüşdü. Onda da Arif Məlikovun qarşısına şərt qoymuşdular: “Afişalarda Nazim Hikmətin adı olmayacaq”. Arif Məlikov bu şərti belə cavablandırmışdı: “Afişalarda Nazim Hikmətin adı olmasa, mən baletin tamaşaya qoyulmasına icazə vermirəm və Bakıya dönürəm.”

Sonralar məcbur olub afişalara N.Hikmətin adını yazdılar. Tamaşa çox böyük rəğbətlə qarşılandı. Nazimin ruhu sevindi .

Arif Məlikov 1962-ci ildə hələ Nazim Hikmət sağ ikən onun şeirlərinə əsl sənət nümunəsi olan romans silsiləsi bəstələmişdi. O, şairin vəfatından sonra da Nazimin yaradıcılığına müraciət etdi, bir-birindən gözəl, təsirli romanslar yazdı. Türkiyədə işıq üzü görmüş “Nazim” adlı kitabda (müəllifi Can Dündardır) Arif Məlikovun fotosu verilmiş və onun “Məhəbbət əfsanəsi” baletinin ilk tamaşaları haqqında təəssüratı yer almışdır. Bəstəkar o günləri belə xatırlayır: “Nazim Hikmət bu baleti bir neçə dəfə izlədi. Hər axşam gəlirdi. Hər gəlişində də onu səhnəyə dəvət edirdik. Onu hamımız ayaq üstə alqışlayırdıq. N.Hikmətin arzusu bu idi: “Balet Türkiyəyə mənim sevgili şəhərim İstanbula gedəydi”. Bir dəfə elə bir söz dedi ki, ürəyim ağrıdı. “Oğlum, - dedi, - bir gün gələcək, bu balet İstanbula da gedəcək. Sən onu görəcəksən, ancaq mən görməyəcəyəm”. Mən gördüm. 40 il keçdi üstündən, 40 ildən sonra gəldik İstanbula. O gün, Nazimi yad edərək 100 gül atdıq Qalata körpüsündən».

Sonra Can Dündar yazır: “Nazim Hikmət bir məqaləsində “Məhəbbət əfsanəsi” baletinin irəlində Nyu-Yorkda, Parisdə, Tokioda, Londonda, Belqradda, Pekində tamaşaya qoyulacağını yazmışdı. Həqiqətən də keçən qırx il ərzində “Bir aşk masalı” (“Məhəbbət əfsanəsi”) baleti dünyanın 65 teatrında tamaşaya qoyulmuşdur.

Sözsüz ki, bu əsər hələ neçə-neçə dünya teatr səhnələrində tamaşaya qoyulacaq, yer kürəmizi qarış-qarış gəzəcəkdir. N.Hikmətin ruhu sevinəcəkdir.

Arif Məlikov uzun müddətdir N.Hikmətin “Yusif və Züleyxa” əsəri əsasında yeni balet üzərində işləyir. Neçə illərdir hər dəfə bəstəkarla

görüşəndə maraqla soruşuram: “Arif müəllim, “Yusif və Züleyxa”nı nə vaxt görəcəyik?”. Bəstəkar həmişə mənim bu sualımın müqabilində susur, gülümsəyir. “Görəcəyik, inşallah”- deyir.

Qibtə ediləcək ömür yolu keçmiş sevimli bəstəkarımız Arif Məlikov bugün də gənclik eşqi ilə yazıb-yaradır, eyni zamanda, yeni bəstəkarlar nəslini yetişdirir və həmişə musiqimizin keşiyindədir. Demək hələ əfsanə bitməyib. Nazim Hikmətin təxminən yarım əsr bundan əvvəl “Arif Məlikov özü bir əfsanədir” sözləri necə də uzaqqörənliklə deyilmişdir. Bəstəkarın bütün pərəstişkarları kimi mən də bitib-tükənməyən bu əfsanəyə əbədilik arzulayıram.

“Ədəbiyyat qəzeti”, 26 sentyabr 2008.

Münəvvər Rzayeva

Sonuncu dəfə onunla Nizami muzeyində görüşdüm. Nazim Hikmətin 100 illiyinə həsr olunmuş məclisdə. Xatirələr vərəqləndi. Ötən günlər yada düşdü. Həmin məclisdə Münəvvər xanımın deməyə sözü çoxdu. Ancaq demədi. Muzey rəhbərliyinə də tapşırırmışdı ki, ona söz verməsinlər. Çünki, danışa bilməyəcəkdi. Həm həyəcanlıydı, həm də səhhəti ona imkan vermirdi.

Məclis qurtarandan sonra mən sərgidəki “100 yaşlı Nazim Hikmət” kitabımı götürüb, “Nazim Hikmət və Münəvvər Rzayeva” sözlərini ona göstərdim. “Bəs niyə bu kitabı mənə verməmişən?”- deyə soruşdu. “Günahkaram, Münəvvər xanım,- dedim. – Elə bugün Sizə göndərəcəyəm”. Doluxsunmuş gözlərini mənə zilləyib “çox sağ ol”,- dedi. Elə həmin gün kitabı Münəvvər xanıma çatdırdım. Razılığını telefonla bildirdi. Səsi titrəyirdi.

Sonrakı görüşümüz onun özü ilə yox, şəkli ilə oldu. İşıqlı gözlərilə qəmli-qəmli baxırdı, bizə “əlvida” deyirdi.

Münəvvər xanımla tanışlığımızın qırx illik tarixi vardır. İlk dəfə onunla İnşaatçılar prospektindəki emalatxanasında görüşmüşdüm. Sonradan bu görüş ailəvi dostluğa çevrildi. Münəvvər xanımla bizi bir-birimizə bağlayan Nazim Hikmətdi. Şairin ölümündən sonra hər il Münəvvər xanımın evində biz Nazim Hikmətin ad gününü qeyd edirdik. Həmin məclisdə məşhur jurnalist Rza Şahvələd, o vaxt Bakıda yaşayan Zəkəriyyə Sərtəl və onun xanımı Səbiyə Sərtəl də iştirak edirdi.

Həmin illərdə mən Nazim Hikmət yaradıcılığını tədqiq edirdim, onun haqqında xatirələri toplayırdım. Münəvvər xanımdan da xahiş etmişdim ki,

o da Nazim haqqında xatirələrini yazsın. Yazdı və “Azərbaycan” jurnalında çap etdirdi. Öz xatirələrində Münəvvər xanım Moskvada Rəssamlıq Akademiyasında oxuduğu vaxt Nazim Hikmətlə görüşlərindən söz açırdı. O vaxtlar Münəvvərə “Nazim Hikmətin qızı” deyirdilər. Nazimin Bakıya, Münəvvərin anasına göndərdiyi məktubu yaxşı xatırlayıram. Münəvvər xanımın öz şəxsi arxivində saxladığı həmin məktubun üzünü köçürüb çap da etdirmişdim. Nazim Hikmət Münəvvər Rzayevanın anasına müraciətlə belə yazırdı:

“Üzünü bircə dəfə də görmədiyim bəxtiyar ana. Sizə təşəkkür edirəm ki, Münəvvər kimi istedadlı, ağıllı bir qızı boya-başa yetirmisiniz. Mən onun bacarığına heyran olmuşam. Sənət müəllimləri də onun haqqında yüksək fikirdədirlər. İnanıram ki, Münəvvər gələcəkdə məşhur heykəltəraş olacaq. Sağ olun. Əllərinizdən öpürəm. Nazim Hikmət”.

Münəvvər xanım Nazim Hikmətin büstünü yaratmışdı. Heykəlini yaratmaq istəyəndə isə şair ona demişdi: “Heykəlimi mən öləndən sonra yaradarsan. Özü də bilirsən necə? Yalnız iki gözlərimi verərsən. Bilinsin ki, mənəm baxan. Bilinsin ki, bu şəffaf damcılar ömrünün sonuna qədər Vətən həsrəti ilə yanan bir insanın gözləridir”.

Bir görüşümüzdə Münəvvər xanım mənə dedi ki, həmin heykəli yaradıb, emalatxanasındadır. Ancaq təəssüf ki, mən vaxt burulğanından sıyrılıb o heykəli görə bilmədim. Bugünə qədər də görməmişəm.

Yadımda qalan Münəvvər xanımın Nazim Hikmət məclisində gördüyüm və heç zaman unutmayaçağım yaşlı gözləridir. Niyə ağlayırdı görəsən? İtmiş gəncliyinəmi yanırıdı? Keçmişimi xatırlayırdı? Ona “qızım” deyən ustadınamı yas tuturdu? Bilmədim.

Qəribədir həyat. İnsan doğulur, yaşayır və sonra köçür bu dünyadan. Həmişə belə olub və belə də olacaq. Bəs onda insan niyə ölümlə barışa bilmir?

Münəvvər xanımın özündən sonra zəngin sənət irsi qalıb. O, “İmadəddin Nəsimi”, «Nazim Hikmət», “Filosof Bəhmənyar”, “Dramaturq Hüseyn Cavid”, “Alim Xudu Məmmədov”, “Mikayıl Müşfiq”, “Nigar Rəfibəyli”, “Bəstəkar Elmira Nəzirova”, “Pambıqçı qız Sevil Qızıyeva” kimi monumental əsərlərin müəllifidir. O, bu əsərlərdə əbədi yaşayacaq. Amma bu əbədiyyətlə yanaşı, bir həqiqət də var ki, biz Münəvvər Rzayevanı daha görə bilməyəcəyik. Ağırdır! Münəvvər xanım böyük sənətkar olmaqla yanaşı, həm də yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik gözəl bir insan idi. Belə insanlar heç vaxt unudulmur. Ən başlıcası isə Münəvvər xanım Nazim Hikmətə bağlı bir insan idi. Belə insanı unutmaq olarmı? Allah ona rəhmət eləsin!

“Vəfa” jurnalı, 2004, N4.

Əkrəm Cəfər Nazimi çox sevərdi

Azərbaycanın görkəmli ədəbiyyatşünası, əruz vəzninin nadir bilicisi, başı çox bəlalara çəkmiş, siyasi dustaq kimi uzun illər həbsxanalarda yatmış Əkrəm Cəfər Nazim Hikməti çox sevərdi. Özü də bu sevgi adı vurğunluq deyildi. O, Nazim Hikmət yaradıcılığını tədqiq etmişdi. Elə bir məclis, elə bir yığıncaq olmazdı ki, Əkrəm Cəfər Nazim Hikmətin şeirlərini əzbər deməsin. Nazim Hikmətin dramaturgiyasına həsr etdiyim namizədlik dissertasiyama rəy verənlərdən biri də Əkrəm Cəfər oldu. Onun rəyi və imzası arxivimdədir. Rəydən bəzi sətirləri oxucuların nəzərinə çatdırmaq istəyirəm:

“Nazim Hikmət SSRİ-də ən çox Azərbaycanla bağlıdır. İstər yaradıcılığı (“Neftə doğru”, “Bayramoğlu”, “Bəhri-Xəzər” və s.) istər birinci kitabının – «Günəşi içənlərin türküsü»nün Bakıda çıxması, eyni zamanda onun poeziyasının Azərbaycan şairlərinə güclü, müsbət təsiri bu faktı göstərən hadisələrdir. Nazim Hikməti Azəri şairləri onun yaradıcılığının ilk dövründən – 20-ci illərdən sevmiş, onu izləmişlər. Demək olar ki, Azərbaycanda sərbəst şeir onun təsiri ilə yayıldı. Bu rəyin müəllifi də “Günəş”, “Şairin səadəti”, “Burjuv dilənçi”, “Böyük şəhər” və s. şeirlərini Nazim Hikmət səpgisində yazmışdır. 20-ci illərin ikinci yarısında Qazaxda Səməd Vurğunla birlikdə təşkil etdiyimiz şeir axşamlarında mən ən çox Nazimin şeirlərini əzbərdən deyirdim.

Deyə bilərik ki, Nazim Hikmət yalnız Türkiyədə yeni dövrün türk şairlərinin Ustadı deyil, Azərbaycanda da proletar şeirini yaradanların ustadı olmuşdur. Nazimin dili azəricəyə çox yaxın olduğundan Azəri oxucuları onun əsərlərini öz Azəri şairlərinin əsərlərini anlayan kimi anlayırdılar, onu sevirdilər, indi də əlbəttə sevirlər. Bunu da demək

lazımdır ki, bu sevgi birtərəfli deyil, ikitərəfli olmuşdur. Nazim də Azərbaycanı və azəriləri sevmişdir. Azəri alimlərindən Əkbər Babadan başlamış Aqşin Babaya qədər Nazim yaradıcılığı ilə çoxları məşğul olmuşlar. Onun əsərlərini tədqiq və propaqanda etmişlər və edəcəklər.”

Əkrəm Cəfərin Nazim Hikmətə münasibətində qəribə bir məqam vardı. Əkrəm Cəfər kommunizmə, kommunizm ideyalarına nifrət edirdi. Onun dustaqlıqda keçirdiyi acı günlər heç vaxt xatirindən silinmirdi. Həmişə sovet hökumətini, kommunistləri lənətləyirdi. Amma bircə dəfə də mən onun dilindən Nazim Hikmətin əleyhinə, onun kommunist şair olduğuna görə heç bir nalayiq söz eşitmədim. Bu da görünür Əkrəm Cəfərin Nazim Hikmətə olan böyük sevgisindən irəli gəlirdi. Əkrəm Cəfər deyirdi: “Böyük şəxsiyyətlərin böyük qüsurları da olur. Mən bunu Nazim Hikmətin Münəvvərə olan münasibətinə görə deyirəm. Münəvvər ən ağır dəqiqələrdə bircə balası ilə hər cür məhrumiyyətlərə dözdü. Nazimsə haqsız iş gördü. Ancaq burda bir məsələ var. Nazimin qüsurlarını ona bağışlamaq lazımdır.” Əkrəm Cəfər yalnız ailə münasibətlərində Nazim Hikməti günahkar sayırdı.

Əkrəm Cəfər mənim müəllimim olmuşdu. Həmişə onu şükranlıqla, Nazim Hikmətin vurğunu kimi xatırlayır, qəlbimdə yaşadır.

“Bu dünyaya gəlməyə dəyərdi”

“Ulduz” jurnalında Altay Məmmədovun Nazim Hikmət haqqında xatirələrini oxudum. Bir cümləsinə heyran oldum: “Təkcə Nazim Hikmətlə görüşmək, tanış olmaq, səsinə eşitmək, söhbətini dinləmək üçün də bu dünyaya gəlməyə dəyərdi”.

Altay Məmmədovu uzaqdan-uzağa tanıyırdım. Əsərlərini sevə-sevə oxuyurdum. Pyeslərini maraqla seyr edirdim. İlk görüşümüz Gəncədə oldu. Nazim Hikmətin öz oğlu qədər sevdiyi Əkbər Babayevin dəfn mərasimində. Bu ağır xəbəri – dostum Əkbər Babayevin vaxtsız ölümünü Səməd Vurğun yadigarı Aybəniz xanımdan eşitdim. Səhər tezdən Aybəniz, həyat yoldaşım və qayınım Gəncəyə yola düşdük. Qış fəslə idi. Yollar buz bağlamışdı. Çox çətinliklə gəlib Gəncəyə çatdıq. Əkbərin yaşadığı evin qarşısından məzarlığa uzanan yolda biz də yas adamlarına qoşulduq və Altay Məmmədovu gördüm. Çox kədrli idi. Sifətini bulud almışdı. Əkbərin məzarı başında vida nitqi söyləyəndə Altay müəllimin səsi titrəyirdi. Mən isə danışıq bilmədim, boğazımdakı qəhər qoymadı.

Sonralar daha Altay Məmmədovu görə bilmədim. Onunla “görüşlərim” qəzet səhifələrində, televizor ekranlarında, radio dalğalarında oldu.

Bu yaxınlarda Altay müəllimin 70 yaşı tamam oldu. İllər necə də sürətlə ötüb keçir. Cavan olanda fərqi varmırıq, yaşa dolanda isə üç il üç ay kimi gəlir bizə.

Nə etmək olar. Həyatın qanunlarına tabe olmaqdan başqa nə çarəmiz var.

Təəssüf ki, mən Altay müəllimin yubileyində iştirak edə bilmədim. Bir məktub yazıb göndərdim. Bu məktubun əks-sədası elə bil bir göz

qırpımında oldu. Gəncədən Altay müəllimin telefon zəngi gəldi. Uzun illər tanıdığım, çox istədiyim Altay müəllimlə ilk dəfə idi ki, söhbət edirdim. Yenə söz “Ulduz” jurnalından, Nazim Hikmətdən düşdü. “Ulduz”dakı Nazim haqqında yazım kitabımda çıxıb”, - dedi Altay müəllim və əlavə etdi:- “Əgər o kitabı əldə etmək istəsən, “Azər nəşr”in direktoru Azər Mustafazadəyə deyə bilərsən. Məndə artıq nüsxə qalmayıb”.

Dostum Azər Mustafazadəni narahat etmək istəmədim. Fikirləşdim ki, yəqin kitab mağazalarında Altay Məmmədovun əsərini tapa bilərəm. Amma heç ikicə gün keçməmişdi ki, Azər Mustafazadə mənə telefon açdı, dedi ki, Gəncədən Altay Məmmədov zəng vurub, xahiş edib ki, sənə onun yeni kitabını verim. Sağ olsun Azər! Altay müəllimin “Xatirələr işığında” adlı yeni kitabını mənə göndərdi.

İndi həmin kitab qarşımdadır. Təzəcə oxuyub qurtarmışam. Altay müəllim Gəncədən zəng vurub kitabda gedən kiçik bir səhvi də böyük narahatlıqla mənə bildirdi. Telefon söhbətindən sonra öz-özümə düşündüm: “Belə adi səhvə görə narahat olan Altay müəllim, doğrudan da, hər əsərinə doğma övladı kimi baxır. Bu da təbiidir.”

“Xatirələr işığında” kitabında Nazim Hikmət haqqında Altay müəllimin qələmə aldığı sənədli povesti böyük maraqla bir də oxudum. Jurnal variantından bir az fərqli idi. Yazıçı böyük bir təvazökarlıqla bu əsərinə “Xatirə” deyir. Amma əslində, bu, qeyd etdiyim kimi sənədli povestdir. Nazim Hikmətin şəxsiyyəti, onun orijinal fikirləri, Azərbaycan poeziyası haqqında dediyi qiymətli sözlər, təkcə Türkiyənin deyil, Azərbaycanın da öz doğma sənətkarı hesab etdiyi böyük dühanı gözlərimiz önündə canlandırır. Kitabda toplanan “Bir Berlin əfsanəsi” xatirə-povesti, “Bomba” xatirə-hekayəsi və “Xalq düşməni” pyesi Azərbaycan nəsrinin və

dramaturgiyasının son illərdəki böyük uğurları hesab oluna bilər. Ümidvaram ki, ədəbi tənqidimiz bu əsərlər haqqında öz sözünü deyəcəkdir.

Bu kitabı mən memuar ədəbiyyatımızın ən gözəl bir nümunəsi kimi də görürəm. Olmuş hadisələri yüksək sənətkarlıqla, lakonik şəkildə, şirin, axıcı bir dillə təsvir etmək hər yazıçıya nəsb olunan xüsusiyyət deyildir. Altay Məmmədovun özünəməxsus yazı üslubu var. Artıq söz, artıq təsvir, oxucunu yoran “təfərrüat” onun nəsrinə yaddır. Kiçik cizgilərlə böyük mətləbləri açmağı bacaran yazıçı orijinal dəst-xəttə malikdir. Bu özünü yazıçının Nazim Hikmətə həsr etdiyi əsərində daha aydın şəkildə göstərir. Altay Məmmədov Nazim Hikmət poeziyası haqqında belə yazır:

“Məni həmişə Nazim Hikmət şeirinin musiqisi düşündürmüşdür. Bu musiqini biz təbiətin ana qoynunda çox eşitmişik. Lakin hansı guşədə? Bəzi şairlərin şeirlərinin səsi bizə çay səsinə daha çox xatırladır. Bu çayların bəzisi lal, bəzisi selləmə axır. İrmağın, şələlənin, çeşmənin, bulağın, yağışın səsinə xatırladan şeirlər də vardır. Nazim Hikmət şeirinin musiqisini isə dəniz sahilində yaşayanlar daha çox dinləmişlər. Çünki, Nazim Hikmət şeirinin musiqisi məhz dənizdən alınmışdır”.

Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı xeyirxah iş görüb, Nazim Hikmətin YUNESKO xətti ilə qeyd olunan 100 illik yubileyi münasibətilə Altay Məmmədovun böyük sənətkar haqqında yazdığı əsəri ayrıca kitab şəklində çap edib. Türk dünyasının böyük sənətkarı haqqında incə duyumla, şirin dillə qələmə alınmış bu kitab nazimsevərlərə ən dəyərli hədiyyədir.

“Ədəbiyyat qəzeti”, 8 fevral 2002.

“Gelsene dedi bana...”

Vera Tulyakova Nazim Hikmətin son məhəbbəti, sonuncu həyat yoldaşı idi. Nazim Veraya vurulmuşdu. “Qara sevdaya tutuldum” deyirdi. Nazim bu sevdıyla da ömrünü başa vurdu. Otuz il yaş fərqi olan bir qadını ərindən ayırdı, xəstə ürəklə onunla səkkiz il ömür sürdü. Bu səkkiz ildə çox sular axdı. Bu səkkiz il Nazim ömrünün son akkordları oldu. Həm də çox ağır günləri oldu Nazimin. Doktoru Qalina ondan üz döndərdi. Sədaqətli ömür dostu Münəvvər min cür əziyyətlə Türkiyədən Polşaya gəldi. Oğlu Mehmetlə birlikdə. Nazimə qovuşmaq üçün! Nazim onunla Polşada görüşdü, Moskvada yox. Münəvvər xanım bunu alicənablıqla, kübarcasına, mətin bir əsgər kimi qarşıladı.

Verayla birlikdə köçdüyü təzə mənzilinin iç divarında Nazim Hikmət onu, təzə xanımını və Əkbər Babayevi şoka salan afişavari bir yazı gördü: “Sizi lənətə gələsiniz!” Əkbər o yazını silib yerinə yazdı: “Bəxtiyar olasınız!!!” Bu nida işarələri Nazimi xilas etmədi. Düzdür, Nazim Hikmət yeni məhəbbət odu ilə alovlananda həm səhhəti yaxşılaşdı, həm də bir-birindən gözəl əsərlər yazdı. Amma ölüm pusqudaydı. Bunu o, hər addımda hiss edirdi. Nəhayət ki, bir gün gəldi və apardı.

Vera bunu gözləmirdi. Keçirdiyi gözəl günlər yuxu kimi gəldi ona. Əzab çəkdi. Çarəni qələmə sarılmaqda gördü. Vera ssenaristdi, qələm sahibiydi. O, Nazimin ölümündən sonra iki il ərzində “Bəxtiyar ol, Nazim” adlı bir kitab yazdı. Bu memuar tipli əsər Türkiyədə də nəşr olundu.

2001-ci ildə Vera da dünyasını dəyişdi. Vəsiyyətinə uyğun olaraq onu yandırılıb külünü Nazim Hikmətin məzarı yanında dəfn etdilər. Nəydi bu? Doğrudanmı həqiqi məhəbbətədi? Veranın kitabını oxuyandan sonra

görürsən ki, doğrudan da Nazim 53 yaşında 23 yaşlı qadını dəli kimi sevirmiş. Kitabda şairin Veraya ünvanladığı məktublarnın fotonüsxələri verilib. Rus dilində yazılmış qramatik səhvlərlə dolu bu məktublarda canını sevdiiynə qurban verməyə hazır olan bir aşiqin ürək çırpıntıları duyulur... Bəs Vera? Odamı Nazimi belə sevirdi? Veranın kitabında oxuyuruq:

“Səninlə ucaldım mən, Nazim. Aramızda bir bağlılıq xətti yaranmışdı. Peredelkinodakı qonşun Pasternak buna “hava xətti” deyirdi.

...Tanrım, yaşadığımız sanki bir məhəbbət romanı idi, Nazim. Gerçək, klassik bir eşq romanı... Qorxunc bir durum. Bütün eşq romanlarının sonu bədbəxtliklə bitir. Yaxşı, mənə gözləyən son nədir?”

Nazim Veraya gözəl şeirlər həsr edirdi. Vera da ləzzətlə dinləyirdi bu şeirləri. Tatar dilini bildiyi üçün, (uşaqlıq illəri tatarların yaşadığı bölgədə keçdiyindən) türkcəni başa düşürdü. Nazim də keçən əsrin iyirminci illərində Moskvada təhsil aldığı dövrdə rusca az-çox öyrənmişdi. Nazimi Vera ilə bağlayan amillərdən biri də yəqin ki, bu idi. Hər şey ildırım sürətilə həll olundu. Vera, özünün yazdığı kimi, vicdan əzabı çəkə-çəkə Nazimin təkidiylə ərindən ayrıldı və Nazim Hikmətin evinə köçdü. Bundan sonra dedi-qodular başladı. Bu dedi-qodulardan başqa, sözünü açıq deyənlər də vardı, üzde gülüb arxada deyənənlər də. Nazim Hikməti sevənlərdən biri onun şeirlərinin rus dilinə ən gözəl tərcüməçisi Muza Pavlova idi. Nazimin ölümündən sonra Muza ilə Moskvada görüşümdən bir yazımda ötəri söz açmışam. Muza Nazimin vaxtsız ölümündə Veranı günahkar bilirdi. Dedikləri yadımdadır:

“Nazimdən tənqə qalmışdı. Nazim də Münəvvəri qəbul etmədiyini üçün vicdan əzabı çəkirdi. Veranın birinci əri çox gözəl insandı, Vera nahaq yerə ailəsini dağıtdı. Özündən otuz yaş böyük olan, iki dəfə infarkt keçirmiş bir

insanla ailə həyatı qurdu. Vera Nazimin adını, şöhrətini, pulunu sevmişdi, özünü yox!”

Dedikləri doğrudu, doğru deyildi, deyə bilmərəm, amma “Nazimin pulu” məsələsi həqiqətdən uzaqdı. Hətta özü üçün maşın alanda ona Azərbaycan şairlərindən iki-üç nəfər borc vermişdi. Moskvada olarkən mən bir dəfə Əkbər Babayevin maşınında Nazim Hikmətlə birlikdə Rəssamlıq Akademiyasına gedərkən bir söhbətin şahidi oldum. Nazim Əkbərə dedi:

“Pulum qurtarır. Öyrən gör, pyesin pulunu nə vaxt verəcəklər.”

Kassada növbəyə dayananda halal əmək haqqımızı alarkən kənar gözlərdən sıxıldığımız vaxtlar idi. Nazimin pyesinin qonararını istəməsi o vaxtlar mənə çox qərribə gəldi. Amma bu, həqiqətdi.

Veranı mən dəfələrlə görmüşdüm. Gənçdi, gözəldi, ağıllıydı, nəzakətliydı, qonaqpərvərdi. Bəlkə də bu dediklərim zahiri əlamətlər idi. Hiss etdiyim, gördüyüm yalnız Nazimlə Veranın yaş fərqi idi və bir-birinə olan sevgiləriydi. Nazimin Veraya həsr etdiyi şeirlər isə əsil sənət nümunələriydi.

Şair Veraya deyirdi:

Her günüm mis gibi dünya kokan kavun dilimi
senin sayende.

Bütün yemişler elime güneştenmişim gibi uzanıyor
senin sayende.

Senin sayende yalnız umutlardan alıyorum balımı

Yüreyimin çalışı senin sayende.

En yalnız akşamlarım bile duvarında

gülen bir Anadolu kilimi
senin sayende
Şehrime ulaşmadan bitirirken yolumu
Bir gül bahçesinde dinlendim
senin sayende
Senin sayende, içeri sokmuyorum
En yumuşak urbalarını giyip
Büyük rahatlığa çağıran türküleriyle
Kapımı çalan ölümü.

Amma Nazim Hikmətin ölümündən sonra Vera, ona ünvanlanmış bir şeir tapmışdı. Kitabını da həmin şeirlə bitirmişdi. Kitabına son nöqtəni qoymadan əvvəl Vera Nazimə müraciətlə belə deyirdi:

“Sənə bir sualım var, Nazim... O sabah kimliyini (pasportunu) istədilər məndən... Həyatımda ilk dəfə pencəyinin cibinə girdim. Portmanatından kimliyini çıxardım. Bir də mənim fotosəklim çıxdı. 1957-ci ildə bir-birimizə şəkillərimizi vermişdik, yadımdamı? Sən öz şəklinin arxasına “Vera qızıma” deyə yazmış və ox saplanmış yaralı bir ürək rəsmi çizmişdin. Mən sənə bir şey yazmadan vermişdim fotosəklimi. O sabah, səklimi çevirəndə arxasına yazılmış misraları gördüm. Kiçicik hərflərlə yazılmışdı. Bax, indi bunu öyrənmək istəyirəm. Nazim, bu şeiri nə vaxt yazmışdın:

Gelsene dedi bana,
Kalsana dedi bana,
Gülsene dedi bana,
Ölsene dedi bana.

Geldim,
Kaldım,
Güldüm,
Öldüm.

Nazim Hikmətin bu şeiri bir yazımda dediyim kimi sanki təkəcə Veraya yox, bütün Rusiyaya deyilmiş söz idi. Çünki Rusiyanın, yəni o vaxtkı Sovet İttifaqının rəhbərliyi də Nazimə əvvəlcə “gəlsənə” dedi, sonra “ölsənə” dedi. Nazim bu quruluşun ayıblarını açıb göstərdi, Zoşsenko kimi qələm sahiblərinin haqq-ədalət fikirlərini müdafiə etdi, ona görə də təqib olundu. Çeçənlər onun evinə gəldilər, ondan imdad istədilər, Nazim onları müdafiə etdi. Buna görə məzəmmət edildi. XXII partiya qurultayına bir kommunist kimi dəvət olunmadı. Bu işdə türk kommunist partiyasının başqanı, “Marat” təxəllüsü ilə tanınan İsmayıl Belenin də “böyük xidməti” oldu.

O ki qaldı Veraya, təbii ki, bu şeir onun xəyal qırıqlığı deməkdi. Amma burada mən bir məqamı da qeyd etmək istəyirəm. Vera bu şeiri gizlədə də bilərdi. Amma gizlətmədi! Ölənə qədər də Nazim üçün çalışdı. Arxivini yaratdı. Və soyadına “Hikmət” sözünü artırdı. “Vera Tulyakova-Hikmət” oldu...

Melih Günəş

Melih Günəşin adına ilk dəfə internet saytında rast gəldim. Yazılmışdı ki, Melih Günəş Nazim Hikmətə həsr olunmuş bir sərgi açıb. Sonradan bildim ki, bu ilk sərgi deyilmiş. Və onu da öyrəndim ki, M.Günəş Nazim Hikmətin fədakar tədqiqatçılarından imiş.

Günlərin birində qələm dostum, S.Mümtaz adına Ədəbiyyat və İncəsənət arxivinin müdiri Maarif Teymur mənə telefon açdı və bildirdi ki, Melih Günəş Bakıdadır və mənə görüşmək istəyir. Çox sevindim. Vaxt təyin etdik. M.Günəşlə görüşüb səmimi söhbət etdik. Mən ona Nazim Hikmətə həsr olunmuş kitablarımı və İsveçrədə yaşayan qızım Aytənin “Nazim Hikmətin dünyagörüşü” adlı əsərini hədiyyə etdim. O da mənə özünün hazırladığı Nazimin məktublarından ibarət “Həsərlə”, Vera Tulyakovanın “Bəxtiyar ol, Nazim”, bir də yenə Nazimə həsr olunmuş “Şəhərimi görmədən bitirərkən yolumu” adlı kitabları bağışladı. Sonuncu kitabda şairin öz səsinə lentə alınmış şeirlərinin diski də vardır. Bu, mənə çox dəyərli hədiyyə oldu. “Həsərlə” kitabını çox maraqla oxudum. Kitabın əvvəlində Melih Günəşin tərcümeyi-halı verilmişdir. Tərcümeyi-halda oxuyuruq: “M.Melih Günəş Türkiyədə - Akşehirdə anadan olub. Memarlıq təhsili alıb. Uzun illər Sovetlər Birliyində - Rusiyada yaşayıb, işləyib. Vera Tulyakova Hikmət arxivində və Rusiya Ədəbiyyat və Sənət Dövlət arxivində qorunan Nazim Hikmətlə əlaqədar sənədləri və lent yazılarını incələyərək önəmli bir qismini təsnif edib. “Şəhərimi görmədən bitirərkən yolumu”, “Nazim və Vera”, “Moskvadan İstanbula” adlı sərgilərin açılmasını təşkil edib.

Kitab üç bölümdən ibarətdir: “Nazim Hikmətdən məktublar”, “Nazim Hikmətə məktublar” və “Nazim Hikmətə dair digər məktublar”.

Bu kitabda çox maraqlı sənədlər toplanıb. Bunlardan biri Əziz Nesinin Nazim Hikmətin oğlu Mehmete yazdığı məktubdur. Məktub bu sözlərlə başlayır: “Sevgili Memo. 3 iyun gecəsi saat 23-dü... Küçə qapımız çalındı. Gələnlər atanın çox qədim və çox yaxın arkadaşıyla arvadı və bir də dostumuzdu... Atanın yaxın arkadaşı:

– Nazim öldü,- dedi.

Atan – Türkiyənin dalğalanan bayraq adamı öldü.

– Nə zaman?-deyə soruşdum.

– Bugün, dedi.”

Sonra Əziz Nesin Mehmetin uşaqılıq illərindən söz açır. Demə Mehmet beş yaşında olarkən həyət uşaqları ona atası ilə bağlı xoşagəlməz sözlər deyəndə o, ağacın lap başına dırmaşmış və ucadan haykırıbmış:

– Mənim atam dünyanın ən böyük şairidir.

Təkcə bu məktub deyil, Melih Günəşin toplayıb nəşr etdirdiyi bütün yazışmalar yeni işıq üzü görmüş sənədlərdir. Əkbər Babayevin Nazim Hikmətə və Veraya ünvanladığı məktub da ilk olaraq çap edilir və bu şəxsən mənim üçün yeni bir sənəddir. Sən demə, Əkbərin Nazim Hikmətlə yaxınlığı rus türkşünaslardan birini (Əkbər onun adını çəkmir) çox narahat edirmiş. Ona görə də hər addımda Əkbəri gözdən salmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxırmış, ona böhtan atırmış. Amma Nazim Hikmət kiminsə sözü ilə fikrini dəyişən insanlardan deyildi və Əkbəri övladı qədər çox istəyirdi.

Melih Günəş bu sahədəki fəaliyyətini bugün də davam etdirir. Ona – bu fədakar nazimşünasa böyük uğurlar arzulayıram.

Ağlı-qaralı dünya

Heç düşmənimin də ölümünü istəmirəm. Amma nadir insanlar, istedad sahibləri vaxtsız dünyadan köçəndə təəssüf hissi ilə öz-özümə düşünürəm: ətrafda, yan-yörəmizdə bu qədər xəbis adamlar, ona-buna pislik eləməkdən zövq alan yaramazlar yaşaya-yaşaya niyə yaxşı adamlar, qələm sahibləri vaxtsız köçürlər bu dünyadan. Gedər-gəlməz səfərləri ilə yazacaqlarını da özləri ilə aparırlar. Nazimşünas Zemfira Əsədullayeva kimi.

Ölüm haqdır. Hər şeyin əvvəli və sonu var. Ölümlü olan təkə insan deyil. Ağacların da, binaların da, bir sözlə, cansız əşyaların da doğum və ölüm tarixləri vardır. Amma vaxtında, zamanında. Deyirlər ki, biz çox şeyi bilmirik. Bu sözdə həqiqət var. Bəlkə də “ölüm yaxşılarını seçir” kəlamındakı sirri-xuda bizə məlum deyil. Təki belə olsun.

Zemfiranın özündən sonra bir kitabı qaldı: “Nazim Hikmət işığı”. Bu onun birinci və sonuncu kitabı oldu. Əsər iki il bundan əvvəl işıq üzünə görüb. Üz qabığına Nazim Hikmətin portreti verilib. Simasının yarısı qaradır, yarısı ağ. Bizim bu dünyamız kimi. Ön sözün müəllifi yaxşı tanıdığım, poeziyasını sevdiyim Ələkbər Salahzadədir. İlk sözü budur ki, Nazim Hikmət haqqında az yazılmayıb. Bu doğrudur. Amma Zemfira Əsədullayevanın yazdıqları böyük şairə həsr olunmuş yazılar içərisində, hər şeydən əvvəl, öz orijinallığı ilə seçilir. Kitabda Zemfiranın böyük ürəyi, gərgin zəhməti, Nazim Hikmətə olan sonsuz məhəbbəti duyulur. Zemfira öz duyduqlarını lakonik şəkildə şairanə bir dillə vəsf edib. Həm də əsərlərindən faydalandığı, istinad etdiyi nazimsevərlərin adını ehtiramla çəkib. Amma onların heç birinə telefonla da olsa zəng vurub bunu deməyib. Cəmi iki yüz nüsxə tirajla çap olunmuş kitabından mənim də

xəbərilməyib. Yalnız Zemfira Əsədullayevanın nekroloqunu oxuyandan sonra onun “Nazim Hikmət işığı” kitabından xəbər tutdum.

Kitabda toplanan esselərin birində Zemfira yazırdı:

“Olanlar oldu. Arxada qaldı. Olacaqlarsa öndə. Nə yazıq ki, olanlardan Nazim Hikmətə - bu azadlıq aşiqinə də olanlar oldu. Amma hər şeyə rəğmən, yenə Nazim Hikmət dünyası, olan və olacaqların işığında bizə yaşamaq dərsi deyir. Bu dərsi dinləyib özünü Nazim Hikmət faciəsinin içində hiss edir və sonda anlayırsan”.

Cəmi əlli yeddi səhifədir bu kitab. “Nazim Hikmət dünyası”, “İki ömrün nağılı”, “Qürbət sözü, qürbətə özü” və “Arxana baxma, arkadaş” adlı esselərdə Nazim Hikmətin bütün ömrü, taleyi, həsrəti, az qala, incəliklərinə qədər bədii boyalarla əks olunmuşdur. Onun Nazim Hikmətə müraciətlə dediyi bu sözlər elə bil, özü haqqındadır:

“Səndən sonra uzun görünən yollar qısaldıqca, qısaldı. Və bir gün yanlışlar, aldanışlar çıxdı ortaya. Seyr etməyi çox sevdiyim qızıl qübbələrin üzərindən yalanlı mavi buludlar keçib getdi. Yerində boşluqlar qaldı”.

“Nazim Hikmət qalaktikası” adlı kitabıma Zemfira Əsədullayeva həsr etdiyim bu kiçik yazımı əlavə etdim. Əlimdən gələn yalnız budur.

Bağışla, səni indiyə qədər tanımamışam, görməmişəm, Zemfira xanım. Məzarın nurla dolsun!

“Qobustan” jurnalı, 2005, N 1.

**Nazim Hikmətə həsr etdiyim
məqalə və müsahibələrdən seçmələr**

Mən yanmasam...

(Nazim Hikmətin anadan olmasının 60 illiyi münasibəti ilə)

“Nazim Hikmətin nəzmi suları dolğun bir nəhr kimi qüvvətlidir. Bu nəhrin coşğun selləri cəsarətlə savaşlara atılmaqdadır. Nazim Hikmətin səsi kainatın səsidir”.

Böyük azadlıq carçısı Pablo Nerudanın bu sözləri Nazim Hikmət yaradıcılığına verilən ən düzgün, ən gözəl qiymətdir. Bəli!..Nazim Hikmətin səsi kainatın səsidir. Çünki o, bəşəriyyətin oğludur. Onun dərdi bütün insanlığın dərdidir. Hələ uşaqlıq çağlarında əlinə qələm alıb “Vətən”, “Xalq” deyə hayqıran şair bütün yaradıcılığı boyu tək-cə mənsub olduğu xalqın deyil, bütün bəşəriyyətin dərini çəkmiş, sülh uğrunda, azadlıq uğrunda dönmədən mübarizə aparmış və öz arzularını kiçik şeirlərindən tutmuş iri həcmli əsərlərinə qədər yaratdığı bütün sənət nümunələrində tərənnüm etmişdir.

Elə ona görə də cəsarətlə demək olar ki, Nazim Hikmətin yaradıcılığı dünya ədəbiyyatında xüsusi bir yer tutur.

Nazim Hikmət heç kimsəyə bənzəməyən qüdrətli şair, orijinal dramaturq, mahir publisist, eyni zamanda, sülh uğrunda fəal mübariz və böyük ictimai xadimdir. Onu hamı tanıyır. Həm sülh uğrunda mübarizə aparan azadlıq carçısı kimi, həm də nəğmələri dodaqdan-dodağa gəzən bəxtiyar bir sənətkar kimi!

Nazim Hikmətin şeirləri ürək qanı ilə yazılmışdır. Xalqını azad görmək amalı ilə yaşayan, bu yolda dönmədən mübarizə aparan, öz kəskin qələmi ilə Türkiyənin hakim təbəqələrinin, Amerika imperializminin canına üşütmə salan Nazim Hikmət 1938-1950-ci illərdə zindanda ömür sürmüşdür. Nazim Hikmət öz doğma yurdunda həmişə təqib edilmişdir.

Lakin nə məzar kimi soyuq, nəmli zindanlar, nə dar ağacları, nə hədə-qorxu, nə ölüm hökmü, bir sözlə, heç bir şey onun odlu qəlbindən axan sözlərə qalib gələ bilməmişdir. Zindanlarda da o, yazıb-yaratmış, gələcəyə inamla baxmış və qara qüvvələrə meydan oxumuşdur.

Fakat,
emin ol ki sevgilim,
zavallı bir çingenenin
kıllı, siyah bir örümçeye benzeyen eli
geçirecekse eger ip boğazıma,
mavi gözlerimde korkuyu görmək için
boşuna bakacaklar
Nazım`a!

“Karıma mektup»

Nazim Hikmət mübariz şairdir. O, azadlıq uğrunda “Kərəm kimi” alışıb yanmış və xalqı mübarizəyə çağırılmışdır.

Ben diyorum ki, ona:
-“Kül olayım
Kerem gibi yana-yana.
Ben yanmasam, sen yanmasan, biz yanmasak,
Nasıl çıkar karanlıklar aydınlığa...

Nazim Hikmətin Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı tərəfindən nəfis şəkildə buraxılmış kitabını vərəqləyərkən şairin uşaqılıq illərindən bu günə qədər yaratdığı əsərlərdəki mübarizliyi tam aydınlığı ilə duymaq mümkündür.

Hər bir şeir onun mənalı ömrünün kədərli, min bir əzab-əziyyətli, eyni zamanda, unudulmaz günlərini əks etdirən canlı bir həyat parçasıdır. Hər misra ap-aydın eşidilən bir ürək döyüntüsüdür. Hər şeirin altında onun yazıldığı tarixlər var.

1917-ci il. 15 yaşlı Nazim Hikmət artıq üsyankardır. Onun uşaq qəlbi , bütün haqsızlıqları duyur və üsyan edir. Nazim Hikmətin 15 yaşında ikən yazdığı “Öksüzlük (“Yetimlik”) adlı şeiri nə qədər poetikdir, gözəldir. Bu şeirdə məhz “Kərəm kimi” yanan bir qəlbin əzabı, hıçqırtısı, kədəri var.

Kimsesiz, son matemin yaşayan bir yadıyım;
Bir ah bile demeden can veren yigitlerin
Yollarını gözliyen, illerin evladıyım!

Şimdi ta uzaklara, Şarka dönerken yüzüm,
Anladım ki, zavallı yurdumun acısını
Duymıyan bu beldede kimsesizim, öksüzüm!

“Öksüzlük”

İnsan oğluna edilən zülm, zindanlarda can verən vətən oğulları, Xirosimada məhv edilən bədbəxt insanlar, günahsız körpələr... öz əksini Nazim Hikmətin şeirlərində tapmışdır.

Gögsümde 15 yara var!..
...Saplandı gögsümə 15 kara saplı bıçaq!

Kalbim yine çarpıyor,
Kalbim yine çarpacak!..

“Kalbim”

“Kalbim” adlı bu şeirini Nazim Hikmət Türkiyə kommunist partiyasının banisi Mustafa Sübhiyə və onun on dörd yaxın məsləkdaşına ithaf etmişdi. 1921-ci il yanvar ayının 28-də Qara dəniz sahilində Trabzon körpüsündən bir qədər aralı öldürülən cəsur insanların faciəsi şairin qəlbinə dağ çəkir. Lakin Nazim Hikmət ruhdan düşmür. Onun qəlbi azadlıq uğrunda yorulmadan çarpır.

Yandı 15 yaramdan 15 alev,
Kırıldı gögsümde 15 kara saplı bıçak...
Kalbim,
Kanlı kızıl bir bayrak gibi çarpıyor,
çar-pa-cak!

“ Kalbim ”

Nazim Hikmət böyük mübarizələrlə dolu mürəkkəb bir həyat yolu keçmişdir. O, ilk dəfə 1921-ci ildə Moskvaya gəlmiş, Türkiyəyə dönəndən sonra mütərəqqi ideyaları cəsarətlə yaymış, xalqını mübarizəyə səsləmişdi. Nazim Hikmət 1925-ci ildə ikinci dəfə Sovetlərə gələrkən daha yeni və daha gözəl əsərlər yaradır. 1928-ci ildə Bakıda şairin “Günəşi içənlərin türküsü” adlı ilk şeirlər kitabı nəşr olunur. Bu kitabda onun ilk qələm təcrübələri toplanmışdı.

1961-ci ildə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı tərəfindən buraxılmış kitabda isə Nazim Hikmətin müxtəlif illərdə yazılmış şeirləri ilə yanaşı

“Jakonda və Si-ya-u”, “İnsan mənzərələri”, “Qurtuluş savaşı dastanı”, “Moskva simfoniyası”, “Zoya” poemaları da toplanmışdır.

“İnsan mənzərələri” epopeyası Nazim Hikmətin ən böyük, iri həcmli əsərlərindəndir. Bu epopeyanı şair 1942-1950- ci illər arasında həbsxanada yazmışdır. “İnsan mənzərələri” XX əsrin poetik tarixidir. Əsərdə 1908-ci ildə gənc türklərin inqilabı, 1919-1922-ci illərdə Türkiyədə milli azadlıq hərəkatı, II dünya müharibəsi, xalqların sülh uğrunda apardıqları mübarizə geniş şəkildə əks etdirilmişdir. Bu epopeya müxtəlif xalqların həyatından bəhs edən ümumbəşəri xarakterli bir sənət əsəridir.

Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı Nazim Hikmətin «Seçilmiş əsərləri»nin birinci cildini buraxmaqla oxucuları çox sevindirmişdir. İndi oxucular kitabın ikinci cildini böyük səbirsizliklə gözləyirlər. Bir qeydim var. Kitabın əvvəlində Nazim Hikmətin ürək sözləri, ya da sənətkarın həyat və yaradıcılığından qısaca bəhs edən bir ön söz verilsəydi, mənəcə, məqsədəuyğun olardı.

“Azərbaycan gəncləri” qəzeti, 24 yanvar 1962.

Nazim Hikmətın “Kəllə” pyesi

Nazim Hikmət Moskvada təhsil aldığı dövrdə yazdığı “Əmtəə” pyesində kapital dünyasının iç üzünü böyük məharətlə ifşa etmişdi. Bu bir pərdəli pyesdə Nazim Hikmət F. Engelsin “Kapitalizm aləmində hər şey, habelə cəmiyyətin bütün mənəvi qüvvələri də mal kimi alınıb satılır” fikrini əsas götürmüş və konflikti bu tezis üzərində qurmuşdu. Müəllif əsərdə kapitalizm dünyasında məhv olan bir həkimin faciəsini təsvir etmişdir.

Keçən əsrin otuzuncu illərində Türkiyədə demokratik məcmuə olan “Rəsimli ay” ilə mürtəce jurnal “Mühit” arasında kəskin mübarizə gedirdi. “Rəsimli ay” jurnalı imperialistlərin Şərqdə apardıqları mənfur siyasəti şiddətli tənqid atəşinə tuturdu. Jurnal, eyni zamanda, Azərbaycan haqqında da xəbərlər dərc edirdi. Nazim Hikmət də bu jurnalda iştirak edir və kapital nökrələrinin apardıqları fitnəkar təbliğatı tənqid atəşinə tuturdu. Şair 1931-ci ildə “Əmtəə” əsərinin mövzusunda bir daha qayıtmalı oldu və bu dəfə yazdığı yeni pyesinə “Qafa taşı” (“Kəllə”) adını verdi. 1932-ci ildə bu əsər İstanbul Darülbedaye teatrının səhnəsində böyük müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyuldu. Pyesin rejissoru teatr sənətinin görkəmli xadimi Stanislavskinin tələbəsi, məşhur rejissor Muhsin Ertuğrul idi. Əsər xalq tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılandı. “Kəllə” pyesinin ilk tamaşaya qoyulduğu gün camaat küçədə Nazim Hikmətın şərəfinə nümayiş düzəltmiş, nəğmələr oxumuş və bu böyük sənətkarı gül-çiçək dəstələri ilə evlərinə qədər yola salmışdı. Tamaşanın üçüncü günü teatr binasının qarşısına polisın atlı dəstələri gəlmişdi. Türkiyə hökuməti əsəri repertuardan çıxarmaq üçün sərəncam vermişdi.

Nazim Hikmətin bu pyesində öləndən sonra kəlləsi satılan doktor Dalbanezonun yaşadığı faciəli həyat təsvir edilir. “Kəllə” pyesi hər şeydən əvvəl kapitalizm aləmini ifşa edən siyasi pamflet xarakteri daşıyır. “Kəllə” pyesində dramaturq kapitalizm cəmiyyətinin bütün ədalətsizliklərini açıb göstərmişdir. Doktor Dalbanezo vərəm xəstəliyinə tutulmuş qızı ilə kiçik bir otaqda yaşayır. Onun mənzil haqqı verməyə imkanı yoxdur. Lakin onun qarşısında bir amal, bir məqsəd var. O, öz qızını və bütün bəşəriyyəti vərəm xəstəliyindən xilas etmək istəyir. Dalbanezo serom hazırlayır. Vərəm xəstəliyini sağaldacaq bu serom haqqında düşünərkən, onun sifətinə nur ələnir, gözləri işıqlanır, sevincindən uşaq kimi atılıb düşmək istəyir. O, qırıq-qırıq öskürən vərəmli qızına təsəlli verir, seromun tez bir vaxtda hazır olacağını deyir. Bütün qəzetlər, məcmuələr və radio dalğaları Dalbanezonun bu kəşfini aləmə yayırlar. Lakin bu xəbəri qəzəblə qarşılayanlar da olur. Xüsusən Dollaryan sanatoriyalar trestinin başçıları! Axı, vərəm xəstəliyinin aradan qaldırılması onlar üçün əlverişli deyil. Ona görə də sanatoriyalar trestinin başçıları Mister Vilyams və Miss Paolina doktor Dalbanezonun qarşısında şərtlər qoyurlar. İşıq, su, ev pulu verməyə imkanı olmayan, öz böyük kəşfini həyata keçirmək üçün laboratoriyaya, pula böyük ehtiyac duyan doktor Dalbanezo uzun tərəddüddən sonra əlacsız qalıb üçüncü maddə ilə, yəni altı ay yalnız inəklərin müalicəsi ilə məşğul olmağa razılaşıır. Mister Vilyams və Miss Paolinanın bundan məqsədi Dalbanezonu seromdan uzaqlaşdırmaq, onu məhv etmək idi. Elə də olur. Vərəm xəstəliyini öz seromu ilə yer üzərindən əbədi olaraq silmək istəyən doktor Dalbanezo buynuzlu heyvanları sağaldan bir baytar həkiminə çevrilir. Lakin Dalbanezonun ata qəlbi, insani duyğuları, bəşəri arzuları yenə də ona öz seromunu xatırladır. O, bu dərmanı gizlicə hazırlayır. Dalbanezonun hər addımını izləyən Miss Paolina seromun hazır

olduğu dəqiqələrdə onu doktorun əlindən alıb ayaqları altında əzir. Zavallı doktorun və xəstə qızın bütün ümidi, arzusu da o seromla birlikdə parçalanır, məhv olur. Doktorun qızı ölür. Dalbanezo müqavilənin üçüncü maddəsini pozduğu üçün həbs edilir. Həbsdən çıxandan sonra yenə də ondan əl çəkmirlər. O, sərsəriyə çevrilir. Doktorun başına əlli min oyun açırlar. Ölür, meyidindən də əl çəkmirlər. Kəlləsini satırlar.

Hər şeyin pula satıldığı cəmiyyətdə zəka sahiblərinin aqibəti budur. Dalbanezo ağıllıdır, zəka sahibidir. Lakin bununla bərabər çox passivdir. Onun siyasətdən, həyatın gedişindən əsla xəbəri yoxdur. Doktorun yaxın və sədaqətli qonşusu olan Pedro Dalbanezoya tez-tez xatırladır: “Siyasi iqtisadi bilmək lazımdır.” Lakin doktor Pedronun sözlərinə əhəmiyyət vermir, daha doğrusu, laqeydliklə yanaşır. O, sözün həqiqi mənasında siyasi iqtisadi başa düşmür. Qəribə burasıdır ki, başa düşmək də istəmir. Ona görə də Dalbanezo məğlub olur. Bu adamda üsyankarlıq yoxdur. Ancaq qızı ölən zaman o, hər şeyi anlayır və üsyankar olur. Lakin onun üsyanı da ictimai xarakter daşımır. Qızının ölümündən sonra Dalbanezo sadəcə sərsəriyə çevrilir.

“Kəllə” pyesində Dalbanezonun vəziyyətinə düşə biləcək bir obraz da vardır. Bu, öz gözəl nitqi ilə hamını heyran edən Şairdir. Qəribədir ki, Şair səfil halına düşmür. Dalbanezo kimi səfil olmur. Nəhayət, kəlləsi satılmır. Əksinə, o, “haqqın yolu”nu tapır, varlı-dövlətli olur. O, duyan qəlbə malik, təmiz ürəkli, pula aldanmayan bir insan kimi yalnız əsərin əvvəlində özünü göstərir. Şairin müqəddəs bir arzusu var. O, öz şeirlər kitabını görmək istəyir. Buna müvəffəq olmadığını hiss edəndə isə başqa yolla gedir. Varlığını, sənətini, şeirlərini kapital dünyasına satır. Sifarişlə əsər yaradır. Milyoner olur. Məclislərdə, şənliklərdə xanımların gözündə ucalmaq üçün

uzun-uzadı “şairanə” nitqlər söyləyir. Yüngülbeyin xanımlar da qəhqəhə çəkib şairi məftunluqla seyr edirlər. Şair get-gedə daha da azğınlaşır. Şairin arxasında Mister Vilyams və Miss Paolina dayanmışlar. Ona görə də şair heç bir şeydən qorxmur, çəkinmir və bu cənabların hər bir əmrini böyük mutiliklə yerinə yetirir. Əsərdə göstərilir ki, öz şeirini, sənətini pula satan bu insan əvvəllər vicdanlı olub. Sonradan azğınlaşıb. Ancaq Mister Vilyams və Miss Paolina haqqında isə bu sözləri demək olmaz. Onlar anadan azğın doğulmuşlar. Onların atası da, anası da, babaları da, nəslə də istismarçı olmuşdur. Bu cənabların bir məqsədi var: varlanmaq! Özü də alın təri axıtmadan varlanmaq! Özgələrinin zəhməti hesabına varlanmaq! Qoy doktor Dalbanezonun kəşfi yayılsın. O, öküzlərə baxan bir baytar həkiminə çevrilsin. Qoy bütün insanlıq vərəm xəstəliyindən məhv olsun. Qoy kövrək ürəkli, ülvi arzularla, həyata dərin məhəbbət hissi ilə yaşayan solğun bənizli vərəmli qız qara torpaqların qurbanı olsun. Təki Mister Vilyamsın və Miss Paolonanın cibləri pulla dolsun.

Görkəmli dramaturq Nazim Hikmət Mister Vilyamsın və Miss Paolonanın simasında kapitalizm aləminin tipik nümayəndələrini vermişdir. Hər şey onların əlindədir. Tutuquşu kimi ötən jurnalistlər, polis adamları, şairlər- bir sözlə , öz heysiyyətini, sənətini, varlığını pula satan bütün buqələmunlar!

“Kəllə” pyesində öz sadıqlığı, insaniyyəti və dərrakəsi ilə ən çox nəzəri cəlb edən və yadda qalan obraz Pedrodur. Doğrudur, Pedro pyesdə çox az iştirak edir. Pedro zamanın gərdisini, mənsub olduğu cəmiyyətin çirkinliklərini anlayır və bu yoldan necə qurtulmaq mümkün olduğunu da gözəl dərk edir. Hələ “Kəllə”pyesi Türkiyədə çap olunarkən, senzura Pedro surətinə etiraz etmiş, onun sözlərinin çox hissəsini çıxarmışdı.

“Kəllə” pyesində Nazim Hikmətin bütün dramaturgiyasına xas olan bir orijinallıq var. Bu orijinallıq özünü həm mövzunun seçimində, həm formasında, məzmununda, həm də ayrı-ayrı obrazlarda, eyni zamanda, pyesdə qoyulmuş əsas problemin həllində aydın şəkildə göstərir.

Əsər Azərbaycanda ilk dəfə Gəncə Dövlət teatrında tamaşaya qoyulmuş, böyük rəğbət qazanmışdı.

“Azərbaycan gəncləri” qəzeti, 27 iyun 1962.

Türk dramaturgiyası və Nazim Hikmət

Nazim Hikmət dramaturgiyasının səciyyəvi cəhətlərini araşdırarkən hər şeydən əvvəl türk dramaturgiyasının tarixi ilə tanış olmaq məqsədəuyğundur. Təsadüfi deyil ki, kitablarından birinə yazdığı müqəddimədə böyük sənətkar qeyd edirdi:

“Təqdim etdiyim beş pyesdə mən türk xalq teatrından, türk və ümumiyyətlə dünya klassiklərinin ənənələrindən nələrlə öyrəndiyimi oxucular üçün sadəcə nümayiş etdirmək istəyirəm”.

N.Hikmətin bu sözləri bir daha sübut edir ki, onun yaradıcılığı milli zəmindən ayrı deyil, klassik və müasir türk dramaturgiyasına qırılmaz tellərlə bağlıdır. Yaradıcılığını məhz bu prinsipə əsaslandırıdığı üçündür ki, N.Hikmət yalnız müasir tipli türk teatrından və türk dramaturgiyasından öyrənməklə kifayətlənməmiş, eyni zamanda, xalq yaradıcılığından da çox şey əxz etmişdir. Belə ki, o, qədimdən bəri Türkiyədə məşhur olan “Qaragöz” və “Ortaoyunu” kimi xalq teatrı növlərinin xüsusiyyətlərindən geniş istifadə etmiş, bu orijinal xalq sənətindən çox şey öyrənmişdir. Buna görə də N.Hikmətin dramaturji fəaliyyəti haqqında dolğun təsəvvür əldə etmək üçün türk xalq yaradıcılığı, türk teatrı və dramaturgiyası tarixinə nəzər salmağı faydasız hesab etməzdik.

Türk dramaturgiyasının tarixi mövzusu, məlum olduğu kimi, əhatəli və çox genişdir. Ancaq bizim bu haqda söz açmaqda məqsədimiz türk dramaturgiyasının inkişaf mərhələləri haqqında müəyyən təsəvvür yaratmaq və bunun N.Hikmət yaradıcılığı ilə əlaqəsini göstərməkdir. Bu məsələdən söhbət açarkən ilk əvvəl türk xalq tamaşalarından başlamaq lazım gəlir.

Türkiyədə əsil teatrın yaranmasına qədər müxtəlif sehrbazlıq, kəndirbazlıq, hipnoz, dini mərasimlər, xalq oyunları kimi milli tamaşalardan başqa, “Xalq teatri” adı ilə son zamanlara qədər “Qaragöz”, “Ortaoyunu”, “Məddah” deyilən üç teatr növü mövcud olmuşdur. “Məddah” öz repertuarına görə Türkiyədə daha geniş yayılmış xalq tamaşasıdır. Əsasən qəhvəxanalarda göstərilən belə tamaşaların iştirakçısı bir nəfərdən – Məddahdan ibarət olurdu. O, yüksək bir yerdə oturub müxtəlif obrazların əvəzinə də özü danışır. Məddahın repertuarı Şərqdə ən çox yayılmış “Min bir gecə”, “Tahir və Zöhrə”, “Yusif və Züleyxa”, “Fərhad və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Əsli və Kərəm” kimi nağıl və dastanlardan ibarət idi. Məddahın tamaşaları iki-üç saata qədər davam edirdi.

Akademik V.A. Qordlevskinin Türkiyədə tanış olduğu və tamaşalarına getdiyi Eşqi Əfəndinin repertuarında 200-ə qədər hekayə varmış. Eşqi Əfəndidən başqa Türkiyədə Qız Əhməd, Mərkəbçi, Yağcı İzzət, Qasıqçı Vahid, Burunsuz Əhməd, Çubuqçu Rəşad, Şükrü Əfəndi, Ayı Kamal (Süruri), Məddah Təhsin, Məddah Əli Həkim kimi məşhur məddahlar olmuşdur.

“Qaragöz” xalq teatri məddahlardan bir sıra xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Əgər məddahlar nəql etdikləri əhvalatları personajların dili ilə özləri danışır, onları təqlid edirdilərsə, “Qaragöz”də tamamilə başqa bir xüsusiyyət vardı. “Qaragöz” hər şeydən əvvəl bir “xəyal” oyunudur. Qaranlıqda ağ pərdənin arxasına işıq buraxılırdı. Dəridən kəsilmiş insan fiqurları arxadan pərdənin üstünə tutulunca pərdədə “xeyallar” yaranırdı. “Qaragöz”çü bu xeyalları danışdıraraq səs təqlidləri, şivə təqlidləri vasitəsilə müəyyən bir hadisəni anladır. Bu qəbildən olan oyunlar vaxtilə

Hindistanda, Çində, Monqolustanda da geniş yayılıbmış. Əldə olan məlumatlar göstərir ki, kölgə oyunları Anadolu türkləri arasında hələ XV əsrdən bəri mövcud olmuşdu. “Qaragöz”ün tamaşaları əsasən qəhvəxanalarda keçirilirdi. Tamaşa pərdənin arxasında gizlənmiş müəyyən bir şəxs tərəfindən idarə edilirdi.

“Qaragöz”ün tamaşaları iki yerə ayrılır: “Mühavərə” (yəni söhbət, danışq, dialoq) və “Fəsil” (pərdə). “Mühavərə” tamaşanın giriş hissəsini təşkil edir. Burada oyunun iki əsas qəhrəmanı – Qaragözlə Hacivat arasında söhbət gedir. “Fəsil”də isə müəyyən bir hadisə nümayiş etdirilir və hadisəyə görə tamaşaya ad verilir. Məsələn: “Balıqçılar”, “Qanlı Nigar”, “Halva səfəsi”, “Böyük evlənmə”, “Meyxana”, “Qaragözün şairlər tərəfindən imtahan edilməsi” və sair.

Tamaşanın əsas qəhrəmanı olan Qaragöz kütlə içərisindən çıxmış, türk xalqının təhsil görməmiş təbəqəsini təmsil edir. Hacivat isə mədrəsə təhsili almışdır. Lakin mənfi tipdir. Xalqdan uzaqdır. Onun nitqi ərəb-fars ibarələri ilə doludur. Buna görə də xalq onu başa düşmür. Əsərin sonunda əməkçi xalq təbəqəsi içərisindən çıxmış Qaragöz Hacivata qalib gəlir.

Uzun zamandan bəri XIX əsrin axırlarınadək fəaliyyət göstərmiş “Ortaoyunu” tamaşaları quruluşuna görə “Məddah” və “Qaragöz”dən fərqlənirdi. İlk nəzərə çarpan xüsusiyyət o idi ki, bu oyunda dekorasiya dəyişmədi. Ancaq əsər başlananda deyilirdi ki, bura dəniz sahilidir, ya şəhər kənarıdır, bazardır və sairə. Bu teatrın repertuarında satirik məişət komediyaları əsas yer tuturdu.

“Ortaoyunu”nun bir sıra maraqlı xüsusiyyətiləri var. Bu barədə türk tədqiqatçılarından Refik Əhməd Sevengül göstərir ki, oyun başlamazdan əvvəl əsərdə iştirak edən bütün surətlər birər-birər meydana gəlirlər. Ancaq bundan sonra oyun başlanır və yaxud oyundakı hər şəxs meydana gələrkən

zurnada və ya sazda həmin surətə uyğun, onun daxili aləmini açan musiqi çalınır və sairə. Biz bu xüsusiyyətləri N. Hikmət dramaturgiyasında daha mənalı şəkildə görürük. Bu barədə irəlidə söhbət açacağıq.

Türk ədəbiyyatşünasları qeyd edirlər ki, dramaturgiya Tənzimatdan sonra türk ədəbiyyatına daxil olan və əsaslarını tamamilə Qərbdən alan bir sənət növüdür. Əldə olan məlumatlar göstərir ki, Türkiyədə teatr Avropadan İstanbulla gələn dram truppalarının qüvvətli təsiri ilə başlanmış və bununla əlaqədar olaraq əvvəllər səhnədə türk dilində tərcümə və iqtibas əsərləri oynanılmış, nəhayət, orijinal dramlar yaranmışdır.

70-ci illərin əvvəllərində türk teatrında xeyli səhnə əsəri, hətta opera da tamaşaya qoyulmuşdu. Ümumiyyətlə, keçən əsrin 60-70-ci illəri türk teatrının ilk təşəkkül dövrü hesab oluna bilər. Lakin İstanbulda o dövrdə teatr binası yox idi. Tamaşalar Gedikpaşa adlı məhəllədə iri anbar tipli bir binada göstərilirdi. Bu bina Avropadan gəlib Türkiyədə oyunlar göstərən sirkbazlara məxsus idi.

Gedikpaşa teatrı ilə Recaizadə Mahmud Əkrəm, Namik Kamal, Ali bey kimi qələm ustaları yaxından əlaqə saxlayırdılar. Burada yerli pyeslərlə yanaşı, klassik Avropa əsərlərindən edilmiş tərcümələr və melodramlar da göstərilirdi. Bundan başqa Gedikpaşa teatrı ilə Əhməd Midhət, Xoca Hakkainin, Əbüzziya Tevfiqin, Manastrlı Rüşət, Həsən Bedrəddin Paşanın, Şəmsəddin Saminin, Teodor Kasapın, Əhməd Vefik Paşanın, Sami Paşazadə Sezainin, Ziya Paşanın, nəhayət, türk dramaturgiyasının görkəmli nümayəndəsi Əbdülhəq Hamidin də sıx əlaqəsi olmuşdur. Adları çəkilən sənətkarlardan, Molyerin əsərlərinin bir çoxunu türk dilinə tərcümə və təbdil edən Əhməd Vefik Paşanın və türk dramaturgiyasına Şekspir ənənələrini gətirmiş olan Ə.Hamidin rolunu ayrıca vurğulamaq zəruridir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Ə. Hamid pyeslərini əsasən oxunmaq üçün yazmışdı. Çünki onun əsərlərinin çoxu səhnə çərçivəsinə sığan deyildi.

Türk teatrı tarixindən məlumdur ki, Gedikpaşa teatrı Əhməd Midhət Əfəndinin “Çərkəz özdenləri” əsərinin tamaşası ilə əlaqədar olaraq bağlanmışdı (1884). Bundan sonra Bursa şəhər teatrı fəaliyyətə başlamış və onun səhnəsində daha çox Əhməd Vefik Paşanın Molyerdən etdiyi tərcümə və təbdillər oynanılmışdır. Əhməd Vefik Paşa Bursa valiliyindən ayrılana qədər, 1885- ci ilə kimi burada üç il boyunca canlı teatr həyatı yaşamışdı.

1914-cü il İstanbulda “Darülbədaye” adlı yeni və əvvəlki teatrlardan xeyli mükəmməl bir teatr yaradıldı. Darülbədayenin yaradılması, türk teatr və dramaturgiyasının inkişafına, orijinal əsərlərin yaranmasına münbit bir şərait yaratdı.

Türk ədəbiyyatından bəhs edən mənbələrin çoxunda göstərilir ki, Türkiyədə ilk orijinal dram əsəri 1859- cu ildə yazılmış və çap edilmişdir. Bu da mühərrir, qəzetçi və görkəmli ictimai xadim olan İbrahim Şinasinin “Şairin evlənməsi” adlı əsəri idi. Şinasinin bu komediyası türk ədəbiyyatında bu janrın çox sürətlə inkişaf etməsi üçün ciddi bir təməl rolunu oynadı. Lakin tədqiqat göstərir ki, “Şairin evlənməsi” Türkiyədə türk dilində yazılan ilk dram əsəri deyildir. Əvvəla, İbrahim Şinasidən də əvvəl bir sıra türk dramaturqları olmuşdur. Lakin onların əsərləri çap edilmədiyindən geniş şöhrət tapa bilməmişdilər.

“Şairin evlənməsi” komediyasının müəllifi İbrahim Şinasi Parisdə təhsil almışdı. O, Parisdə ikən çox ehtimal ki, Molyerin əsərlərinə dönə-dönə tamaşa etmiş və həmin əsərlərdən çox şey mənimsəmişdi. Təsadüfi deyil ki, “Şairin evlənməsi” komediyası da Molyerin təsiri altında yazılmışdır. Mustafa Özön Nihad “Son əsr türk ədəbiyyatı tarixi” adlı əsərində türk ədəbiyyatında dramaturgiyanın təməl daşı hesab olunan

“Şairin evlənməsi”nə böyük qiymət verir və onu “əski biçim evlənmemiz haqqında” bir əsər adlandırır.

Bu komediya ilk dəfə “Tərcümani-əhval” qəzetində müzakirə məqsədilə nəşr edilmişdi. Müzakirələr zamanı bu əsər haqqında yanlış fikir irəli sürənlər də olmuşdu.

İbrahim Şinasinin bu əsəri nə qədər vodevilçilik xarakteri daşısa da, hər halda, türk dramaturgiyasının təməli daşdır. Bu əsər meydana gəldikdən sonra xalqın, ilk növbədə mədəni ictimaiyyətin teatr əlaqəsi möhkəmləndi. Bundan başqa, “Şairin evlənməsi” komediyası dilin səlissliyi nöqtəyi-nəzərdən də xüsusi əhəmiyyətə malik bir əsərdir. Personajların danışdığı dili xalq dilinə çox yaxındır.

İbrahim Şinasidən sonra Ali Haydar adlı bir dramaturqun da adı çəkilir.

Ali Haydar 1866-cı ildə “Sərgüzeşti-Pərviz” və “İkinci Ersas” adlı iki mənzum pyes çap etdirmişdir. Müəllif bu əsərini faciə adlandırır. O, ilk əsərinin müqəddiməsində yazırdı: “Şeirimizdə (mənzum dramı nəzərdə tutur. – A.B.) bir faciə yolu açdım. Bu yolda məni təqib edəcək adamların müvəffəq olmalarını arzu edirəm”.

Lakin əslində, Ali Haydarın əsərləri faciədən çox uzaq idi. Bundan başqa bu əsərlər bədiilik nöqtəyi-nəzərindən də nöqsanlı idi. Ən böyük qüsur bundan irəli gəlirdi ki, müəllif türk divan şeirinin forma təsiri altında qalaraq, bir fikrin və ya cümlənin bir beytdə mütləq bitməsi prinsipinə əməl etmiş, məzmun və fikrin səlissliyi, aydınlığı, mühakimələrin əsaslı olmasına deyil, formaya daha artıq diqqət yetirmişdi. Təəssüf ki, bəzi türk tədqiqatçıları Ali Haydarı türk dramaturgiyasında faciə janrının banisi hesab edirlər. Məsələn, professor M.Fuad yazır: “İlk

faciə Ali Haydarın “Sərgüzəşti-Pərviz” adlı əsəridir.” Ancaq bu fikirlə razılaşmaq olmaz.

Ali Haydarın “Sərgüzəşti-Pərviz” faciəsinin qısaca məzmunu belədir:

Pərviz Xoşnuma xanım adlı birisini sevir. Xidmətçi Çarəsazın nəsihətləri Pərvizin qəlbini sakitləşdirmir. O, xidmətçi vasitəsilə Xoşnumaya məktub göndərir (həmin xidmətçi Xoşnumanı qucağında böyütmüşdür). Xoşnuma Pərvizi qəbul edir. Onlar xoşbəxt yaşamağa başlayırlar. Əsərin sonunda Xoşnumanın evi yanır. Pərviz də , Xoşnuma da dəli olub çöllərə düşürlər.

Ali Haydarın “İkinci Ersas” adlı faciəsi də təxminən belə bir mövzuya həsr edilmişdir. Əlbəttə, belə əsərləri faciə adlandırmaq olmaz. Çünki bədbəxt sonluqla bitən hər əsərə faciə demək düzgün deyil. Türk dramaturgiyasında faciə növünün banisi Namik Kamaldır.

Namik Kamalın teatr əlaqəsi 1872- ci ilə təsadüf edir. Bu böyük sənətkarın “Hadika” qəzetində teatra həsr etdiyi məqaləsi onun bu sənətə necə qiymət verdiyini aydın göstərir. N.Kamal həmin məqaləsində teatrın qarşısında duran böyük vəzifələrdən söz açaraq göstərirdi ki, teatr gücü kitablardan, qəzetlərdən də yüksək, öyrədici bir sənət növüdür.

Namik Kamalın fikir və mülahizələrini ifadə edən əsəri “Cəlal” pyesi üçün yazdığı müqəddimədir. Bu müqəddimə pyesdən də artıq şöhrət qazanmışdı. N.Kamal bu müqəddiməni 1883-cü ildə Midillidə yazmışdı. Böyük sənətkar bu məqaləsində üç problemə toxunmuşdu: siyasi məqalələr, roman və teatr. Əsil məqsədi özünün “Cəlal” pyesini anlatmaq və teatr haqqında fikirlərini söyləmək idi.

N.Kamalın teatr haqqında qiymətli fikirləri böyük dramaturq Mirzə Fətəli Axundovun teatr haqqındakı mülahizələr ilə səsləşirdi.

Namik Kamal bu müqəddiməsi ilə həmin dövrdə böyük şöhrət qazandı. Zəif, bayağı dialoqlardan, təmtəraqlı sözlərdən ibarət olan dram əsərləri səhnədən tədricən yığışdırıldı. Onun yerini N.Kamalın türk dramaturgiyasında faciə janrının əsasını qoyan qüvvətli dram əsərləri tutdu. Dramaturqun “Vətən, yaxud Silistra” əsəri 1873-cü ildə Gedikpaşa teatrında böyük uğurla oynandı. Tamaşaçılar Namik Kamalı “Yaşasın Vətən!” sədaları ilə alqışladılar. Ertəsi gün hökumət bu əsərin tamaşasını qadağan etdi. N. Kamal Mağosa qalasına sürgün edildi.

N.Kamal otuz səkkiz ay Mağosada qaldı və burada “Zavallı çocuq”, “Akif bəy”, “Cəlaləddin Xarəzm şah” və “Qara bəla” kimi dörd böyük dram əsəri yaratdı. Bu əsərlər türk dramaturgiyası xəzinəsinin nadir inciləri kimi şöhrət qazandı. N.Kamal bu əsərlərdə vətənpərvərlik, humanizm, dostluq, sədaqət, azad məhəbbət kimi yüksək, ülvi, bəşəri ideyaları tərənnüm etmişdir.

Xalq N.Kamalı dərin məhəbbətlə sevirdi. Çünki onun əsərləri sadə insanların qəlbində kök salmış dərdin, həqiqətə çevrilməsi çətin görünən arzuların bədii ifadəsi idi. N.Kamalın dram əsərlərinin böyük müvəffəqiyyət qazanmasının sirri də elə bunda idi. N. Kamalın “Zavallı çocuq” faciəsini xüsusilə qeyd etmək istərdim. Dramaturq bu əsərdə azad məhəbbət problemini irəli sürmüşdür. Əski qanun və qaydaları qamçılayan müəllif türk ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq cəsarətli addım atmışdı. Əta ilə Şəfiqənin məhəbbəti insanda köhnə adət-ənənələrə nifrət, azad məhəbbətə dərin rəğbət yaradır. N.Kamalın bu əsəri yaşadığı dövr üçün tam münasib idi. O, zamanın nəbzini tutmuşdu.

Recaizadə Mahmud Əkrəmin də türk dramaturgiyasının inkişafında böyük rolu vardır. O, 1873-cü ildə “Vüslət” adlı bir dram əsəri yazmışdı.

Bundan sonra böyük sənətkar “Afife Anjelik” və “Atala” adlı iki fransız romanını səhnələşdirərək teatra vermişdi. Ölümündən sonra isə Recaizadə Mahmud Əkrəmin “Çox bilən, çox yanılar” adlı dram əsəri də geniş yayılmışdı.

Türkiyədə 1908-ci il inqilabından sonrakı illərdə dramaturgiya sahəsində bir dirçəliş hiss olundu. Xalid Fəxri və Xalid Ziya Darülbedaye üçün orijinal əsərlər yazdılar: “Bayquş”, “Kabus”, “Binnaz” kimi əsərlər 1916-1919-cu illər arasında müvəffəqiyyətlə oynandı. Bu dövrdə Hüseyn Suad, Cənab Şəhabəddin, Təhsin Nahid, Rəşad Nuri və başqa yeni dramaturqlar yetişdi.

Artıq bu dövrdə türk dramaturgiyasında Əbdülhəq Hamidlə başlanan romantizm təsiri xeyli azalmış və realizm inkişaf etmişdi. Bu dövrün ən qiymətli, realist əsərlərini Rəşad Nuri yazırdı. Rəşad Nuri ilk dəfə İstanbul teatri üçün “İstanbul qızı” adlı bir pyes yazmışdı. Pyes Anadolu həyatından bəhs etdiyi üçün teatr bu əsəri qəbul etməmişdi. Sonradan Rəşad Nuri bu mövzunu yenidən işləmiş və “Çalı quşu” adlı realist bir əsər yaratmışdı.

Həmin illərdə Rəşad Nuri qələminin qüdrətilə türk səhnəsinə xalq nümayəndələri çıxırdı. Türk kəndinin vəziyyəti, xalqı pis günə salan ictimai bəlaların ifşası onun əsərlərində mühüm yer tuturdu. Rəşad Nurinin qəhrəmanları fars və ərəb sözlərindən tamamilə təmizlənmiş bir dildə danışırdılar. Hadisələr tarixdən və ya xəyalın uydurduğu əfsanəvi aləmlərdən götürülmürdü. Xalqın hər gün gördüyü, daima rastlaşdığı hadisələr onun gözləri önündə canlanırdı. Bu cəhətdən Rəşad Nurinin “Çalı quşu”, “Əski rəya”, “Xəncər” və başqa dram əsərləri çox əhəmiyyətlidir.

Nəticə olaraq türk ədəbiyyatında dramaturgiyanın formalaşmasını belə xarakterizə etmək olar. Bu dövrdə nəzəri cəlb edən başlıca xüsusiyyətlər bunlar idi:

-Türk dramaturgiyasında tənqidi realizm yaranmışdı;

-Tərcümə və iqtibas əsərləri teatr səhnəsində hələ də böyük yer tuturdu;

-Vodevilçilik geniş yayılmışdı;

-Orişinal əsər nisbətən az idi;

-İbrahim Şinasi, Namik Kamal, Recaizadə Mahmud Əkrəm, Əhməd Vefik Paşa və Əbdülhəq Hamid kimi sənətkarlar yetişmişdi;

-Banisi N. Kamal hesab edilən faciə janrı geniş yayılmışdı;

-Türk ədəbiyyatında tarixi dram əsərləri yaradılmışdı (“Cəlaləddin Xarəzm şah”, “Tariq İbn Ziyad”, “Elxan”, “Eşber” və sairə).

“Darülbedaye” teatrında dram ustaları öz qüdrətlərini göstərən zaman Türkiyədə onların yaratdıqları əsərlərə böyük maraqla tamaşa edən bir gənc sənətkar yetişirdi. Bu, Nazim Hikmət idi. Artıq bu zaman N.Hikmət köhnə şeir üslubunu parçalayan ilk əsərlərini yazmışdı. Bir neçə il sonra (1921) N.Hikmət Moskvaya getdi. Moskva gənc sənətkar üçün böyük məktəb oldu. Rus ədəbiyyatı və teatrının ənənələri ilə yaxından tanışlıq, Mayakovski və Meyerxold kimi yeni tipli sənətkarların maraqlı novatorluğu onu sənətin yeni cığırına yönəltdi. Doğrudur, N.Hikmət ilk pyeslərində istədiyinə nail ola bilmədi. Ancaq söz yox ki, bunlar gələcək sənətkar üçün orijinal dramaturji zirvəyə qalxmaq yollarında yalnız yaradıcılıq axtarışları idi. N.Hikmət Türkiyəyə döndükdən bir neçə il sonra, yəni 1932-ci ildə ilk məşhur əsəri “Kəllə”ni yazıb “Darülbedaye” teatrına verdi. Bu əsər N.Kamalın “Vətən, yaxud Silistrə”si kimi qarşılandı. “Kəllə” pyesindən sonra Nazim Hikmət müntəzəm olaraq dram əsərləri yazdı və onun hər bir əsəri dramaturgiyaya orijinallıq və novatorluq gətirdi.

N.Hikmət İbrahim Şinasi, Namik Kamal, Rezaizadə Mahmud Əkrəm, Əbdülhəq Hamid, Rəşad Nuri kimi nəhəng sənətkarlardan çox şey öyrəndi. Heç şübhəsiz ki, bu qüdrətli dramaturqların N.Hikmət yaradıcılığına böyük təsiri oldu. Lakin bu təsir kor-koranə təqlid deyildi... Əksinə o, sələflərindən öyrəndiklərinə yaradıcı yanaşmış, onlara büt kimi baxmamış, mənimsədiyi mütərrəqi ideyaları daha da inkişaf etdirmişdir.

Yuxarıda dediyimiz kimi Nazim Hikmət xalq oyunlarından geniş istifadə etmiş, bu teatrların ən gözəl ənənələrini müasir dramaturgiya ilə sıxı surətdə və orijinal şəkildə bağlamışdır. Fikrimizi izah etmək üçün bir neçə misal gətirək.

Nazim Hikmət dram əsərlərində tez-tez komik ünsürlərdən istifadə edir. Bu, bəzən personajların eyni sözü müxtəlif şəkildə başa düşmələri ilə təqdim olunur. Məsələn, “Kəllə” pyesinin ilk səhnəsində Komissioner ilə Şair arasında gedən söhbət buna gözəl misaldır. Şair komissionerin yanındakı əxlaqsız qadına müraciətlə deyir ki, ey bədbəxt bacım, bu hayküyün səbəbkarı yenə də sənsənmi? Bunu eşidən Komissioner elə başa düşür ki, əxlaqsız qadın doğrudan da, Şairin bacısıdır. Ona görə də o, Şairə üz tutaraq deyir ki, əgər belədirsə, onda rica edirəm onun əvəzinə pul verin. Halbuki, şair “Bacı” sözünü sadəcə xitab məqsədilə işlədir: “Bəli, “bacım” dedim. O, daşla çirkab arasında bitən bir çiçəkdir. O, böyük bir izzətdir. Harun ər-Rəşidin sarayındakı sultan xanımlardan Rio-De-Janeyronun ağ kənizlərinə qədər bütün bədbəxt qadınlar mənim bacılarımdır. Onlar mənim mənəvi bacılarımdır”.

Belə komik priyom türk xalq teatrlarından olan “Qaragöz” üçün xarakterikdir. “Qaragöz” səhnədə dostu Hacivatın dediyi sözləri həmişə həmin Komissioner (yuxarıda adını çəkdiyimiz) kimi yozur. Daha

doğrusu, məcazi mənada deyilmiş sözləri müstəqim mənada başa düşür. Buradan da komik vəziyyət yaranır.

Ümumiyyətlə, istər Türkiyədə, istərsə də Rusiyada N.Hikmət dramaturgiyasını tədqiq edənlərin əksəriyyəti dramaturqun bir çox səhnə əsərlərində kinematoqrafiyanın güclü təsiri olduğunu göstərir. Doğrudur, N.Hikmətin dram əsərlərində kinematoqrafiyanın təsiri duyulur. Bunu dramaturqun “Kəllə”, “Bayramın ilk günü”, “Damokl qılıncı” və sair pyeslərində görmək olar. Burada səhnələr tez-tez dəyişir, hadisələr kinoda olduğu kimi cərəyan edir. Lakin dramaturqun əsərlərində zahirən kino ünsürü kimi görünən elə kölgə və səs priyomları vardır ki, bunlar Türkiyədə çox populyar olan türk xalq oyunlarının, xüsusən “Qaragöz” ün güclü təsiridir. “Qaragöz” oyununda da səhnələr tez-tez bir-biri ilə əvəz olunur, ayrı-ayrı kiçik epizodlar tamaşanın ana xəttinə bağlı şəkildə verilir və bu, oyunun əsas ideyasının açılmasına və daha aydın başa düşülməsinə kömək edir.

N.Hikmət dramaturgiyasının xalq teatrları ilə əlaqəsi öz əksini məşhur türk rejissoru, “Türkiyənin Stanislavskisi” adlandırılan Mühsin Ertöğrülün 1932- ci ildə İstanbulda tamaşaya qoyduğu “Kəllə” pyesində daha bariz şəkildə tapmışdı. O, Nazim Hikmət dramaturgiyasındakı novatorluğu və xəlqiliyi qabarıq şəkildə çatdırmaq üçün xalq oyunlarından istifadə etmişdi. Rus tədqiqatçılarından Radiy Fiş bu haqda yazır:

“Dramaturqun fikrinə uyğun olaraq bütün pərdələrin ilk səhnələri türk xalq tamaşası tərzində verilmişdi. Telefonla danışan jurnalistlər kabinetlərin şüşəsində kölgə kimi görünürdü. Tamaşaçı onların yalnız səsini eşidirdi. “Park” epizodunda səhnədə yalnız bir skamyaya qoyulmuşdu. Belə ki, fanarın və ağac kölgələrinin titrəyişi sərin küləkli bahar gecəsinin illyuziyasını

yaradırdı. Mühsin Ertogrul belə bir prinsipi əsas tuturdu: səhnədə yalnız hadisələrin inkişafı üçün zəruri olan şeylər verilməlidir. Bununla o, daha bir türk xalq tamaşası olan “Ortaoyunu”nun ənənələrini davam etdirirdi”.

Türk xalq oyunu olan “Ortaoyunu”nda musiqi mühüm rol oynayır. Yuxarıda dediyimiz kimi, səhnəyə çıxan hər bir obrazı müəyyən bir musiqi müşayiət edirdi. Nazim Hikmət bu priyomdan “Bayramın ilk günü” pyesində istifadə etmişdir. O, bu priyom vasitəsilə səhnə situasiyalarına əlavə səciyyə vermişdir.

Ümumiyyətlə, Nazim Hikmət bütün yaradıcılığı boyu türk dramaturgiyasından, ilk növbədə bitib-tükənmək bilməyən xalq xəzinəsindən istifadə etmiş, xalqdan öyrəndiyini yeni, gözəl, orijinal boyalarla xalqa çatdırmışdır.

**Azərbaycan Dövlət Universitetinin “Elmi əsərləri”
Dil və ədəbiyyat seriyası. Bakı, 1965, N 2.**

“Türkiyədə” pyesi haqqında düşüncələr

Nazim Hikmətin poeziyasında olduğu kimi, dramaturgiyasında da sülh uğrunda mübarizə motivi çox geniş yer tutur. Mühəribəyə nifrət duyğusu, dünya xalqlarının əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq arzusu dramaturqun bir sıra əsərlərində öz geniş bədii ifadəsini tapmışdır. “Türkiyədə” pyesi məhz belə dram əsərlərindən biridir.

Nazim Hikmət “Türkiyədə” pyesini 1952-ci ildə qələmə almışdır. Bu vaxt Amerikanın mürtəcə qüvvələri müttəfiqləri ilə birlikdə artıq iki ildən çox idi ki, dinc Koreya xalqına amansız divan tuturdu. Bu işdə Amerika imperializmi Türkiyə “kөнüllüləri”ndən də istifadə edirdi. Amerika imperializminin bu cinayətini bütün sadə insanlar, o cümlədən Türkiyənin vətənpərvər, humanist sənətkarı Nazim Hikmət də etirazla qarşılamışdı.

1952-ci il aprel ayının 23-də Nazim Hikmət “Komsomolskaya Pravda” qəzetində “İki Türkiyə vardır” adlı məqaləsi ilə çıxış etdi. Bu məqalədə Nazim Hikmətin “Türkiyədə” pyesində qoyduğu əsas ideya əks olunmuşdu. Nazim Hikmət məqaləsinə bu sözlərlə başlamışdı:

“İki Türkiyə vardır, daha doğrusu, Türkiyədə iki kateqoriyalı insanlar vardır. Biri 20 milyondur, digəri isə bir ovuc. Bu bir ovuc insanlara çöllərdə, zavodlarda, fabriklərdə, emalatxanalarda 20 milyon insan xidmət edir. Ən yaxşı oğullar – gizli təşkilat nümayəndələri, üsyançılar bu bir ovuc istismarçılara qarşı mübarizə aparır. Bu insanlar sülh, milli istiqlaliyyət, insan kimi yaşamaq tələb edirlər”.

Nazim Hikmət Menderes hökumətini ifşa edən bu məqaləsində yuxarıda adını çəkdiyimiz iki kateqoriyalı insanların simvolları olan iki türk vətəndaşı ilə söhbətini verir. Bunlardan biri Amerikada təhsil almış

Türkiyə Böyük Millət Məclisinin deputatı, Demokratik partiyanın başçısı, özünü “ultra millətçi” adlandıran bir tipdir. Nazim Hikmət onunla söhbətini belə təsvir edir:

“Mən ondan soruşdum:

-Məgər bu fakt deyilmi ki, türk ordusu, donanması və Baş qərargahı amerikalıların əlindədir?

-Faktdır,- deyə o, girdə qara gözlərini qırpmadan cavab verdi.

Mən ondan soruşdum: məgər türk əsgərlərinin Koreyada ölməsi və Koreya xalqının canisi olması, türk xalqının xeyrinədirmi?

-Yox,- deyə o, cavab verdi. Ancaq biz amerikalı dostlarımıza qulaq asmaya bilməzdik”.

Sonra Nazim Hikmət türk xalqını təmsil edən sadə bir insanla söhbət edir. Onun ürəyində sülhə böyük məhəbbət, mövcud ictimai quruluşa qarşı dərin nifrət hissi vardır.

“Türkiyə xalqı sülh istəyir” adlı məqaləsində isə N.Hikmət konkret faktlara müraciət edərək həm Türk, həm də Koreya xalqlarının günahsız müharibə qurbanlarından söz açır, Amerika işğalçıları lənətləyirdi. Müəllif belə yazırdı:

”Mənim vətənim Türkiyədə xalq öz kədərini, iztirabını, sevincini, məhəbbətini, arzu və ümidlərini nəğmələrdə ifadə edir. Bu nəğmələrin şairi və bəstəkarı yoxdur. Onlar insanların kollektiv əməyinin məhsulu olan əsərlərdir.

İki ildir ki, Anadolunun kəndlərində, qəsəbələrində, yollarında, dağlarında xalqın yaratmış olduğu yeni bir nəğmə oxunur. Bu, kədərli, yanıqlı bir nəğmədir. Jandarmalar və polislər bu nəğməni təkrar edənləri qan və ölüm qorxusu ilə susdururlar. Lakin buna baxmayaraq “Koreya nəğməsi” adlanan bu nəğmə böyük bir qüvvətlə səslənməkdədir. Bu

nəğməni oxuyanların oğullarını, qardaşlarını, ərlərini, atalarını Türkiyənin satqın hakimləri Vaşinqtonun əmri ilə Koreyada zorla qatil olmağa göndərmişlər”.

Türkiyənin o zamankı hakimləri Amerika işğalçılarının göstərişi ilə hərəkət edərək xalqı ağır, dözülməz vəziyyətə salmışdılar. Onlar elə güman edirdilər ki, türk xalqı müti vəziyyətdə bütün əmləri yerinə yetirəcək və sona qədər vuruşacaq. Lakin xalq əsil həqiqəti gözəl başa düşürdü. Türkiyənin ağaları hələ 1950-ci ilin iyun ayında Amerika-İngiltərə işğalçılarına kömək üçün Koreyaya əsgər göndərməyi qərara alan kimi Türkiyədə sülh tərəfdarları cəmiyyəti dərhal bir bəyannamə elan etmişdi. Həmin bəyannamədə xalq bu satqın qərara qarşı öz etiraz səsini yüksəltmişdi. Bəyannamədən bir neçə gün sonra sülh tərəfdarları cəmiyyətinin sədri Ankara universitetinin dosenti Bəhicə Boran və onun yoldaşları həbsə alınıb hərbi məhkəməyə verildilər. Cəmiyyətin nəşr etdirdiyi “Barış” jurnalı bağlandı.

Bəhicə Boran və onun yoldaşları 15 il həbs cəzasına məhkum edildilər. Lakin türk xalqının bu hökmə coşğun etirazına görə hökumət başçıları həbs cəzasını 3 ilə endirmək məcburiyyətində qaldılar. Ancaq bu tədbir də xalqın kükrəyən nifrət və qəzəbinin qarşısını ala bilmədi. Elə həmin ilin iyun ayında Türkiyənin Aralıq dənizi limanlarından birində - İskəndərunda Koreya müharibəsinə qarşı etiraz əlaməti olaraq liman fəhlələrinin böyük tətili başlandı.

İlk zamanlar Koreyadan vətənlərinə dönməyə yaralı türk əsgərləri mətbuat tərəfindən “qəhrəman” kimi qələmə verilir və təriflənilirdilər. Lakin xalq artıq hər şeyi başa düşürdü. Koreyanın müharibə meydanlarında şikəst olmuş-əlini, qolunu, gözünü itirmiş günahsız türk gəncləri vətənlərinə

dönəndən sonra hökumət başçalarına və Amerika imperialistlərinə qarşı qəzəblərini açıqdan-açığa bildirirdilər. Buna görə də onlar həbs olunurdular. Türkiyə hökuməti min nəfərdən ibarət türk əsgərini son dəfə İzmir limanından Koreyaya yola salmaq istərkən xalq böyük iğtişaş qoparmışdı. Əsgərlər üsyan etmiş və gəmilərə minməkdən boyun qaçırmışdılar. Belə bir vaxtda Koreyada əsir düşən türkiyəli əsgərlər də sülh uğrunda mübarizəyə qoşulmuş, sülh komitəsi təşkil etmişdilər.

Sülh komitəsinin haqlı tələbləri, türk xalqının ağır həyatı, günahsız türklərin və koreyalıların həlak olması, mürtəce qüvvələrin özbaşınalığı, “Türkiyə zindanlarının qalın divarları ardında dalğalanan sülh bayrağı”- bütün bunlar N.Hikmətin məşhur “Türkiyədə” pyesinin əsasını təşkil edirdi. Bu nöqteyi-nəzərdən “Türkiyədə” pyesi dramaturqun ən realist əsərlərindəndir. Belə ki, bu pyes yalnız həyat həqiqətləri əsasında qələmə alınmışdır. Əsərin qəhrəmanları həyatdan alınmış canlı, real insanlardır. Pyes sadə, mərd, yenilməz, vətənpərvər insanların sülh uğrunda mübarizəsinə həsr edilmişdir.

Haqsızlıqlara məruz qalan xalq nümayəndələri əsərin əvvəlində yazıq, muti və kimsəsiz kimi görünürlər. Lakin hadisələr inkişaf etdikcə xalq gücünün qüdrəti bütün əzəməti ilə özünü hiss etdirir. Xalq türk hökumətinə meydan oxuyur, mürtəce qüvvələri qorxmada, çəkinmədən cəsarətlə ifşa edir. Xalq nümayəndələri həm leqal, həm də qeyri-leqal təşkilatlarda iştirak edir, bəyannamələr yayır, türk xalqını satqın dövlət başçalarına, Amerika irticasına qarşı mübarizəyə səsləyir, eyni zamanda, türk ordularının Koreyaya göndərilməsinin qarşısını almaq uğrunda çalışırlar.

Belə təşkilatlardan bir də Sülh tərəfdarları cəmiyyətidir. Onun başında Xədicə adlı fədakar bir qadın dayanmışdır. Xədicə surətini dramaturq real həyatdan götürmüşdür. Bu, heç şübhəsiz ki, yuxarıda haqqında söhbət

açdığımız sülh tərəfdarları cəmiyyətinin rəhbəri Bəhicə Boranın prototipidir. Dramaturq Xədicənin simasında mübarizəyə atılmış qabaqcıl türk qadınlarının qorxmazlığını, cəsərətini, dönməzliyini, xalq işi uğrunda fədakarlığını və başqa bu kimi müsbət sifətlərini ümumiləşdirmişdir. Xədicə müəllifin “Bayramın ilk günü” pyesindəki türk qadını Həbibə kimi yazıq, zavallı, muti deyildir. O, mübarizdir, mətindir, üsyankardır. O, xalqının azadlığı, müharibənin dayandırılması uğrunda canından keçməyə belə hazırdır. Xədicə Nazim Hikmət dramlarındakı bütün mütərrəqi fikirli qadınların ən qüvvətlişidir. O, Türkiyənin demokratik qüvvələrinin nümayəndəsidir. Pyesdə biz Xədicənin mübarizəsini, fəaliyyətini canlı şəkildə görürük. O, ətrafına topladığı haqq-ədalət fədailəri ilə birlikdə xalqı mübarizəyə səsləyən qəzetlər, intibahnamələr çap etdirir, bu yolda hər cür maddi çətinliklərə dözüür, idealından dönmür, nəhayət, əsil mübariz kimi qorxmadan, çəkinmədən məhkəmə qarşısında dayanaraq Türkiyəni müstəmləkəyə çevirən Amerika imperialistlərinə olan dərin nifrətini bildirir. Xədicə ən çətin vəziyyətlərdə belə qorxmaz və təmkinlidir. Çünki ona uğrunda mübarizə apardığı ideali son dərəcə əzizdir. Əsərdə Xədicəni biz təkcə Sülh tərəfdarları cəmiyyətinin rəhbəri kimi deyil, həm də qayğıkeş bir yoldaş, sədaqətli qadın, başqalarına nümunə olan yüksək mənəviyyətli bir insan kimi görürük. Hakim təbəqələrə qarşı mübarizədə Xədicə tək deyildir. Onun arxasında hər cür maneəni dəf edə biləcək sadə, maraqlı və eyni zamanda, dinamik surətlərindən olan Fatimə obrazı dayanır.

Fatimə Sülh tərəfdarları müdafiə cəmiyyətinin ən yeni üzvlərindəndir. O, əvvəlcə bu cəmiyyətə nəvəsi Əlini Koreyaya göndərilməkdən saxlatdırmaq məqsədilə müraciət edir. Lakin ona başa salırlar ki, bu

cəmiyyət təkcə sənin nəvənin deyil, bütün türk əsgərlərinin Koreyaya göndərilməsinin qarşısını almaq uğrunda mübarizə aparır. Müəllif bu hadisədən sonra Fatiməni daha fərdi mübarizədə vermir və o, mərd insanların əzmi sayəsində ümumxalq hərəkatına qatılır.

Fatimə ərinə və oğlunu müharibədə itirmiş bir qadındır. Onun yeganə təsəllisi nəvəsi Əlidir. Odur ki, Əlinin Koreyaya əsgər aparılması Fatimənin qəlbinə dağ çəkir. O, bu yolda bütün çətinliklərə sinə gərir, həbs edilir və məhkəmə qarşısında Sülh tərəfdarları cəmiyyətinin üzvü kimi fədakar, qorxmaz, mətin bir mübariz kimi çıxış edir:

“Başa düşürsənmi? Əgər onları (Sülh tərəfdarları cəmiyyətinin üzvlərini) boğazdan asacaqsansa, mənə də as. On beş il həbs cəzası verəcəksənsə, mənə də ver!” - deyir.

Əvvəllər yalnız nəvəsi Əlini Koreyaya göndərilməkdən saxlatdırmaq istəyən bu qadın indi xalq mübarizəsinin qabaqcıl nümayəndəsinə çevrilir. O, nə üçün mübarizə apardığını başa düşə bilən bir sülh əsgəri olur. O, xalqın dostu ilə düşməni tanımağı bacarır. Məhkəmədə burjuva nümayəndələrindən olan advokat Kərimi və ümumiyyətlə, məhkəməni ifşa etməsi bunun ən yaxşı ifadəsidir. Fatimə məhkəmədə öz fikrini çəkinmədən bildirərək deyir:

“Biz istəmirik ki, adamlarımız Koreya dağlarında həlak olsunlar. Biz istəmirik ki, onlar zavallı yoxsulları qırsınlar”.

N.Hikmət Fatimə surətində gözüaçıq, qorxmaz, cəsarətli türk qadınının ümumiləşdirilmiş obrazını yaratmışdır.

Əsərin maraqlı surətlərindən biri də Aşıq Hicranidir. Onun bir təxəllüsü də var: “Bağrıyanıq”. Nazim Hikmət “Hicrani”, “Bağrıyanıq” təxəllüslərini nəhaq seçməmişdir. Aşıq sadə xalq nümayəndəsidir. O, Türkiyəni başdan-başa gəzib azadlıq nəğmələri oxuyan, öz səsi və sözü ilə

xalqı həqiqəti dərk etməyə çağıran fədakar bir insandır. O, xalq həyatının müşahidəçisidir. Səhərdən axşama qədər xışla yer sürən, bir parça çörəyi güclə qazana bilən Nuru kişini, ac, zavallı kəndliləri, məktəb üzünə həsrət qalan uşaqları, türk kəndlərinin cəhalətini Aşıq öz gözlərilə görmüşdür. Elə ona görə də o, “bağrıyanıq”dır. Aşığın da ən böyük dərdi türk xalqının dözülməz həyatı, zülm altında inləməsidir. Aşıq mübarizdir. O, xalqın halına yanan, lakin çıxış yolu tapa bilməyən kortəbii inqilabçılardan deyildir. O, yaxşı başa düşür ki, mövcud ictimai quruluşu devirmək zəruridir. Bunun üçün insanlar əl-ələ verməli, mütəşəkkil halda mübarizəyə qalxmalıdırlar. Elə ona görə də Aşıq Hicrani xalq arasında oxuduğu nəğmələrdə sülhü, azadlığı tərənnüm edir.

“Türkiyədə” pyesində iştirakçı çoxdur. Dramaturq bu çoxluğu qəsdən yaratmışdır. Bundan məqsəd eyni amal uğrunda döyüşən, fəqət müxtəlif taleli, müxtəlif səviyyəli, müxtəlif əqidə və düşüncəli insanları səhnədə canlandırmaq, bugünkü Türkiyə haqqında, o cümlədən türk xalqı haqqında geniş təsəvvür yaratmaqdır. Məhz buna görə adətən qəhrəmanların bütün həyat yolunu tamaşaçıya çatdırmağa can atan N.Hikmət, burada istər-istəməz bu prinsipindən uzaqlaşmağa məcbur olmuşdur. Lakin bunun müqabilində o, öz mahir qələminin gücü ilə hər obraza elə kiçik, incə boyalar vurmuşdur ki, bu boyalar obraz haqqında tam təsəvvür əldə etməyə imkan yaradır.

Belə incə ştrixlərlə yaradılmış surətlərə misal olaraq Süleymanı, Nuri və Guzini, hətta əsərdə cəmi bir-iki kəlmə sözü olan Qarsonu da misal göstərmək olar.

N.Hikmət “Türkiyədə” pyesində Koreyaya göndərilən türk “kөнüllüləri”nin surətini də yaratmağı unutmamışdır. Doğrudur, onlar

əsərdə çox az iştirak edirlər. Lakin yaddan çıxmırlar. Bu türk əsgərləri Mehmet, Feryad, Bekir, Haydar və Sıtkıdır. Dramaturq bunların söhbətlərində Koreyaya göndərilən türk əsgərlərinin narazılığını, etirazını, eyni zamanda, günahsız Koreya xalqına rəğbətini, xarici müdaxiləçilərə nifrətini vermişdir.

N.Hikmət “kөнüllülər”in söhbətlərində Koreyada əsir düşmüş Türkiyəli əsgərlərin barışıq komisyona göndərdikləri məktubdan ustalıqla və çox yerində istifadə etmişdir. Məktubda olduğu kimi əsərdə də türk əsgərləri böyük heyətlə bir-birindən “Okeandan keçib başqa bir ölkənin torpağına basqın etməyə nə haqqımız var?”- deyə soruşurlar.

Türk əsgərlərindən biri də Mehmeddir. O pyesdə təsvir edilmiş digər “kөнüllülər”dən daha qabarıq şəkildə verilmişdir. Mehmet orduya çağırılarkən ona Türkiyə hökumətinin əsil siyasəti aydın deyildi. O, elə güman edirdi ki, Koreyada aparılan müharibə ədalətlidir. Lakin sonralar Mehmet həqiqəti anlayır. O, tamamilə dəyişir. Onun ürəyində günahsız türklərin evini dağıdan, torpağında aerodrom tikən amerikan hərbiçilərinə qarşı sonsuz nifrət yaranır. Ona görə də Mehmet ordudan qaçaraq mübarizəyə başlayır.

Beləliklə, N.Hikmət mürəkkəb kompozisiyaya malik olan “Türkiyədə” pyesindəki surətləri onların əqidəsinə, dünyagörüşünə və tutduqları mövqeyə görə aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmışdır:

-Türk xalqının qanını soran, onu əlində istədiyi vasitəyə çevirən Amerika müstəmləkəçiləri;

-Türk xalqını Amerika Birləşmiş Ştatlarına satan hakim təbəqə nümayəndələri;

-Amerika imperialistlərinə və Türkiyənin satqınlarına qarşı dönmədən mübarizə aparan namuslu xalq nümayəndələri;

-Hər cür siyasətdən tamamilə uzaq olan, neytral mövqe tutan, yalnız öz mənfəətini güdənlər.

Dramaturq bu müxtəlif təbəqə nümayəndələrini canlandırmaq üçün ən xarakterik, spesifik cizgilər seçə bilmişdir. “Türkiyədə” pyesi elə mürəkkəb, təlatümlü bir dövrü, elə böyük hadisələri əhatə edir ki, müəyyən dərəcədə təfərrüata yol vermək nəticəsində əsər səhnə çərçivəsindən kənara çıxa bilər, yalnız oxunmaq üçün yazılan dram əsəri təsirini bağışladı. Lakin N.Hikmət bu mürəkkəbliyin öhdəsindən layiqincə gələ bilmişdir. Bu sahədə dramaturq daha çox dramatik təzadlardan istifadə etmişdir. Bunlardan biri amerikalının motosklinə toxunan balaca Həsənin faciəli ölümü ilə əlaqədardır. Həsən qaniçən bir amerikalının gülləsinə qurban gedərkən Amerikanın mədəniyyət işləri üzrə nümayəndəsi türk uşaqları üçün bal təşkil etmək haqqında odlu-odlu danışır.

Dramaturq paralel sujet xətlərindən istifadə edərək, türk xalqının həyatını bütün aydınlığı ilə, hərtərəfli, realistcəsinə əks etdirə bilmişdir. “Türkiyədə” pyesində xalq, onun istək və arzuları, hakim qüvvələrə bəslədiyi münasibət sənətkarlıqla verilmişdir. N.Hikmətin başqa dram əsərlərində də xalq surəti öz bədii inikasını tapmışdır: Lakin Xalq surəti “Türkiyədə” pyesində olduğu kimi N.Hikmətin heç bir dram əsərində belə geniş, rəngarəng təsvir və tərənnüm edilməmişdir.

N.Hikmətin sənətkarlığı ondadır ki, o xalq kütlələrinin hamısına eyni məqsəd uğrunda mübarizə aparmalarına baxmayaraq eyni sifət, eyni xarakter verməmişdir. Əksinə onlar bir amal uğrunda – sülh, müharibəyə son qoyulması, türk “köüllülər”in Koreyadan qaytarılması uğrunda mübarizəyə qoşulsalar da , müxtəlif xarakterə və fərqli mənəvi aləmə malikdirlər. Onların bəzisi İsmayıl, Xədicə, İbrahim kimi mübarizənin ön

xəttində gedir, peşəkar inqilabçılar kimi döyüşür, bəzisi də yazıçı Hüseyn Həlim kimi inqilabi təşkilata üzv olmaqda tərəddüd edir, lakin buna baxmayaraq xalqın arzu və istəkləri ilə yaşayır.

Ümumiyyətlə, bu pyes siyasi kəskinliyi, dərin , parlaq məzmunu və novatorluq formasına görə Türk dramaturgiyası tarixində xüsusi yeri olan bir əsərdir. “Türkiyədə” pyesi bir çox dünya ölkələrində, o cümlədən Azərbaycan Akademik Dövlət Dram Teatrında da uğurla tamaşaya qoyulmuşdur. Tamaşanın rejissoru görkəmli rejissor Adil İskəndərov, baş rolun – Nazim Hikmət rolunun ifaçısı isə məşhur sənət xadimi, görkəmli aktyor Ələskər Ələkbərov idi.

Azərbaycan Dövlət Universitetinin “Elmi əsərləri”

Dil və ədəbiyyat seriyası. Bakı, 1965, N5.

Nazim Hikmət Türkiyədə

Nazim Hikmət son nəfəsinə qədər vətən həsrəti ilə yaşadı, Türkiyəni – İstanbulu, Ankaranı, Anadolunu, İzmirli, həmvətənlərini görmədən gözlərini yumdu. Lakin onun qəlbi böyük inamla dolu idi. O bilirdi ki, yaratdığı nəğmələr xalqının qəlbindədir. Bu nəğmələr ölməyəcək.

Sənətkarın ölümündən üç il keçir. İndi artıq Nazim Hikmətin əsərləri Türkiyədə yasaq deyil. Şairin arzusu həqiqətə çevrilir. Nazim Hikmət əsərlərinin Türkiyədə yenidən işıq üzü görməsində ilk təşəbbüsü məşhur yazıçı Əziz Nesin göstərmişdir. “Yön” məcmuəsi şairin yaradıcılığından nümunələr də çap etmişdi.

Çox keçmədən “Forum” məcmuəsində türk ədəbiyyatşünaslarından Mehmet Şeydanın Nazimə həsr olunmuş bir sıra məqalələri işıq üzü gördü. Bu məqalələrdə Mehmet Şeyda Nazim Hikmətin bütün əsərlərinin meydana çıxarılmasının, nəşrinin, pyeslərinin səhnəyə qoyulmasının zəruriliyindən söz açırdı.

Mehmet Şeyda 1966-cı il martın 1-də “Forum” məcmuəsində yazmışdı: “Nazim Hikmətin əsərləri illərlə yasaq edilmişdi. İndi isə kütləvi şəkildə çap olunur. Bəs “Nazim Hikmət oxunarsa məmləkətimizdə inqilab olar” deyən o dar qafalı adamlar hanı?”

Sənətkarın bir-birinin ardınca çap olunan şeir kitablarından sonra 1965-ci ilin axırlarında “Məhəbbət əfsanəsi” əsəri İstanbul şəhər teatrında müvəffəqiyyətlə oynandı.

Sonra türk oxucuları Nazim Hikmətin haqqında yazılmış iri həcmli bir kitabı da sevə-sevə oxudular. Əsərin müəllifi sənətkarın dostu Vala Nurəddindi. O, kitabına orijinal bir ad vermişdi. “Bu dünyadan Nazim

keçdi”. Vala Nurəddin əsərində Nazim Hikmətin şəxsiyyəti haqqında maraqlı söhbət açır, onun kimsəyə məlum olmayan məktublarını oxuculara təqdim edirdi.

1958-ci il Asiya və Afrika yazıçılarının Daşkənd konfransında Nazim Hikmət yazıçıların qarşısında duran vəzifələrdən danışarkən demişdi: “Zənnimcə yazıçı, - əlbəttə o, bu ada layıqdırsa, - yalnız yol kənarında dayanıb gəlib-gedənləri əks etdirən güzgü olmamalıdır. Mənim aləmində yazıçı, hər şeydən əvvəl, öz xalqı və bütün bəşəriyyətlə birgə yer üzündə insan azadlığı uğrunda çarpışan bir vətəndaş olmalıdır”.

Nazim Hikmətin özü belə sənətkar idi. O, bütün mənalı ömrünü sülh uğrunda mübarizəyə həsr etmişdi. Nazim Hikmət və sülh uğrunda mübarizə! Bu iki məfhum bir-birindən ayrılmazdır. Nazim Hikmətin adı sülh mübarizləri Pablo Neruda, Pol Robson, Lui Araqon və başqa nəcib arzu və ideallarla yaşayan insanların adı ilə bir sırada çəkilir. Təkcə bədii əsərlərində deyil, çıxış və söhbətlərində də Nazim Hikmət sülhün fədakar əsgəri kimi ömrünün sonuna qədər bəşəriyyəti müharibə tərəfdarlarına qarşı dönmədən mübarizəyə səsləmiş, bu yolda əlindən gələni əsirgəməmişdir.

Müharibələrə nifrət duyğusu Nazim Hikmətin poeziyasında mühüm yer tutur. “Ölü qızcığaz”, “Qoy buludlar adam öldürməsin”, “Yapon balıqçısı” şeirləri, “Zoya”, “Moskva simfoniyası” poemaları buna misaldır. Sadə, eyni zamanda, yüksək bədii səviyyədə, novatorcasına yazılmış sənət nümunələri olan bu əsərlər sülhü sadəcə tərənnüm, yaxud təbliğ edən ritorik şeirlərdən çox uzaqdır.

Müəllifin “Ölü qızcığaz” şeiri bu cəhətdən xarakterikdir. Əsər sülh naminə və müharibələrin dayandırılması uğrunda imza toplanmasından bəhs edir. İmza toplayan, Xirosima fəlakətinin qurbanı olan yeddi yaşlı ölü

qızıcığazdır. Nazim Hikmət bu qızıcığazın simasında atom bombasının darmadağın etdiyi Xirosima və Naqasakidə ölmüş günahsız uşaqların faciəsini ümimiləşdirmiş, dünya xalqlarını ölümə sürükləyən müharibə qızıdırıcılarına dərin nifrətini bildirmişdir.

“Yapon balıqçısı” şeiri Nazim Hikmətin sülh mövzusunda qələmə aldığı əsərlər içərisində əhəmiyyətli yer tutur. Realist qələmin məhsulu olan bu əsər canlı, bədii bir dillə yazılmışdır. Şeirdə müharibə canilərinin XX əsrdə törətdikləri ən böyük cinayətin- atom və nüvə dəhşətlərinin acı nəticəsi təsvir edilir. Əsər yapon balıqçısının dili ilə verilmişdir. O, sevgilisinə “duzla, günəşlə yuyulan vəfalı, çalışqan əllərinin çürüməsini” böyük kədərlə bildirir və başına gələn fəlakətləri danışır. Nazim Hikmət bu şeirdə bayatı formasından istifadə etmişdir.

Balık tuttuk, yiyen ölür.
Etimize deyen ölür.
Bu gemi bir kara tabut,
Lumbarından giren ölür.

Nazim Hikmətin poeziyasında olduğu kimi, dramaturgiyasında da sülh və müharibə problemləri geniş yer tutur. Dramaturq “Türkiyədə”, “Damokl qılıncı” və başqa pyeslərində sadə insanların sülh arzularını, müharibələrə qarşı mübarizədə daha sıx birləşməsini təsvir və tərənnüm etmişdir.

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 10 oktyabr 1966.

Nazim Hikmət novator dramaturq kimi

Nazim Hikmət novator sənətkardır. Onun türk poeziyasına gətirdiyi yeniliklər bəllidir. N.Hikmətin novatorluğu, sadəcə, sərbəst vəznə yazması, poeziya aləminə forma yeniliyi gətirməsi ilə deyil, eyni zamanda, türk ədəbiyyatına yeni fikirlər aşılması ilə ölçülür. Tufanlar əsrinin keşməkeşlərini orijinal şəkildə əks etdirən bu fikirlərin məhz özü yeni vəzn tələb edirdi. Çünki, N.Hikmətin seçdiyi mövzular yeni idi. Onun tək-cə əsərləri deyil, sənət haqqında fikirləri də bu hədəfə yönəlmişdi. Nazim Hikmət deyirdi:

“Bir damla suda bir orman gözəlliyi varmış. Bu gözəlliyi adi gözlə görmək mümkün deyil. Bu, yalnız mikroskop cihazları vasitəsilə görünür. Bugün üçün də, böyük inkişaf və tarixi kəşflər əsri olan iyirminci əsr üçün də bir damla suda bir orman gözəlliyi görə bilən sənətkar gərəkdir”. (N.Hikmətlə şəxsi söhbətdəm. Moskva. 1961-ci il)

N.Hikmət dramaturgiya sahəsində də “bir damla suda bir orman gözəlliyi” görən sənətkardı. Lakin o, bu gözəlliyi fotoqrafçı kimi əks etdirməkdən çox uzaq olmuşdur. Onu maraqlandıran nəinki tamaşaçı üçün, hətta rejissor, rəssam, bəstəkar, aktyorlar üçün “yaratıcılıq payı” saxlaması idi. Məhz buna görə də N.Hikmət öz dramalarında hər şeyi incəliklərinə qədər izah etməyə çalışmamış, tamaşaçını da düşündürməyi, əsərlə yaşatmağı, onun əsərə sadəcə seyirçi deyil, yaradıcı yanaşmasını qarşısına məqsəd qoymuşdu. Bu xüsusiyyət N.Hikmətin dram yaradıcılığı üçün çox səciyyəvidir.

N.Hikmət dramaturgiyasının əlamətdar, yenilikçi xüsusiyyətlərindən biri onun poeziya ilə sız yaxınlığıdır. N.Hikmət dramaturgiyası hər şeydən əvvəl şairin dramaturgiyasıdır. Bu nöqteyi-nəzərdən onun dramaturji

yaratıcılığı orijinaldır. Fikrimizi bir qədər izah edək. Məlum olduğu kimi poeziyanın, xüsusən lirikanın ən ümdə cəhətlərindən biri onda sənətkarın özünün bilavasitə iştirak etməsi, bir sözlə şeirdə şairin “mən”inin mövcud olmasıdır. Dramaturgiya isə bu xüsusiyyətdən məhrumdur. Belinskinin dediyi kimi, dram əsərində müəllif yalnız həyatın bir parçasını götürür və insanların taleyini tamaşaçının gözü önündə canlandırır. Lakin N.Hikmətin yaratdığı pyeslər sübut etdi ki, dram əsərində də sənətkarın öz “mən”i olmalıdır və bu mümkündür.

N.Hikmətin pyesləri yüksək dərəcədə poetikdir. Bu poetiklik qondarma, yaxud süni təmtəraq deyil, dramaturqun seçdiyi mövzunun özündən doğan ali hisslərdir.

Bu vüsət, məhz poeziyaya məxsus olan yüksək duyğular dramaturqun “Kəllə” pyesindən tutmuş “Damokl qılıncı”na qədər əksər əsərlərində qabarıq şəkildə təzahür edir. N.Hikmət dramaturgiyasının poetikliyinə ən parlaq misal “Məhəbbət əfsanəsi” pyesidir. Bu gözəl əsər tək cə sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə deyil, həm də ideya vüsətinə görə poetikdir. Burada xalqa məhəbbət duyğusu elə canlı, elə rəngarəng boyalarla verilmişdir ki, bu cür sənətkarlıq üslubu, belə yüksək tərənnüm daha çox poeziyaya məxsusdur.

N.Hikmət dram əsərlərində “poetik təkrirlər”dən də çox istifadə edir. Bu xüsusiyyət, heç şübhəsiz N.Hikmət dramaturgiyasına onun poeziyasından keçmişdir. Müxtəlif şeirlərində eyni misranı bir neçə dəfə qəsdən təkrar edərək demək istədiyi əsas fikri, təqdim etdiyi hadisəni vurğulayaraq oxucuya çatdırmağa çalışan N.Hikmət, pyeslərində də bu formadan istifadə etmişdir. Fərhad (“Məhəbbət əfsanəsi”) Mehmene Banunun tələbləri qarşısında “qəbul edirəm” sözünü bir neçə dəfə təkrar

edir. Lakin bu təkrar deyil, əksinə, qəhrəmanın bütün çətinliklər qarşısında baş əyməməsinin, polad iradəsinin, məhəbbətinə sədaqətinin təzahürüdür. Bu xüsusiyyəti “Bayramın ilk günü” pyesində qulluqçu Zəhra ilə bağban Şabanın arasında gedən kiçik bir söhbətdə də aydın görmək olar.

“Zəhra: Nə olardı, hər gün bayram olaydı!..

Şaban: Yaxşı olardı!

Zəhra: Nə olaydı, adamlar bir-birinin qəlbini sındırmayırdı, hər gün bayram olaydı, bir-birinin könlünü alaydı!

Şaban: Yaxşı olardı!

Zəhra: Nə olardı, adam muradına çataydı!

Şaban: Yaxşı olardı!”

İkinci mətləb N.Hikmətin pyeslərində onun öz “Mən”inin iştirakı ilə əlaqədardır. Ümumiyyətlə, bu, çox maraqlı məsələdir. Çünki, dramaturqun əksər pyeslərində nəinki onun fikri, dünyagörüşü, hətta öz surəti də vardır. Buna görə də N.Hikmət dramaturgiyasını, sözün həqiqi mənasında, başa düşmək, dərk etmək üçün hər şeydən əvvəl dramaturqun həyatını, ömrü boyu uğrunda vuruşduğu idealları, onun bəşəriyyətə və adi həyat məsələlərinə, habelə sənətə olan münasibətini də öyrənmək lazımdır. Yalnız belə halda N.Hikmət dramaturgiyasının canını, ruhunu qavramaq və onun pyeslərində həqiqətən özünün iştirak etdiyini aydın görmək olar. Məsələn, dramaturqun “Kəllə” pyesinə müraciət edək. Əsərin qəhrəmanı olan Dalbanezonun idealları N.Hikmətin öz fikirləridir. Lakin dramaturq öz düşüncələrini çılpaq şəkildə deyil, bədii surətdə, simvolik olaraq əks etdirmişdir. Bu fikirlər Dalbanezonun “seromu” kimi verilmişdir. Kapitalizm mühitində yaşayan doktor Dalbanezo bəşəriyyəti vərəm xəstəliyindən xilas etmək üçün hazırladığı “seromu” tətbiq etməyə çalışır. Lakin bəd qüvvələr buna mane olurlar. Çünki, vərəmli xəstələr sağalsa,

sanatoriyalar trestinin başçıları olan Mister Vilyams və Miss Paolina iflasa uğrayarlar. Dramaturq bu əsəri qələmə aldığı illərdə də məhz Dalbanezo kimi öz “inqilabi seromu” ilə xəstə xalqı sağaltmaq istəyirdi. Bundan qorxuya düşən hakim təbəqələr isə N.Hikməti addım-addım təqib edir, onun qarşısına sədd çəkirdilər.

Dramaturqun “Qəribə adam” pyesinin qəhrəmanı Əhməd Rza da N.Hikmətin şəxsiyyətinə yaxın bir surətdir. N.Hikmət deyirdi ki, Əhməd Rzanın başına gələn əhvalatların bəzisi onun şəxsi həyatı ilə əlaqədardır. Müəllifin “Məhəbbət əfsanəsi”ndə dramaturqun öz surəti vardır. Bu, Fərhadır. N.Hikmət “Məhəbbət əfsanəsi”ni həbsxanada olduğu vaxt yazmışdı. Bu illərdə Fərhad kimi N.Hikmətin də qarşısında “Dəmir dağ” dayanmışdı. Bu “Dəmir dağ” xalqı illərdən bəri zülm altında saxlayan istismarçılar təbəqəsi idi. Fərhad Dəmir dağı qəlpə-qəlpə parçalayıb xalqa su vermək arzusunda olduğu kimi N.Hikmət də türk xalqını azadlığa çıxarmaq istəyirdi.

N.Hikmətin də arxasında ona qüvvət verən sadə insanlar dayanmışdı, Fərhadın da. Məhz bu yaxınlığa, bu böyük idealları özündə cəmləşdirdiyinə görə idi ki, dramaturq Fərhad surətini xalq uğrunda dönmədən çarpışan bir qəhrəman kimi vermişdir.

“Türkiyədə” əsərində də Nazim Hikmətin öz surəti vardır. Bu pyesdə Amerika imperialistlərinin zülmü altında əzab çəkən zavallı türk xalqının dözülməz həyatı əsərdə verilmiş şeir parçalarında əks etdirilmişdir.

N.Hikmət pyeslərində nəzəri cəlb edən xüsusiyyətlərdən biri də onun əsərlərinin mütərrəqqi, yeni ideyalı olmasıdır. Dramaturqun novatorluğu da məhz bu yeni ideyaya ciddi münasibətin məhsuludur. Məlum olduğu kimi yeni ideya mövcud ictimai şəraitin özündən doğur, onu həyat yaradır.

Novator sənətkarın vəzifəsi isə ideyanı yazıçı təxəyyülündən keçirmək, onu orijinal formada xalqa çatdırmaqdır. Burada mövzu seçimi də, təbii ki, böyük rol oynayır.

Bununla əlaqədar olaraq müasir Azərbaycan dramaturgiyasının banisi Cəfər Cabbarlının dediyi sözləri xatırlatmaq yerinə düşərdi. Böyük dramaturq yazırdı:

“Hər bir şairin, yazıçının və dramaturqun ən böyük məziyyətlərindən biri onun mövzu seçməyi bacarmasıdır. Yazıçının seçdiyi mövzu, onu ilhama gətirməli, onun gördüklərini, duyduqlarını, dövrünün ondan tələb etdiklərini, başqalarının hələ müşahidə etmədiklərini və ya müşahidə edərək bu barədə danışa bilmədiklərini oxucuya söyləmək imkanı yaratmalıdır.”

«Türkiyədə» əsəri Azərbaycan Dövlət Dram teatrında tamaşaya qoyularkən rejissor Adil İskəndərov “Xor”un dilindən deyilən misraları Nazim Hikmətin öz surətində vermişdi. Səhnəyə Nazim Hikmət obrazı gəlir və tamaşaçılara üz tutaraq deyirdi:

Ankara şəhərində pazar kuruldu
Ankara şəhərində sattılar bizi.
Kolumuzu sattılar,
Gözümüzü sattılar,
Kanımızı sattılar.
Memleket bizim kolumuz,
Bizim gözümüz,
Bizim kanımızdır,
Sattılar Memleketi.

N.Hikmətin müasir həyatdan bəhs edən əsərləri kimi, tarixi və ya şifahi xalq ədəbiyyatından götürdüyü mövzularda yaratdığı sənət nümunələri də orijinaldır. Bu fikrimizə sübut olaraq dramaturqun “Bir aşk masalı” və “Yusif və Züleyxa” pyeslərini misal göstərmək olar. Bu əsərlər dünya dramaturgiyasının ən gözəl nümunələri sırasında yer tutmağa layiqdir. Məlumdur ki, Fərhad və Şirin hər şeydən əvvəl məhəbbət əfsanəsidir. Burada Fərhadla Şirin arasındakı sevgi motivi əsas yer tutur. Elə buna görədir ki, bu qədim mövzunu müxtəlif Şərqi ölkələrində qələmə almış bir çox sənətkarlar əfsanənin əsas ruhunu saxlayaraq əsərlərində Fərhad və Şirinin ideal məhəbbətini tərənnüm etmişlər. Lakin N.Hikmət Fərhad və Şirinin sevgisinə fərdi deyil, bəşəri mənada yanaşmışdır. Fərhad Dəmir dağı yarmağa gedərkən yalnız Şirini düşünür. Onun məhəbbətinə çatmaq üçün bu fədakarlığa əl atır. Lakin zaman keçdikcə onun fərdi məhəbbəti ümumxalq məhəbbətinə çevrilir. Fərhad Dəmir dağı parçalayır ki, illərdən bəri su üzünə həsrət qalmış xalq suya qovuşsun. Onun bu böyük idealına qoşulan sədaqətli Şirin də Fərhadı “bir əsgər anası kimi” həmişə gözləyəcəyinə söz verir. Əsl məhəbbət budur. N.Hikmətin də novatorluğu xalq əfsanəsinə belə yaradıcı yanaşması, həqiqi məhəbbətin dərin fəlsəfəsini bədii boyalarla tərənnüm etməsidir.

Yaxud dramaturqun “Yusif və Züleyxa” əsərini götürək. Bu əfsanəyə də N.Hikmət novator sənətkar kimi yanaşmışdır. Dramaturq Yusifin və Menofisin mübarizəsi fonunda iki ideyanın toqquşmasını əsil novator sənətkar kimi işıqlandırmışdır. Dünya dramaturgiyasında N.Hikmətə qədər hələ heç kəs İncil mövzusunun alıb mütərrəqi ideyalı, eyni zamanda, böyük sənətkarlıqla yazılmış orijinal sənət nümunəsi yaratmamışdır. Dramaturq

özü bu barədə deyib: “Yanılmıramsa, bir İncil mövzusunı götürərək pyes yazan ilk kommunist yazıçısı mənəm”.

N.Hikmətin, mövzusunı əfsanələrdən deyil, real həyatdan götürdüyü “Kəllə”, “Şöhrət və ya unudulan adam”, “Qəribə adam”, “Bayramın ilk günü”, “Türkiyədə”, “Damokl qılıncı” kimi pyesləri də çox yeni və orijinal sujet xəttinə malikdir.

N.Hikmət dramaturgiyasında kiçik və ya xırda yeniliklər kimi görünə bilən, əslində isə böyük əhəmiyyətə malik olan novatorluq elementləri də az deyildir. Fikrimizi izah etmək üçün dramaturqun mükəmməl pyeslərindən biri olan “Bir aşk masalı”na (“Məhəbbət əfsanəsi”) müraciət edək. Pyesin birinci səhnəsində xəstə Şirinin başı üstündə dayanıb böyük həyəcanla qızın taleyini izləyən Münəccimin, Baş həkimin, Vəzirin, Mehmene Banunun və Sərvnazın daxili aləmini dramaturq məharətlə açır. N.Hikmət bu formanın daha təkmilləşmiş şəklini Züleyxa surətinin üç səsli replikasında da vermişdir. Züleyxa danışmır. Yalnız onun qəlbindən keçən duyğular səslər şəklində verilir. Belə formadan istifadə edən Nazim Hikmət öz qəhrəmanının daxili aləmini bütün incəliklərinə qədər tamaşaçıya çatdırı bilir.

N.Hikmət bir neçə pyesində məkan prinsipini və bununla əlaqədar olaraq obrazlara müəyyən adlar verilməsi ənənəsini də pozaraq yeni tipli obrazlar yaratmışdır. Belə pyeslər üçün dramaturqun “Şöhrət və ya unudulan adam” və “Damokl qılıncı” əsərləri xüsusilə xarakterikdir. Hər iki əsərdə məkan və obrazların adı verilməmişdir. Surətlər Doktor, Doktorun arvadı, Qız və s. (“Şöhrət və ya unudulan adam”) və Arxitektor, Arxitektorun arvadı, A.B., Boksçu, Aptekçinin oğlu, Hakimin qızı və s. (“Damokl qılıncı”) şəklində verilmişdir.

Dramaturqun öz pyeslərində belə formadan istifadə etməsini N.Hikmət dramaturgiyasının bəşəriliyi kimi izah etmək lazımdır. Bununla dramaturq hər iki əsərdə mövcud hadisələrin müəyyən bir yerə və konkret məkanda yaşayan insanlara deyil, bütün insanlığa şamil olduğunu göstərmişdir.

N.Hikmət teatrı poetikdir, yeni formalar, monumental üslub və sadəlik teatridir. N.Hikmətin ritorikadan, təmtəraqdan tamamilə uzaq olan dramaturgiyası səhnəyə maraqlı novatorluq elementləri gətirməklə yanaşı, teatr sənətini daha da inkişaf etdirmək yollarında yeni bir addımdır.

“Aspirantların elmi əsərləri” toplusu.

Elmi konfransın materialları.

Azərbaycan Dövlət Universiteti, Bakı, 1966.

Vətən həsrətli gözlər

(Nazim Hikmətin anadan olmasının 70 illiyi münasibətilə)

Nazim Hikmətin adını ilk dəfə orta məktəbdə oxuyarkən eşitmişdim. Ədəbiyyat müəllimimiz bizə şairin “Yanmamış cığara” şeirindən aşağıdakı sətirləri dedi:

- Cığaran varmı? dedi...
- Var! - dedim
- Kibrit?
- Yok,
- cığaranı kurşun yakar,
- dedim.

Bu misralar dilimizdə əzbər oldu. O vaxt müharibə illəri idi. O şeiri dinləyəndə göz önünə atalarımız gəlirdi: papiros istəyirdilər, papiroslarını da güllə yandırırды...

1961-ci il. Moskva. Şairin evindəyəm. Çoxdan mən ona yaxından baxmaq istəyirdim. Ömrünün on üç ilini zindanda keçirmiş bu polad iradəli insanın həyatı mənə çox maraqlandırırды. Onunla üz-üzə oturmuşam. Sarışın saçlarına, mavi gözlərinə, dənizçi dodaqlarına bənzər sərt dodaqlarına, çilli əllərinə baxıram. (Nazimlə ilk görüşümü əvvəlki yazılarda oxumusunuz.)

Nazim Hikmətlə unudulmaz görüşlərimin biri də onun “Qəribə adam” pyesinin Yermolova teatrındakı 250-ci tamaşası ilə bağlıdır.

Moskva. Qorki küçəsi. Yermolova teatrı. Narın qar yağır. Teatrın qapısında N.Hikmət, Əkbər Babayev və mən dayanmışıq. Yazıçı Mehdi Hüseyn və xanımı tamaşaya baxmağa gələcəklər. (Nazim Hikmət Mehdi

Hüseyni çox sevərdi. Ondan həmişə məhəbbətlə danışardı). Nazim Hikmət narahatlıqla dillənir:

-Görən niyə belə gecikirlər?

Nazim nigaran-nigaran yola baxanda bir kişi ona yaxınlaşdı. Hal-əhval tutdular. Sonra Nazim Hikmətlə Əkbər bu kişiye dedilər ki, indi gəlirik.

Mənə bir söz demədilər. Qaldım bu tanımadığım adamla tək. Qar bir az gücləndi. Yaxşı ki, aldığım gülləri əvvəlcədən içəri qoymuşdum. Teatra tez-tez gəlib getdiyim üçün mənə tanıyırdılar. Baxdım ki, kişi başıaçıq olduğu üçün yağan qar alından süzülüb yanaqlarına axır. Dedim istəyirsiz mən sizi teatra buraxdırım. Dedi istəyirəm. Qarıçıya dedim ki, bu, Nazim Hikmətin qonağıdır, icazə verin içəri keçsin. Qadın bir söz demədi, gülümsündü ancaq.

Bir azdan Nazim Hikmət, Əkbər Babayev, Mehdi Hüseyn və xanımı da gəldilər. Amma içəri buraxdığım kişi yox idi.

Tamaşa başlandı. Hər şey gözəldi. Aktyorların oyunu, musiqi, xüsusən rejissor işi. Rejissor əsərə yeni surət gətirmişdi. Bu, kazino səhnəsində bir tərəfdə oturmuş lal, dinməz bir insan idi. Kazinoda əsərin qəhrəmanı vəkil Əhməd Rza vaxtilə cəzaya məhkum etdiyi qatillə toqquşanda, kazino sahibi içəri girən kimi həmin lal-dinməz insandan yapışırdı. Onu çölə çıxarmağa çalışırdı. Guya ki, nə xəta olsa, ilk növbədə bu adamdan baş verə bilər. Bu epizod Nazim Hikmətin “Qəribə adam”da qoyduğu əsas problemin həllinə qüvvət verirdi.

Birinci pərdədən sonra Nazim Hikməti səhnəyə çağırdılar. Ona gül-çiçək dəstələri təqdim etdilər. Mən də Nazim Hikmətə bir çiçək dəməti verdim. Pərdə örtüldü. Nazim Hikmət aktyorlara minnətdarlığını bildirdi. Nihal rolunu oynayan aktrisa dedi:

-Çox sağ olun ki, bizim teatra belə gözəl əsər vermişiniz.

Nazim Hikmət böyük sevinc hissi ilə:

-Çoxsağolların hamısını rejissor Komissarjevskiyə demək lazımdır – dedi - və bayaq “teatra buraxdığımı” kişini göstərdi.

Pərt oldum. Sonra bu əhvalat lətifəyə çevrilmişdi. Nazim Hikmət mənə həmişə sataşılıb deyirdi: “Bu, bilirsinizmi kimdir? Komissarjevskini öz teatrına buraxan oğlandır”. Deyir və ucadan gülürdü...

“Qəribə adam” pyesinin tamaşasından sonra xeyli söhbət etdik. Nazim Hikmət söhbətinin bir yerində kədərləndi:

- Mənim pyeslərim indi bir çox dünya səhnələrini gəzir – dedi, – İstanbuldan başqa. Türkiyədə pyeslərim otuzuncu illərdə tamaşaya qoyuldu. Sonra yasaq edildi. Şeirlərim də elədir. Az qala bütün dünya dillərində çap edilir, türk dilindən başqa.

Nazim Hikmətin bu arzusu ölümündən sonra həyata keçdi. Sənətkarın “Bir aşk masalı” (“Məhəbbət əfsanəsi”) pyesi 1965-ci ildə, müəlifin ölümündən iki il sonra İstanbulda tamaşaya qoyulanda türk mətbuatı yazırdı:

“Bir günə qədər türk teatrında bu qədər güclü bir türkcə ilə yazılmış əsər oynanmamışdır. Hər hansı bir əfsanənin, hər hansı bir mövzunun türk dilində bundan daha gözəl və doyurucu anladıldığını xatırlamırıq”.

Təəssüf ki, Nazim Hikmət özü bu sətirləri oxuya bilmədi.

Görüşlərimizdə, söhbətlərimizdə Nazim Hikmətin sənət mülahizələri mənə heyran edirdi. O, təkcə ədəbiyyatı deyil, musiqini, rəssamlığı, (özü də rəssam idi) heykəltəraşlığı çox sevirdi. Həm də nəinki sadəcə sevirdi, dərinədən başa düşürdü, fikir yürüdürdü, məsləhətlər verirdi.

Nazim Hikmət sənətdə təfərrüatçılığın qəti əleyhinə idi. Uzun-uzadı təsvirləri artıq, lazımsız hesab edərdi. Nazim Hikmət deyərdi:

- Hər bir rəssam, şair, bəstəkar öz əsərində oxucu, dinləyici, tamaşaçı üçün “yaradıcılıq payı” saxlamalıdır. Hər bir insan yaradıcıdır, bunu unutmaq olmaz.

Moskvadakı görüşlərimiz vaxtı Nazim Hikmət mənim tədqiqat işimlə maraqlanar və tez-tez deyərdi:

-Müdafiədən əvvəl mənə mütləq xəbər verərsən. Bakıya gələcəyəm, sənin müdafiəndə iştirak edəcəyəm.

Nə yazıq ki, qismət olmadı...

Bakıya gələcəyini deyəndə mavi gözlərində işıq parladı. Bakı, Azərbaycan şairin Vətən həsrətini ovudurdu, amma bu yaranı sağalda bilmirdi...

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 22 yanvar 1972.

“Üç cür yaşamaq var...”

XX əsrin ən böyük sənətkarlarından olan Nazim Hikmət qüdrətli şair, ustad dramaturq olmaqla yanaşı, həm də mahir nasirdir. Lakin Nazim Hikmətin gözəl bir nasir olması, nədənsə, mütəxəssislər istisna olunmaqla, geniş oxucu kütləsinə o qədər də məlum deyil. Bunun da öz səbəbləri var. Bu işdə hər şeydən əvvəl Nazim Hikmətin parlaq şairlik istedadının təsiri görünür. Poeziya onun yaradıcılığının əsas mehvəridir. Nazimin bizə bəxş etdiyi ikinci sevinc vəsiləsi onun eyni zamanda böyük dramaturq olmasıdır. Bu da onun nasirliyini kölgədə qoyan ikinci amildir. Burada üçüncü bir səbəbi də qeyd etmək lazımdır. Bu, ədəbi ictimaiyyətimizin, alimlərin, tərcüməçilərin, nəşriyyatların Nazim irsində mühüm yer tutan nəsr əsərlərinə lazımi diqqət yetirməməsidir.

Diqqətinizə təqdim olunan “Yaşamaq gözəl şeydir, qardaşım...” romanı Nazim Hikmətin çox qüvvətli nəsr əsəridir. Roman əsasən avtobioqrafik xarakter daşıyır. Burada N.Hikmətin inqilabi fəaliyyəti, Moskvada Şərq Zəhmətkeşlərinin Kommunist Universitetində təhsil alması, türk kommunistlərinin və kommunist əqidəli adamların taleyi, mübarizəsi əks olunur.

Roman Nazim yaradıcılığına bütüvlükdə xas olan novatorluqla yazılmışdır. Mövzu baxımından son dərəcə maraqlı olan bu əsər öz aktuallığını indi də qoruyur. Çünki, şairin demokratiya uğrunda apardığı mübarizə bugün də eyni şərtlər altında davam edir. “Yaşamaq gözəl şeydir, qardaşım...” romanı bu mübarizənin bədii (bəzi hallarda sənədli) salnaməsidir, tarixidir.

Əsərin bədii məziyyətləri sırasında onun lakonikliyi, obrazların bitkinliyini, dolğunluğunu vurğulamaq lazımdır. Qısa, lakin mənalı

dialoglar, daxili monoloqlar, keçmişə qayıdış, daha doğrusu, keçmişlə indinin zaman və məkan sintezi romanın ən səciyyəvi cəhətləridir. Bu novatorluq Nazim Hikmətə, şeirlərində və dram əsərlərində olduğu kimi, “Yaşamaq gözəl şeydir, qardaşım...” romanında da parlaq surətlər yaratmağa imkan vermişdir. Nazim Hikmət şəxsən tanıdığı insanları, şahidi olduğu hadisələri öz yaradıcılıq təxəyyülündən keçirərək ümumiləşdirmiş və tipikləşdirmişdir. Buna görə də Əhməd, İsmayıl, Kərim, Hüsni kimi surətlərin həyatı, mübarizəsi bizə təbii, canlı və maraqlı görünür.

Romanı ana dilimizə SSRİ Elmlər Akademiyası Şərqşünaslıq İnstitutunun elmi əməkdaşı, tanınmış türkşünas Tofiq Məlikli çevirmişdir. O, tərcümənin orijinala yaxın olmasına çalışaraq hər bir cümlənin, hər bir sözün məna çalarlarına, yükünə ciddi fikir vermişdir. Əsərin ən mühüm məziyyətlərindən biri onun üslub orijinallığıdır. Roman poetik dillə nəsr dilinin sintezinə ən gözəl nümunədir. N.Hikmət bu üslubun sayəsində böyük bir tarixi dövrü yığcam lövhələrlə əks etdirə bilmişdir. Romanda hadisələrin bir-birini orijinal priyomlarla əvəz etməsi əsəri çox oxunaqlı edir. Belə bir üslub orijinallığı hər şeydən əvvəl əsərin dilində öz əksini tapmışdır. Tofiq Məlikli əsərin üslub gözəlliyini saxlamağa çalışmışdır. O, Nazimin dilini yaralamamağa səy göstərmiş, orijinala sadıq qalmışdır.

“Yaşamağın gözəl şey” olduğunu bilən və onun daha da gözəlləşməsinə can atan qəhrəmanların mübarizəsini, sevincini, kədərini, nifrətini və məhəbbətini əks etdirən bu realist əsərin Azərbaycan dilində nəşr olunması, heç şübhəsiz, oxuculara gözəl hədiyyədir. Nazim Hikmət həbsxanadan yazdığı məktubların birində yaşamaq barədə deyirdi: “...Üç cür yaşamaq var. Birincisi, yaşadığının fərqi belə olmamaq. Yəni yaşadığını, yaşamaq deyilən məfhumu bütün əzəmətilə dərk etmədən

yaşamaq. Yəni insanların böyük əksəriyyəti kimi... İkincisi, harada olursan ol, hansı şərtlər altında var olursan ol, yaşamaq bir səadətdir səninçin. Düşünmək, oxumaq, sevmək, döyüşmək, görmək, eşitmək, çalışmaq, işkəncə görmək, nifrət etmək, bir sözlə, bütün bu maddi və mənəvi şeylər səadətdir səninçin. Yəni müstəqil və sərbəst yaşamaq deyilən şey-nə gözəldir! Bunu hər an və hər şəraitdə dərk edirsən. Üçüncüsü, yaşamaq sadəcə bir vəzifədir səninçin. Bəzən ölmək necə bir vəzifə olursa, yaşamaq elə bir vəzifədir. Mənim üçün yaşamaq məfhumu istər həbsdə olum, istər olmayım, istər sevgilimin əli əlimdə ay işığını seyr edirəm, istər həbsxanadakı otağımın tavanını... - yaşamaq bir səadətdir. Hətta mənə elə gəlir ki, türk ədəbiyyatında “Yaşamaq nə gözəl şeydir” deyən ilk şair bəndənizdir”.

Başqa bir yaşamaq növü isə - ölümsüzlükdür. Bu, Nazim Hikmətin özünə və əsərlərinə aiddir.

Nazim Hikmətin “Romantika” kitabının Azərbaycan nəşrinə ön söz.

Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı, 1983.

Gün kimi şəfəq saçdı...

(Nazim Hikmətin 80 illiyi münasibətilə)

Nazim Hikmət XX yüzilin 4-5 ulu ozanından biri idi. O kiminlə yanaşı durur? Bu sualı “Kim onunla yanaşı durur?” şəklində qurmaq yəqin ki, daha doğru olardı. Yaxşı, kim onunla yanaşı durur? Pablo Neruda, Lui Araqon, Jorj Amadu, Vladimir Mayakovski, Rəsul Rza. Bir də hər xalq özünün ən böyük çağdaş ozanını bu cərgəyə qata bilər...

Nazim Hikmət həzin, titrək, kövrək, ağlar bir bayatı idi. Türk xalqının bağrından qopmuşdu. Nazim Hikmət 61 il həyat yolu ilə, 47 sənət yolu ilə keçən bir atlı idi. O, dünyanın və Türkiyənin ona olan ehtiyacından yaranmışdı. Atını heçlikdən əbədiyyətə çapırdı.

Burdan bir atlı keçdi,

Atın oynatdı keçdi.

Gün kimi şəfəq saçdı,

Ay kimi batdı keçdi.

Yaxşı ki, günəşlə ay səmanı boş qoymurlar. Gündüz biri, gecə o biri nur saçır...

Nazim Hikmətin həzinliyi, kövrəkliyi, titrəkliyi bir sıra səbəblərə bağlı idi. Başdan, özü qəlbi yumşaq idi. Humanist idi. Bütün ulular kimi. Sonra uzun illər həbsxanada yatmışdı. Acılar dadmışdı. Daha sonra, ömrünün bir hissəsi vətəndən uzaqlarda keçmişdi. Həsrətlə. Lap sonda, açıq desək, Nazimin şəxsi həyatı faciəli idi.

Nazim “Tərcümeyi-hal” şeirində yazırdı:

Həbsxanalarda da yatdım,

Böyük otellərdə də.

Kimi balıqların çeşidini bilir,

Mənsə ayrılıqların.

Bütün bunlardan sonra kim idi Nazim Hikmət? Bu sualın çox cavabları var. Nazim mətin, yenilməz, cəsur bir insan idi. Özü kimilərin zəfər şərqişi, marşı idi. Kərəm idi, siqarasını qurşun yaxacaq fədai idi. Məmləkətindən insan mənzərələri yaradan rəssam idi.

Nazim Hikmət Azərbaycana və azərbaycanlılara son dərəcə böyük rəğbət bəsləyirdi. Təsadüfi deyil ki, onun ilk şeirlər kitabı (1928) məhz Bakıda nəşr olunmuşdu. Nazim görüşlərinin birində demişdi: “Canım, gözüm bakılılar! Bakıya gəldim, dünyalar mənim oldu! İnanın, həmişə sizi xatırlayıram. Bakı, Azərbaycan bilirsinizmi mənə nə qədər əzizdir? Mənim gəncliyim də, qocalığım da Bakıya bağlıdır”.

N. Hikmət bizim sənət və ədəbiyyat xadimlərimizlə sıx yaradıcılıq və dostluq telləri ilə bağlı olmuşdu. Bu əlaqələr, bu görüşlər N.Hikmətin yaradıcılığında öz geniş əksini tapmışdı. Şübhəsiz N. Hikmətin Azərbaycan poeziyasına böyük təsiri olmuşdur.

Şairin Bakıya hər gəlişi nazimsevərlər üçün o cümlədən mənim üçün də əsl bayram idi. Mən həm onun haqqında tədqiqat işi yazan aspirant və eyni zamanda bir radiojurnalist kimi tez-tez Nazimlə görüşərdim, onunla maraqlı söhbətlər edərdik.

Şair Bakıya gələndə həmyerlimiz Əkbər Babayev həmişə onun yanında olardı. İndi nə Nazim Hikmət həyatdadır, nə də Əkbər Babayev. Qalan xatirələrdir, lent yazılarıdır, şəkillərdir, bir də ən qiymətli xəzinə olan kitablardır. Əkbər özü ömrü boyu bircə dəfə də Türkiyədə olmadı, amma onu bu məmləkətdə tanıyırlar, sevirlər. İndi də onu kövrək duyğularla yad edirlər. Bu yad etmələr təkcə quru söz olaraq qalmır,

mətbuat səhifələrinə çıxır, xalqın malı olur. Türkiyədə Əkbər haqqında yazılanları oxuyanda iftixar hissi keçirirəm.

Türk sənət xadimlərinin dediklərindən:

HALDUN TANER: “Hamımızın dostu, ən böyük köməkçimiz idi. Demək olar ki, onu həm heç tanımırıq, həm də çox yaxşı tanıyırıq. Çünki Nazim Hikmətin bir parçası kimi idi. Nazimə olan böyük sevgisinə görə bəlkə də bir az kölgədə qalmışdı. Amma bu sevgidən, bu dostluqdan, yaxınlıqdan əsla istifadə etməyə çalışmamışdı...Əkbərin təvəllüdünün 1913-cü il olduğunu biləndə inanmadım. Yaşından xeyli cavan görünürdü... Sanki 100 yaşınadək yaşıyacaq insanlar kimi idi...”

ÇİNGİZ BEKTAŞ: “Türk yazıçıları üçün Sovet İttifaqında iki səfirlik vardı. Biri rəsmi səfirlik, o biri Babayevin evi di. Belə bir dost idi... Sovet yazıçıları, tədqiqatçıları türkoloqları və tərcüməçiləri isə onun haqqında belə deyirlər: Ə. Babayev olmasaydı, biz türk ədəbiyyatını tanıya bilməzdik. O, türk ədəbiyyatının ağzı, dili, qulağı idi...”

ƏZİZ NESİN: (Türkiyə Yazarlar Sindikatının sədri olaraq Sovet Yazıçılar İttifaqına göndərdiyi teleqramdan) “Qabaqcıl türk yazıçılarının dostu olan Ə. Babayevin ölümü münasibətilə Türk Yazarlar Sindikatının bütün üzvləri dərin kədər duymuşlar. İllərdən bəri həsrətlə Türkiyəni ziyarət etmək istəməsinə və bizim də bu yolda əlimizdən gələni etdiyimizə baxmayaraq, Türkiyəni görmədən ölməsi bu kədərimizi daha da artırmışdır.”

Amma türklərin hamısı Nazimi sevməz. Məsələn, bir türk gəlmişdi bu yaxınlarda Bakıya. Yaxşı süfrə açdıq ona. Nazimin səsini dinləyəndən sonra “Onu sevmirəm” dedi. Ağzından bir kəlmə də xoş söz çıxmadı Nazim Hikmət üçün. Mən bilirəm, Türkiyədə Nazimin Orxan Seyfi,

Pəyami Səfa kimi düşmənləri olub. Bunlar böyük düşmənlərdi. Bunun kimi cılız deyildi. Kölgəsindən qorxan bu türkün haqqımızda dediyi sözlər zərrəbinlə baxılıb seçilmişdi. Ağarmış bənizində, çuxura düşmüş gözlərində, rəngini itirmiş dodaqlarında bir kəlmə söz yazılmışdı. “Qorxu!” Səksəkəliydi. Elə bilirdi səsinə gizlicə lentə yazacağıq. Necə oldusa o da tost dedi:

- Azərbaycan xalqı çox qonaqpərvərdir. Xalqınızın şərəfinə!
Yordu bizi ədəb qaydaları. Yaxşı qonağa da hörmət eləyirik, pisinə də. Burada üzümüzə gülürlər, çörəyimizi yeyirlər, sonra gedib əleyhimizə yazırlar.
Bu türklə birlikdə dinlədiyimiz lent yazısında Nazim Hikmət bir şeir oxuyurdu:

Əqrəb kimisən, qardaşım.

Əqrəb kimi!

Bəlkə özünü tanımışdı bu misralarda Nazimi sevməyən türk. Adını yazardım. Əgər tək bu olsaydı. Nə yazıq ki, tək bu deyil. Hələlik var belə “Əqrəb kimilər”. Amma bir ovucdur onlar. Tarix gec-tez siləcək onları öz səhnəsindən!

Əsrimizin böyük sənətkarı

(Nazim Hikmətin 90 illiyi qarşısında)

Nazim Hikmət bu dünyadan Türkiyəni, oğlunu görmədən getdi. Göz yaşı axıdanlar da oldu, sevinənlər də, inanmayanlar da. Nazimi sevməyənlər dünyaya car çəkdiilər: “Vətəni satan Nazim Hikmət öldü!”. Sağlığında belə tale oyunlarından çox görmüşdü N.Hikmət. Onu “Vətən xaini” də adlandırmışdılar.

Nazim vətəniindən ayrılanda buna sevinənlər olmuşdu. Bu sevinənlərə o, “Ceviz ağacı” şeirilə cavab vermişdi:

Ben bir ceviz ağacıyım Gülhanə parkında,
Ne sen bunun farkındasın, ne de polis farkında.

Elə indi də Nazim Hikmət ceviz ağacıdır, nəinki Gülhanə parkında, bütün Türkiyədə yaşayır o. Özü də polis hər şeyin fərqiindedir. Gah Nazimi göylərə qaldırırlar, gah da onun “Kərəm” kimi şeirini oxuyan cavanları həbs edirlər. Gah yeni-yeni kitablarını çapdan buraxırlar, gah da əsərlərini yığışdırırlar... Beləcə yaşayır Nazim Hikmət. Beləcə ölüb-dirilir Nazim...

Üç il yaşadığım Türkiyədə mən bunun canlı şahidi oldum. Bir dəfə hətta kitab dükaniından Nazim Hikmətin əsərlərini soruşduqda “Bizde Vatan haininin kitabı satılamaz!” cavabını aldım.

Öz ölkəsində mövcud olan siyasi hakimiyyətlə razılaşmayan mütərəqqi fikirli adamlar zaman-zaman vətənlərini tərk edib qürbətdə yaşamaq məcburiyyətində qalıblar. Belə mühacirlərə vətən xaini demək olarmı? Özü də xaricdə yaşamaq məcburiyyətində qalanların ən böyük həsrəti, ən müqəddəs diləyi gec-tez öz vətənlərinə qayıtmaq olub. Nazim də bu duyğularla yaşayıb həmişə. Türkiyədə çap olunmuş kitablarda, xüsusən

“Nazim Hikmət dosyası”, “Bu dünyadan Nazim keçdi”, “Nazim Hikmətin son illəri” və s. əsərlərdə böyük sənətkarın öz vətənindən uzaq düşməsi səbəbləri dəqiq faktlarla, şahidlərin xatirələri ilə, ən başlıcası isə hüquqi sənədlərlə göstərilib. Bütün bu kitabları oxuduqdan sonra belə bir qənaətə gəlicən ki, 1950-ci ildə azadlığa buraxılan şair türk hakim dairələri tərəfindən mütləq öldürüləcəkdə.

Əvvəlki səhifələrdə qeyd etdiyim bir fakta yenidən qayıtmaq istəyirəm. Nazim həbsdən çıxdıqdan sonra dərhal əsgərliyə çağırılmışdı. 48 yaşlı Nazim Hikmət əsgəri xidmətə göndərilirdi. Halbuki, o, dənizçilik məktəbində oxuduğu vaxt sətəlcəm xəstəliyinə tutulmuş, ölümdən qurtulmuş və hərbi komissiya onu səhhətinə görə rəsmən əsgərlikdən azad etmişdi. Bu azad edilmə bir sənəd kimi Nazimin arxiv işinə tikilmişdi. Sonra həmin işi həbsxanaya aparmışdılar. 1950-ci ildə N.Hikmət əsgəri xidmətə çağırılarkən bu sənədi tapmaq üçün çalışdı. Nazimin yaxın dostu İrfan Emin bu sənəd üçün Bursa həbsxanasına getdi. Amma məyus qayıtdı. “N.Hikmət hərbi xidmətdə iştirak etməmək üçün əsgərlik sistemindən xaric edilsin” sənədi tapılmadı ki, tapılmadı. N.Hikmət başa düşdü ki, həmin sənədi işin içindən çıxarıblar. Demək, əsgərlik bəhanədir. N.Hikməti bu yolla öldürmək istəyirdilər. Sonralar “Dünya” qəzeti yazmışdı: “Nazimin Türkiyədən son qaçışının səbəbi 50 yaşından sonra əsgərliyi ilə bağlı istintaq işlərinin başlanması ilə əlaqədardır. Əsgərliyə bir borcu yoxdu... Səbahəddin Əli kimi öldürüləcəyindən qorxdular. İllərlə həbsdə çəkdiklərindən sonra yeni bir işkəncəyə uğramaq hər şeyi onun gözləri önündə canlandırdı”.

O vaxtlar Nazim Hikmətin qapısında polis maşını gecə-gündüz keşik çəkirdi. Nazim həbsxanadan sonra göz dustağı olmuşdu. Vətənindən ayrılmasaydı, onu mütləq öldürəcəkdilər. Nazimin başına gələn oyunlardan

onun taleyində bir həqiqət təkzibedilməzdir ki, Nazim sağ qalmaqla çox iş gördü. Mən onun monumental əsərlərini, həm də ictimai fəaliyyətini nəzərdə tuturam. Moskvada keçirdiyi 13 illik ömrü də rahat , işıqlı, hamar olmamışdı onun. Mən Nazim Hikməti görəndə, tanıyanda onun 58 yaşı vardı. Moskvada dəfələrlə evində olmuşdum. Onun haqqında dissertasiya işi yazırdım. Tələsirdim ki, tez bitirəm. Bitirdim də. Amma... 1963-cü ildə Nazim Hikmət 61 yaşında vəfat etdi. 60 illiyini böyük təntənə ilə qeyd etmişdik. “Bakıya sənin müdafiənə mütləq gələcəyəm” - deyirdi. Gələ bilmədi. Nə yaxşı ki, üç il onu görə bilmişdim və bu üç ildə onunla birlikdə teatr tamaşalarına baxa-baxa, müxtəlif disput və görüşlərdə onu dinləyər-dinləyə başa düşmüşdüm ki, Nazim bütün ömrünü döyüşərək yaşamışdır. O mənim nəzərimdə söz ustasından çox döyüşkən bir əsgər idi. Mübahisə edirdi, razılaşırmırdı, küsürdü, nifrət edirdi, söyürdü, onu başa düşməyənlərə, “İvan İvanıç varmıydı, yoxmuydu” kimi sovet cəmiyyətindəki bürokratizmi ifşa edən pyeslərini repertuardan çıxaranlara “Allah qəhr etsin” deyirdi, ürək ağrıları tuturdu, yatağa düşürdü.

Amma əqidəsindən dönmürdü. Çünki o, bütöv şəxsiyyət idi. Və bu bütövlük təmiz duyğulardan yoğrulmuşdu. O, partiya biletini atıb sonra geri götürənlərdən, partiya biletini sol cibində, ürəyinin başında gəzdirib rüşvət alanlardan, pulla vəzifə satan, evlər yıxan, qapılar bağlayan “adamlar”dan deyildi. Öz dili ilə desək “Mən nə xalqın alın tərəindən on para qapmışam, nə bir şairin cibindən bir sətir” (“Cavab N 2” şeirindən).

N.Hikmət əsl xalq oğluydu. Mübarizəsi də xalq yolunda idi. Nazim özü ehtiyac içində yaşamamışdı. Varlı-hallı, tanınmış, yüksək mənəbə malik bir ailədə böyümüşdü. Ancaq məqsədi, idealı başqa idi. O bu idealı “Bir aşq masalı” pyesində Fərhadın dililə vermişdi. Əsərin sonunda Fərhad

öz Şirininə qovuşandan sonra hiss edir ki, xoşbəxt deyil. Şirinə deyir : “Bir tək qaya qalıb. Onu da parçalayacağam. ... Məni yenə illərlə görməyəcəksən. Alnımdakı qırıqlar gözlərimin, dodaqlarımın uclarına enəcək... Qocalacağam”. Fərhadın xalq yolunda çarpışması onun həyat amalı idi.

Nazim Hikmət də ömrünün sonuna qədər bu məqsədlə yaşadı. Əqidəsindən dönmədi.

...Qürbətdə yaşayanlar üçün vətənin nə demək olduğunu izah etməyə ehtiyac yoxdur. Nazim Türkiyə yadına düşəndə (yadından çıxırdı ki?..) gilə-gilə əriyirdi. “Məmləkətim” şeiri buna ən yaxşı misaldır. Şeir çox lakonik və mənalıdır. Şair məmləkətindən bir nişanə axtarır. Tapa bilmir. Türkiyənin yollarını daşımış ayaqqabıları yoxdur artıq, Şile bezindən olan son köynəyi də kürəyində paralanıb, özü də çoxdan... Bəs indi vətən hansı nişanelərdə yaşayır? Şair belə mənalandırır duyğularını:

Sen şimdi yalnız saçımın akında
İnfarktında yüregimin,
Alnımın cizgilerindəsən Memleketim,
Memleketim,
Memleketim...

Bu şeirin Nazim səsindən lent yazısı var məndə. Onu sakit dinləmək olmur... Ömrünün son aylarında çox həsrətli idi Nazim. Bu həsrət də onu özü ilə apardı. Ölümünü isə zaman-zaman boğula-boğula, nəfəsi tənqiyə-tənqiyə deyirdi: “Məni burda qoymayın, aparın bir yerə. Ölmək istəmirəm. Ölmək istəmirəm”. “Vəsiyyəti”ni isə çoxdan yazmışdı.

Tez-tez Azərbaycana, Bakıya can atırdı Nazim. O, Azərbaycana sıx tellərlə bağlı sənətkardı. Mikayıl Rəfili, Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm,

Rəsul Rza, Nigar Rəfibəyli N.Hikmətin candan bağlandığı qələm sahiblərimizdi. Sonrakı illərdə bu əlaqələr daha da möhkəmləndi və genişləndi. Sonuncu dəfə Moskvaya gələndən sonra N.Hikmət bizim Əkbər Babayevlə yaxın dost oldu. Əkbər onun tədqiqatçısı, tərcüməçisi idi. 1961 və 1963-cü illərdə Bakıda N. Hikmətin ikicildliyi nəşr olundu. Birinci cildə onun şeir və poemaları, ikinci cildə isə pyesləri toplanmışdı.

Teatr səhnələrimizdə Nazimin pyesləri tamaşaya qoyulurdu: “Kəllə”, “Türkiyədə”, “Qəribə adam”, “Şöhrət və ya unudulan adam”, “Damoklın qılıncı” və s. Həmin pyeslərə musiqilər yazıldı, rəsmlər çəkildi. Ən böyük sənət qələbəsi isə Arif Məlikovun oldu. Nazim Hikmətin “Bir aşq masalı” pyesi əsasında Arif Məlikov “Məhəbbət əfsanəsi” baletini yaratdı.

Azərbaycanda Nazim Hikmət yaradıcılığı ilə bağlı sanballı elmi tədqiqat işləri də yazılmışdır. Azər Abdullanın namizədlik dissertasiyası N.Hikmət irsinin öyrənilməsi, onun Azərbaycanla əlaqəsi sahəsində qiymətli əsərdir. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunun türk filologiyası şöbəsinin əməkdaşı, tanınmış tənqidçi və ədəbiyyatşünas Qadir İsmayılın da Nazimlə bağlı dəyərli tədqiqat işləri var. Uzun illər Moskvada yaşamış, SSRİ Elmlər Akademiyası Şərqşünaslıq institunun baş elmi işçisi olmuş, həmyerlimiz Tofiq Məlikli N.Hikmət poeziyasının tədqiqi sahəsində xidmətləri olan alimimizdir.

Bundan başqa, türkşünas və ədəbiyyatşünaslarımızın N.Hikmətə həsr olunmuş yüzlərlə maraqlı elmi əsər, məqalə və xatirələri nəşr olunub.

Tədqiqatçı-filosof Aytən Babayeva N.Hikmətin fəlsəfi görüşlərinə həsr olunmuş dissertasiya müdafiə edib, bu mövzuda monoqrafiya çap etdirib. Amma bütün bunlar, azdır, əlbəttə. Hələ N.Hikmətin nəşri sanballı şəkildə öyrənilməyib. Bolqarıstanda şairin səkkizcildliyi buraxıldığı halda,

Azərbaycanda bu sahədə çox az iş görülüb. Nazimin bir sıra pyesləri də hələ Azərbaycanda səhnəyə qoyulmayıb. Nazim haqqında Əkbər Babayevin Moskvada rus dilində nəşr etdirdiyi kitabların da heç biri Bakıda Azərbaycan dilində işıq üzü görməyib.

Yeri gəlmişkən, N.Hikmət yaradıcılığının, ümumiyyətlə, türk ədəbiyyatının tədqiqi və təbliği ilə əlaqədar bir məsələni də qeyd etmək istəyirəm. Ayrı-ayrı nəşrlərdə, habelə mətbuatda N.Hikmət müxtəlif yönləri ilə təhlil edilir. Çox təəssüf ki, bəzən türk ədəbiyyatını, o cümlədən Nazim Hikmət poeziyasını, dramaturgiyasını, nəsrini yaxşı bilməyənlər də mətbuatda çıxış edir və səhvlərə yol verilir. Bəzən mətbuatımızda türk ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin adları da səhv yazılır, türk romanları naşını tərcüməçilərə tapşırılır və s. Bütün bunları deməkdə məqsədim odur ki, bizə çox yaxın olan və illərlə həsrət qaldığımız bir ölkənin – qardaş Türkiyənin ədəbiyyatını xalqımıza yüksək səviyyədə təqdim etmək bizim milli borcumuzdur. N.Hikmətin həyatı, əsərlərinin yazılma tarixi, qəzet və jurnallarda çap olunan fotosəkillərin mətnaltı sözlərinin dəqiqliyi kimi məsələlərə diqqət yetirməliyik.

Belə diqqətsizlik türk, Moskva nəşriyyat və mətbuatında da olur. Bu yaxınlarda bir türk qəzetində N.Hikmətə həsr olunmuş bir xatirə nəzərimi cəlb etdi. Şəkil də verilmişdi. Həmin şəklin bir nüsxəsi məndə də var. 1957- ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetində çəkilmişdi. Amma şəklin altında belə yazılmışdı: “N. Hikmət Misirdə, Qahirə universitetində”. Və yaxud, Moskvanın “Nauka” nəşriyyatı 1990-cı ildə çapdan buraxdığı “Türkiyə Respublikası” adlı kitabda. N.Hikmətin “Romantika” əsərinin yazılma tarixini 1964-cü il kimi qeyd edib. Halbuki, N.Hikmət o vaxt həyatda yox idi. Belə qüsurular təəssüf ki, bizim tədqiqat işlərimizdə, yazılarımızda da az deyil.

1992-ci ilin yanvarında N.Hikmətin 90 illik yubileyini qeyd edəcəyik. Yubiley bir iclas keçirib qonaqları dəvət etməkdən ibarət olmamalıdır. Gəlin elə edək ki, əsrimizin böyük sənətkarı N.Hikmətin ədəbi irsinin öyrənilməsi sahəsində faydalı bir iş görək. Axı, Nazim Hikmət bir baxıma bizim elə öz şairimizdir.

“Ədəbiyyat qəzeti”, 6 sentyabr 1991.

Evimizdə türk klassik ədəbiyyatının ruhu hakimdi...

(Nazim Hikmətin 90 illiyi qarşısında Aqşin Babayevlə müsahibə)

– *Aqşin müəllim, Nazim Hikmətin yaradıcılığı ilə ilk tanışlığınız nə vaxt olub?*

– İlk dəfə Nazim Hikmətin adını və bir şeirini orta məktəbdə eşitdim. Ədəbiyyatı çox sevirdim. Müharibədən şikəst qayıtmış, qoltuq ağacları ilə gəzən bir Ənvər müəllimimiz vardı. Bir gün bizə Ənvər Məmmədخانlının “Buz heykəl” hekayəsini oxudu. Ədəbiyyata bütün varlığım ilə bağlandım. Mətbuatımızda o vaxt Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm poeziyası ilə yanaşı N.Hikmətin şeirləri də çap olunurdu. Bir gün N.Hikmətin “Kəllə” pyesini radiodan eşitdim. Ələsgər Ələkbərovun Mister Dalbanəzosu məni heyran etdi. Evimizdə isə meyl türk ədəbiyyatının klassiklərinə idi. Atam, xüsusən əmim Tofiq Fikrəti, Mehmet Emni, Rza Tofiqi, Ziya Paşanı əzbər bilirdilər. Ailəmizin yaxın adamlarından diş həkimi Nahid (bu onun təxəllüsüydü, adını unutmuşam. Ə.Vahidin dostlarından idi). Ziya Paşanın, Tofiq Fikrətin şeirlərini əski əlifba ilə çap olunmuş kitablardan oxuyar, hər şeirdən sonra kitabı öpərdi...

Bir sözlə, evimizdə türk klassik ədəbiyyatının ruhu hakimdi. Atam türklərdən böyük məhəbbətlə danışar, deyərdi: “Mart davasında (1918-ci ili nəzərdə tuturdu.- A.B.) türklər olmasaydı, ermənilər bizi qıracaqdılar”. Maraqlı əhvalatlar danışardı. İkisi yadımda qalıb. “Türklər Ləəş bağlarından gəlib keçdilər, uşaqdım, on bir yaşım vardı. Dayanıb heyranlıqla türk əskərlərinə baxırdım. Lap qabaqda gedən türk əskəri dönə-dönə təkrar edirdi: “ İslama gavurun gülləsi dəyəməz! Dəyəməz!” İkinci epizod ermənilərin qaniçənliyi ilə bağlıdır. “Gözümlə gördüm, - deyirdi

atam – evimizin tinində bir tufəngli erməni azərbaycanlı qadını qarnından vurdu. Türklər olmasaydı, hamımızı qıracaqdılar”.

Bir sözlə, mən türklərə rəğbət, məhəbbət içində nəfəs alırdım. Bu duyğularla böyüdüm. 1954-cü ildə universitetin filologiya fakültəsində təhsil almağa başladım. Müəllimlərimizdən Əkrəm Cəfər, Yusif Ziya Şirvani, Əli Fəhmi türk dilinin, ədəbiyyatının aşıqı idilər. Xüsusən Əkrəm Cəfər. Türk şairlərindən Mehmet Emin və Nazim Hikmət dilinin əzbəriydi. Yusif Ziya Şirvani isə bizə türk dillərinin müqayisəli qramatikasından dərs deyərdi. Özü də türk dilində. Onun şirin türkcəsi indi də yaddaşımdadır.

1957-ci ildə N. Hikmət Bakıya gəldi. Otuz illik fasilədən sonra bu, onun “Neft diyarı”na ikinci səfəri idi. Bakıda onu böyük məhəbbətlə qarşıladılar. Bu məhəbbətin bircə parçasını - onun Universitet tələbələr ilə, yəni bizimlə görüşünü ömrüm boyu unutmaram. Bu haqda başqa yazılarımda geniş söhbət açmışam. Onun gəlişi sözün həqiqi mənasında bayram idi. Nazim çıxış elədi. Alqışlar divarları titrədirdi. O vaxt Nazim Hikmət mənimçün əlçatmaz bir dünyaydı. Əlbəttə, ağıma da gətirə bilməzdim ki, gün gələcək, mən onun yaradıcılığı ilə bağlı dissertasiya işi yazacağam, evində olacağam, onunla birlikdə teatr tamaşalarına baxacağam və uzun-uzadı söhbətlər edəcəyəm, sonra da gün gələcək, onun vətəninə üç il yaşayacağam, Nazimi anacağam... İnsan sabahını bilmir ki... Bilsə nə vardı ki...Tale belə gətirdi ki, universiteti bitirdikdən sonra radionun türk şöbəsində işləməyə başladım. Bir sözlə niyyətim mənzilimə yetirdi məni. Sonra türk filologiyası üzrə aspiranturanı bitirdim.

– Siz müdafiə üçün niyə məhz Nazim Hikməti seçdiniz? Və bu zaman hansı çətinliklərlə üzləşdiniz? Sizdən qabaq müdafiə eləyən olmuşdumu və siz həmin müdafiə ilə tanışdınız mı?

– Müdafiə üçün Nazim Hikmət mövzusunı götürməmişdim. Bəyəndiyim şair Təvfik Fikrətdi. Onu da ürəyimdə tutmuşdum. Hələ aspirantı olduğum ADU-nun Yaxın Şərq xalqları ədəbiyyatı tarixi kafedrasına ərizə ilə müraciət etməmişdim. Elmi rəhbərim Yusif Şirvan olacaqdı. Bunu əvvəlcədən danışmışdıq. Məni də Universitetə o, dəvət etmişdi. Sözarası Təvfik Fikrəti mövzu olaraq götürmək istədiyimi bildirdim. Etiraz etmədi.

Bir gün qələm dostlarımdan biri mənə dedi: “Sən axı niyə Nazim Hikmətdən yazmırsan?” Elə bil içimdəki duyğular - orta məktəbdə ilk dəfə eşitdiyim “Yanmamış çığara” şeirindən doğan məftunluq, “Kəllə” pyesinin qəlbimdə yaratdığı qibtə hissi, 1957-ci ildə universitetdə gördüyüm Nazim Hikmət əzəməti qarşısındakı heyranlıq, Əkrəm Cəfərin Nazim haqqında xatirələrindən, oxuduğu şeirlərdən doğan sevinc, fərəh – bütün bunlar bu suala bağlıymış. Sanki Nazim eşqi, Nazim sənəti bir fidandı içimdə, bu sözdən sonra pardaxlandı, çiçəyə döndü. Elə bil itirdiyimi tapmışdım. Nazim Hikmətin yaradıcılığını tədqiq edəcəkdim. Elmi rəhbərim bu dəfə də etiraz etmədi. Bir ay kitabxanada çalışdım. Mənə qədər yazılmış əsərlərlə tanış oldum. Müəyyən tədqiqat işləri vardı. Amma N.Hikmətin dramaturgiyası haqqında məqalələrdən başqa heç nə tapmadım. Kafedraya ərizə yazdım. Sonra iclas çağırıldı. Ərizəmi müzakirəyə qoydular, mənə söz verdilər. Danışdım. Mövzum təsdiq olundu.

İndi məni qarşıda əməlli iş gözləyirdi. Həm Sovet İttifaqında, həm də Türkiyədə mənə qədər N.Hikmət haqqında yazılmış irili-xırdalı bütün əsərləri, yazıları oxuyub öyrənməli və dissertasiyamda onlara münasibətimi bildirməli, ən başlıcası isə N.Hikmətlə görüşməliydim. Moskvaya gəlməyim, N.Hikmət yaradıcılığının bir nömrəli tədqiqatçısı, həmyerlimiz

Əkbər Babayevin köməyilə Nazimlə görüşlərim barədə mətbuatda ətraflı yazılarım çıxıb. Həmin yazılarda dediklərimi təkrar etmək istəmirəm.

– Adətən müdafiə eləyənlər onu da düşünürlər ki, mövzunun obyektinin özünün də köməkliyi ola bilər. Nə əcəb bu sizi şirnikləndirməyib?

– “Şirnikləndirmə” barədə qətiyyənlə düşünməmişdim. Həm də əvvəl Təvfik Fikrəti seçmişdim axı. Bu sualla bağlı bir əhvalatı danışmaq istəyirəm. N.Hikmət görüşlərimizin birində mənə dedi:

-Sən Bakı ilə Moskva arasında qalmaqdansa, elə gəl burda oxu. İstəyirsən Qafurovla (Asiya Xalqları İnstitutunun direktoru idi o vaxt – A.B.) danışım, aspiranturamı burda bitir. Tez evə - həyat yoldaşıma məktub yazdım, şad xəbəri bildirdim. Mənə aspirantlar evində mənzil verəcəkdilər. Yoldaşımla, körpəmlə Moskvada yaşayacaqdım. Amma əfsus ki, bu , baş tutmadı.

– Nazim yaradıcılığı ilə məşğul olduğunuz günlərlə başqa vaxtın yaşayış tərzində bir fərq hiss edirsinizmi?

– Bu yaxınlarda məni televiziya dəvət etdilər. Nazim Hikmət haqqında danışdım. Çıxışdan əvvəl bir neçə gün Nazimin əsərlərini vərəqləmişdim. İnanın mənə bütün dərd-sərimi unutmuşdum, böyük Nazimlə, dostum Əkbərlə görüşlərimi yenidən yaşadım.

Sizə bir söz də deyim. Qərribə bir hiss var məndə. Mənə elə gəlir ki, həmişə N.Hikmət yaradıcılığı ilə məşğul olmuşam. Altı yaşlı nəvəmə də münasibətim elədir. Mənə elə gəlir ki, bu yumşaq saçlı, iri gözlü, mirvari dişli, gülərzüzlü şirin nəvəm həmişə mənimlə olub. Ağlıma gətirə bilmirəm ki, mən altı il bundan əvvəl bu şip-şirin balasız olmuşam. Bu duyğular

yəqin ki, məhəbbətdən gəlir. Nazimə münasibətim də belədir. Bilmirəm fikrimi sizə çatdıra bildimmi?

– *Nazim Hikmətin kommunist kimi ömrü haqqında fikrinizi bilmək istərdik.*

– Nazim kommunizmə, kommunist ideallarına fanatıkcəsinə bağlıydı. Özü demişkən “Təpədən dırnağa qədər kommunist” idi. “Vəsiyyə”ində də yeganə oğlu Mehmedi Türkiyə Kommunist Partiyasına əmanət edirdi. İnanırdı Nazim. Şüarı sülh, qardaşlıq, bərabərlik, insanların səadəti olan bir partiyaya necə inanmayasan? Bütöv əqidəli insandı. Moskvada yaşadığı son 13 ildə Nazim xəyal qırıqlığına uğramışdı. Amma duyğularını bildirmirdi, içəridən çəkirdi, nifrət edirdi. Amma partiyaya yox, onu yaramaz hala salanlara. Sözümlən canı odur ki, mən Nazim Hikmət kimi kommunistlərə yox, xalqı aldadan, uçuruma aparan, öz şəxsi mənafeyi üçün millətini, əqidəsini satan, “kreslo”sundan dördəlli yapışb ciblərini dolduran, partiyanı mafiyaya çevirən üzdənirəq kommunistlərə nifrət etmişəm və edirəm. İndi onlar işdən çıxsalar da, çox mülayim, insancıl kimi görünsələr də, mən onlara yenə təhlükəli adamlar kimi baxıram. Onlar kommunist partiyası məhvə uğrasa da, öz çirkin əməllərindən əl çəkməyəcək, ancaq ciblərini dolduracaqlar. Belə adamlar hər hansı bir şəraitdə olursa-olsun “siçan yolu” tapırlar özləriyçin. Partiyanı yox, nəyi ləğv edirlərsə etsinlər, belə adamlar zəli kimi şeydilər, yenə qan soracaqlar. Cəmiyyət belələrindən təmizlənməlidir.

– *Nazim Hikmətə bir şəxsiyyət kimi ikili münasibət var. Siz hansı mövqedə durursunuz?*

– Doğrudan da elədir. Nazimə ikili münasibət var. Bir qrup onu ideallaşdırır, o biri qrup isə yerə vurur. Türkiyədə birinci qrupun başında Kamal Sülkər gəlir. İkinci qrupun isə öndəri yoxdur.

Sadəcə bir sıra yazıçılar, fikir adamları Nazimi sevmirlər, qətiyyənlər qəbul etmirlər. Hətta nifrət edirlər. Nazimə belə ikili münasibət Türkiyədə də var. Sovet İttifaqında da var, Azərbaycanda da. Qısaca olaraq mən fikrimi belə ifadə etmək istərdim. Nazim nöqsansız deyil. Heç kəs ona ailə-qadın məsələlərində haqq qazandıra bilməz.

Amma Nazimə “Vətən xaini” demək olmaz. O, 1950-ci ildə Türkiyədən çıxmasaydı, onu öldürəcəkdilər. Yaşamaqla Nazim çox işlər gördü. Ölmək hünər deyil. Yaşamaq hünərdir! Nazimin belə bir əsəri var: “Yaşamaq gözəl şeydir, qardaşım”. Bir sözlə mən, Nazim Hikmət şəxsiyyətini nə göylərə qaldırıram, nə də, Allah eləməsin, kiçildirəm. Mən Nazimi olduğu kimi qəbul edirəm. Uğurları, günahları, fanatikliyi, fədakarlığı, həsrəti, ağrısı, kədəriylə birlikdə. Yəni olduğu kimi! Yəni “Mavi gözlü dev” kimi!

– Nazim Hikmətin 90 illiyi ərəfəsində düşüncələriniz? Bugün 90 yaşlı Nazimi necə xatırlayırsız?

– Nazim həmişəyaşar sənətkardır. Bugün Nazim Hikmətin 90 illiyi ərəfəsində ona tam yeni gözlə baxmaq , indiyə qədər demədiklərimizi demək imkanı da var. Bu imkan xüsusən imperiyanın və onun ideologiyasının süqutu mərhələsində xüsusilə özünü biruzə verir.

Xoşbəxtlikdən Nazim elə qələm sahibi olmayıb ki, bağlandığı ideologiya məhvə uğradıqda, onun da sənəti dəfn edilsin. Nazim mənim nəzərimdə “Ceviz ağacı” kimidir. Uca, möhkəm, qollu-budaqlı. Mən “Ceviz ağacı” adlı sənədli bir povest yazmışam və bu yazımı Nazimin 90 illiyinə həsr etmişəm. Burada Nazim Hikmətlə görüşlərimi və Türkiyədə üç il ərəzində gördüklərimi əks etdirməyə çalışmışam. “Ceviz ağacı” Nazimin şeirinin adıdır, onun tale məhvəridir, varlığının və əbədiliyinin rəmzidir.

Nazim ömrünün son illəri çoxları kimi mənim də yaxşı yadımdadır. Nazim “Vətən xaini” adlandırılmışdı və türk vətəndaşlığından çıxarılmışdı. O, bu münasibətlə “Vətən xaini” şeirini yazmışdı. “Ceviz ağacı” şeirilə isə onu türk vətəndaşlığından çıxaranlara cavab vermişdi və demişdi ki, qürbətdə yaşasam da, siz mənə türk vətəndaşlığından çıxarsanız da, mən Türkiyədəyəm.

Ağır illərdi o illər... Moskvada keçirdiyi illər. Nazim ömrünün çarpıntılı, səksəkəli bir yuxuya bənzəyən son 13 ili ancaq zahirən parıltılı görünürdü. Ümumiyyətlə, Nazim sağlığında da, ölümündən sonra da ölüb-dirilən şair olub. Gah əsərlərini nəşr ediblər, gah yığışdırıblar. Təzadlı olub ömrü. Son 13 ildə Nazimin qəlbinə dağ çəkən bir tərəfdən vətən həsrətiydi, digər tərəfdən qürbət həyatının müsibətləriydi. “Ceviz ağacı” şeirində “Başım köpük-köpük bulut. İçim, dışım deniz” deyən Nazim dəniz məfhumunu “Vətən, məmləkət” rəmzi kimi vermişdi. Hələ çox əvvəllər “denizə dönmək istiyorum , mavi aynasında suların boy verib görünmək istiyorum” deyəndə də məmləkətini düşünmüşdü və “saçının akında, alnının cizgilerinde, yüreginin infarktında yaşayan memleketi”nin həsrətini gilə-gilə əriyərək çəkmişdi. Bir yandan da Moskva mühitinin təqibləri onu cana gətirmişdi. Zəkəriyyə Sərtəl xatirələrində yazır ki, Nazimin yanında həmişə bir kölgə gəzərdi. Bir dəfə xaricdə görüşdüm onunla. Soruşdum ki, Nazim bu kimdir, dedi bu mənə pasportumdur. Gülə-gülə dedi bu sözləri, amma acı gülüşdü.

Zəkəriyyənin dediyi acı gülüşü mən Nazim Hikmətdə bir neçə dəfə sezmişdim. Moskvada olanda. Onun dramaturgiyasından yazırdım deyə “İvan İvaniş varmıydı, yoxmuydu?” pyesindən söz açdım. Bilirdim ki, bu pyes repertuardan çıxarılıb. Və bu görüşdə həmin pyesdən söhbət getdi. Çox narazı idi.

Nazim heç vaxt sözünü qəlbində gizlətmirdi. Əkbərin təbirincə desək, “dilini saxlamırdı” . Ona görə də əziyyət çəkirdi.

Nazimin 90 illiyi ərəfəsində əsas duyğularım onun “Ceviz ağacı” şeirilə bağlıdır. Nazim, Vəla Nurəddin demişkən, dünyamızdan keçdi, amma əbədilik köçmədi. O, bir ceviz ağacıdır nəinki Gülhanə parkında, Türkiyənin, hətta dünyanın müxtəlif yerlərində. Ən başlıcası isə Azərbaycanımızda!

“Qobustan” jurnalı, 1992, N1-2.

Nazim Hikmət - əsrlərə sığmayan türk şairi

(Müsahibə)

2002-ci ildə – gələcək minilliyin başlanğıcında dünya ədəbiyyatının tanınmış simalarından biri, türk dünyasının ölməz şəxsiyyətlərindən sayılan Nazim Hikmətin anadan olmasının 100 illiyi (qəribə təsadüf: 2003-cü ildə isə vəfatının 40-cı ildönümüdür) tamam olur. 300 milyon türk dünyası artıq indidən bu əlamətdar hadisəyə hazırlaşır. Sevindirici haldır ki, indiyə qədər Nazim Hikmət yaradıcılığına birmənalı münasibət bəsləməyən qardaş Türkiyə cumhuriyyətində də artıq bu böyük sənətkara münasibət dəyişilib, qələm adamının şəxsiyyəti ilə yaradıcılığı arasındakı fərqlə hörmətlə yanaşılır. Azərbaycanda Nazimsevərlərin sayı bir tərəfə dursun, onu tədqiq edənlərin, davamçılarının nə qədər çox olduğunu izah etməyə dəyməz. Bu mənada qardaş ölkədə 9 ilə yaxın fəaliyyət göstərən “Nazim Hikmət Kültür və Sanat Vakfı” Yönetim Kurumu başkanı professor Aydın Aybayın və genel sekreter Kıymet xanım Coşqunun Nazim Hikmət yaradıcılığının yorulmaz tədqiqatçısı, Milli Məclisin Mətbuat Xidmətinin rəhbəri, filologiya elmləri doktoru, yazıçı Aqşin Babayevin təmsil etdikləri qurumun Məşvərət Şurasına üzv qəbul edilməsi münasibətilə Türkiyədən faksla göndərdikləri xoş xəbəri alanda təəccüblənmədik.

Ədəbi-mədəni əlaqələrimizin inkişafı baxımından əlamətdar olan bu hadisə münasibətilə Aqşin Babayevlə görüşüb uzun müddət Azərbaycan üçün Türkiyənin işıqlı pəncərəsi rolunu oynamış Nazim Hikməti anmağı vacib saydıq.

– Aqşin müəllim, ilk öncə sizi təbrik edirik. Mümkünsə, bir qədər geriyə, qardaş Türkiyədə üç il yaşayıb fəaliyyət göstərdiyiniz vaxtlara qayıtmaqla, o zamanın siyasi-mədəni hadisələri fonunda yaxından tanış olduğunuz, tədqiq etdiyiniz Nazim Hikmət şəxsiyyəti və yaradıcılığına nəzər salaq.

– Təbrikə görə çox sağ olun! Mən hələ Türkiyəyə getməmişdən əvvəl Nazim Hikmətin yaradıcılığını dissertasiya mövzusu kimi tədqiq etməyə

başlamışdım. Onda Nazim Hikmət sağ idi. 1961-ci ildə ilk dəfə Moskvada onunla görüşdüm. Sonra onun ömrünün sonuna qədər bizim görüşlərimiz davam etdi. Amma onun gözlənilməz vəfatı əlimi işdən soyutdu. Yalnız 4 ildən sonra, 1967-ci ildə “Nazim Hikmətin dramaturgiyası” mövzusunda namizədlik dissertasiyamı müdafiə etdim. İşləmək üçün Türkiyəyə gedəndə artıq Nazim Hikmət yaradıcılığı ilə yaxından tanış idim və qardaş ölkənin o dövrlük ədəbi-mədəni durumu barədə müəyyən təsəvvürüm vardı. Onu da qeyd edirəm ki, 1972-ci ildə Nazim Hikmətin 70 illiyi Aktyor evində qeyd ediləndə məruzəçi mən olmuşdum. O vaxtlar - radionun türk verilişləri redaksiyasında işlədiyim zamanlar türk dilinə və ədəbiyyatına, bir sözlə Türkiyəyə o qədər bağlanmışdım ki, 1972-ci ilin dekabr ayında Ankara şəhərinə gələndə soyuqdan yox, keçirdiyim hisslərin həyəcanından titrəyirdim.

Hər addımda elə bilirdim ki, haçansa buralarda olmuşam. Nazim Hikmətin bu küçələrdə gəzdiyini yadıma salıb həyəcanlanırdım. O vaxtlar Türkiyəyə Azərbaycandan tək-tük adamları yollayırdılar ki, onların da əksəriyyəti işləməyə gedirdi. Moskva tərəfdən azərbaycanlılara qarşı xüsusi qısqanclıq hiss olunurdu. Amma çarələri yox idi. Türk dilini bilənlərə ehtiyacları vardı.

Türkiyədə - İskəndərunda işləyirdim: ruscadan türk dilinə və əksinə tərcümə edirdim. Mənim əsas işim mütərcimlik olsa da, əlimə düşən fürsətdən istifadə edib o zamankı Türkiyə ədəbi-mədəni hadisələri ilə yaxından tanış olur, kitablar toplayır, ədəbi prosesləri izləməyə çalışırdım. Qəribə idi, xalqın Nazim Hikmətə sevgisinin həddi-hüdudu olmadığı halda böyük türk şairinin şeirlərini oxuyanları hər yerdə təqib edirdilər.

Bütün bunlara baxmayaraq, Türkiyədə işlədiyim vaxtları bugünə qədər çox böyük istəklə xatırlayıram. Türklərin bizlərə- azərbaycanlılara olan sonsuz məhəbbətini unutmaq mı olar?!

Üç il ərzində sanballı kitablar, xüsusən də Nazim Hikmətə və türk dramaturgiyasına aid ədəbiyyat topladım. O kitablar sonralar mənə çox gərək oldu. Doktorluq işimdə orada topladığım elmi-bədii əsərlərdən – ilkin, orijinal qaynaqlardan lazımınca bəhrələndim. Əsərin böyük bir hissəsi də Nazim Hikmətin dram yaradıcılığına həsr olunmuşdu. Türkiyədən qayıtdıqdan sonra Nazim Hikmət haqqında 1978-ci ildə “İşıq” nəşriyyatında kitab çap etdirdim. Daha sonra Almaniyada da böyük sənətkara həsr olunmuş türkcə “Nazim Hikmətin yaşami” adlı kitabım (1989) işıq üzü gördü.

– Qardaş Türkiyədə Nazim Hikmətə o vaxt da, lap elə indi də birmənalı münasibət bəslənmir. Onu “solçu” , “vətən xaini” və s. adlandıranlar da var, türk dünyasının böyük sənətkarı hesab edənlər də. Mən bu yaxınlarda mətbuatda maraqlı bir materialla tanış oldum. Əsrimizin ortalarında Nazim Hikməti yaxından tanıyan bir rus-sovet şairi xatirələrində yazır ki, o, hamının düşündüyü qədər də qatı kommunist, “sovetçi” deyildi. Maraqlıdır, görəsən, Nazim Hikmət həqiqətən kor-koranə kommunist olub, yoxsa?..

– Çox maraqlı məsələyə toxundunuz. Mən sizə bir söz deyim. Nazim Hikmət təcrid-dırnağa qədər kommunist olub, özü də bütün varlığı ilə o ideyalara inanırdı. Və ona görə də hər cür əzab-əziyyətə dözürdü. Amma Moskvaya gəlib keçmiş SSRİ-də yaşamağa başlayanda, dəqiq desəm, ömrünün son illərində aldanıldığını başa düşdü. Öz müəllimi, türk jurnalisti Zəkəriyyə Sərtələ onun etirafı var.

İlk baxışdan Nazim Hikmət Moskvada hər cür qayğı ilə əhatə olunmuşdu. Amma o, çox yaxşı hiss edirdi ki, onun hər addımını izləyirlər. O, əsl türk oğlu kimi həqiqəti, doğru olanı, gördüyünü deyir, qələmə alırdı ki, bu da hakimiyyət dairələrinə heç cür sərf eləmədi: istər Türkiyədə olsun, istərsə də Rusiyada. 1957- ci ildə ikinci dəfə Bakıya gələndə ona Mikayıl Müşfiqin, Hüseyn Cavidin, Əhməd Cavadın faciəsini danışdılar. Və tədricən dərk elədi ki, kommunizm onun düşündüyü ideal cəmiyyət deyil.

– Mən çox üzr istəyirəm. Sizə qulaq asa-asa beynimdə qəribə bir müqayisə yarandı. XX əsrin birinci yarısı bütün dünyada söz-qələm adamlarının, sənətkarlarının təqibi ilə zəngindir. Belə ki, bizdə Müşfiqlərin, Cavidlərin, Əhməd Cavadların məhv edilməsi keçmiş SSRİ-nin hər yerində ziyalıların repressiyası, Türkiyədə Nazim Hikmət və əqidədaşlarının həbsi, İspaniyada Federiko Lorcanın güllələnməsi, nasist Almaniyasında, yaxud faşist İtaliyasındakı solçu sənətkarların vətənlərindən didərgin salınması... Bu global problemi necə izah etmək olar?

– Bilirsiniz, söz, xüsusən də bədii söz çox qüdrətli bir vasitədir. Xatırlatmaq istəyirəm ki, əsrin əvvəllərində bütün milli və sinfi mübarizələrin önündə ziyalılar, yazıçılar, sənətkarlar gedirdi. Tutarlı deyilən söz həmişə çox güclü silahları əvəz edib. Məsələn, uzağa getməyə , türk ədəbiyyatında Nazim Hikmətin, yaxud azərbaycanlı şair Xəlil Rza Ulutürkün həyat və yaradıcılığını yadımıza salaq. Onların hər yeni əsərindən hakimiyyət nümayəndələri qorxuya düşürdülər: çünki dillərə düşən şeirlər beyinləri silkələyir, mübarizəyə çağırırdı. Nazim Hikmətdən sonra onun “Kərəm kimi” şeirlərini əzbər deyənləri təqib edir, həbsxanaya

salırdılar. Bu da təbii ki, dar qafalı hakim dairə nümayəndələrinin qorxu hissindən irəli gəlirdi. Qüdrətli söz ürəyə yatırsa, inqilab etməyə qadirdir: “Ben yanmasam, sen yanmasan, biz yanmasak, nasıl çıkar karanlıklar aydınlığa?”- soruşurdu Nazim Hikmət.

Hakim dairələr 1938-ci ildə Nazim Hikməti həbs edib 1950-ci ildə azadlığa buraxandan sonra da ondan çəkinirdilər.

– XX əsrin 30-cu illərinə qədər dünyanın əksər yerlərində totalitar sistemlər hökm sürürdü. İndi cəmiyyətdə normal qəbul edilən “Jurnalistlər dördüncü hakimiyyətdir!” demokratik prinsipi xatırlatmaqla fikrimi aydınlaşdırmaq istəyirəm. Bəlkə də yazarlar, sənətçilər o vaxtlar dördüncü hakimiyyət rolunu oynadıqlarına görə təqiblərə məruz qalır, öldürülür, sürgün edilir, vətənlərindən uzaqlaşdırılırdı...

– Mən dəqiqləşdirim ki, dördüncü yox, ikinci hakimiyyət idilər... Doğrudur, 1937- ci ildə Nazim Hikmət böyük öndər Atatürkə məktub yazır ki, mən Sizin gördüyünüz böyük işləri qiymətləndirirəm və ömrümdə Sizə qarşı çıxa bilmərəm. Amma o məktubu xəstə Atatürkə çatdırmamışdılar. Şairin ölümündən sonra da ona münasibət birmənalı olmayıb. Sevindirici haldır ki, son illər bu münasibət yaxşılığa doğru dəyişib. Mən türk ədəbiyyatşünasları ilə görüşəndə bəzən mübahisələrimiz olur. Deyirəm ki, tutalım Nazim Hikmətin bir sıra əsərlərini qəbul etmirsiz, bəs onun məhəbbət lirikası, vətən həsrəti ilə yazdığı şeirləri, neçə-neçə başqa yazıları necə olsun? Təpədən-dırnağa qədər vətənpərvər olan Nazim Hikmətin Moskvada səhnəyə qoyulmuş “Qəribə adam” pyesinin sayca 250- ci tamaşasından sonra mənim böyük şairlə söhbətim oldu. Ürək ağrısı ilə bildirdi ki, mənim bütün əsərlərim xaricdə çap edilir, pyeslərim dünyanın

hər yerində tamaşaya qoyulur, ancaq xalqım üçün yazdığım şeirlərim Türkiyədə doğma dilimdə işıq üzü görmür.

Fərəhli haldır ki, son zamanlar Türkiyədə şairin şeirləri nəşr olunur, əsərləri tədqiqata cəlb edilir. Bu yaxınlarda isə Arif Məlikovun Nazim Hikmətin “Bir aşk masalı” pyesi əsasında yazdığı “Məhəbbət əfsanəsi” baletini yenidən tamaşaya qoymuşlar.

– O münasibətin müsbət göstəricisi kimi artıq qardaş Türkiyədə “Nazim Hikmət Kültür və Sanat Vakfı” yaradılmışdır ki, bu günlərdə onun Rəyasət Heyətinin toplantısında Sizi yekdilliklə danışma Kurumuna – Məşvərət Şurasına üzv seçiblər. Bu barədə və Nazim Hikmətin Azərbaycanla bağlılığı haqqında qısa məlumat verməyinizi xahiş edirik.

– Bu il mart ayının 7-sində mən “Nazim Hikmət Kültür və Sanat Vakfı”dan məktub aldım. Məktubun yuxarı hissəsində Nazim Hikmətin imzasını görəndə sevindim. Əlbəttə, belə bir qurumun üzvü olmaq mənim üçün böyük şərəfdir. Bu etimadı doğrultmağa çalışacağam. O ki qaldı Nazim Hikmətin Azərbaycanla bağlılığına bu, çox geniş mövzudur. Qısaca onu deyə bilərəm ki, Azərbaycanın elm və sənət adamlarından Əkbər Babayev, Anar, Tofiq Məlikli, Qadir İsmayıl, Azər Abdulla, Altay Məmmədov, Tofiq Abdin, Abbas Abdulla, Arif Abdullazadə, Nəcəf Quliyev, Rəşid Quliyev, Abuzər İsmayılzadə və Aytən Babayevanın adlarını çəkmək kifayətdir ki, Nazim Hikmətin bizdə nə qədər sevilə-sevilə öyrəniləndiyi məlum olsun. Münəvvər Rzayeva onun heykəlini işləyib, Arif Məlikov şairin pyesi əsasında balet yazıb, dram əsərləri səhnəmizdə oynanılıb, onun ssenariləri əsasında filmlər çəkilib. Bütün bunları qeyd etməkdə məqsədim Nazim Hikmət yaradıcılığının Azərbaycan-Türkiyə

ədəbi-mədəni əlaqələrinin inkişafındakı rolunun böyüklüyünü göstərməkdir.

1998- ci ildə çap etdirdiyim “Azərbaycan və türk dünyası” kitabımda da bu məsələyə toxunmuşam. Hal-hazırda isə “100 yaşlı Nazim Hikmət” adlı bir kitab üzərində işləyirəm. Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, bu kitabın hazırlanmasında mən xalq yazıçısı Anara çox minnətdaram. O, Rəsul Rzanın şəxsi arxivindən Nazim Hikmətlə bağlı qiymətli sənədləri böyük məmuniyyətlə mənə verdi.

Bayaq da qeyd etdiyim kimi, Nazim Hikmət Azərbaycanla sıx bağlı olan bir şəxsiyyət idi. “Bakıya gedirəm” adlı kitabda Nazim Hikmətə şeir həsr edən şairlərin arasında Səməd Vurğunun, Rəsul Rzanın, Nigar Rəfibəylinin, Bəxtiyar Vahabzadənin, Mirvarid Dilbazının, Balas Azəroğlunun, Mədinə Gülgünün, Məmməd Arazın, Nəriman Həsənzadənin, Musa Yaqubun, Sabir Rüstəmxanlının, Vaqif Bəhmənlinin, Məmməd Aslanın, Tofiq Abdinin, daha neçə-neçə qələm sahibinin imzasına rast gəlmək mümkündür. Fikrət Qocanın “Nazim Hikmət”, Fikrət Sadığın “Oğul həsrəti” əsərləri də bu qəbildəndir.

Sevindirici haldır ki, son dövrlərdə müstəqil Azərbaycanla qardaş Türkiyə arasında bütün sahələrdə olduğu kimi, ədəbi-mədəni əlaqələrdə də bir canlanma, sıx əməkdaşlıq yaranmışdır. Kitablار çıxır, mədəniyyət hadisələri qarşılıqlı qeyd edilir, təcrübə mübadiləsi aparılır. Biz də çalışırıq ki, bu münasibətlərin genişlənməsinə öz töhfələrimizi verək.

Müsahibəni apardı Aydın Əhmədoğlu

“Ədəbiyyat qəzeti”, 10 mart 2000.

Nazim Hikmət və kino

Nazim Hikmət şair, dramaturq olmaqla yanaşı, həm də bir kinossenarist kimi məşhurlaşmışdı. Onun qələmə aldığı ssenarilər, eyni zamanda, kinematoqrafçıların onun yaradıcılığına müraciəti Nazim Hikmətlə kino sənətini bir-birinə bağlayan əsas amillərdir. Əlamətdar haldır ki, Nazim Hikmət, yaradıcılığının ilk dövründən başlayaraq kino sənəti ilə məşğul olmuşdur.

1932-ci ildə İstanbulda Nazim Hikmətin “Benerci özünü nə üçün öldürdü?” adlı poeması çap olunur. Əsərin qəhrəmanı xalqını əsrlər boyu davam edən zülm və işkəncələrdən xilas etmək üçün inqilabi hərəkəta qoşulmuş gənc bir hindlidir. 30-cu illərdə şairin Hindistan mövzusunda müraciət etməsi onun senzuradan ehtiyatlanması ilə bağlı idi. Sənətkar bu əsərdə Türkiyəyə xas olan ictimai problemləri Hindistan prizmasından əks etdirmiş, gənc hindlinin dilində öz ideallarını səsləndirmişdi. Həmin illərdə Türkiyədə kino və teatr xadimi kimi tanınmış Muhsin Ərtoğrul türk kinematoqrafiyasının inkişafında mühüm işlər görürdü. O, Nazim Hikmətin “Benerci özünü nə üçün öldürdü?” əsərini oxuduqdan sonra, şairə bu mövzuda ssenari yazmağı təklif etdi. Nazim Hikmət ssenarini yazdı, ancaq film çəkilmədi. Onların bu fikri həyata keçməsə də, bu əsər iki sənətkarı birləşdirən bir amil oldu. Cəmi bircə il sonra onlar “Yaraşıqlı bərbər” adlı satirik kinokomediya yaratdılar. Nazim Hikmət bu filmə ssenari müəllifi və rejissor assistenti kimi iştirak edirdi. Hadisələr əsərin qəhrəmanı – gənc, yaraşıqlı, ancaq kasıb bərbərin ətrafında cərəyan edirdi.

1934-cü ildə Nazim Hikmətlə Muhsin Ərtoğrul müştərək olaraq “Aysel – körfəzli qız” filmi çəkdilər. N.Hikmət bu filmə dialoqçu və

yenə rejissor assisteni idi. Həmin əsər məşhur rus yazıçısı Aleksandr Qrinin hekayələrinin motivləri əsasında yaradılmışdı. Film tez bir zamanda geniş tamaşaçı kütləsinin hüsn-rəğbətini qazandı. Bu iki böyük şəxsiyyətin yaradıcılıq dostluğu bir-birinin ardınca öz gözəl bəhrələrini verirdi. N.Hikmətin ssenariləri və M.Ərtoğrulun rejissorluğu ilə çəkilən filmlər türk kino xəzinəsinin bəzəyi idi. Bu filmlərin bir qismi də Nazim Hikmətin özünün rejissorluğu ilə yaradılmışdı. Sənətkarın 1934-cü ildə çəkdiyi “İstanbul simfoniyası” və “Bursa simfoniyası” kimi qısametrajlı filmlərini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bu əsərlərdə Türkiyənin ictimai-siyasi həyatı bütün incəliklərinə qədər əks etdirilmişdi. Vətəndaş sənətkar bu kinolentlərdə İstanbul və Bursa gecəqondularındakı həyatı, burada yaşayan zavallı insanların taleyini göstərə bilmişdi. 1937-ci ildə çəkdiyi qısa metrajlı “Günəşə doğru” filmində isə şair sadə, zəhmətkeş insanların gələcəyə inamını poetik boyalarla əks etdirmişdi.

Nazim Hikmət kinoşünaslıq sahəsində də qələm işlətmişdir. Onun həm yerli, həm xarici filmlər haqqında dövrü mətbuatda çap etdirdiyi məqalələri şairi bir kinoşünas kimi tanıtmışdı. Nazim Hikmət yazırdı: “Kinematografiya rəssamlıq, poeziya kimi incəsənət növüdür. Bundan başqa, kinematografiya bütün sənət növlərini özündə sintetik şəkildə birləşdirən bir incəsənət qoludur. O, nəinki əyləndirməli, həm də öyrətməli, düşündürməlidir”.

N.Hikmət həmişə bayağı, yüngül, əxlaqsızlığı təbliğ edən xarici filmlərin əleyhinə olmuş və bu mövzuda onlarla tənqidi məqalə yazmışdı. Bu məqalələrdən biri də “Bu təkrar olunmamalıdır” adlanırdı. Nazim Hikmət, adı çəkilən yazısında Qərbi ölkələrinin bir sıra filmlərini boykot etməyi məsləhət görürdü. Sənətkar belə yazılarında tamaşaçının zövqünü

korlamamağı, əksinə, gözəl, dəyərli sənət nümunələri ilə ona ülvi hisslər aşılamağı təklif edirdi.

Məlumdur ki, Nazim Hikmət çox keşməkeşli bir həyat yolu keçmişdir. O, ilk şeirlərini yazdığı gündən ömrünün sonuna qədər hakim dairələr tərəfindən qəbul edilməmiş, təqib olunmuşdu. Yüzlərlə poetik nümunənin, onlarla pyesin və kinossenarinin müəllifi olan Nazim Hikmət bütün həyatı boyu kino sənəti ilə bağlı olmuşdur. Sənətkar 13 illik həbsxana həyatından sonra, 1950-ci ildə Moskvaya döndükdən sonra təsəllisini Azərbaycanda, Azərbaycan xalqı ilə təmasda, sənət adamlarımızla görüşlərdə tapa bilmişdi. Nazim Hikmət Azərbaycanın kino xadimləri ilə də ömrünün sonuna qədər bağlı olmuşdur. “Qəribə adam”, “Bir məhəlləli iki oğlan”, “Məhəbbətim mənim, kədərim mənim” və.s. filmlər Nazim Hikmətin əsərləri əsasında çəkilmiş, geniş tamaşaçı kütləsinin hüsn-rəğbətini qazanmışdır.

“Bir məhəlləli iki oğlan” filmi Nazim Hikmətin ssenarisi əsasında yaradılmışdı. Bu haqda görkəmli kinorejissor Əjdər İbrahimov belə yazırdı: “Biz Qurinlə bərabər (filmin ikinci rejissoru İlya Qurin nəzərdə tutulur-A.B.) Nazim Hikmətin yanına gəlib onun ssenarisi əsasında filmin çəkilişinə icazə verməsini xahiş edəndə o, bizə əvvəlcə inamsızlıqla baxdı (o vaxt bizim ikimizin birlikdə 50 yaşı olardı), sonra dedi: “yaxşı, başlayın, sizlər gəncsiniz, əminəm ki, öhdəsindən gələcəksiniz”.

Biz filmin çəkilişinə başlayandan sonra gördük ki, Nazim Hikmət, sözün həqiqi mənasında bu əsərlə yaşayır. Az qala o, hər gün çəkilişlərə gəlir, məsləhət verir, hətta dialoqları dəyişib üzünü köçürürdü. Düzünə qalanda o, filmin müştərək quruluşçu rejissoru idi”.

“Məhəbbətim mənim, kədərım mənım” filmi isə onun “Fərhad ilə Şirin” pyesinin motivləri əsasında çəkilmişdir. Hər iki film kino sənətinin nadir incilərindən hesab oluna bilər.

“Nazim Hikmət və kino sənəti” məfhumu, söz yox ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz əsərlərlə məhdudlaşmır. İnanırıq ki, hələ bundan sonra da kinemotoqrafçılarımız Nazim Hikmət yaradıcılığına müraciət edəcək və gözəl sənət nümunələri yaradacaqlar.

“Elm və həyat” jurnalı, 2000, № 1-2.

Azərbaycan Nazim Hikmət dünyasında

Nazim Hikmət Azərbaycana sıx tellərlə bağlı bir sənətkar olmuşdur. Onun şeirləri, nəsr əsərləri dəfələrlə respublikamızda nəşr edilmiş, pyesləri səhnəmizdə uğurla tamaşaya qoyulmuşdur. Mən Nazim Hikməti, əvvəlki yazılarımda dediyim kimi, ilk dəfə 1957-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tələbəsi ikən uzaqdan-uzağa dinləmişdim. Sonra Füzulinin, Mirzə Fətəli Axundzadənin yubileylərində də ona heyranlıqla qulaq asmışdım. Onun çıxışlarını bir müxbir kimi maqnitofona da yazmışdım. İndi həmin lent yazılarının bir qismi Azərbaycan radiosunun qızıl fondunda saxlanılır. Nazimin nitqlərinin böyük bir hissəsi isə arxivimdədir. Əkbər Babayevə istinad etsək, türk şairi Kamal Bayramın kitabında qeyd edildiyi kimi, Moskva radiosunda şairin 27 lent yazısı vardır. Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm və başqa sənət xadimlərimiz Nazimin çıxışları haqqında öz xatirələrində geniş söz açmışlar. Ümumiyyətlə, Nazimi vaxtilə tanımış olan hər hansı bir şəxs bu fikri təsdiq edər ki, Nazim Hikmət böyük şair, dramaturq, kinossenarist, nasir olmaqdan başqa, həm də alovlu tribun idi. O, kürsüyə çıxan zaman salon lal olar, onu sonsuz maraqla dinləyərdilər. Ahəngdar səsi, türk dilinin gözəlliklərini hamıya sevdirmək məharəti ona Allah tərəfindən verilmiş vergi idi. Azərbaycanın ilk qadın kinorejissorlarından Qəmər Salamzadə “Kiçik pəncərədən görünən dünya” adlı əsərində Nazim Hikmət haqqında belə yazır: “Mən Nazimin Bakıya gəldiyi və Yazıçılar İttifaqının Natəvan adına klubundakı çıxışlarının və yeni yazdığı şeirlərinin daimi dinləyicisi idim. Çox gözəl şeir oxuması var idi Nazimin. O, kürsüyə çıxdımı, hamımız susar, böyük sevgi ilə onu

dinləyərdik. Gözəl natiq idi Nazim Hikmət. Onun səsi həmişə qulaqlarımdadır”.

Arxivimdə Nazim Hikmətin Mirzə Fətəli Axundzadənin 150 illik yubileyində söylədiyi geniş, əhatəli bir nitqi var. Həmin türkcə nitqin mətnini ixtisarla təqdim edirəm.

“Yoldaşlar, aziz konuklar, Bakülülər, Azərbaycanlılar! Sizin böyük bayramınızı Dünya Barış Şurası adına kutlarım, təbrik ederim!

Emin olun ki, sizin bu böyük bayramınız, bütün ilerici, barışçı insanlığın da bayramıdır. Çünkü Ahundzadə yalnız Azərbaycanın deyil, yalnız Doğunun – Şarkın, Asiyanın və Afrikanın deyil, bütün insanlığın ögüneceği çox böyük bir yazar, çox böyük bir mütefekkirdir.

... Size bir az kendi Vatanımdan söz edəcəyim. Çünkü Vatanımda Ahundzadənin bugün başardığı , apardığı mücadele və savaş qəyət canlıdır. Ahundzadə sizin için belki çox yüksək bir gələndir, bir enenedir. Siz onun enenesi izində yürüyorsunuz. Amma bizdə Ahundzadə ölmedi, dip-diri yaşıyor və bizdə irtica var. İrticanı besleyen qüvvələrə qarşı döğüşüyor və çarpışıyor. Bunu bir hayal diye söylemiyorum. Rusların dediği gibi, bu, bir obraz değil, bu, bir gerçək. Biliyorsunuz, bugün Türkiyə Amerikan imperializminin bir müstemlekesidir. İstersiniz bir yarı müstemleke deyin, daha kibar olmak için. Fakat, Türkiyənin bugün Amerikan imperializminin bir müstemlekesi olduğu maalesef böyük bir gerçektir. Bu müstemlekedə Amerikan imperializmi istismarçılığa dayanıyor... Bu istismarçılar kimlerdir? Bunlar bizim burjuazimizdir, bunlar, bu istismarçılar bizim böyük topraq beylerimiz, toprak ağalarımızdır, bunlar bizdeki gerici qüvvələrdir. Bu gerici qüvvələr halkı ezmek için, evvela halkın kafasını və yüregini esir etmek isterdiler. Bu esareti yapmak için de hacılara, hocalara, meşedilərə, mollalara, softalara dayanırlar. Yani, Amerikan

imperializmi kat-kat yukarıdan aşağıya iner zülmünü icra etmek için ve inerken Türkiyede bu söylediyim sınıflara dayanır... Biz bugün Türkiyede Ahundzadenin fikirlerini, düşüncelerini halkı irticaya karşı seferber etmek için bir silah olarak kullanıyoruz. Ahundzadenin yanısıra bizde Sabir doğuşuyor türk halkının kurtuluşu ve medeniyeti için.

Bunu boşuna söylemiyorum, yoldaşlar. Belki adını duydunuz, bizim şimdi irelici büyük bir müharririmiz var. Adı Aziz Nesin. Kendisi büyük hicivler yapar, hicviyeçidir. İstanbulda bir dergi çıkarır, bir mecmua çıkarır. Bu mecmuanın adı “Zübük”tür. “Zübük” uydurma bir kelimedir. “Zübük”ün bende yeni bir sayısı var. Bu sayının orta sayfasında Sabirin resmi duruyor ve Sabirin şiiri çap edilmiştir. Azerbaycancası bir yanda, öbür yanda Türkçesi. Şu “Korkuram” şiiri. “Harda müsülman görürem, korkuram” şiirini çap etmiştir. Aynı sayıda tıpkı “Molla Nasreddin”in vaktile yaptığı iş var burada. Bir resim görüyorsunuz: bir meşedi kara sakalını bir halı gibi yaymış ve o halının üstünde bir burjua göbekli, başında silindir şapkası yürüyor. Yani bizde istismarçıya, kapitaliste yol açan, doğrudan doğruya bizim meşedinin, bizim hacının kara sakalıdır. Bu resmi görüyorsunuz burada. Ve Aziz Nesin diyor ki, “Sabir sağ olsun, - diyor, - bize çok büyük kömek ediyor, yardım ediyor” - ve bundan sonra her sayımızda onun bir şiirini koyacağız”.

Bizde irticaya karşı yapılan kavga - imperializme karşı yapılan kavgadır. Bizde irticaya karşı yapılan kavga – milli bakımsızlık, milli istiklal için yapılan kavgadır. Size bir misal vermek istiyorum. İzin verirsiniz okuyum. Aziz Nesin bir yazı yazıyor, bir acı politika yazısı. Bir Türk ağası köyden, bir Türk ağası, bir meşedi, hacı, Kennediye mektup yolluyor. Ağanın Kennediye yazdığı mektup var. Kennedinin bizdeki uşağı

olan ağanın Kennediye yazdığı mektub var. Tabii, mektup uydurma, anlıyorsunuz. Mizah mektubu. Size bir kaç satır okuyum, bu mektuptan ve o zaman anlayacaksınız ki, nasıl bu mektup Sabirin ve Molla Nasreddinin geleneğini, enenesini devam ettiriyor politik hicviyede.

“Kennedi emi, evvela mahsusen selam eder, ellerinden öperiz. Jaklin bacıma da (Jaklin-Kennedinin karısı), selam eder, her iki gözünden, nazik ellerinden incitmeden öperiz. Nasılsınız, iyimisiniz? İyi olmanızı seni ve bizi yaratan Ulu Tanrıdan dileriz. Siz de, kardeşiniz Bay Mehmet efendiden sual edecek olursanız, şu yazmış olduğum kıymetli mektubun ilk satırından son satırına kadar vücudum sıhhat ve afiyettedir.

Göndermiş olduğun ianeleri aldık. (Amerikanın sözde Türkiyede yaptığı yardım var, biliyorsunuz, o yardıma “iane” diyorlar. “İane” kelmesini, sözünü, tabii, biliyorsunuz). Allah Size daha çok versin. Büyük mitingler ve merasimlerle buğdaları limanlara boşalttık. (Amerika sözde Türkiyeye buğda gönderiyor). Sonra İstanbuldan şehirlere dağıttılar. Yalnız bizim hükümet şimdilik başka işle iştiğal ettiğinden bazı limanlardaki gemileri unutmuşlar. Sizin oğlanlar, yani Amerikalı gemiciler canı sıkıldığından çekip gitmişler. Buğdaların bir kısmını yaptıkları büyük işlerden dolayı patronlara, zavodçulara verdiler. Bizim hükümet zaten onları her zaman destekler. Kayseriye gelen buğdayı Con efendi taşıdı. Çok kamyonu var Con efendinin. Yarıya taşıdı. Muhtarlar hane-hane dağıttılar, bir az taşlı çıktı, amma temizledik. Süt tozundan da aldık. Güzel-güzel kaynatıp içiyorduk, bizim kara Ahmed Hoca “domuz sütünden yapılmış mahsuldur, istifade kabul değildir” dedi, biz de dökdük. İlimine güvenir, öğretmen, yani köy hocası, okulda çocuklarımıza zorla içiriyormuş, öğretmene haber gönderdik, bağırдық, içirmiyor şimdi. Siz bize buğdayı

gönderin, o toz olmasa da olur. Hruşov amcanın da malı çok ya, ondan istemeyiz, biz sizden taraf”.

Görüyorsunuz ki, bu yazı doğrudan doğruya Ahundzade politik satirinin, Molla Nasreddinde ve Sabirde gelişmiş yolundan gidiyor. En güzel örneklerden biri. Bizim de tariximizde Ahundzadenin yaşadığı sıralarda bazı islahatçılar geldi. Namık Kemaller gibi, Ziya Paşalar gibi. Fakat bunlarla Ahundzadenin arasındaki büyük fark şurada: Ne Namık Kemal, ne Ziya Paşa, ne Suavi Efendi hiç bir zaman en büyük, o zamanki en büyük düşmana karşı çıkmadı. Namık Kemal bütün eserlerinde şeriyatı tuttu, şeriyata taraf oldu. Bu bir. İkincisi, Namık Kemalın ve bizim islahatçıların istedikleri daha ziyade meşrutî bir imperatorluktur. Yani Sultan Hamide akıl vermek, Sultan Hamidin kalbini, yüreğini yumşatarak Türkiyeye iyilik yapmaktır.

Biliyorsunuz, Ahundzade materialist olarak ve Ahundzade zalime karşı nasıl kavga edileceğini göstererek hatta büyük bir Doğu (Şark) dünyası için örnektir.

Bundan dolayı, izn verin yoldaşlar, şu büyük kürsüden, şu mübarek, güzel, güneşli, canımın içi, bir tanem Bakü şehrinden Ahundzadenin bugün, bütün Doğu halkları için kulaklarında küpe olmasına gereken sözü ile bitireyim sözümü. Ahundzade diyor ki, “zölmü aradan kaldırmak için mevzîalar, nasihatlar zalimin tabiatına katiyen tesir göstermemiştir. Zölmü aradan kaldırmak için asla zalime müracaat etmek lazım değildir. Ve belki aksine mazluma demek lazımdır ki, ey nadan, sen ki, kudret, say ve bacarık sahibisin, zalimden kat-kat artıksan, bes ne için zölme katlanırsan? Kaflet uykusundan oyan ve zölmün atasına od vur.”

Bu çağrış Türkiyə halkı üçün də vardır. Bu çağrış bütün Doğu halkları üçün də vardır və çox temenni ediyorum, çox istiyorum ki, bütün Şark dünyasının mazlumları Ahundzadənin bu beyannameşini can kulağı ilə dinlesinlər.”

Mirzə Fətəli Axundovun 150 illik yubileyi Moskvada da təntənə ilə qeyd olunmuşdu. Həmin təntənələrdə Nazim Hikmət Beynəlxalq Sülh Şurası adından çıxış etmişdi. Bakıdakı nitqindən xeyli fərqlənən bu çıxış qısa idi. Mən həmin lent yazısını əldə etmişəm. Çıxış rus dilində olduğundan onun orijinalını yox, tərcüməsini diqqətinizə təqdim etmək istəyirəm.

“Yoldaşlar”! Mən Bakıda idim. Orada da Mirzə Fətəli Axundzadənin yubileyində, bayramında iştirak etdim.

... Bakıda bir həftə oldum. Mirzə Fətəli Axundzadənin əsərlərinə bir daha nəzər saldım. Və bu zəkali, gözəl insanla çiyin-çiyinə daha bir həftə yaşadım. Onunla dostluğum mənə çox kömək edir. Və mən fəxr eiram ki, bəşər övladı Mirzə Fətəli Axundzadə kimi nəhəng simalar yaratmışdır. O, hər şeydən əvvəl humanistdir, beynəlmiləldir, insanları sevəndir, sülh və səadətin vurgunudur. Mən ona həmişə minnətdaram.

İndi isə icazə verin, mən Beynəlxalq Sülh Şurası adından hamınızı bu yubiley münasibətilə ilə səmimi qəlbdən təbrik edirəm. İnanıram ki, siz də Mirzə Fətəli Axundzadəni bizim kimi sevirsiniz.”

Məndə Nazimin səsi yazılmış kasetlər, disklər var. Nazimi xatırlayanda onları səsləndirirəm. Nazim Hikmət Azərbaycanın sənət nümunələrini respublikamızdan çox-çox uzaqlarda da böyük iftixar hissi ilə seyr edir, müxtəlif qəzet və məcmuələrdə öz sevincini bir oğul məhəbbəti ilə ifadə edirdi. Şair yazırdı:

“Leninqrada gəlmişəm ki, Azərbaycan bəstəkarlarının misilsiz müvəffəqiyyətinin şahidi olum. Bu, hədsiz sevinc gətirən bir hadisədir... Leninqrad Azərbaycan incəsənətinin istedadlı nümayəndəsi, olduqca gözəl “İldırımli yollarla” baletini yaradan bəstəkar Qara Qarayevi hərərətlə salamlayır...

Rus teatrının ilk nəhəng ulduzları bu səhnədə parlamışdır. Budur, indi burada müəllifi Azərbaycan bəstəkarı Qara Qarayev olan, tamamilə yeni və müasir bir əsər meydana gəlmişdir. Bu, çox fərəhlidir. Bu da xoşdur ki, Azərbaycan musiqisi cəsarətlə ümumittifaq və ümumdünya meydanına çıxır. Azərbaycan bəstəkarlarının yaratdıqları simfonik poemalar və muğamlar, baletlər, süitalar və mahnılar dünyanın bir sıra ölkəsində səslənir.

Bugün artıq müasir dövrün ən mühüm problemlərindən biri olan irqi ayrı-seçkilik mövzusunə – beynəlxalq mövzuya həsr edilən əsər meydana çıxmışdır. Azərbaycan bəstəkarları hər cür tərifi və şərəfə layiqdirlər!

İlk tamaşa barədə nə demək olar? Mən eşitdiklərimə və gördüklərimə heyranam. Olduqca gözəl baletdir, cazibədar musiqisi var! Bir də axı, eyni məqsədə yönəldilmiş musiqi, quruluş və bədii tərtibatın harmonik vəhdəti nadir hadisələrdəndir.”

Nazim Hikmətin heyran olduğu əsərlərdən biri də onun əsəri əsasında Arif Məlikovun yaratdığı “Məhəbbət əfsanəsi” baleti idi.

Bu yaxınlarda “Məhəbbət əfsanəsi” baletinin İstanbulda 65-ci premyerası oldu. Bütün afişalarda “Tamaşanın liberettosu Nazim Hikmətindir” sözləri yazılmışdı. Premyerada iştirak edən Arif Məlikov Bakıya döndükdən sonra mətbuata müsahibə verdi: “Başqa ölkələrdə dəfələrlə səhnələşdirilən “Məhəbbət əfsanəsi” İstanbulda 65-ci

premyerasını qeyd elədi. Tamaşanın librettosu Nazim Hikmətindir axı. Onun doğulduğu şəhərdə tamaşa əsl bayrama çevrildi. Baletin 1961-ci ildəki ilk premyerasında şair demişdi ki, bu əsər dünyanın çox şəhərlərini gəzəcək. Şestakoviç “Məhəbbət əfsanəsi”ni “etap-tamaşa” adlandırır söyləmişdi ki, bu baletin böyük gələcəyi var. O vaxt həmin sözlər mənə fantaziya kimi görünürdü. Axı onları iki böyük şəxsiyyət 28 yaşlı gəncin əsəri haqda demişdi. İndi, doğrudan da, əsər dünyanı qarış-qarış gəzir. Bu baletin arxasında Yuri Qriqoroviçin və Virsaladzenin adları dayanır. Qriqoroviç İstanbulda da missiyasını uğurla yerinə yetirdi, mərhum Virsaladzenin tələbələri isə dekorasiyayla, kostyumlarla bağlı işləri müəllimlərinin adına layiq gördülər.

... Əsərin İstanbul səhnəsində qoyulması mənim üçün xüsusilə əlamətdar idi. Elə bilirəm, ustad Nazim Hikmətin ruhu qarşısında oğulluq borcumu qaytardım. O, məni həmişə “oğul” çağırırdı. Sağlığında çox arzulayırdı ki, “Məhəbbət əfsanəsi” bir gün onun doğma şəhərinə də gəlib çıxsın. Nəhayət, arzusu çin oldu. Çox xoşbəxtəm.

... Türkiyədə Nazim Hikmətin 100 illik yubileyini qeyd eləməyə hazırlaşırlar. Elə o vaxtacan əsər də repertuarda saxlanılacaq. Bu müddətdə əsərin həm də müxtəlif ölkələrə turneləri nəzərdə tutulub.

...Mən İstanbul Teatrını Paris, Moskva teatriyla müqayisə eləmək istəmirəm. Amma səviyyə kifayət qədər yüksəkdir. Balet truppası 130-140 nəfər, xor qrupu 120 nəfərdir. Dekorasiyalar, kostyumlar isə Moskva və Peterburqdan heç də geri qalmır. İstanbul Avropayla Asiyanın qovuşağındadır, bura minlərlə turist gəlir. Şəhərin 13-15 milyon əhalisi var. Tamaşa nümayiş etdirilən gün İstanbul “Atatürk” sarayı tamam dolmuşdu. Əsər səhnələşdiriləndə ortaya heç bir problem çıxmadı nə texniki məsələlərdə, nə yaradıcılıqla bağlı. Türkiyə İş Bankı tamaşaya külli

miqdarda pul ayırmışdı. Həm də onu görə ki, bu əsərin arxasında bir türk oğlunun – Nazim Hikmətin adı var. İlk tamaşa pulsuz oldu. 1500-ə qədər dəvətnamə paylanmışdı.”

Arif Məlikov (əvvəllər də qeyd etdiyim kimi) neçə illərdən bəridir ki, Nazim Hikmətin “Yusif və Züleyxa” əsəri üzərində işləyir. İnanıram ki, onun qəlbindən süzülən musiqi şairin eyni adlı pyesi əsasında bir baletə çevriləcək və bu əsər də dünyanın hər yerini gəzəcək.

“Azərbaycan” jurnalı, 2002, N1.

“Damokl qılıncı” pyesi Bələdiyyə teatrının səhnəsində

Nazim Hikmətin “Damokl qılıncı” pyesinə Bələdiyyə Teatrında böyük maraqla baxdım. Bu əsər məni altmışıncı illərin əvvəllərinə apardı. Çox aktual, günümüzə səsleşən bu pyesə ilk dəfə Nazim Hikmətin özü ilə birlikdə Moskvada Satira teatrında baxmışdım. Sonra “Damokl qılıncı” Bakıda Səməd Vurğun adına Rus Dram Teatrında tamaşaya qoyuldu. Nazim Hikmət Bakıya gəldi. Məşhur rejissor Məhərrəm Haşimovun hazırladığı bu əsərə baxdı və bəyəndi. Şair-dramaturq öz xatirələrində sonralar belə yazırdı:

“Damokl qılıncı”nı 1959-cu ildə Praqada yazdım... Göstərmək istədim ki, atom bombası insanlığın başı üstündə qədim yunan əfsanəsindəki Damokl qılıncı kimi nazik bir ipdən asılmışdır və bu ip hər dəqiqə qırıla bilər.

“Damokl qılıncı”, pyeslərimin arasında ən xoşqədəm pyeslərdən biridir. İndiyə qədər onlarla ölkədə, onlarla teatrda oynanılmaqdadır. Bu əsərə bir çox teatrlarda tamaşa etdim, bir çoxu xoşuma gəldi. Bakı Rus Dram Teatrının tamaşası da onlardan biridir”.

Mən deyərdim ki, Bələdiyyə teatrının səhnəsində tamaşaya qoyulmuş bu əsər Nazim Hikmətin sağlığında həm Moskvada, həm də Bakıda oynanılan “Damokl qılıncı”ndan heç də geridə qalmır və daha maraqlıdır. Bu maraqlılıq nədədir? Hər şeydən əvvəl tamaşanın səhnə həllində. Quruluşçu rejissor Oruc Qurbanovun, rəssam Mürsəl Veysəlovun yaradıcılığında və ümumiyyətlə, aktyorların oyun tərzində.

Məlumdur ki, “Damokl qılıncı” pyesində hadisələrin cərəyan etdiyi yer və obrazların adları göstərilməmişdir. Yəni əsərdəki hadisələr dünyanın istənilən nöqtəsində baş verə bilər. Bəşəri mövzuda qələmə alınmış bu

pyesin ilk səhnəsi əsərin leytmotivinə tam uyğun əks etdirilmişdir. Pyesin əvvəlindən sonuna qədər tamaşaçını özünə cəlb edən dekorasiyalar – Azadlıq heykəli, piramidalar, Eyfel qülləsi, məscidlər və başqa təsvirlər bu mövzunun hər hansı konkret ölkəyə deyil, bütün ölkələrə, ayrıca götürülmüş bir fərdə deyil, bütün insanlığa aid olduğunu bariz şəkildə nəzərə çarpdırır. Səhnədə Nazim Hikmətin portretlərinin verilməsi, yeri gəldikcə onun şeirlərinin səsləndirilməsi də əsərin ana xəttinə xidmət edir. Əgər nəzərə alsaq ki, Nazim Hikmətin dramaturgiyası məhz şairin dramaturgiyasıdır, onda rejissor Oruc Qurbanova bir daha haqq qazandırmaq olar.

Maraqlı sujet xəttinə malik olan bu pyes müharibə əleyhinə yazılmış bir əsərdir. Damokl qılıncı insanlığın başı üzərində böyük bir təhlükə kimi verilmişdir. Nazik bir ipdən asılmış bu qılınc hər dəqiqə yerindən qopub düşə bilər.

Əsər A.B.adlı talesiz bir insanın məktubu ilə başlayır. Məktubda atom bombası ilə havada keşik çəkən, yaşamaqdan cana doymuş A.B. məktəb yoldaşı Arxitektora bildirir ki, saat səkkizdə o, bombalar atıb bütün bəşəriyyəti məhv edəcəkdir. O, yazır: “Bombalar atacağam. Ondan sonra qiyamət qopacaqdır. Mən intiqam Allahıyam. Mən hər şeyi darmadağın edən, günahların təmizlənməsini tələb edən bir Allaham. Düz səkkiz tamamda... Siz əvvəlcə motorun uğultusunu eşidəcəksiniz. Əvvəlcə sizin şəhəriniz yox ediləcəkdir. Sonra isə müharibə başlanacaq. Bütün dünya darmadağın ediləcək”.

A.B. yoxsul adamdır. Hələ uşaqkən sinif yoldaşları həmişə onu ələ salarlarmış. Vaxtilə onunla bir məktəbdə oxumuş Arxitektör isə həmişə A.B.-yə yaxşı münasibət bəsləyibmiş. Elə ona görə də əsərin qəhrəmanı ən

çətin, çıxılmaz dəqiqədə - bütün bəşəriyyəti qırğına verəcəyi bir zamanda öz niyyətini yalnız Arxitektora bildirir. A.B. “əmr alanlar”dan olur. Ona nə deyilirsə, yerinə yetirir. Hamıya “baş üstə” deyir. Onun buyruq qulu olmasından istifadə edən rəzil adamlar – Aptekçinin oğlu, Boksçu, Komissionçu və başqaları A.B.-ni hər addımda alçaldılar. Bu uğursuz taleli insanın başına əlli min oyun açırlar. O, pilot məktəbinə göndəriləndə tamaşaçıya elə gəlir ki, A.B.-nin qarşısında, nəhayət ki, yaşıl işıq yandı. Amma ilk baxışda belə görünür. Əsərin qəhrəmanı tez bir vaxtda yenə uğursuzluğa yuvarlanır. Yaşamağından bezən, onu əhatə edən mühitdən təngə gələn bu saf qəlbli insan birdən-birə dəyişir, bütün bəşəriyyəti məhv etmək istəyir. Ancaq... bacarmır.

Bələdiyyə teatrında tamaşaya qoyulmuş əsərin ən cəlbedici, unudulmaz epizodlarından biri məhz bu hadisənin səhnə həllidir. Dəhşətli uğultu səmindən sonra insanların məhv olmaq qorxusundan doğan hayqırımlar birdən-birə kəsilir və səhnədə A.B.görünür. O, belə deyir: “Mən ata bilmədim. Mən uşaq arabalarına, çiçək səbətlərinə bomba ata bilmədim”. Nazim Hikmət uşaq arabalarını insanlığın, çiçəkləri isə təbiətin rəmzi kimi vermişdir. A.B.-nin əsərin sonunda dediyi ürək titrədən sözlərindən sonra onun dilindən bu kəlmələri eşidirik: “Mən İntiqam Allahı olmağı bacarmadım. Amma başqa birisi olacaqdır...” Bu son sözlərin dramatik təcəssümü də quruluşçu rejissor tərəfindən məharətlə işlənmişdir.

Bələdiyyə Teatrının səhnəsində tamaşaya qoyulmuş “Damokl qılıncı”nın uğuru təbii olaraq, əsasən, aktyor ansamblı ilə bağlıdır. Elxan Rzayev A.B. rolunu məharətlə oynayır. Əsərdə qəhrəmanın başına gələn müsibətlər, keçirdiyi daxili sarsıntılar bu gənc aktyorun ifasında dəqiq, ifadəli şəkildə təcəssüm olunmuşdur. Əsərin maraqlı obrazları arasında Kar və onun arvadını ayrıca qeyd etmək istərdim. Bunlar simvolik obrazlardır.

Yəni dünyada elə insanlar var ki, baş verən hadisələrə biganədirlər, daha dəqiq desək, kardırlar. Bütün bəşəriyyət məhv olmaq təhlükəsi qarşısında qalanda, onlar öz aləmlərində yaşayırlar. Yəni, Nazim Hikmətin dediyi kimi, hadisələrə kar kimi münasibət bəsləyirlər, sanki heç nə eşitmirlər. Karın arvadı obrazı Mahirə Yaqubovanın ifasında çox inandırıcıdır. O, yaratdığı surətin mahiyyətini dərindən dərk etmişdir. Ona görə də tamaşaçı aktrisanın hər sözünü alqışlarla qarşılayır. Eyni sözləri Kar rolunun ifaçısı Vaqif Əliyev haqqında da demək olar. Onun səhnəyə hər gəlişini tamaşaçı təqdir edir, bəyənir. Kazım Abdullayev (Aptekçi) püxtələşmiş aktyordur. O, Aptekçi surətini özünəməxsus orijinal tərzdə yaratmışdır. Bələdiyyə teatrının aktyorlarından Tofiq Bayramovun (Hakim), Aydın Əliyevin (Komissionçu), Zemfira Səidinin (Hakimin qızı), Qadir Ramazanovun (Boksçu), Arzu Şuşanovanın (Benzinsatanın qızı), Rafiq İbrahimovun (Arxitektor), Esmiralda Şahbazovanın (Arxitektorun arvadı) və başqalarının yaratdıqları obrazlar yaddaqalandır, təsirlidir.

Bütün bu müsbət keyfiyyətlərlə yanaşı, bir qeydimi də deməyi özümə borc bilirəm. Tamaşada aktyorların səs tonunun bəzən yüksək olması, yersiz çığırtdı əsərin ümumi dəyərinə xələl gətirməsə də, islah olunmalı cəhətdir.

Bəlkə də bu tənqidi qeydim Şəhriyar klubunun akustikası ilə bağlıdır. Yəni aktyorlar, tamaşaçı yaxşı eşitsin deyə, sözlərini uca səslə deyirlər.

Mənə elə gəlir ki, inşallah, bir gün gələr ki, Bələdiyyə Teatrının öz binası olar və həmin binadakı teatr səhnəsində biz belə qüsurlara rast gəlmərik.

Teatrın sərəncamçı müdiri Yusif Muxtarovla söhbətdə mənə məlum oldu ki, “Damokl qılıncı” pyesi 2002- ci ilin aprel ayında Nazim Hikmətin 100 illiyi münasibəti ilə İstanbulda nümayiş etdiriləcəkdir.

İndidən, Bələdiyyə Teatrının bədii rəhbəri və direktoru, millət vəkili, xalq artisti, Dövlət mükafatları laureatı, bir çox yenilikçi tamaşaları ilə sənət aləminin haqlı rəğbətini qazanmış Amaliya xanım Pənahovaya və onun başçılıq etdiyi aktyor ansamblının bütün üzvlərinə böyük uğurlar arzulayıram.

“Azərbaycan” qəzeti, 21 fevral 2002.

Bu dünyadan Nazim keçdi

Yenə səni yad etdik, Ustad. Bakıdakı türk səfirliyindən bir dəvət aldım. Mahnı Teatrında keçiriləcək “Mən, Nazim Hikmət” adlı gecəyə idi bu dəvət. Məclis saat yeddidə başlayacaqdı. Ömür dostumla birlikdə yeddinin yarısı olmamış Mahnı Teatrının qapısını kəsdirmişdik. Binanın qarşısında Sənin böyük portretin vardı. Şəklinin üstündə iri hərflərlə yazılmışdı: “Mən , Nazim Hikmət...” Nüfuzedici baxışlarını bizə zilləmişdin.

Bir azdan şairlər, bəstəkarlar, rəssamlar, müxtəlif sənət və peşə adamları, bir sözlə, Türkiyəyə bağlı insanlar və səni sevənlər salonu doldurdu. Ön cərgədə Türkiyənin Azərbaycandakı səfiri cənab Ünal Çeviköz xanımı ilə oturmuşdu. Sənin gecənə Milli Məclisin üzvləri, dövlət adamları da qonaq gəlmişdilər.

Yaradıcılığına məftun olan, şeirlərini əzbər deyən şair Abbas Abdulla ilə yanaşı oturmuşduq. O, türk poeziyasından, xüsusən, sənin unudulmaz şeirlərindən məftunluqla danışırdı. Bir azdan salonun çiraqları söndü, yalnız səhnə işıqlandı. Səhnədə adını bildiyimiz, amma üzünü görmədiyimiz türk aktrisası Olcay Poyraz göründü. Zərif bir qadındı. Gözləri ulduz kimi parlayırdı. Bu zərif qadının dodaqlarında Sənin bir-birindən gözəl şeirlərin səsləndi. İlahi, insan bu qədər şeiri necə yadında saxlaya bilərmiş. Ara-sıra səhnədəki kətan parçanın üzərində Sənin fotoların canlanırdı. Öz səsindən şeirlərini dinlədikcə, elə bilirdim ki, burdasan, Mahnı Teatrındasan. Həm türk dilində şeirlər deyirdin, həm də

fransız dilində. Abbas Abdullaya yavaşca pıçıldadım : “Nazim şeirlərini heç kəs onun özü kimi oxuya bilməz”. “Haqlısan”- dedi şair dostum.

Olçay Poyraz Sənin daha çox Vətən həsrətli şeirlərini əzbər deyirdi. Heyranlıqla səhnəyə baxır, çox istəyirdim ki, bu məclis lap gec qurtarsın. Amma nə edəsən, hər şeyin əvvəli və sonu var...

Şeirlərin səsləndikcə, xəyalən ötən illərə qayıtdım. 1961-ci il . Moskva. Mən Sənin evində qonağam. İnana bilmirəm. Gör mən kiminlə üzbəüz oturmuşam, kiminlə söhbət edirəm. Hər şey gözlərim önündən bir-bir keçdi. “Qəribə adam” pyesinə birlikdə baxmağımız, məşhur türkşünas, həmyerlimiz Əkbər Babayevlə birlikdə “Nazim Hikmət məclisləri”nə getməyimiz, bir süfrə arxasında oturub çay içməyimiz...(Sən, hətta mağazaya gedəndə də, uşaq kimi yanına düşüb gəldirdim. Çünki, Səninlə birlikdə olduğum saatların hər anı belə mənə əzizdi). Sonra Bakıdakı görüşlər... Və bir gün eşitdiyim qara xəbər: “Nazim Hikmət gözlərini əbədi yumdu”.

Vəfatından sonra biz hər il yanvar ayının 20-də heykəltəraş Münəvvər Rzayevanın evində Sənin ad gününü qeyd edirdik. Həmin görüşdə ustadın Zəkəriyyə Sərtəl, onun həyat yoldaşı Səbiyə Sərtəl, görkəmli jurnalist Rza Şahvələd və başqa nazimsevərlər toplaşardı. Səni yad edərdik, Səndən danışardıq.

Gün gəldi ki, ailəmlə birlikdə Sənin məmləkətinə işləməyə getdim. Üç il orada yaşadım. Hər yerdə, hər addımda səni aradım: İstanbulda Gülhanə parkında, sənin görmədiyini, həsrətində olduğun Toros dağlarında və Ankarada, İzmirdə, Adanada, İskəndərunda , bir sözlə , Türkiyənin hər guşəsində.

Türkiyədə işlədiyim illərdə Sənin şeirlərin yasaqdı. Amma xalq Səni əzbər bilirdi. Qorxa-qorxa , gizləncə oxuyurdular şeirlərini. Çünki, bu

şeyrlərə görə neçəsi məhbəsə atılmışdı. Amma ulu türk şairi Tofiq Fikrət demişkən, “Hər qaranlıq gecənin gündüzü var” mış. Gün gəldi ki, Sənin şeyrlərin Türkiyədə yenidən çap olundu. Sonra da Nazim Hikmət Kültür və Sənət Vəqfi yaradıldı. Sənin 100 illiyin bu Vəqf tərəfindən təntənə ilə qeyd olundu. Azərbaycanda da Nazim günləri keçirildi. 1928-ci ildə Bakıda çap olunmuş “Günəşi içənlərin türküsü” adlı ilk kitabın təkrar nəşr edildi. Daha gözəl, daha nəfis şəkildə.

Səni sevənlər çoxdur. Sənin sənətini bəyəyənlərdən biri də Azərbaycanda böyük nüfuza malik Türkiyənin böyük elçisi cənab Ünal Çeviközdür. 2002-ci ildə Yazıçılar Birliyində 100 illiyinə həsr olunmuş məclisdə bu görkəmli diplomatın Sənin şeyrlərinə necə vurğun olduğunu gördüm.

Bu gecədə də türk səfirinin iştirak etməsi Sənə olan dövləti münasibətin parlaq təzahürü idi. Sonra səfir hamımızı Mahnı Teatrının iki addımlığında yerləşən Böyük Elçiliyə, ziyafətə dəvət etdi. Ziyafətdə Olcay xanımla birlikdə yadigar olaraq şəkil çəkdirdik və yenə Səndən danışdıq. Sənin oğlum dediyin dünyaca məşhur bəstəkarımız Arif Məlikovun xatirələrini dinlədik.

Yenə Səni yad etdik, Ustad. Həmişə yad edəcəyik. Çünki, Sən bütün varlığınla, canınla Türk dünyasına, Azərbaycana bağlı şəxsiyyətsən. Sənin gənclik dostun Vala Nurəddin bizdən cismən ayrılmağını sərrast ifadə edib : “Bu dünyadan Nazim keçdi”.

Keçdi, amma ürəyi, sənəti, bir də sevənləri bu dünyada qaldı və həmişə qalacaq...

“Vəfa” jurnalı, 2004, N6.

Qürbətdə yaranan dostluq

Görkəmli tədqiqatçı-alim, filologiya elmlər doktoru Vilayət Cəfərin yeni kitabı belə adlanır. Əsər Nazim Hikmətlə İraq şairi Əbdül Vəhab əl-Bəyatının dostluğuna həsr olunub. İraq-Türkiyə ədəbi əlaqələrinin tədqiqi sahəsində bu dostluğun bəhrəsi olan sənət nümunələrinin təhlili, öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Vilayət Cəfər üç fəsildən ibarət kitabında Nazim Hikmət və Əbdül Vəhab əl-Bəyati haqqında ətraflı məlumat verir, hər birinin ayrı-ayrılıqda yaradıcılıq yolunu işıqlandırır. Əsər müəllifin aşağıdakı sözləri ilə başlayır:

“Onların ikisi də bugün haqq dünyasındadır. Birinin ömür karvanı qırx iki il bundan qabaq əbədiyyətdə məskən salmışdır, ikincisi isə bu fani dünyanı yeddi il bundan öncə tərk etmişdir. Onlar həmyaşd deyildilər. Birincisi 61, ikincisi 73 yaşlarında həyatla vidalaşmışdır”.

Tədqiqatçı bu iki sənətkarın bir-birinə bəslədikləri duyğuları konkret misallarla göstərməklə bərabər, onların canlı portretini yarada bilmişdir. 1958-ci ildən başlanan bu dostluğun izlərini mətbuatdan toplayan Vilayət Cəfər oxucuları maraqlı faktlarla tanış edir. Məlum olur ki, bu əqidə dostları-eyni amal uğrunda mübarizə aparan bu fədakar, qorxmaz insanlar o illərdə mürtəcə qüvvələrin həmişə tənqid hədəfi olub. Onların hər bir çıxışı, şeiri geniş rezonansla nəticələnib. Misal olaraq tədqiqatçı Nazim Hikmətin “Komsomolskaya pravda” qəzetində çap olunmuş “Şair vətənə qayıdır” adlı məqaləsinə müraciət edir. Bu məqalə o vaxt keçmiş Sovetlər Birliyində böyük marağa səbəb olmuşdu. Mütərəqqi ərəb ədəbi mühiti həmin məqaləni ərəb dilinə çevirib Əbdül Vəhab əl-Bəyatının kitabına ön söz kimi daxil etmişdi. Nazim Hikmət həmin məqalədə yazırdı:

“Adətən yaxşı şeir haqqında düşünəndə adamın ağına ilk növbədə müxtəlif dövrlərdə yaşamış klassiklərin şeirləri gəlir. Ancaq mən indi bu cür əsərləri nəzərdə tutmuram, mən o şairlərin şeirlərini nəzərdə tuturam ki, onlar klassikləşə bilərlər. Bu mənada bir müasirimizi, xüsusilə onun həqiqət barəsində fikirləri ilə mənim fikirlərim arasında bir oxşarlıq, eyniyyət tapdığım cavan bir ərəb şairini sizə təqdim etmək mənim üçün xoşdur. Mən sizə müasirlərimdən biri, İraq şairi Əbdül Vəhab əl-Bəyatının orijinal bədii söz sənətindən danışmaq istəyirəm”.

Nazim Hikmətin İraq şairi haqqında yazdığı ikinci məqaləsi 1963-cü il iyul ayının əvvəllərində çap olunmuşdu. Bu vaxt artıq Nazim Hikmət həyatda yox idi. Qəzet yazırdı: “Ölümündən iki gün qabaq Nazim “Literaturnaya qazeta”nın redaksiyasına kiçik bir əlyazması gətirmişdi. Kim deyə bilərdi ki, bu sətirlər onun son sətirləridir?”

Vilayət Cəfər haqlı olaraq bu məqaləni Nazim Hikmətin təkə vəsiyyəti yox, həmçinin zorakı cəmiyyətlərə qarşı ittihamnaməsi hesab edir.

Kitabın ikinci fəslində müəllif əl-Bəyatının Nazim Hikmətə ünvanladığı şeirlərindən söhbət açır. Sayca otuzdan çox olan bu şeirlərdə Nazimə böyük rəğbət və məhəbbət hiss olunur. Bu şeirlərdən biri Nazim Hikmətin qürbət həyatında həsrətində olduğu İstanbulla bağlıdır. Əl-Bəyati yazırdı:

İnan mənə, dostum Nazim,
İnan ki, İstanbul sənsiz
Övladını itirmiş bir anadır.
O hey gedib-gələndən soruşur:

Bəs mənim oğlum Nazim

Nə vaxt qayıdacaqdır?

(Sətri tərcümə V.Cəfərindir)

Başqa bir şeirində isə əl-Bəyati Nazimi “yuxusuz İstanbulun döyünən qəlbi” adlandırır və onun şeirlərini “səhranın yağış gözlədiyi kimi” intizarla gözlədiyini bildirir.

Kitabın üçüncü fəslində Nazim Hikmətin “Şair vətənə qayıdır” (rusca), “Nazim Hikmətin İraq şairi Əbdül əl-Bəyati haqqında iki məqaləsi” (ingiliscə), “Əl-Bəyatının Nazim Hikmətə ünvalanladığı şeirlərdən seçmələr” (rusca) və “Nazim Hikmətin əl-Bəyati haqqında məqalələri” (ərəbcə) əlavələr kimi verilmişdir. Bu əlavələr əsərin dəyərini daha da artırmış, onu daha maraqlı, oxunaqlı etmişdir.

Ərəbşünas alim, bir çox elmi-tədqiqat əsərlərinin müəllifi Vilayət Cəfərin bu əsəri Nazim Hikmət irsinin öyrənilməsi sahəsində dəyərli bir töhfə olmaqla yanaşı, qiymətli bir dərs vəsaiti kimi də tələbələrin stolüstü kitabıdır.

“Ədəbiyyat qəzeti”, 26 may 2006-cı il.

Nazim Hikmət pyeslərinin nəşri və səhnə taleyi

Nazim Hikmət dramaturgiyası öz örijanllığı və novatorluğu ilə seçilir. Sənətkarın onlarla pyesi bir çox dünya teatrlarında tamaşaya qoyulmuşdur. Azərbaycanda müəllifin “Kəllə” dramı başqa pyeslərindən daha əvvəl görkəmli rejissor Rauf Kazımovski tərəfindən radio tamaşası kimi hazırlanmış və dinləyicilərin böyük rəğbətini qazanmışdı.

Bakıda nəşr olunmuş Nazim Hikmətin əsərlərinin iki cildliyində (1961 və 1963) şeir və poemaları, habelə onun “Kəllə”, “Bayramın ilk günü”, “Unudulan adam”, “Yusif və Züleyxa”, “Qəribə adam”, “Damokl qılıncı” pyesləri verilmişdir. Dram əsərlərini Azərbaycan türkcəsinə İ. İbrahimov, E.İbrahimov və Ş. Ağayeva çevirmişlər.

Nazim Hikmətin tədqiqatçısı olmuş Əkbər Babayevin böyük zəhmətlə seçib tərtib etdiyi və redaktoru olduğu bu iki cild sənətkarın həm poeziyasını, həm də dram yaradıcılığını əks etdirmişdir.

Ə.Babayev bu cildlərin korrekturasını da diqqətlə oxumuş, dəfələrlə Moskvadan Bakıya gələrək kitabın yüksək səviyyədə çap olunması işinə nəzarət etmişdi. Bu barədə söz düşəndə Əkbər Babayev belə dedi: “Cildlər yüksək səviyyədə çap olunub. Amma sonra nəşriyyatın yadına düşüb ki, axı kitabın tərtibçisi və redaktoru var. Mən də, bütün korrekturanı başdan ayağa çox diqqətlə oxusam da, son səhifəyə əhəmiyyət də verməmişəm, yəni mənə göstərməmişlər də heç. Nazim Hikmət signal nüsxələrini görəndə mənim adıma axtardı. Adım yazılmamışdı. Nazim buna çox əsəbiləşdi. Mən də Bakıya zəng vurdum. Bir gün nəşriyyatdan evə mənə telefon açıb dedilər ki, biz bütün nüsxələrə kiçik bir kağızda çap etdirib yapışdırmışıq ki, kitabın tərtibatçısı və redaktoru Əkbər Babayevdir. Lakin

mən buna heç bir əhəmiyyət vermədim. Çünki əsas o idi ki, Azərbaycanda Nazimin ikicildliyi çıxıb.” (Əkbər Babayevlə şəxsi söhbətdən. Moskva, 1963.)

Nazim Hikmətin Azərbaycanda tamaşaya qoyulmuş əsərləri uğurlu olmuşdur. A.İsgəndərov, T.Kazımov, M.Haşımov, M.Bursəliyev kimi rejissorlarımızın əməyi sayəsində bu əsərlər geniş tamaşaçı kütləsinin hüsn-rəğbətini qazanmışdı. “Kəllə” pyesi Gəncədə, “Bayramın ilk günü”, «Bir aşk masalı» pyesləri Azərbaycan Teatr İnstitutu (Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti) tələbələrinin diplom tamaşası kimi, “Unudulan adam”, “Qəribə adam”, “Türkiyədə” Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrında, “Damokl qılıncı” isə Rus Dram Teatrında uğurla göstərilmişdi.

Bir cəhəti qeyd etmək istəyirəm ki, Nazim Hikmət pyeslərinin səhnə təcəssümü o qədər də asan başa gəlmirdi. İlk baxışdan adama elə gəlirdi ki, Nazim Hikmət bu pyesləri səhnə imkanlarını nəzərə almadan yazıb. Amma əslində belə deyildi. Dramaturq rejissoru məcbur edirdi ki, o, Nazimin səhnə imkanlarına sığmayan, zaman- məkən prinsiplərini qırıb dağıdan dram əsərlərini köhnə üslubda deyil, novatorcasına tamaşaçılara çatdırsın.

Rus teatrşünaslarından Zoya Vladimirova Nazim Hikmət pyeslərinin səhnə taleyindən söz açarkən yazırdı ki, nə vaxt Nazim Hikmətə deyirsən axı belə olmaz, sənənin əsərin bütün səhnə imkanlarının əleyhinədir. Bu sözlərin qarşısında o, mavi gözlərini sənə dikib sadələvhəsinə soruşurdu: “Axı niyə olmaz?” İstər- istəməz düşünürsən ki, doğrudan da Nazim Hikmətin pyesləri bədii cəhətdən tamaşaçını inandırırsa, niyə də Nazimin dediyi kimi olmasın.

Açığını deyim ki, mən bizim Azərbaycan rejissorlarının Nazim Hikmət pyesləri üzərində çəkdikləri zəhməti və onun parlaq nəticəsini heç də rus rejissorlarından, onların əməyindən və bu əməyin bəhrəsindən aşağı

hesab etmirəm. Moskvada Nazim Hikmətin “Qəribə adam” pyesini Komissarjevski tamaşaya qoymuşdu, Bakıda Tofiq Kazımov. Tofiq Kazımovun tamaşası Komissarjevski sənətindən heç də geri qalmırdı. Eyni sözləri Adil İsgəndərovun “Türkiyədə” və Məhərrəm Haşımovun “Damokl qılıncı” pyeslərinin rejissorluğu haqqında da demək olar.

Nazim Hikmət dramaturgiyasında nəzəri cəlb edən xüsusiyyətlərdən biri də yuxarıda bildirdiyim kimi, onun pyeslərinin bəşəriyyətdir. “Damokl qılıncı”nda surətlər ona görə A.B, Arxitektör, Komissar və sair adlandırılmışdır ki, bu pyeslərdə cərəyan edən hadisələrin mövzu dairəsi bəşəri səciyyəyə malikdir. Zəka sahibinin ehtiyac içində yaşaması, pul, var-dövlət üstündə gedən ölüm-dirim mübarizəsi, bugün məşhurlaşan, sabah unudulan insanların acı taleyi, düz adamların çəkdiyi müsibət, insanların başı üzərindən Damokl qılıncı kimi asılmış müharibə təhlükəsi, - bütün bunlar mövzu baxımından Nazim Hikmət pyeslərinin canı, cövhəridir.

Nazim Hikmət pyeslərinin səhnə təcəssümü və taleyi ilə əlaqədar sənətkarın aşağıdakı sözlərini xatırlamaq yerinə düşər. Nazim Hikmət yazırdı:

“Kəllə” pyesini 1932-ci ildə İstanbulda yazmışam. Yanılmıramsa bu, mənim onuncu səhnə əsərimdir. İlk pyeslərimi 20-ci illərdə Boluda, Ankarada və Moskvada yazmışdım. Həmin il “Kəllə” İstanbulda kitab şəklində nəşr olundu. 1951-1960- cı illər ərzində əsər rus, alman, rumın, çex, polyak, ərəb, italyan və ingilis dillərində çıxdı. Mən teatr səhnəsində onu İstanbuldan sonra yalnız Gəncə dram teatrında görə bildim. Həm quruluş, həm də aktyorların oyunu xoşuma gəldi. “Kəllə” pyesindən sonra, yenə də 1932-ci ildə “Bayramın ilk günü” pyesini yazdım. Pyesin adı o zaman “Bir ölü evi, yaxud mərhumun xanəsi” idi. 1953-cü ildə bu pyesi

yenidən işlədim. Pyes İstanbul “Darülbə dai” teatrında 1932-ci ildə oynanıldı. “Unudulan adam” pyesi mənim Türkiyədə oynanılan və çap edilən son əsərimdir. Onu 1935-ci ildə yazdım və həmin il yenə də Ərtoğrul Mühsinin “Darülbə dai” teatrına verdim. “Unudulan adam”ı da, əvvəlki iki pyesim kimi, mən Moskvada yenidən işlədim, bəzi yerlərini dəyişdim və rus dilində çap etdirdim. Sovet İttifaqının bir çox şəhərlərində, o cümlədən Bakıda və xalq demokratiyası ölkələrində səhnəyə qoyuldu. “Yusif və Züleyxa” pyesini 1948-ci ildə Türkiyədə, Bursa həbsxanasında yazdım, həbsxanada əlimə İncillə Quranın türkcəyə tərcümələri düşdü.

İncildəki “Süleymanın mahnılar mahnısı”nı mən hələ uşaqlıqdan çox sevərdim. İndi də sevirəm. Məncə bu “Mahnılar mahnısı” dünya ədəbiyyatının ən gözəl şeirlərindən biridir. Yusifin hekayəsi bizim türk şeirinə də girmişdir. Kəndlərdə və kiçik şəhərlərdə xalq aşiq və məddahları tərəfindən yayılan və xalq qarşısında ucadan oxunan kitablarda da Yusif və Züleyxa hekayəsi məşhurdur. Bu kitablardan bir çoxu həbsxanada mənim əlimə düşdü. Yusif və Züleyxa hekayəsini dönə-dönə və sevə-sevə oxudum. Yusifin və Zelihanın (Quranda Züleyxa adlanır) xarakterlərini mən, olduğu kimi, İncildən və Qurandan götürdüm.

...“Qəribə adam” pyesini də 1949-cu ildə Bursa həbsxanasında yazdım. Yanılmıramsa, “Fərhad və Şirin” pyesini yazdığım ildi. Niyyətim bu idi ki, fürsət tapıb əsəri həbsxanadan bayıra çıxardım və İstanbulda teatrların birində başqa bir adamın adı ilə tamaşaya qoydurum. Niyyətim baş tutmadı. Pyesi yazmağına yazdım, ancaq bayıra çıxarda bilmədim. Beləcə, əsərin birinci variantı itib getdi. Həbsxanadan çıxdıqdan və Moskvaya gəldikdən sonra ikinci variantını 1955-ci ildə yazdım.

...“Qəribə adam” bir çox ölkələrdə tamaşaya qoyulmuşdur. O cümlədən Bakıda Əzizbəyov adına teatrda da oynanılmışdır. (Azərbaycan Akademik Milli Dram teatri nəzərdə tutulur.-A.B.)

“Damokl qılıncı”nı 1959-cu ildə Praqada yazdım... Göstərmək istədim ki, atom bombası insanlığın başı üstündə qədim yunan əfsanəsindəki Damokl qılıncı kimi nazik bir ipdən asılmışdır və bu ip hər dəqiqə qırıla bilər.”

Ömrünün son aylarında Nazim Hikmət həmişə dediyi sözü təkrar etməkdən yorulmurdu: “Ən böyük arzum əsərlərimin yenidən Türkiyədə tamaşaya qoyulmasıdır.”

N. Hikmətin bu arzusu ölümündən sonra gerçəkləşdi. Əsərləri yenidən nəşr olundu, pyesləri səhnəyə qoyuldu.

Bu haqda ədəbiyyatşünas Mehmet Fuat belə yazırdı: “Nazim Hikmətin əsərləri Türkiyədə ölümündən iki il sonra, 1965- ci ildə nəşr oluna bildi .”

N.Hikmət Azərbaycanı ikinci vətəni hesab edirdi. Onun zəngin ədəbi irsi bugün də Azərbaycanda tədqiq olunur və əsərləri nəşr edilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” sərəncamına uyğun olaraq bu sətirlərin müəllifinin tərtib etdiyi Nazim Hikmətin “Seçilmiş əsərləri” nin işıq üzü görməsi qardaş ölkənin – Türkiyənin böyük sənətkarına ehtiram və rəğbətə parlaq təzahürüdür.

**Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin Elmi Əsərləri,
Bakı, 2008, N 3-4.**

“Başım üstündə bir çinar olursa...”

Nazim Hikmət vəsiyyəət etmişdi ki, öləndə onu Anadoluda bir kənd məzarlığında dəfn etsinlər. “Başım üstündə bir çinar olursa, taş-maş da istəmərəz”, - demişdi. Onun bu istəyi yerinə yetmədi. Nazim Hikmət qırx səkkiz ildir ki, əvvəlcə heyran olduğu, sonra gəlişinə peşiman olduğu Moskvada uyuyur...

Türkiyənin məşhur şairi və fikir adamı Orxan Seyfi bir zamanlar yazırdı: “Nazim Hikmət üçün kommunizm bir “din”dir. Bir dəfə bu “din”ə inandıqdan sonra kor-koranə axıra qədər ona sədaqət göstərməyi lazım bilir. Nazimin yuxudan oyanacağı günü bir az daha gözləmək lazımdır.” Kommunizm ideallarına, bütün xalqların bərabərliyinə, varlı-yoxsul, əzən-əzilən anlayışlarının bir dəfəlik yox olacağına bütün varlığı ilə inanan kommunistlər kimi Nazim Hikmət də gün gəldi ki, yuxudan ayıldı. Amma gec idi artıq. Geriyə yol yox idi. Türkiyə qəbul etmirdi. Moskvada isə “İvan İvaniç varmıydı, yoxmuydu” adlı sovet bürokratizmini ifşa edən pyesinin repertuardan çıxarılması ilə başlanan təqiblər davam edirdi. Günlərin birində də şairin 1951-ci ildən 1963-cü ilədək sürən Moskva həyatı sona yetdi. 1963-cü il iyunun 3-də Nazim bu dünyadan köçüb getdi...

Nazim Hikmətin sonuncu həyat yoldaşı Vera Tulyakova şairin ölümünü ona müraciətlə öz xatirələrində belə təsvir edirdi: “Yuxudan ayıldım. Yataqdan qalxmadım. Səni oyatmaq istəmədim. Poçtalyon qəzetləri poçt qutusuna yerləşdirdi. Bu səsdən bildim ki, saat 7.20 dəqiqədir. Beş dəqiqə sonra sən cəld qalxdın, az qala, yüyürərək qapıya getdin. İstədim səni səsləyim, amma fikirləşdim ki, bir az da mürğü vurum. Ancaq sən qayıtmadın. Bir dəqiqə keçdi, iki dəqiqə keçdi... sən nədənsə bayır qapısını açmırdın, özünü qərribə şəkildə sakit aparırdın. Mən yenə bir

az uzandım, amma hansı bir qüvvəsə məni ayağa qaldırdı ki, baxım görüm sən hardasan. Qalxdım, fikirləşdim ki, yəqin su içmək istəmişən, ya da siqaret çəkirsən. Tez mətbəxə keçdim. Yox idin. Hamamxanaya baxdım, sonra tualetə. Birdən qorxu hissi bürüdü məni. Bu elə bir qorxu hissi idi ki, sanki arxadan məni odlu bir küləyin zərbəsi vurmuşdu. Tez dəhlizə çıxdım və asılqanın arxa tərəfində yerdə - döşəmənin üstündə gördüm səni. Oturmuşdun, kürəyin qapıda, bir əlin yerdə. Bir ayağın altındaydı, o biri ayağını uzatmışdın qabağa... Sənin ağappaq bənizindən, qeyri-adi sakit üzündən o dəqiqə başa düşdüm ki, sən... keçinmişən.”

Bu sətirləri oxuyanda ötən günlərə qayıtdım. Moskvada Nazim Hikmətin evindəydim. Dəfələrlə dediyi sözü bir də təkrar etdi. “Sənin dissertasiya müdafiənə mütləq gələcəyəm” dedi mənə. Bakıya yola düşəndə Moskvada aspiranturada təhsil alan dostum Yavər Eyvazov təlaşla soruşdu məndən: “Yenə Nazim Hikmətlə şəkil çəkdirmədin?” Dedim: “yox” və əlavə etdim: “Yavər, sənin ki, yadındadır, “Qəribə adam”ın birinci pərdəsindən sonra mən bir dəstə güllə səhnəyə çıxanda və Nazim Hikməti təbrik edəndə şəklimizi çəkdilər. Nə olar, danış də Yermolova teatrı ilə, o şəkli mənə versinlər” Yavər güldü, bir söz demədi. Baxışlarından oxudum ki, mənə deyir: “Sən doğrudan “qəribə adam”san”. “Yaxşı, - dedim, qınama məni, gələn dəfə mütləq çəkdirəcəyəm.”

Gələn dəfə olmadı. 1963-cü il iyun ayının 3-də Moskva radiosu heç birimizin gözləmədiyi müdhiş bir xəbər verdi: “Nazim Hikmət qəflətən vəfat edib.” Ağladım. Sonra Moskvada 1963-cü ilin sərt qışında küçədə Nazim Hikmətin tərcüməçisi Muza Pavlova ilə görüşdüm, bir saat söhbət etdik. Qadın ağlayırdı. Nazimin ölümünə yanırıdı. Ən çox Veranı qınayırdı. Mehmanxanaya gəldim. Şaxta öz işini görmüşdü. Xəstələnmişdim. Yenə

dostum Yavər dadıma çatdı. Dava-dərman gətirdi. “Nə oldu, harda özünü soyuğa verdin,” deyə soruşdu. Əhvalatı ona olduğu kimi danışdım. “Hər deyilən sözə inanma, - dedi Yavər, - Nazimin ürəyi xəstə idi. İnfarkt keçirmişdi.” Sonralar eşitdim ki, Vera Tulyakova bir xatirə kitabı yazıb. Kitab türkcəyə də çevrilib. Veranın «Bəxtiyar ol, Nazim» kitabını oxudum. Veranı mən Nazim Hikmətin evində qonaq olarkən dəfələrlə görmüşdüm. Çox cavan idi.

2001-ci ilin martında Vera Tulyakova da bu dünyaya vida etdi. Türkiyədə çıxan “Radikal” qəzeti 12 mart 2001-ci il sayında yazırdı: “Nazim Hikmətin sonuncu həyat yoldaşı Vera Tulyakova, dünən səhər 9.30-da xərçəng xəstəliyindən həyata vida etdi. 68 yaşındakı Vera bir ildən bəri xərçənglə çarpışırdı. 2000-ci ilin ortalarında əməliyyat olunmasına baxmayaraq, müalicəsi gecikmiş xərçəng xəstəliyi onun axırına çıxdı. Bu barədə açıqlama verən qızı Anna bildirdi ki, anasının külü Nazim Hikmətin yanında gömüləcəkdir.

...1951-ci ildə Moskvaya ayaq basan Nazim Hikmət Vera Tulyakova ilə 1955-ci ildə tanış olmuşdu. 1959-cu ildə evlənmişdilər. Vera Nazimi tanıyanda 23 yaşında idi, Nazimsə 53!”

Nazim Hikmət Veraya çox sayda sevgi şeirləri həsr etmişdi. Amma çox sonralar yazdığı “Gelsene dedi bana” misrası ilə başlayan şeirində sevgidən əsər-əlamət yox idi.

Nazim ömrünü, məhəbbətini, yaralı taleyini bu şeirlə ifadə etmişdi. Nazimin xanımı Pirayəyə, sonrakı həyat yoldaşı Münəvvərə (həm də dayısı qızı idi. Nazim onun ikinci əri idi.) olan münasibətinə mən haqq qazandırmıram. Xüsusən, Münəvvərin çəkdiyi əzabları dilə gətirmək istəmirəm. Amma bir şey vardı ki, Nazim ikiyə bölünə bilmirdi. O həyat yoldaşı ola-ola başqa qadınla əylənən kişilərdən deyildi. Sevdalandımı,

sevdimi, sevdiyi insanla yaşamaq, heç kəsi aldatmamağı özünə həyat kredosu seçmiş bir insandı. Təbii ki, bu sözlərlə Nazimə bəraət qazandırmaq fikrindən uzağam. Görünür nəhəng sənət adamlarının nöqsanı da böyük, taleyi də burulğanlı olur.

61 il yaşadı Nazim. Ömrümün sonunu hiss edəndə belə yazmışdı:

Bizim avludan mı (*həyətdən*)

Kalkacaq cenazem?

Nasıl indireceksiniz

Beni üçüncü katdan?

Asansöre sığmaz tabut.

merdivenlersə daracık...

“Bakacaq arkamdan mutfak penceremiz” deyən şair artıq əzrayılın nəfəsini hiss etmişdi. Nazim Hikmətin ölüm xəbəri ildirəm sürətilə bütün dünyaya yayıldı. Bu xəbər Türkiyədə Vala Nürəddinə də çatdı – Nazimin gənclik dostuna. Vala, şair dostuna iri həcmli bir kitab həsr etdi. Adını da qoydu: “Bu dünyadan Nazim keçdi”. Kitabın ikinci nəşri işıq üzü görəndə artıq Vala Nürəddin də dünyasını dəyişmişdi. Kitaba Nazimin və Valanın gənclik dostu Şevket Sürəyya Aydəmir ön söz yazmışdı. Ön sözdə deyilirdi: “Elə sanıram ki, sabahkı nəsillər Nazim Hikmətin üzərində bugünlərdən daha çox duracaqlar. Onlar üçün Nazim Hikmət sabah yalnız sənətkar, bu torpağın yetişdirdiyi böyük bir sənətkar olaraq dəyər alacaq və mənə daşıyacaqdır. “Bu dünyadan Nazim keçdi” kitabı Nazimi ən yaxşı təqdim edən və dəyərləndirən əsər kimi gələcək nəslə də ən doğru qaynaq və dayanaq olacaqdır.

...Nazimin məzarı Moskvada, “Novodeviçi” məzarlığındadır. “Novodeviçi”, əvvəllər qızlar monastrı olub. Məzarlıq bu monastrı

dövrələyərdi. İndi bura məşhur insanlar məzarlığı kimidir. Zətən Çexov da, Qoqol da burada uyuyurlar.

...Biz gəldiyimiz zaman sabahın erkən saatına baxmayaraq ağır, dəmir qapılar açıqdı. Məzarlıq bu saatda da qələbəlikdi...Əllərində çiçək dəstələri, qadın, kişi, gənc, ixtiyar, hələ uşaqları ilə moskvalılar məzarlığa gəlirdilər. Biz də məzarlığa girdik...

...Nazimin məzarını tanıdım. Çox qiymətli, yüksək qara mərmər blokun üzərinə onun ayaqda dinamik silueti ovulmuşdu. Üzərinə türkcə imzasını işləmişdilər.”

Nazim Hikmətin oğulluğu (Pirayənin oğlu) görkəmli tədqiqatçı Mehmet Fuad 2000-ci ildə işıq üzü görmüş (sonra bu kitabı o, daha üç dəfə təkrar nəşr etdirdi.) 719 səhifəlik “Nazim Hikmət” adlı kitabında Nazimin yaxın dostu və məsləkdaşı Zəkəriyyə Sərtəlin və onun həyat yoldaşı Səbihənin yadigarı olan qızı Yıldız Sərtəlin şairin cənazə mərasimindən qələmə aldığı təəssüratı belə təqdim edirdi:

“Yaxınlaşdım. Nazim orada üzü açıq yatırdı. Sanki şirin bir yuxudaydı... Yanıma bir fransız yazıçısı gəldi: “Yıldız hanım, - dedi, - sabah Münəvvərlə Mehmet gəlirlər. Onları heç tanımayan bir qrup rus ziyalısı qarşılayacaq. Bu doğrumu?” Soruşdum: “Kim təşkil edib bu qarşılamağı?”

...Arxamdan birisinin qolumu çəkdiyini hiss etdim. Döndüm. Qalya...(Qalya Nazimin həkimi, Vera Tülyakova peyda olana qədər çox yaxını və çox inandığı bir insandı.-A.B.)

- Yıldız, - dedi Qalya – Münəvvərlə Mehmet gələcəklər. Məni Münəvvərlə görüşdürməlisən. Nazimin vəsiyyətini mən ona öz əllərimlə vermək istəyirəm. Nazim Hikmət, mirasının böyük qismini ona və Mehmetə vəsiyyət edib.

Çox cevdiyim bu qadının yanaqlarından öpdüm. “Təbii, - dedim, - heç şübhən olmasın, mən səni Münəvvərlə tanış edəcəyəm.”

Sonra Yıldız, Qalya ilə təyyarə meydanına getməsindən, Münəvvəri və Mehmeti qarşılamasından söz açaraq yazır:

“Doktor Qalınanın Münəvvərə verdiyi vəsiyyət 10 sentyabr 1959-cu ildə hazırlanmış, rusca yazılıb notariusda təsdiqlənmişdi. Bu sənədə əsasən Nazim Hikmət, əsərlərinin müəllif hüquqlarına görə ayrılan pulunun dördü üçün Münəvvərə və oğlu Mehmetə, dördü birini isə Türkiyə Kommunist Partiyasına vəsiyyət etmişdi.”

Daha sonra Mehmet Fuad adı keçən kitabında Nazim Hikmətin oğlu Mehmet Nazimin 1971-ci il mart ayının 31-də “Milliyət” qəzetində çap olunmuş on iki yaşındaykən izlədiyi atasının cənazə mərasimində gördüklərini onun dilindən belə təqdim edirdi:

“Sonra atamı gördük, belə... uzandırmışdılar... bir masanın üstündə yatırdı. Bir qadın atamın cəsədinə sarılmış bağırırdı... Sonradan evləndiyi arvadıymış bu demə. Çox qorxdum öncə...İlk dəfə bir ölü gördüm. Və bu ölü atamdı.

...Anam yavaşca yaxınlaşdı atamın ölüsünə... Ağlayırdımı, bilmədim. O ara gördüyüm anamın atamın əlini əllərinə aldığı, bir müddət tutduqdan sonra, (o artıq soyumuş, heç bir şey hiss etməyən ət parçasını) öpməsi oldu.

Məşhur türk dramaturqu Haldun Taner N.Hikmətin məzarını ziyarət etdikdən sonra belə yazmışdı: “Nazim Hikmət də Novideviçi qəbristanlığında uyuyur. Nazimin məzarı bir tək qaya parçasından ibarətdir. İtalyan heykəltəraşının onun “Addımlayan adam” şeiri üçün yonduğu fiqurdur. Nazim, ölümündən bir neçə il əvvəl “Anadoluda bir köy

məzarlığında dəfn edilməsini, başı üstündə bir çinar” olmasını vəsiyyəət etmişdi. Kaş arzusuna çataydı.

N.Hikmətin qəbri başında Azərbaycanın görkəmli şairi Rəsul Rza, oğlu yazıçı Anar, xanımı gəncəli Nigar xanım və yazıçı Ənvər Məmmədخانlını gördük.

...Nazim deyirdi: “Ölümümdən sonra xalqımla mənim aramda bir barışıq başlayacaq. Güman etdiyi bir dərəcədə doğruya bənzəyir”.

Bu həqiqətən belə oldu. Nazimin ölümündən sonra Türkiyə Nazimlə barışdı. Türk yazarları, xüsusən Əziz Nesin şairin bəraəti üçün əlindən gələni əsirgəmədi. Bakıya ilk gəlişində məndən (o vaxt radioda işləyirdim) Nazimin səsini, lent yazılarını istədi. Mən də verdim. Əziz Nesin Türkiyəyə qayıdan kimi polis tərəfindən saxlanıldı. Sonradan mənə göndərdiyi “ Əziz Nesin polisdə” kitabının arasında mənə ünvanladığı bir məktub vardı. Həmin məktubda yazırdı: “...Türkiyəyə ayaq basdığım gün həbs edildim. Gətirdiyim kitabları, mənə verdiyin lent yazılarını əlimdən aldılar. Kitabı oxuduqca başıma gələnləri biləcəksən. Çox şey sordular məndən. “Bu lenti – Nazim Hikmətin səsini sənə kim verib?” deyə sordular. Təbii ki, sənin adını demədim.”

Titul vərəqində “Aqşın Babayevə dostluqla. 20 oktyabr 1967-ci il” yazılmış “Əziz Nesin polisdə” adlı kitabda ədib yazırdı:

“Masanın üstünə maqnitafonu qoyurlar... Nazim Hikmət şeirlərini birlikdə dinləyirik. Qismət polislərlə birlikdə dinləməkmiş... Bu şeirləri ilk orada dinləməyim hər halımdan bəlli idi. Amma anlamırdılar, anlamaq da istəmirdilər.

Nazimin səsini eşidincə, o atmosfer, o mühit içində açığımı deyim ki, kövrəldim. Və elə bilirdim ki, onlar da az-çox, yurd həsrətini böyük acı ilə anladan o gözəl şeirləri dinləyincə bir az da olsa, yumşalacaqlar,

kövrələcəklər. Gözlərini mənə dikdilər, üzərimdə səkkiz cüt göz (bir də maqnitafon işlədən polis gəlmişdi) mənə diqqətlə müşahidə edir, şeirlərin məndəki təsirini anlamağa çalışırdılar.”

Təkcə Əziz Nesin yox, ümumiyyətlə Nazimi sevənlər, şeirlərini əzbər deyənlər təqib olunurdu. Bu haqda çox oxumuşdum. Təqib olunanların bir neçəsi ilə görüşmüşdüm də. Mömin Ağaoğlu da bunlardan biri idi. Əslən azərbaycanlı olan, uzun illərdən bəri Türkiyədə yaşamış, ömrünün son günlərini Bakıda, Mərdəkanda keçirmiş mərhum Mömin Ağaoğlu mənim xahişimlə Nazim Hikmətə aid xatirələrini yazmışdı. Həmin xatirələr çap olunmayıb, məndədir. M.Ağaoğlu yazırdı: “Bir gün Səbiyə adlı bir qız mənə Nazimin “Həyat arkadaşına məktub” şeirini verdi. Mən də bu şeiri məktəbə gətirib İhsan adlı arkadaşım ilə bərabər bağçanın xəlvət bir yerində dönə-dönə oxuduq. İhsan bir surətini yazıb özü üçün götürdü. Mən də mənə aid olanı tarix kitabımın arasında gizlətdim. Bu şeir Bursa həbsxanasında yazılmışdı. Həmin il mən orta məktəbin son sinifində oxuyurdum.

Günlərin bir günü məktəbin sinif qapılarına süngülü əsgərlər qoyuldu və deyildi ki, heç kəs sinifdən çıxmamalıdır. Tarix dərsi idi. Qəflətən beş zabıt içəri girib siyirmələrimizi açmağa və yoxlamağa başladılar... Sonra başa düşdüm ki, yoxlama Nazimin şeirlərilə əlaqədar imiş. Mən ikinci sırada oturmuşdum. Tarix kitabım da qarşımda idi. Yüzbaşı Şəfiq bəy kitabı açan kimi Nazim Hikmətin “Həyat arkadaşına məktub” şeirini gördü və götürdü. Arxasında duran minbaşı Həmdi bəyə göstərdi və mənə süngülü əsgərin önündə məktəb komandanının otağına gətirdilər. İçəri girdiyim zaman İhsan arkadaşımı orada gördüm. Demə digər sinifdə oxuyan İhsanın da surətini yazıb götürdüyü şeiri tapıblarmış. Bizi həbs etdilər.”

Türkiyədə işlədiyim illərdə də (1972-75), Nazimin 100 illik yubiley günlərində də (2002-ci ilin aprelində tədbirin keçirilməsi təxirə salınsa da, üç gün İstanbulda oldum) mən hər addımda Nazim Hikmətə bəslənilən böyük sevginin şahidi oldum.

Dünyanın bir çox yerlərində, o cümlədən bizim Azərbaycanda da Nazimə böyük sevgi var. Əvvəl də dediyim kimi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti möhtərəm İlham Əliyevin məlum sərəncamına əsasən Nazim Hikmətin “Seçilmiş əsərləri”nin latın qrafikası ilə nəfis tərtibatla işıq üzü görməsi ədəbi aləmdə böyük hadisə oldu.

* * *

Yaxşı yadımdadır. Yazıçılar Birliyində Nazim Hikmətin 100 illiyi münasibətilə nəşr olunmuş “Günəşi içənlərin türküsü” kitabının təqdimat mərasimi keçirilirdi. Kitabın tərtibçisi tanınmış türkşünas Qadir İsmayıl idi. Ancaq onun qəfil ölümü gözlənilməz oldu, hamımızı sarsıtdı. Anar müəllim tərtib işini öz boynuna götürdü. Və dəyərli bir kitab ərəsəyə gəldi. Kitaba mənim iki məqaləm daxil edilmişdi. Təqdimat mərasimi 2002-ci il noyabr ayının 27-də Yazıçılar Birliyinin Natəvan klubunda oldu. Məclisdə Türkiyənin Azərbaycandakı səfiri cənab Əhməd Ünal Çeviköz də iştirak və çıxış etdi və Nazim Hikmətin “Dəvət” şeirini oxudu. Tədbirin əvvəlində Nazimin öz səsindən çıxışını verdilər. Həyəcanlandım. Bilirsiniz niyə? Çünki həmin çıxışı Bakıda “İnturist” mehmanxanasında mən lentə yazmışdım. O vaxt radioda işləyirdim. Sonra həmin lent yazısı radionun qızıl fonduna daxil oldu, yayıldı, əldən-ələ gəzdi. Mənim üçün bu çıxışın səslənməsi çox gözlənilməz oldu. Keçən günlərə qayıtdım. Nazim Hikməti gördüm. Gəncliyimi gördüm. Çıxış edəndə də bunu dedim. Həyəcanlandığımı dedim. Həmin tədbiri işıqlandıran “qəzetçi” mənim bu

həyəcanımı qanmadı. Həyəcan sözünü istehza ilə dırnaqda verdi. Bu, əlbəttə, çox adi bir şeydir. Amma, qəribədir, bugünə qədər unuda bilmirəm.

2002-ci ildə şairin 100 illiyinin YUNESKO xətti ilə Nazim Hikmət ili elan edilməsi sənətkarın həm vətəndaşlığının qaytarılmasına, həm də dünya miqyasında tanıtılması işinə bir daha yardım etdi. Türk mətbuatı bu hadisəni belə qarşıladı:

“Nazim Hikmət Ran vətəndaş olur

Nazim Hikmət 100-cü doğum ilində türk vətəndaşlığına qovuşacaq. 2002-ci ilin bütün dünyada “Nazim Hikmət ili” olaraq qəbul edilməsi üçün xüsusi bir komitə yaradıldığını bildiren Mədəniyyət naziri Talay, Nazim Hikmətin türk vətəndaşlığına qəbulu üçün Səadətədin Tantanla görüşdüyünü, mövcud mövzu ilə bağlı Daxili İşlər Nazirliyi ilə zəruri çalışmalara başlayacaqlarını ifadə etdi. 2002-ci ilin beynəlxalq miqyasda “Nazim Hikmət ili” qəbul edilməsi üçün hazırlanan layihə çərçivəsində üç əsas məsələ üzərində iş getməlidir.

Bu məsələlər aşağıdakılardır: Nazim Hikmət Bilgi Mərkəzinin yaradılması, Nazim Hikmət əsərlərinin nəşri və Nazim Hikmət sənədli filmi... Bundan başqa, Mədəniyyət Nazirliyinin iştirakı ilə hazırlanan “Nazim Hikmət şarkıları” adlı Video-SD kitabı da satışa buraxılacaq.”

Yeri gəlmişkən, Nazim Hikmətin “Ran” soyadı ilə əlaqədar bir məqama da aydınlıq gətirmək istəyirəm. Rəsmi sənədlərdə şairin adı belə göstərilir: “Nazim Hikmət Ran.” Ran nə deməkdir? Nazim Hikmətdən Moskvada olarkən bunu soruşdum. O belə dedi: “Bir zamanlar Türkiyədə soyad məsələsi meydana çıxdı. O vaxt qırmızı rəng solçuluq, kommunistlik deməkdi. Mən də “Nar” kəlməsini seçdim. Amma tərsinə yazdım: “Ran”.

Dedim mən bu sözü özümə soyad götürürəm. O vaxtdan soyadım “Ran” oldu.”

Sonradan mən bununla əlaqədar bir çox mənbələri araşdırdım. Mənbələr bunu bir ehtimal kimi verirlər.

Nazimin 100 illiyinə dünyanın müxtəlif yerlərindən dəvətililər vardı və isimlər mətbuatda verilmişdi. “Hürriyyət” qəzeti 8 fevral 2002-ci il tarixli nömrəsində yazırdı: “Beynəlxalq Nazim Hikmət Simpoziumuna qatılacaq isimlər belədir: Erik Stinus, Nedim Gursel, Richard Mckane, Monica Carbe, John Berger, Cevat Capan, Ataol Behramoğlu, Maya Pinhas Cohen, Özdemir İnce, Titos Patrikios, Erdal Alova, Oğuz Makal, Margarita Malayeva, Zehra İpşiroğlu, Antonina Sverçevskaya, Ayşegül Yüksel, Konur Ertop, Doğan Hızlan, Atilla Coşkun, Anar Rzayev, Aqşin Babayev, Turqay Fişekçi, Svetlana Uturgauri, Cengiz Aytmatov, Timur Muhittin, Feridun Andaç, Necati Sönmez.

Nazim Hikmət Vəqfi 2002-ci ildə, il boyunca Nazim Hikməti bütün yönləriylə ələ alan tədbirləri həyata keçirəcək. Vəqfin mədəniyyət mərkəzlərində keçiriləcək anma mərasimlərindən başqa, Nazim Hikmətin fotoları, afişaları, sərgiləri təşkil ediləcək, Nazim Hikmət filmlərindən nümunələr göstəriləcəkdir.”

Nazimin vətəndaşlığının qaytarılmasında və 100 illiyinin qeyd olunmasında Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin xidmətini Türkiyənin ədəbi ictimaiyyəti rəğbətlə qarşıladı. Şairin 100 illiyi ilə əlaqədar təşkil olunmuş komissiyanın üzvlərindən biri olduğum üçün görülən işlərə daha yaxından bələd idim. Anarın “Ədəbiyyat qəzeti”ndə çap olunmuş “Türkiyə Cumhuriyyətinin Baş Bakanı Rəcəb Tayib Ədroğana müraciət”i və onun “Zəfərin mübarək, Nazim” məqaləsi sözsüz ki, hamının yadındadır. Anar həmin məqaləni bu sözlərlə bitirmişdi: “İnanıram ki, haçansa şairin dalğa

olub çırpıldığı Qadıköy iskələsinin ətrafında mərmər, qranit, ya tunc Nazim Hikmət, heyranı olduğu və son saatınacan sitəmini, özləmini çəkdiyi şəhərin - “çinarlı, qübbəli, mavi limanın” əbədi seyrinə dalacaq. Bu da Nazimin daha bir qələbəsi olacaq.”

Anarın “Kərəm kimi” kitabının Türkiyədə nəşri və bununla əlaqədar Ankarada və Amsterdamda keçirilən təqdimat mərasimləri də Nazimin olduğu kimi tanılmasında böyük rol oynadı. Bu mərasimlər Hollandiya, Almaniya və Makidoniya mətbuatında işıqlandırıldı. “Hürriyyət” qəzeti yazırdı: “Nazim Hikmətin “Günəşi içənlərin türküsü” adlı kitabı 1928-ci ildə Bakıda nəşr olunduğu kimi, Anarın bizim bilmədiyimiz Nazim Hikməti anladan kitabı da ilk dəfə Ankarada basıldı.”

Nazimin 2002-ci ildə 100 illiyinin YUNESKO xəttilə qeyd olunmasından sonrakı illərdə Türkiyədən şairin sevilməsinə dair xoş xəbər gəlməyə başladı: Bu xəbərlərdən biri beləydi: “Uzun müddət Moskvada yaşaması Nazim Hikmətin “kommunist düşüncəli şair” olduğu barədə yalanlara rəvac verib. Artıq yavaş-yavaş bu yalanlar sıradan çıxır. Türkiyənin Təhsil Nazirliyi yeni tədris ilində Nazim Hikmətin həyat və yaradıcılığının öyrədilməsi üçün ayrılan dərs saatını artırıb... Bu isə Nazimə öz vətəninə sevginin günbəgün artdığını söyləməyə əsas verir.”

Nazim Hikmət haqqında Əziz Nesinin belə bir sözü var: “Nazim Hikmət dünyanı dolaşan bir Türkiyə şarkısıdır.” Necə də sərrast deyilib. Ayrı-ayrı mətbu orqanlarda müxtəlif illərdə çap edilmiş aşağıdakı sözlər Əziz Nesinin fikrini təsdiq edir:

“...Fransanın Lion şəhərində Serge Panthein səhnəyə qoyduğu “Böyük bir ürək” Nazim Hikmətin şeirlərindən və “Kamal Tahirə məktublardan” yaradılan bir teatr janrı idi.” (“Cumhuriyyət” qəzeti, 2 mart 1974)

“...Sizə Nazim Hikmətin şairlər üzərindəki təsirindən söz açacağam...Parisə hər gəlişində görüşürdük... Sizə N.Hikmətdən danışa bilərəm; çünki hər kəs üçün olduğu kimi, mənim üçün də onda son dərəcə örnək bir şey vardır. Başqa sahələrdə bu nümunə (model) anlayışı ilə razılaşa bilmirəm, amma N.Hikmət, şair adı verilə biləcək hadisənin, yeniliyin nümunəsidir.”(Jan Marçenac. “Militan” jurnalı, 1976, N16)

“Ünlü türk şairi Nazim Hikmətin 4 cildlik “İnsan mənzərələri” farscaya tərcümə olunub. İrac Nobehtin çevirməsilə “Dünyaya No” nəşriyyatı tərəfindən İranda yayımlanan əsərin ilk çapının tirajı 12 min olub. Məlumat üçün qeyd edək ki, Nobeht ilk dəfə Nazim Hikmətin “Günəşi içənlərin türküsü”, ardınca isə “Qan konuşmaz” romanını fars dilinə tərcümə edib. Onun sözlərinə görə N.Hikmət fars dilli oxucular tərəfindən maraqla qarşılır və bu onu çox sevindirir. (“Ədalət” qəzeti, 25 sentyabr 2004-cü il.)

“Böyük türk şairi Nazim Hikmət Ran dünən və bugün Fransanın Qrass şəhərində düzənlənən “İlkbahar şairlər festivalı”nda yad olunub. Parisdə yaşayan türk şairi Əlif Su Alkan və yunan şairi Dmitris Kraniotis Nazimin şeirlərini fransızca oxuyublar. Tədbirdə fransız ədəbiyyatçıları da iştirak ediblər (“Ekspress” qəzeti, 16 mart 2004-cü il).

Bu misalların sayını istənilən qədər artırmaq olar. Şairin əsərləri hələ sağlığında bir çox dünya dillərinə çevrilmiş və nəşr edilmişdi. Amma şeirləri Türkiyədə öz ana dilində işıq üzü görmürdü. Pyesləri bir sıra dünya teatr səhnələrində göstərilmişdi. Türkiyə teatrlarından başqa. Amma nə yaxşı ki, bugün belə deyil. Nazimin pyesləri bugün Türkiyənin teatr səhnələrini bəzəyir. Hətta “Nazim Hikmətin teatrosu” adlı bir tədqiqat əsəri də Türkiyədə işıq üzü görüb.

Nazim Hikmət, şübhəsiz ki, bütün türk dünyasının böyük sənətkarıdır. Amma mənə elə gəlir ki, biz Nazim Hikməti daha çox istəyirik. Almaniyadan Orxan Aras yazırdı: “...Nazim Hikmətin Azərbaycanda çox böyük hörməti var. Şəxsiyyəti və şeirləri çox sevilir.”

Nazim Hikmətin Azərbaycan poeziyasında izi qaldı. O, təkə poeziyamızın sərbəst şeir formasında yox, teatr və kino sənətimizdə də iz qoydu. Onun “Kəllə”, “Türkiyədə”, “Bayramın ilk günü”, “Qərribə adam”, “Şöhrət və ya unudulan adam”, “Damokl qılıncı” pyesləri Azərbaycanda uğurla tamaşaya qoyuldu. Əsərləri əsasında filmlər çəkildi.

Nazim Hikmət haqqında tədqiqat işləri Türkiyədə, Azərbaycanda və dünyanın bir çox başqa ölkələrində də yazılıb və indi də yazılmaqdadır. Bu tədqiqatlardan biri nazimşünas Aslan Kavlakın “Nazim Hikmətin Azərbaycanda izləri” adlanır. Bu haqda “Ədəbiyyat qəzeti”ndə bir yazı çap etdirdikdən sonra Türkiyədən məktub aldım. Aslan Kavlak yazırdı: “Ədəbiyyat qəzeti”ndə çıxan yazınızı oxudum, sonsuz dərəcədə sevindim. Çox təşəkkür edirəm. Kitabı oxuduqdan sonra qeydlərinizi gözləyirəm. Kitabda yalnışlıqlar, nöqsanlar, düzəldilməsi gərəkən yerlər varsa, bildirməyinizi rica edirəm”.

Moskvada yaşayan həmyerlimiz Tofiq Məlikli də Nazimin poeziyası haqqında çox dəyərli bir kitab yazıb rus oxucularına təqdim etmişdir. Nazim Hikmətlə bağlı bir sıra əsərlər qələmə almış tədqiqatçı-alim Rəşid Quliyev də son illərdə yeni tədqiqat işi ilə oxucularını sevindirmişdir.

Türkiyənin Çağaloğlu nəşriyyatı isə alman tədqiqatçısı Ditrix Qronaunun “Nazim Hikmət” adlı kitabını türkcə çap edib. Bu alman aliminin həmin nəşriyyat tərəfindən buraxılmış ikinci kitabıdır. Birinci kitabı “Mustafa Kamal Atatürk və cumhuriyyətin doğuşu” adlanırdı. Hər

iki kitab oxucular tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılıb. Əsərin “Torpaq, günəş və mən”, “Köklər”, “Mənlik iddiası”, “Həbsxanada azadlıq”, “Öldürücü boşluq” və s. bölümlərində şairin enişli-yoxuşlu həyatı, dönməz mübarizliyi, həbsxana illəri, sonuncu dəfə Moskvaya gəlişindəki xəyal qırıqlığı, qəfil ölümü, bir sözlə Nazimin 61 illik ömür yolu əks olunmuşdur. Kitabda Nazim Hikmətə böyük heyranlıq duyulur. Müəllif sənətkarın Almaniyanın teatr səhnələrində nümayiş etdirilən dram əsərlərindən də söz açır və bu pyeslərlə bağlı alman mətbuatında çap olunmuş yazılara öz münasibətini bildirir. Kitabın ən maraqlı bölümlərindən biri şairin ömrünün son illərini əhatə edən “Öldürücü boşluq” hissəsidir. Həmin hissədə müəllif N.Hikmətin Moskva həyatının son 13 ilində çəkdiyi iztirabları əks etdirmişdir.

Dünyanın bir sıra ölkələrində Nazim Hikmət yaradıcılığı təkcə filoloji cəhətdən deyil, sənətşünaslıq, fəlsəfi, tarixi baxımdan da tədqiq edilir, araşdırılır. Beləliklə Nazim dünyanı gəzir. Ürəklərdə əbədiləşir. Zəkəriyyə Sərtəlin sözlərilə desək, “Ulu Ustad, biz səni Anadolu torpağına gömə bilmədiksə də, qəlbimizə gömdük. Orada əbədiyyən yaşayacaqsan.”

2012-ci ilin yanvarında Nazim Hikmətin 110 yaşı tamam olur. Şübhə etmirik ki, bu tarixi gün Türkiyədə, Azərbaycanda, İranda, Rusiyada, Fransada, İtaliyada və dünyanın başqa ölkələrində də qeyd olunacaq, Nazim səsi, Nazim nəfəsi bütün yer üzünü dolaşacaqdır.

“Ədəbiyyat qəzeti”, 8 aprel 2011.

Nazimi yaşadanlar

3 iyun 1963-cü il... Nazim Hikmətin 61 illik ömrünün son nöqtəsi. “İnsanların bəzisi otların, bəziləri balıqların çeşidini bilir, mən ayrılıqların” deyən Nazim ağına da gətirə bilməzdi ki, ölümündən sonra həsrətində olduğu vətəninə – Türkiyədə o qədər populyarlaşacaq ki, onun nəinki əsərləri türk dilində çap olunacaq, pyesləri tamaşaya qoyulacaq, hətta uşaq ikən çox sevdiyi, qəribədir, bugünəcən itib batmayan oyuncaqları da xüsusi olaraq sərgilənəcək, Nazimi yaşadanlar onu rəssam kimi də xalqa təqdim edəcək, bəstəkarlar onun şeirlərinə dillər əzbəri olan nəğmələr qoşacaqlar. Bir zamanlar Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşviq, Əhməd Cavad, Almaz İldırım Azərbaycanda yaşaq edildiyi kimi, Nazim Hikmət də Türkiyədə yaşadı. Türklər demişkən, buna “keçmiş olsun” deyək. Bu gün Nazim vətəninə çox sevilir. Türkiyədə Nazim Hikmət haqqında bir-birindən gözəl kitablar nəşr edilir. Türkiyədən Moskvaya gedən dövlət nümayəndə heyətləri şairin məzarını ziyarət edir, geri dönəndən sonra gördüklərini mətbuat səhifələrində çap etdirirlər, internet saytlarına yerləşdirirlər. Nazimsevərlər də bu saytlardakı Nazim Hikmətə rəğbət dolu sətirləri oxuyanda sevinirlər, fərəhlənirlər. Sevinirlər ki, Nazim Hikmət yaşayır, bütün dünyada tanınır. Hətta bir tədqiqatçı Amerikada və İngiltərədə 1930-cu illərdən bəri Nazim Hikmət haqqında yazılanları bir yerə toplayıb kitab çıxarıb. Fransalı rejissor şairin həyatından bəhs edən bir tamaşanı səhnədə canlandırıb. Müjdət Gezen adlı bir türk, bir nazimsevər çinar ağacına lövhə yapışdırıb, üstündə də yazıb: “Nazim Hikmət burada uyuyur.”(Nazim Hikmət vəsiyyəət etmişdi ki, öləndə məni Anadoluda dəfn edin. Başım üstündə bir çinar olursa, daş-maş da istəməz.)” Müjdət Gezen bir kitab da

nəşr etdirib, adını qoyub “Cizgilərlə Nazim Hikmət”. Kitabda müəllif Hoca Nəsrəddinin bir zarafatından istifadə edərək yazır ki, bir gün Hoca Nəsrəddin sazı sinəsinə basır, sol əlinin barmaqlarını da sazın qolunun bir yerində saxlayıb uzun-uzadı çalır. Arvadı ona deyir:

-Ay Hoca, camaat saz çalanda barmaqlarını pərdələrin üzərində gəzdirir. Sən isə barmaqlarını bir nöqtədə saxlamısan.

Hoca Nəsrəddin deyir:

- Onlar barmaqlarını gəzdirə-gəzdirə mənim tapdığımı axtarırlar. Amma mən artıq tapmışam və bu nöqtəyə takılmışam. Sonra müəllif əlavə edir ki, biz də Nazimə takılmışıq artıq. Ondan əl çəkən deyilik.

Bugün Türkiyədə Nazim Hikməti yaşadan bir qurum var. Bu qurumun adı Nazim Hikmət Kültür və Sanat Vəqfidir. Nazim Hikmət vəqfi şairin bacısı mərhum Samiyə Yaltırım tərəfindən 1991-ci ildə yaradılmışdır. Nazimin vəfatından sonra Samiyə xanım Bakıya gəlmişdi. Anarla, Arif Məlikovla və başqa sənət xadimlərimiz ilə görüşmüşdü. Onunla görüşmək, səsini, təəssüratını lentə almaq mənə də nəsib olmuşdu. Onun səsi yazılmış lent yazısı (Nazimdən, ona Azərbaycanda bəslənilən sonsuz məhəbbətdən danışdı, bununla fəxr edirdi) və birgə çəkdiyimiz fotosəkil arxivimdədir.

Samiyə xanımın yaratdığı, sonra nazimsevərlərin yaşatdığı Nazim Hikmət Kültür və Sanat Vəqfi bütün dünyada böyük sənətkarlarla əlaqədar yazıları, kitabları, nəşrləri, fotosəkilləri, rəsmləri, filmləri, musiqiləri toplayır, eyni zamanda, yerli mətbuatda, yəni Türkiyənin qəzet və jurnallarında Nazimə dair işıq üzü görmüş məqalələri, onun haqqında deyilənləri, hətta kiçik xəbərləri belə oxucuların nəzərinə çatdırır. Eyni zamanda bu Vəqf toplantılar, simpoziumlar keçirir, sərgilər təşkil edir, bir sözlə, Nazim Hikmətlə bağlı müxtəlif maraqlı tədbirlər həyata keçirir.

Nazim Hikmətin doğum günləri, anım tarixləri bir qayda olaraq bu qurum vasitəsilə müxtəlif nəşrlərdə işıq üzü görür. Vakf müntəzəm olaraq hər il N.Hikmətə həsr olunmuş xatirə kitabçaları da nəşr etdirir. Eyni zamanda, dünya miqyasında Nazim Hikmət yaradıcılığını tədqiq edənlərlə əlaqə saxlayır. Fərəhli haldır ki, Türkiyədə və dünyanın başqa ölkələrində Nazim Hikmət haqqında nə yeni məlumat varsa, ilk növbədə bu qurumun vasitəsilə xəbər tuturuq. Vakf bizi 2010-cu ilin 3 iyununda belə bir xəbərlə sevindirmişdi: “Antalyaya Nazim Hikmət heykəli dikildi.” Xəbərdə deyilirdi: “Antalya bələdiyyəsi Nazim Hikmət Kültür və Sanat Vakfı ilə birlikdə şairin anım günündə, yəni 3 iyun tarixində Antalyada helkəltarəş Mehmet Aksoyun “Nazim Hikmət həbsxanada” adlı heykəlinin açılışını təşkil etdi. Heykəl açılmadan əvvəl bəstəkar Fazil Sayın “Nazim” oratoriyası səsləndi. Açılış mərasimində giriş sözü söyləyən Nazim Hikmət Kültür və Sanat Vakfının başkanı Rutkay Əziz “Nazim” heykəlinin Antalyada olmasından böyük səadət duyduğunu dilə gətirdi.”

Nazim Hikmət Kültür və Sanat Vakfının maraqlı nəşrlərindən biri də şairin sözlərinə yazılmış musiqilərə həsr olunmuşdur. Kitabın üz qabığına çinar rəsmi verilmiş, ağacın kökləri insan əlləri kimi torpağın dərinliklərində təsvir olunmuşdur. Çinar ağacının budaqlarında, yarpaqlarında musiqi notları görünür və Nazimin “Vəsiyyət” şeirindən aşağıdakı misralar nəzəri cəlb edir:

Yoldaşlar, ölürsem, o gündən önce, yani,
-Öyle gibi de görünüyor -
Anadoluda bir köy mezarlığına gömün beni...
Tepemde bir çinar olursa,

Taş-maş da istemez hani...

Nəfis şəkildə nəşr olunmuş bu kitabda sənət xadimlərinin Nazim Hikmət haqqında ürək sözləri də qısa sətirlərdə əks olunmuşdur:

“Nazim Hikmət XX əsr türk şeirinin deyə bilərəm ki, ən böyük fiquru, ən böyük kişiliyidir. Bu həm onun əsərlərinin inqilabi ruhu ilə bağlıdır, həm də təsiri ilə. Bu təsir həm türk ədəbiyyatı üzərindədir, həm də dünya ədəbiyyatı ilə əlaqələr baxımından maraqlıdır.” (Ataol Bəhramoğlu)

“Nazim Hikmətin şeirlərinin içində çox ciddi musiqi dəyərləri var. O, ənənəvi qaydaları parçalayır... Nazimin şeirlərində qüvvətli vuruşların hakim olduğu ritmlər var.”(Bülənt Aksoy)

“Dünyanın harasına gedirsinizsə gedin, Türkiyə deyən kimi hamı üç adı deyir: Nəsrəddin Hoca, Mustafa Kamal Atatürk və Nazim Hikmət...”(Əziz Nesin)

Bu kitabda Türkiyənin məşhur bəstəkarlarının, sənətçilərinin Nazim Hikmət şeirlərinə yazdıqları mahnılar haqqında məlumat verilir. Ruhi Su, Sümeyra, Zülfü Livaneli, Cem Karaca, İnci Çayırılı, Esin Avşar və başqalarının şarkıları və onların haqqında məlumatlar kitabda geniş şəkildə verilmişdir. Bütün bunları oxuduqca, şarkıları dinlədikcə düşünürəm: “Kaş Nazim Hikmət bu günləri görəydi.”

Kitabda Nazim Hikmətin “Qadınlarımız”, “Yapon balıqçısı”, “Qarlı kayın ormanında”, “Mavi liman”, “Qanadları gümüş”, “Tahirlə Zöhrə”, “Səni düşünmək” adlı şeirlərinə yazılmış musiqilər DVD diskində toplanıb. Kitabın sonunda Nazim Hikmət Kültür və Sanat Vakfı dünya miqyasında Nazim Hikmət dostlarının adlarını vermişdir. Bu adlar içərisində Abidin Dinonun, Kamal Tahirin, Zəkəriyyə Sərtəlin, Bülənt Aksoyun, Şükran

Kurdakulun və başqa sənət nümayəndələrinin, ictimai xadimlərin adları var. Bu nəşrdə Nazim Hikmətin məktublarından da nümunələr verilmişdir.

Nazim Hikmət Kültür və Sanat Vakfının söyləri ilə meydana gəlmiş “Nazim Hikmət” adlı sənədli film də Türkiyədə populyardır. Bu film ilə bağlı Vakfın baş katibi Kıymet xanım Coşğun və bu qurumun idarəçilərindən olan məşhur aktyor Tarik Akan bir çox dünya ölkələrinə səfər etmiş, maraqlı bir sənət nümunəsi yaratmışlar. Bu fədakar nazimsevərlərin Azərbaycana gəlişi də yadımdadır və çox şadam ki, həmin filmə Nazimlə əlaqədar mənim də çıxışım yer almışdır.

Nazim Hikmət həm də rəssam idi. Bu şübhəsiz ki, ona anası Ayişə Cəlilədən keçmişdi. Ayişə Cəlilə dövrünün tanınmış rəssamlarından idi. Uşaq yaşlarından şəkil çəkməyə böyük marağı Nazimdə, məhz anası yaratmışdı. Balaca Nazimin ən çox çəkdiyi şəkil poçtalyon rəsmi idi. O, böyüyəndə poçtalyon olmaq istəyirdi. Deyirdi ki, poçtalyon ev-ev gəzir, insanlara xoş xəbərlər gətirir. Böyüdükcə poçtalyon olmağı unutdu. Amma rəssamlıqdan ayrılmadı. Xüsusən həbsxana illərində bir sıra tablolar çəkdi. Böyük sənətkar, əlbəttə, bilmirdi ki, gün gələcək, həmin tablolar onun sevimli İstanbulunda sərgilənəcək, xalqın rəğbətini qazanacaqdır. Nazim Hikmət həbsxanada ikən anası Ayişə Cəlilə Nazim Hikmətin portretini yaratmışdı. Şairin ən çox çəkdiyi portretlər onun həyat yoldaşı Pirayə xanıma aid idi. Bundan başqa, Nazim Hikmətin Bursa cəza evində həbsxanayı təsvir edən əsərləri də sərgilərdə nümayiş etdirilmişdir. 2001-ci ilin yanvar ayında Pirayənin oğlu məşhur ədəbiyyatşünas Mehmet Fuad “Nazim Hikmət. Portretlər” kitabını oxucuların ixtiyarına verdi. Bu kitab Nazimin 100 illiyi ərəfəsində nazimsevərlərə bir ərməğan oldu. Mehmet Fuad yazırdı: “Nazim şəkil çəkməyə anasının təsiri ilə başlamışdı. Cəlilə

xanımın rəssamlığı varlı bir qadının vaxtını keçirmək üçün seçdiyi bir hobbi deyildi, fitri bir vurğunluq idi... Kadıköydə yaşadığımız illərdə Nazim Hikmət, anam və mən arada bir Cəlilə xanımı ziyarət edərdik. Otaqları çəkdiyi tablolarla dolu idi. Mənzili tam anlamı ilə bir rəssam evi idi. Aydın görünürdü ki, rəsmdən başqa onu heç nə maraqlandırmır. Tək yaşayırdı. Amma hər zaman çox süslü, bəzəkli idi. Gözəlliyə vurğun bir insan kimi yadımda qalıb”.

Mehmet Fuad bu kitabında Nazim Hikmətin Çankırı və Bursa həbsxanalarında yağlı boya ilə, akvarellə, kömürlə çəkdiyi tablolardan söz açır. Maraqlı faktlardan biri də odur ki, şair məhbəsdə ikən sonralar Türkiyənin məşhur rəssamı olmuş İbrahim Balabana öz boyalarını və fırçalarını hədiyyə etmişdi. İbrahim Balaban da Nazimi həmişə şükranlıqla yad edir, böyük sənətkara minnətdarlığını bildirirdi. Mehmet Fuadın kitabında Nazim Hikmətin çəkdiyi portretlərlə yanaşı, onun əl işlərindən nümunələrin-müxtəlif mücrülərin, çantaların, üzük və digər əşyaların fotoları da verilmişdir. Həm Ayişə Cəlilənin, həm də Nazim Hikmətin rəsm əsərləri sonralar auksionlara da çıxarılmışdı.

Ayışə Cəlilə ilə Nazimin rəssamlıq sahəsindəki fəaliyyətlərini bu gün şairin oğlu Mehmet Nazim davam etdirir. (Bəziləri Mehmet Nazimi Mehmet Fuadla qarışdırırlar. Mehmet Fuad Nazimin ögey oğludur. Onun atası kinoşünas, aktyor və romançı Vedat Örfi Bengü olmuşdur. Anası isə Nazim Hikmətin Münəvvər Andaçdan əvvəlki həyat yoldaşı Pirayə xanım idi).

Mən Mehmeti bir fotosəkildə görmüşdüm. Sonra N.Hikmətin cənazə mərasimindən təəssüratını Mehmet Fuadın “Nazim Hikmət” kitabından oxudum və bir gün Mehmet Bakıya gəldi, anası Münəvvər xanımla və ögey bacısı ilə birlikdə. Bu haqda mən Münəvvər Andaça həsr etdiyim “Qapadı

kitabı MÜNƏVVƏR” yazımda söz açmışam. MÜNƏVVƏR Andaç son dərəcə kübar, əfəndi bir xanımdı. Fransız dilini çox gözəl bilirdi. Nazim Hikmətin şeirlərini fransızcaya çevirmişdi. Onunla Bakıdakı görüşlərimiz, mehriban siması, gənclik təravətini itirməmiş işıqlı gözləri xatirimdədir...

Nazim Hikmət, ölümündən sonra kitablarından gələcək məbləğin dördüdə üç hissəsini MÜNƏVVƏR xanıma və oğlu Mehmetə, dördüdə birini isə Türkiyə Kommunist Partiyasına əmanət etmişdi. MÜNƏVVƏRİN ölümündən sonra təbii ki, bu dördüdə üç hissənin haqqı Mehmet Nazimə aid oldu. Təxminən beş il bundan əvvəl internet saytında Mehmet Nazim haqqında bir xəbərə rast gəldim. Xəbər başlığı belə idi: “Nazim Hikmətin oğlu Mehmet Böyükadada yerləşdi.” Xəbərdə deyilirdi: “Son iki ildir ki, İstanbulun Adaları artıq əvvəlki kimidir, çimərliklərində dənizə girirlər. Qış aylarında 10 min nəfərin yaşadığı Adalarda yay fəslində bu rəqəm 100 mini aşır. Bu arada Adalara bir çox məşhur insanlar da yerləşməyə başladı. Bunların arasında məşhur şair Nazim Hikmətin oğlu Mehmet Nazim də vardır. Böyükadada səssiz-sədasız yerləşən Mehmet Nazim burada “rəssam Nazim” olaraq tanınır. Uzun illər Fransada yaşayan rəssam Mehmet Nazim deyilənə görə Adalarda yaşamaq qərarına gəlib. Deyirlər ki, o, ilin böyük bir hissəsini burada keçirir.” Başqa bir xəbərdə deyilirdi: “Məşhur şair Nazim Hikmətin MÜNƏVVƏR Andaçdan olan rəssam oğlu Mehmet Nazim Türkiyədədir. Bir vaxtlar Nazim qürbətdə olarkən Mehmetə belə bir şeir yazmışdı: “Qarşı yaka məmləkət, səslənirəm Varnadan, eşidirmisin, Mehmet?” Şairin hələ üç aylıqən tərək etmək məcburiyyətində qaldığı Mehmet Nazim uzun illər Fransada yaşadığından sonra Böyükadaya yerləşdi. Beləliklə atasının tərək etmək zorunda qaldığı ölkəyə dönmək qərarını verdi”.

Bu gün Mehmet Nazim 60 yaşındadır. Azərbaycandakı nazimsevərlər Mehmet Nazimin yolunu gözləyirlər. Bəlkə də bir gün bu həyata keçəcək, Nazimin oğlu bir də Bakıya gələcək, şairin çox sevdiyi, ilk kitabının nəşr olduğu (1928) Bakının bugününü görəcək.

Nazim Hikmət haqqında bir çox tədqiqat işləri aparılıb, kitablar nəşr edilib. Nəinki Azərbaycanda, Türkiyədə, dünyanın bir çox başqa ölkələrində də Nazim Hikmətin şeirləri işıq üzü görür, haqqında əsərlər yazılır. Azərbaycanda və Rusiyada Nazim Hikmətin ilk tədqiqatçısı həmyerlimiz, uzun illər Moskvada yaşayan Əkbər Babayev olub. Əkbər Babayev, əvvəlki yazılarımda dediyim kimi, “Nazim Hikmət” adlı fundamental bir kitabın müəllifidir. Eyni zamanda o, Nazim əsərlərinin tərcüməçisi idi. Nazim Hikmətin Bolqarıstanda çap olunmuş 8 cildliyinin tərtibçisi və redaktoruydu. Bu çoxcildliyə “Ön söz”ü də Əkbər Babayev yazmışdı. “Ön söz” bu cümlələrlə başlayır: “Nazim Hikmətin otağı. Divarlarda Abidin Dinonun “Yürüyüş” tablosu, İstanbulun rəngli fotosu, Avninin “Atlar”ı, Bolqar pionerlərinin hədiyyəsi: naxışlı, toxunma bir xalı, xalıda Nazimin çox gözəl, çox böyük və özünə ən çox oxşayan bir portreti.

Nazimin masasında, Nazimin yazı makinasında Nazimin kitabı üçün bir “Ön söz” yazıram, Nazimin mənə hədiyyə etdiyi qələmlə düzəlişlər edirəm.

Nazim böyük rus şairi Puşkin üçün belə yazmışdı: “Puşkini kinoda, teatrda seyr etdim, Puşkinə aid yazılmış kitablar, bioqrafilər oxudum və hər səfərimdə ürəyim ağızıma gəldi, “aman özünü öldürdəcək” deyə və hər dəfə də dəhşətli bir kədər duydum, Puşkin öldü deyə”.

Nazimlə 13 il çox yaxın arkadaşlıq etdim. Yazdığı şeirlərin demək olar ki, hamısını onun öz dilindən dinlədim. Moskvada yazılan şeirlərinin ilk oxucusu oldum. 1951-ci ilin 29 iyununda onu Moskvanın “Vnukovo”

təyyarə meydanında qarşıladım və 1963-cü ilin 3 iyununda Moskvanın “Novodeviçye” məzarlığında onunla vidalaşdım. İndi bu “Ön söz”ü yazarkən o 13 il gözümün önündə canlanır və 3 iyun 1963-ə hər yaxınlaşmamda ürəyim ağzıma gəlir: “Aman Nazim gedəcək” və dəhşətli bir kədər duyuram...”

Bu gün Əkbər Babayev həyatda yoxdur. Onu Moskvada əvəz edən məşhur türkşünas Tofiq Məliklidir. Tofiq Məlikli filologiya elmləri doktorudur, Moskva Universitetinin professorudur. O da Nazim Hikmət vurğunudur. 2010-cu ildə Moskvada Tofiq Məliklinin “Nazim Hikmət. Poeziya və poetika” kitabı nəşr olunmuşdur. Kitabda XX əsrin türk ədəbiyyatı tarixi fonunda Nazim Hikmətin bir şair kimi yaradıcılığına nəzər salınır, şeirlərinin tarixçəsi, poetik dəyəri açıqlanır. Bu dəyərli tədqiqat işinin ən maraqlı fəsillərindən biri Nazim Hikmətin 1951-1963-cü ilə qədərki həyatının əksi olan hissəsidir.

Zahirən N.Hikmətin Moskva həyatı çox dəbdəbəli görünürdü. Amma əslində Nazim Hikmət zindandan çıxıb zindana düşmüşdü. Kitabda müəllif yazır ki, Nazim Hikmət 1951-ci ildə Sovet İttifaqına gəldikdən az sonra Berlinə, gənclər festivalında iştirak etmək üçün gedir. Bu səfər boyu hər yerdə onu gizli agent müşayiət edir. Bu agent 1951-ci il avqust ayının 27-də Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə, xarici əlaqələr komissiyasının sədri olan V.Q.Qriqoryana Nazim Hikmətin Berlin fəaliyyəti haqqında ətraflı hesabat verir. Agent hesabatda yazır ki, festivalda doqquz türk iştirak edirdi. Nazim Hikmət onlarla tez-tez görüşür, söhbətləşirdi, mən yaxınlaşanda söhbətlərinin mövzusunun dəyişirdilər. Hiss edirdim ki, mənə çıxıb getməyimi istəyirlər. Nazim Suriya, İsrail və

Fransa nümayəndə heyətlərinin başçıları ilə və festival iştirakçıları ilə də görüşür, onlarla ancaq fransız dilində danışır.

Şairin Bolqarıstan səfəri haqqında da V.Q.Qriqoryana hesabat verilmişdi və bu hesabatlar o vaxt Stalinə qədər gedib çatmışdı. Tofiq Məliklinin kitabının bu hissəsində Nazim Hikmətin “İvan İvanıç varmıydı, yoxmuydu” pyesinin taleyi haqqında da məlumat verilmişdir. Məlumatda Sovetlərdə bürokratizmin mövcudluğunu əks etdirən və onu ifşa edən bu pyesin repertuardan çıxarılması, şairin təqiblərə məruz qalması konkret faktlarla göstərilir. Tofiq Məlikli kitabını bu sözlərlə bitirir: “Nazim Hikmət 3 iyun 1963-cü ildə Moskvada dünyasını dəyişdi. Ona həsr olunmuş məqalədə görkəmli rus şairi Yevgeni Yevtuşenko Nazim Hikmətin dünya mədəniyyəti tarixindəki yerini dəqiq ifadə edərək yazmışdı: “Nazim Hikmətin tarixdə oynadığı rol əvvəlcədən müəyyən olmuşdü. O, bu rolu dahiyənə şəkildə yerinə yetirdi.”

Bəli, Nazim Hikmət tək öz xalqının, öz ölkəsinin deyil, bütün dünyanın mədəniyyət tarixində əbədi yaşayacaq ölməz bir simadır.

Bu gün 110 yaşlı Nazim Hikmət yaşamaqda davam edir. Onu yaşadanlar dünyanın hər yerində, xüsusən Türkiyədə və Azərbaycandadır. N.Hikmət Türkiyədə şairin adını daşıyan Kültür Və Sanat Vəqfinin fəaliyyətində, şairin bacısı Samiyə xanımın ardıcılları Rutkay Əziz, Kiymet Coşkun, Tarik Akan kimi fədakar nazimsevərlərin, Vala Nürəddin, Mehmet Fuad, Müjde Gezen, Ruhi Su, Sumeyra, Zülfü Livaneli, Cem Karaca və başqa elm və sənət adamlarının yaratdıqları əsərlərdə əbədiləşib. Nazim, bugün tək oğlu Mehmet Nazimin varlığında yaşayır. Nazim Hikmət Azərbaycanda xalq yazıçısı Anarın, xalq artisti, bəstəkar Arif Məlikovun, heykəltəraş Münəvvər Rzayevanın, nazimşünaslardan Əkbər Babayevin, Tofiq Məliklinin, Nəcəf Quliyevin, Qadir İsmayılın, Abbas Abdullanın,

Tofiq Abdinin, Azər Abdullanın, Rəşid Quliyevin, Aytən Babayevanın və başqa qələm sahiblərinin əsərlərində yaşayır...

“525-ci qəzet”, 21 may 2011.

Dünyada Nazim, Nazimdə dünya
(Nazim Hikmətin vəfatının 50 illiyi münasibətilə)

Nazim Hikmətin dünya miqyasındakı şöhrətindən söz düşəndə həmişə məşhur türk yazıçısı Əziz Nesinin sözlərini xatırlayıram: "Nazim Hikmət dünyanı gəzən bir türk şarkısıdır". Bu doğrudan da belədir. Nazimin adı, əsərləri- Amerikada, İngiltərədə, Almaniyada, İtaliyada, Fransada, İsveçrədə, Çində, Yaponiyada, Misirdə, İraqda, Hindistanda və başqa ölkələrdə tanınır, bu ölkələrdə böyük sənətkarın əsərləri nəşr edilir, yaradıcılığı tədqiq olunur, vaxtaşırı şairə həsr olunmuş simpoziumlar, xatirə gecələri, ədəbi məclislər keçirilir.

"Şeirimin kökü yurdumun torpaqlarındadır. Amma budaqlarıyla bütün torpaqlara, Şərqdə, Qərbdə, Şimalda, Cənubda ucsuz-bucaqsız yayılan bütün torpaqlara, o torpaqlar üstündə qurulmuş mədəniyyətlərə, böyük dünyamıza uzanmaq istədim". Nazim Hikmətin bu sözləri onun sənət və həyat amalını necə də sərrast ifadə edir.

Məşhur alman nazimşünası Dietrich Gronau "Nazim Hikmət" adlı monoqrafiyasında (Bu əsər 1995-ci ildə İstanbulda "Altın kitablar" nəşriyyatı tərəfindən türkcə kütləvi tirajla çap edilmişdir. Alman dilindən tərcümə edəni Gülderen Pamirdir) yazır: "N.Hikmətin əsərləri XX əsrdə yaşananları poetik bir dillə ifadə etdiyindən və bir anlamda bu "Əsrin sənədləri" sayıldığından, bugünə qədər Türkiyənin sərhədləri xaricində də böyük bir heyranlıq toplamışdır... Amerikan kitab mağazin məcmuəsi "Bookman" hələ 1932-ci ildə altı fotosəkillə süslədiyi 8 səhifəsini Nazim Hikmətə ayırmış, onu "Yeni Türkiyənin şairi" olaraq təqdim etmişdi".

Keçən əsrin 20-ci illərində Nazim Hikmət artıq Sovetlər Birliyində tanınmış bir şairdi, 1921-ci ildə Moskvaya, 1927-ci ildə Bakıya gəlmişdi,

1928-ci ildə Bakıda ilk şeirlər kitabı işıq üzü görmüşdü. Həbsxana həyatından (1938-1950) sonra yenidən Moskvaya qayıtmış və ömrünün sonuna qədər burada yaşamışdı.

Nazim Hikmət həbs edildikdən sonra onun azadlığa çıxması üçün demək olar ki, bütün dünya ayağa qalxmışdı. Nazimşünas Kemal Sülkerin sözləri ilə desək, “Nazim Hikmətin günahsız yerə məhkum edilməsi də onu bir abidə kimi ucaltmışdı.” Kemal Sülker “Nazim Hikmət dosyası” kitabında (İstanbul, May yayınları, 1974) yazırdı ki, o vaxt 16 ölkənin 3,5 milyon gənci Beynəlxalq Tələbə Birliyi adından Türkiyənin Baş Nazirinə müraciət edərək Nazim Hikmətin dərhal sərbəst buraxılmasını tələb etmişdi. Sonralar bu ölkələrin sayı 60-a çatdı.

Qırxıncı illərin sonunda Nazimin azadlığa buraxılması üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, İnsan Haqları Cəmiyyəti, Yunesko və başqa ictimai qurumlar Türkiyənin hakim dairələrinə müraciətlə şairin sərbəst buraxılmasını tələb edirdilər. Həmin dövrdə sovet yazıçıları da öz səsini ucaltmış, N.Hikmətin bir an öncə azadlığa çıxmasını təkidlə tələb etmişdilər. Fransız ziyalıları, İngiltərə tələbələri, Kipr fəhlələri də bu hərəkatın ön cərgələrində idilər. Amerikada, İsveçrədə, habelə Misirdə, İraqda, Hindistanda və başqa ölkələrdə nazimsevərlər ayağa qalxmışdılar.

Nazim Hikmət artıq dünyanın bir çox ölkələrində tanınırdı. 15 iyul 1950-ci il tarixində şairin sərbəst buraxılması haqqında əfv qanunu qüvvəyə mindi. Nazim o vaxt vəkili İrfan Eminə belə demişdi:

“Həyəcanlıyam. Amma həyəcanım əfvdən deyildir. Nəhayət haqqımı aldım. Bütün sevincim dostlarıma, qohum-əqrabama və hər şeydən üstün tutduğum hürriyyətə qovuşmağımdan irəli gəlir. Bu gecə arxası üstə yatıb göy üzünə baxacağam. Ulduzları, ucsuz-bucaqsız ənginlikləri seyr

edəcəyəm. Çünki həbsxanada yatdığım yerdə tavandan başqa bir şey görmürdüm”.

Nazim Hikmət artıq azaddı. Ancaq bu azadlıq hakim dairələrin ürəyincə deyildi. Ona görə də şair aylarla təqib edildi. Sonra da əsgərliyə çağırıldı. Niyyət aydı. Nazimi öldürəcəkdilər!

Moskvaya son gəlişinin də səbəbi bu oldu. Qəribədir ki, Sovetlər Birliyində də həbsxanada qaldığı qədər-13 il yaşadı. Geriyə isə yol yox idi. Türkiyədə əsərlərinin nəşri də yasaq edilmişdi. Amma dünya Nazimi dəstəkləyirdi. Onun şeirlərini hər yerdə sevə-sevə oxuyurdular.

Nazim Hikmət, şeirlərinin dünya dillərinə çevrilməsi məsələsinə xüsusi önəm verir, bununla sanki öz dilində çap olunmamasının ağrısını ovudurdu. Doğrudur, Nazimin şeirləri, pyesləri, məqalələri Bolqarıstanda türk dilində işıq üzü görürdü. Azərbaycanda da Nazim Hikmətin azəri türkcəsində nəşr olunmuş əsərləri, “Kəllə”, “Qəribə adam”, “Şöhrət və ya unudulan adam”, “Türkiyədə”, “Damokl qılıncı” pyesləri oxucu və tamaşaçı rəğbəti qazanmışdı. Nazim Hikmətin dram əsərlərinə Adil İsgəndərov, Tofiq Kazımov, Məhərrəm Haşımov kimi məşhur rejissorlar quruluş vermişdilər. Onun yaratdığı surətlər teatr səhnələrində azəri türkcəsində danışılırdı. Ancaq bütün bunlar Nazim üçün ana vətəni Türkiyəni əvəz edə bilmirdi.

Türkiyə isə susurdu, Nazimin əsərlərini nəşr etmirdi. Şair belə deyirdi: “Əsərlərim Türkiyədə mən öləndən sonra nəşr olunacaq. Ona görə də ölmək zorundayam”.

Dünya nəşriyyatlarında Nazimin şeirləri müntəzəm çap edilir, pyesləri səhnələri bəzəyirdi. Bu şeirlərin və pyeslərin ruhu, mayası dünyəvi, bəşəri mövzular idi: azadlıq, sülh, bərabərlik, qardaşlıq! Nazimin amalı bütün dünyada əbədi sülhün bərqərar olması idi. Şair təkcə

əsərlərində yox, çıxış və məqalələrində də sülhün, təkə ayrılıqda götürülmüş bir ölkədə yox, bütün yer üzündə bərqərar olmasını arzulayır və sülh uğrunda mübarizəni belə mənalandırırdı:

“Sülh uğrunda mübarizə dünya xalqlarını birləşdirmişdir. İndi hər addımda sülh uğrunda mübarizə aparılır.

Cavan bir oğlanın bir qızı sevməsi-sülh uğrunda mübarizədir!

Kəndlinin öz torpağını əkib-becərməsi-sülh uğrunda mübarizədir!

Nə vaxt ki, uşaqlar doğulur,-bu, sülh uğrunda mübarizədir.

Nə vaxt ki, Türkiyədə xalqın sədaqətli oğulları, öz cəlladlarını görərkən məğrur başlarını əymirlər-bu, sülh uğrunda mübarizədir!

Nə vaxt ki, Vyetnamda adamlar əldə silah, azadlığı müdafiə edirlər,-bu, sülh uğrunda mübarizədir!

Nə vaxt ki, qaralar dünyası Afrika ayağa qalxır və zəncirlərini qırır,-bu, sülh uğrunda mübarizədir!

Nə vaxt ki, biz yaxşı, namuslu və mərdanə şeirlər yazırıq,-bu, sülh uğrunda mübarizədir!”

Nazimin dünyəvi şeirlərinin sadəcə adlarını sadalasaq, onun poeziyasının mövzu dairəsi aydın nəzərə çarpar: “Sözüm sizədir, fransızlar”, “Lehistan məktubu”, “Macarıstan notları”, “Yapon balıqçısı”, “Faustun evi”, “Varna şeirləri”, “Paris üstünə bilməcələr”, “Berlində Astoriya lokantasında”, “Havana reportajı”, “İspanya”, “Tanqanika reportajı”, “Kız çocuğu”... Sonuncu şeir Xirosima faciəsindən söz açır. Atom bombasından “kağız kimi yanmış” yeddi yaşlı qızcığaz bütün bəşəriyyətə üz tutur:

Kapıları çalan benim

Kapıları birer- birer.

Gözünüze görünemem

Göze görünmez ölümler...

Xirosimada öleli

Oluyor bir on yıl kadar.

Yeddi yaşında bir kızım,

Büyümez ölü çocuklar...

Bu şeir bir çox dünya dillərinə, o cümlədən yaponcaya da çevrilmiş və geniş yayılmışdır. Xalq şairi Rəsul Rza “Canlı Nazim” adlı məqaləsində yazırdı: “Bir il idi ki, böyük şairin yaralı qəlbi əbədi susmuşdu. Nazimin Moskvadakı mənzilində onun bir neçə yaxın dostu ilə oturub Nazimin şeirlərini oxuyur, ondan danışırıdık. Bu vaxt bir kağız qovluq gətirdilər. Yaponiyadan idi. Qovluğun içində bir məktub və rəngli kağızdan kəsilib ipək sapa düzölmüş durna ülgöləri vardı. Bunları tokiolu uşaqlar-“Min durna” klubunun üzvləri göndərmişdilər. Xirosima faciəsindən sonra Yaponiyada belə klublar yaradılmışdı.

... Maraqlı orası idi ki, yaponiyalı uşaqlar Nazimə “Əziz Nazim, sən bilirsən ki, biz ilk atom bombasının dəhşətinə hədəf olmuş ölkənin uşaqlarıyıq”-deyə yazırdılar. Bu məktub canlı, diri Nazimə yazılmışdı. Məktubdan aydın görünürdü ki, onlar Nazimin bir il əvvəl vəfat etdiyini bilirlər. Lakin tokiolu balalar varlığın bu amansız hökmünü qəbul etmək istəmirdilər. Onlar yazırdılar: “Böyük şair, sənin Xirosimalı Ölü çocuq-yəni ölü qız haqqındakı şeirini heç bir şair təkrar yazmalı olmasın deyə, biz mübarizə edirik. Bu mübarizədə sən də bizim sıramızdasan, bizim dəstəbaşımızsan”.

... Yaponiyalı balalar “Min durnanın üzvləri haqlıdırlar, Nazim Hikmət haqqında həmişə sıramızda olan mübariz, humanist, novator bir şairdən, canlı bir insandan danışan kimi danışmalıyıq”.

Mənə elə gəlir ki, tokiolu uşaqların məktubundan və Rəsul Rzanın sözlərindən sonra əlavə şərhə ehtiyac yoxdur. Bu sözlər Nazim Hikmətin adına, sənətinə, şəxsiyyətinə verilən ən yüksək qiymətdir.

Nazim Hikmət türk dünyasının pasibanı, təəssübkeşi idi. Onu ən çox narahat edən problemlərdən biri bolqar türklərinin acınacaqlı vəziyyətiydi. Nazimşünas Mehmet Fuad “Nazim Hikmət” adlı kitabında Bolqarıstanda yaşayan türklərin başına gətirilən müsibətləri belə şərh edirdi: “...Türkləri dillərindən, dinlərindən uzaqlaşdırmağa çalışırdılar. Türk məktəbləri bağlanmışdı. Bolqar məktəblərində həftədə iki saat türkcə tədris olunmaqla kifayətlənirdilər. İstəyənin evində namaz qıla biləcəyi, məscidlərə gələn olmadığı irəli sürülərək məscidlər də bağlanırdı.

Nazim Hikmət, istirahət üçün gəldiyi Bolqarıstanda bu vəziyyəti görəncə, onunla tək-cə bir kommunist şair deyil, Moskvadan gələn bir şəxs olaraq da hörmətlə davranan partiya yetkililəriylə, hökumət adamları ilə açıq savaşa girmişdi”.

Ümumiyyətlə, Nazim Hikmət səfər etdiyi ölkələrdə, əgər orada türk toplumu varsa, mütləq onlarla maraqlanar, yardımını əsirgəməzdi. Azərbaycanca, Orta Asiya respublikalarında da olarkən Nazim qələm sahiblərinin problemlərini öyrənir, ev şəraitlərinin yaxşılaşması üçün çalışır, əlindən gələni edirdi. Və heç vaxt onun sözünü yerə salmırdılar.

Nazim Hikmətin Türkiyədən sonra ən çox sevdiyi ölkə Azərbaycan idi. Nazimin dünya miqyasında tanınmasında Azərbaycanın sənət adamlarının da, kiçik də olsa rolu vardır desəm, zənnimcə səhv etmərəm.

Hamıya məlumdur ki, məşhur bəstəkarımız Arif Məlikov “Məhəbbət əfsanəsi” baletini Nazim Hikmətin “Bir aşk masalı” əsəri əsasında yaratmışdır. Dünyanın 65 ölkəsində, o cümlədən şairin vəfatından sonra onun vətəni Türkiyədə də böyük uğurla tamaşaya qoyulan və sonsuz rəğbətlə qarşılanan bu əsər bu gün də Nazimin adını, sənətini, şöhrətini yaşadır. Bu əsər haqqında böyük sənətkarımız Niyazi yazırdı: “Leninqrad opera və balet teatrında Nazimlə birgə keçirdiyim həyəcanlar indi də qəlbimi isidir. İlk növbədə gözümün qarşısına gələn odur ki, tamaşadan sonra Nazim uşaq kimi sevinirdi. Təkcə ona görə yox ki, librettonun müəllifi idi. Şair ikiqat fərəhlənirdi. Çünki bəstəkar Arif Məlikovun musiqisi böyük müvəffəqiyyət qazanmışdı. O, hərarətlə Arifi, baletin quruluşunu verən Yuri Qriqoroviçi, rəssam Versaladzeni, bir dirijor kimi mənə, eləcə də iştirakçıları təbrik edir, alqışlayırdı.

Balet doğrudan da əsl sənət bayramına çevrilmişdi.”

Azərbaycan tədqiqatçılarından nazimşünas Abuzər İsmayılovun “Nazim Hikmət (həyat və yaradıcılıq salnaməsi)” adlı maraqlı bir əsəri var. Bu kitabda Azərbaycanın və Türkiyənin fikir adamları ilə bərabər, bir çox başqa ölkələrin nazimsevərlərinin də rəyləri, ürək sözləri toplanmışdır. Onların bəzilərindən qısa sətirlərə nəzər salmaq yerinə düşərdi.

“Şair kimdir? Belə hesab edirəm ki, o, hamıdan əvvəl hər şeyi beynəlxalq aləmin işığında görən bir insandır... Bu işığı yaymayan şair deyildir və bu işıq N.Hikmətdə vardır”. (Jan Marçenac)

“Bəzən şairlərin əsərləri onların ölümü ilə birlikdə sanki lap uzaqlarda, səssizlikdə onlarla birlikdə qeyb olur. Amma Nazimin əsərlərinin belə bir zaman imtahanına əsla ehtiyacı olmadığı şübhəsiz bir həqiqətdir”. (Şarl Dobjinski)

“Belə güman edirəm ki, hər birimiz Fransa olsun, Türkiyə olsun, Nazim əsərlərinin tərcümə edildiyi Vyetnam, ya Anqola olsun, Nazim Hikmətin oxucularının hər biri özünü onun dostu, qardaşı kimi hiss edir. (Madelina Riffaud)

“Böyük türk şairi Nazim Hikmətin şəxsiyyəti Latın Amerikasında böyük həyəcan yaratmışdır... Biz onu mübariz, üsyankar şeirlərinə görə tanıyıırıq”. (Angel Miquel Asturias)

Nazim Hikmət Şərqlə aləmində, o cümlədən ərəb ölkələrində də tanınan və sevilən sənətkardır. Nazimin onunla bir dövrdə yaşamış ərəb şairləri ilə, xüsusən İraqın məşhur qələm sahibi Əbdül Vəhab əl-Bəyati ilə dostluğu buna misal ola bilər. Filologiya elmləri doktoru, görkəmli ərəbşünas Vilayət Cəfər “Qürbətdə yaranan dostluq” adlı monoqrafiyasında qeyd edir ki, Əbdül Vəhab əl-Bəyati Nazim Hikməti özünün “Moskvadakı günəşi” adlandırır. Kitabda müəllif Nazim Hikmətin dünya şöhrətindən də söz açaraq yazır: “Əbdül Vəhab əl-Bəyatının Nazim Hikmətlə şəxsi tanışlığı Moskvadan başlanır. Lakin bu o demək deyildi ki, əl-Bəyati o vaxta qədər Nazim Hikməti bir şair kimi tanımırdı, onun haqqında məlumatı yox idi. Şübhəsiz ki, bu belə deyildi. Çünki Nazim Hikmət artıq o dövrdə bir növ Avropa, Asiya və Afrikanın poeziya səmasında bərq vuran bir ulduzu xatırladırdı, onun şeirləri dünyanın bir çox dillərində səslənirdi. Nazim Hikmətin Sofiyada nəşr olunmuş səkkiz cildliyinin təkcə ikinci cildinə nəzər salsaq görürük ki, bu cildlə toplanmış şeirlərin altında Pekin, Moskva, Varşava, Fransisko, Lazini, Tbilisi, Budapeşt, Praqa, Yesenik, Varna, İsveçrə, Paris, Leninqrad, Çexoslovakiya, Berlin, Laypsiq, Arxipovka, Pitsunda, Krasnovodsk, Roma, Havana və s. kimi çoxsaylı dünya şəhərlərinin adları yazılmışdır. Bu eyni zamanda o deməkdir ki,

Nazim həyatının müəyyən məqamlarını keçirdiyi bu ölkə və şəhərlərdə qələmə aldığı şeirlərdə təkcə olduğu yerlərin xəritəsini əks etdirmirdi. O, həmçinin bu şeirlərlə həmin ölkələrin poeziyasevərləri qarşısında çıxışlar etdiyini və onların qəlblərini fəth etdiyini nümayiş etdirirdi. Bu isə hər şairə nəsisib olan uğur deyildi.”

Bəli, bu gün Nazim Hikmət dünya meridianlarında addımlayır. O, sözün həqiqi mənasında dünya şairidir. Ola bilər ki, mənim bu sözümə dodaq büzənlər də olsun. Olacaq da. Çünki Nazim Hikməti, başqa ölkələrdə deyə bilmərəm, qəribədir ki, Türkiyədə və Azərbaycanda bəyənmayənlər də var. Həmin kəslərə xalq yazıçısı, Nazim Hikmət tədqiqatçısı Anarın sözləri ilə cavab vermək istəyirəm. O, belə yazır: “Nazimə qarşı hücumların əsas istiqaməti-onu türk xalqından, onun ruhundan, ənənələrindən ayırmaq, onu milli dəyərlərə nihilist münasibət bəsləyən “vətənsiz” bir bəşər oğlu kimi, kosmopolit kimi təqdim etmək cəhdiylə bağlıdı...”

Nazimi türk xalqından, şeiriyyətindən, fikirdən, fəlsəfədən məhrum etməklə ürəkləri soyumurdu. Türk şeirini dünya meydanına çıxaran, adı əsrin böyük sənətçiləri ilə bir sırada çəkilən, ana dilini ən yüksək beynəlxalq məclislərdə səsləndirən Nazimin şöhrətinə qısqanır və buna görə də bu şöhrətin özünü belə danırdılar: “Nazim Hikmət dünyanın böyük şairi deyildir. Nazim Hikmət iddia edildiyi kimi, bütün dünyanın tanıdığı böyük bir şair olmaqdan uzaqdır. Dünyanın böyük bir şairi olmaq elə asan bir işmiş ki”. Bütün bu səfsəfələrə dözə bilməyən Əziz Nesin: “Dünya ağılsızdırmı?- deyə sual edir. Nazimin “ən güclü tərəfi-şairliyinin dəyərsiz olduğunu iddia edirdilər. Belə bir iddia bütün dünyanın ağılsız olduğunu sanmaq deməkdir. Bu iddiada olanlar Nazimin əsərlərinin 60 dilə

çevrildiğini, hər dildə bir çox dəfə nəşr olunduğunu, günlər keçdikcə də daha çox yayıldığını və bunun səbəblərini düşünməlidirlər.”

Nazim Hikmət dünya şairi olduğunu sağlığında bilirdi. Ona görə böyük uzaqgörənliklə deyirdi: “Mən Pol Rubsonun mahnılarında, Araqonun şeirlərində yaşayacağam. Mən ağ sülh göyərçinində, sizin bayraqlarınızda yaşayacağam. Mən Fransanın liman işçilərinin, mənim şanlı oğullarımın gülüşlərində yaşayacağam. Mən yer üzündə insanlar arasında, insanlar üçün yaşayacağam”.

“Ədəbiyyat qəzeti”, 17 may 2013-cü il.

Səbr daşı

(Nazim Hikmətin xatirə günü münasibətilə)

Son dəfə həmişəlik gəldiyi Moskvadan geriye - Türkiyəyə yolu bağlı idi. Sovetlərdə yaşadığı mühit onu alqışlara, gül-çiçək dəstələrinə bürüsə də, sonralar o, bu zahiri dəbdəbənin arxasında cəmiyyətin eybəcərliklərini apaydın görə bilmişdi. Sadələvh, günahsız türk inqilabçılarının, o cümlədən Nazimin dostu Affan İkmekin Azərbaycanda yaşadığı dövrdə Sibirə sürgün edilməsinin, Müşfiqin, Cavidin faciəsinin köklərini araşdırır, araşdırdıqca da dəhşətə gəlirdi. Belə müdhiş duyğularla yaşayır, səbr edirdi. Günlərin birində bu səbr daşı çat-çat oldu...

Gənclik illərində Moskvaya məftun olmuş Nazim Hikmət 50-ci illərin sonunda bağlandığı ideala inamını itirmişdi. İnamı itirmək isə onun üçün bütün faciələrin ən dəhşətlisi idi.

Anlamağa çalışıyorum inanmayı yitirmenin pahasına.

Bir söz söyleyecektim sana söyleyemedim.

Dünyamda sabahleyin aç karına içilen cıgaramın tadı,

ölüm kendinden önce bana yalnızlığını yolladı...

(“Kocalmağa alışıyorum,” 12. I. 1963)

Nazim sosializm cəmiyyətinin eybəcərliklərini gördükdən sonra buna dözə bilmirdi. Bir yandan da məmləkət həsrəti. Oğluna göndərdiyi oyuncaqların geri qayıtması acısı. Varnadan oğluna səsənməsi, tək-tənha, hər əzaba qatlaşan Münəvvərini xatırlayarkən çəkdiyi vicdan əzabı, dərin peşimançılıq hissi, əsərlərinin Türkiyədə işıq üzü görməməsi, Nazimi sevənlərin təqib edilməsi,-bütün bunlar Nazimi sarsıtdı və şairin gənclik dostu Vala Nurəddinin sözləri ilə desək: “Bu dünyadan Nazim keçdi”.

Bu yerdə, Moskvada yaşayan həmyerlimiz, görkəmli türkşünas, professor Tofiq Məliklinin məşhur türk şairi Fazıl Hüsni Dağlarcaya həsr etdiyi yenicə çapdan çıxmış çox dəyərli kitabındakı bir məqamı oxucuların nəzərinə çatdırmaq istəyirəm. Tofiq Məliklinin “Siz Nazim Hikmətlə görüşdünüzmü?” sualına F.H.Dağlarca belə cavab vermişdi: “Təəssüf ki, yox. Mən orduda xidmət edirdim. İstanbulda nadir hallarda olurdu. Onunla çox görüşmək istəyirdim, ancaq alınmırdı. 1937-ci ildə onu həbs etdilər. Bundan sonra hökumət Nazimin bütün kitablarını yasaq etdi. Və tez bir vaxtda bizə təcili olaraq Nazimin bütün kitablarını toplayıb təhvil vermək əmri verildi. Ancaq mən Nazimin kitablarını əldən vermək istəmirdim. Hərbi hissədə saxlaya bilməzdim, evə poçtla göndərmək də təhlükəli idi. Bax, o vaxt mənim Nazimlə dəhşətli bir “vidalaşmam” oldu. Mən səhərcən onun bütün kitablarını bir daha oxudum, sonra... yandırdım. Bu mənim üçün heç vaxt unutmayaçağım müdhiş, əzablı bir günah oldu.”

Nazim Hikmət ilk şeirini qələmə alan gündən özünü təsdiq edən şairlərdən olub və həmin andan etibarən də yaradıcılığı birmənalı qarşılanmayıb. İstər məfkurəsinə görə, istərsə də türk poeziyasına yeni ideya, yeni vəzn gətirdiyinə görə. Amma bu bir həqiqətdir ki, dövrünün Əbdülhəqq Hamid kimi nəhəng sənətkarı Nazim Hikməti bəyənmişdi. Özü də təkcə Əbdülhəqq Hamid yox, yaşadığı dövrün əksər qüdrətli ədəbi simaları Nazim Hikmətin sənətini yüksək qiymətləndirmişdi. Amma şairin kommunist ideyalarına sədaqətini bəyənməyib onu tənqid, hətta təhqir də etmişdilər.

Nazim Hikmət ilk dəfə Moskvaya gəldiyi vaxt sovet cəmiyyətini ideal bir quruluş kimi görmüşdü. Türkiyədə həbsxanada yatdığı illərdə “Zoya”, “Moskva simfoniyası” kimi əsərlərində Sovetlər ölkəsini, faşizmə

qarşı sovet xalqlarının mübarizəsini gur səslə vəsf etmişdi. Sovet yazıçıları da Nazimin müdafiəsinə qalxmışdılar. Azərbaycanın söz ustaları da Nazim Hikmətin məhbəsdən azad edilməsi uğrunda öz səslərini dünyanın mütərəqqi insanların səsinə qatmış, şairin zindandan azad olunmasını tələb etmişdilər.

Ömrünün son illərində Nazim Hikmət kommunizm ideyalarının, sosializm cəmiyyətinin mahiyyətini başa düşmüşdü.

Moskvada yaşadığı illərdə şairin ümid yeri ancaq Azərbaycandı. Mikayıl Rəfil, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza kimi şairlərlə, Əkbər Babayev kimi tədqiqatçılarla olan dostluğu ona dayaqdı. Bu dostluq qardaşlıq zirvəsində idi. Xüsusən Rəsul Rza ilə olan dostluğu onun üçün aman eviydi .

Nazim məmləkətinə bütün varlığı ilə bağlı idi. Əgər bir gün Nazimin Vətən həsrətinə həsr olunmuş şeirləri ayrıca kitab şəklində nəşr olunsa, o zaman şairin çəkdiyi izzətlər daha aydın şəkildə gözlərimiz önündə canlanır. Həmin şeirlər bir deyil, beş deyil. "Ağcaqayın meşəsində", "Yeni il", "Gəmi", "Balkon", "Ceviz ağacı", "Mavi liman", "Münəvvərə məktub yazdım, dedim ki...", "Sağ əlim", "Sebastyan Baxın bir nömrəli Dominor konserti", "Dunay çayı", "Məmləkətim haqqında", "Bir Üsküdar balkonunda", "Faustun evi" və s. sənət nümunələri buna sübutdur. Bu şeirlərdə qürbət əldə yaşayan Nazimin böyük həsrəti, ürək ağrısı bütün incəliklərinə qədər duyulur.

Nazimin bir gün, yəqin ki, "Məmləkətim" adlı bir kitabı çapdan çıxar. Və o kitabda Nazimin tək-cə şeirləri deyil, Türkiyə haqqında düşüncələri, uca kürsülərdən Türkiyə, Türk xalqı, Türk dili haqqında dediyi dəyərli sözlər, dostlarına, yaxınlarına yana-yana açıb söylədiyi ürək duyğuları da öz əksini tapar... Məsələn bu sözləri: "Dünyanın ən yaxşı

insanlarından olan Türk xalqının və dünyanın ən gözəl dillərindən biri və bəlkə də ən başda gələnələrindən olan Türk dilinin yabançı diyarlarda tanınmasına vəsilə ola bilmək, ömrümün ən böyük sevinci və şərəfi olur. Bir kəndli torpağını və öküzünü, bir dülgər taxtasını və rəndəsini necə sevirsə, mən də türk dilini elə sevirəm.”

3 iyun 1963-cü il. Nazimin qəfil ölümü onu tanıyanları, sevənləri qəlbən sarsıtdı. Onun ölümünə ağılar deyildi, şeirlər yazıldı. Bu ağıların, şeirlərin böyük bir qismi Nazimi həmişə yaşadan, heç zaman unutmayan Azərbaycanın payına düşdü. “Bakıya gəldim, dünyalar mənim oldu” deyirdi şair. Nazim Hikmət həmişə Bakıdadır, Azərbaycandadır, xatirəmizdədir, ürəyimizdədir.

“525-ci qəzet, 22 may 2014-cü il.

Bu həsrət bizim !

(Nazim Hikmətin doğum günü münasibətilə)

Yazıçı-jurnalist Aqşın Babayev 2006-2011-ci illərdə “ANS-ÇM” radiosunda apardığı həftəlik müəllif proqramı əsasında “Efirdən vərəqlərə” adlı yeni kitabını nəşrə hazırlamışdır. Həmin kitabdan Nazim Hikmətə həsr olunmuş “Bu həsrət bizim!” bölümünü oxucuların diqqətinə təqdim edirik.

Aqşın Babayev: Bugünkü proqramımızı Türk dünyasının böyük sənətkarı Nazim Hikmətə həsr edirik. Bu münasibətlə studiyamıza görkəmli sənət xadimləri- bəstəkar Arif Məlikovu və yazıçı Anarı dəvət etmişik. Bu iki şəxsiyyətin xüsusi təqdimata ehtiyacı yoxdur. Hamınız onları çox gözəl tanıyırsınız. Arif Məlikov Nazim Hikmətin “Bir aşk masalı” (“Fərhad və Şirin”) pyesi əsasında ölməz “Məhəbbət əfsanəsi” kimi dünyaca məşhur balet yaradıb. Onun şeirlərinə silsilə romanslar həsr edib. Anar müəllim də, valideynləri- unudulmaz xalq şairlərimiz Rəsul Rza və Nigar xanım Rəfibəylinin Nazim Hikmətlə böyük dostluğunun canlı şahidi olub. Eyni zamanda o, Nazim Hikmətlə bağlı çox dəyərli əsərlər yazıb, nəşr etdirib.

Nazim Hikmətin keçdiyi həyat yolu və çoxşaxəli yaradıcılığı haqqında danışmaq üçün saatlar lazımdır. Dinləyicilərimizə xatırlatmaq istəyirəm ki, Nazim Hikmət 61 il ömür sürüb. 1902-ci ildə Salonikdə anadan olub. 1963-cü ildə Moskvada vəfat edib. Məzarı məşhur sənət xadimlərinin dəfn olunduqları “Novodeviçi” qəbristanlığındadır.

Nazim Hikmət Azərbaycanla çox bağlı olub. İlk dəfə 1927-ci ildə Bakıya gəlib. 1928-ci ildə burada onun ilk kitabı-“Günəşi içənlərin türküsü” nəşr olunub. Uzun illər Türkiyədə həbsxanalarda yatan, mütərəqqi

insanların təkidi ilə zindandan azad olunduqdan sonra Moskvaya gələn Nazim Hikmət, ömrünün son 13 ilini keçmiş Sovetlər Birliyində yaşayıb. Bu illərdə o, tez-tez Bakıya gəlirdi, vətən həsrətini dili bir, ruhu bir azərbaycanlılarla görüşlərində ovudardı.

İndi mən sözü qonaqlarıma vermək istəyirəm. Arif müəllim, Siz ilk dəfə Nazim Hikmətlə nə vaxt və necə görüşmüşünüz ? Ümumiyyətlə xatirələrinizi dinləmək istərdik.

Arif Məlikov: Mənim Nazim Hikmətlə ilk görüşüm bir neçə saniyəlik olub. Nazim Bakıda idi, “İnturist” otelində qalırdı və mən onunla görüşə gəldim, içəridə də xeyli qonaqlar var idi. Dedim ki, Ustad, mən sizin “Bir aşk masalı” pyesiniz əsasında balet yazıram. “Çox gözəl, çox gözəl” dedi. Sonra nə mənim bir sözüm oldu, nə də onun. Mən getdim. Orada kinorejissor Əjdər İbrahimov da vardı. Sonra o, mənə hər şeyi danışdı. Nazim Hikmət deyib ki, o, yazacaq. Çünki gəncdir. Nazim Hikmət gənclərə həmişə inanırdı və gənclər də onu çox istəyirdi.

Mən sizə səkkiz yaşlı bir türk qızının əhvalatını da danışmaq istəyirəm. Neçə illər bundan əvvəl İstanbulda idim. O vaxt təmirdə olan Sultan sarayına adam buraxmırdılar. Amma sarayın müdiri məni ora dəvət etdi. Nahar etdik. Süfrə başında bir qız da oturmuşdu. Bir kəlmə də danışmırdı. Amma sözlü adama oxşayırdı. Sonra bildim ki, bu, müdirin qızı imiş. Müdir dedi ki, biz Nazimsevərik. Qızım Nazimə şeir həsr edib, onu sizə oxumaq istəyir. Qız şeiri oxudu. Səsi titrəyirdi. Tam şeiri sizə əzbər deyə bilmərəm, məzmunu təxminən belə idi: “Nazim əmi, məzarından bir ovuc torpaq ver mənə. Bağçamda əkdiyim güllərin dibinə səpim. O gülləri dərməyəcəyəm. O gülləri dərmək, Nazimi torpaqdan ayırmaq deməkdir”.

Məni çox kövrəltdi o qız, sonra çıxdıq bağçaya, gəzdik. Qızıl güllər açmışdı. Rəngbərəng idilər. Açıq qırmızı rəngdə bir gülü göstərdim qıza, soruşdum: bunu Nazim Hikmət ? Dedi yox. Tünd qırmızı rəngdə bir gül var idi. Özü də güllərin boyu insan boyundan da yüksəkdi. Dedi hə, bax budur. Dedim, qızım, sənə nə hədiyyə edim. “Mənə Nazim Hikmətin əsərini göstər”,-dedi. O, “Məhəbbət əfsanəsi”ni görmək istəyirdi. O dövrdə bu mümkün deyildi. Nazim Türkiyədə yasaq idi. Sonralar Ankarada tamaşanı qoya bildik. Sonra İstanbula da gəldik. İstanbula gəlməyin də bir səbəbi var idi. Ankarada tamaşanın premyerasını verəndən sonra Türkiyənin Baş Naziri məndən soruşdu ki, nə arzunuz var, dedim mənim bir arzum var ki, “Məhəbbət əfsanəsi”ni İstanbulda göstərək. Dedi problem yoxdur. Çağırdı müdiri, dedi: “üç-dörd tamaşadan sonra gedin İstanbula, göstərin tamaşanı”. Gəldik İstanbula, özüm də pult arxasında oturmuşdum. Salonda həmin qızı da atası ilə əyləşdirmişdim. Tamaşadan sonra qız mənə dedi ki, çox sağ olun. Mən Nazim Hikməti gördüm. Bakıya gələndən sonra o qızın şeirini “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində çap etdirdim.

Nazim Hikmət haqqında danışanda ürəyimizi açan, fərəhli hadisələr olduğu kimi, bizi kədərləndirən duyğular da var. Deyirlər kişi göz yaşlarından utanmamalıdır. Mən Nazim Hikmətlə bağlı ağlamışam. “Məhəbbət əfsanəsi”ni Ankarada tamaşaya qoymaq istəyəndə premyeraya bir gün qalmış tapşırıq gəldi ki, Nazim Hikmətin adı afişalardan çıxarılsın. Çıxarılsa premyera olacaq, çıxarılmasa olmayacaq. Mən dedim ki, bütün ölkələrdə bu əsər Nazim Hikmətin adıyla gedir. Əgər Türkiyə bugün Nazimi qəbul etmirsə, tamaşa olmayacaq. Aparaturamı vurdum qoltuğuma, getdim. Premyera olmadı. Sonra hökumət dəyişildi, iki ildən sonra Ankarada “Məhəbbət əfsanəsi” tamaşaya qoyuldu. Sonra İzmirdə də

qoyuldu, İstanbulda Bələdiyyə Teatrında da nümayiş etdirildi. Nazim Hikmətin 100 illiyində təntənəli bir premyera verdik.

Anar: Aqşın müəllim, siz düzgün qeyd etdiniz ki, Nazim Hikmət Bakıya ilk dəfə 1927-ci ildə gəlib. O vaxt Nazimin ilk kitabı “Günəşi içənlərin türküsü” 1928-ci ildə ərəb əlifbası ilə çap olundu. Bu kitabın redaktoru Süleyman Rüstəm idi. O vaxt Nazim Hikmətlə atam tanış deyildi. Sonra tanış oldular onlar. Çox qısa bir zamanda da yaxın dost oldular. Mən isə Nazim Hikməti ilk dəfə 1957-ci ildə gördüm. Bakıya gəldi, atam onu evimizə dəvət etmişdi. Yadımdadır ki, həkimi Qalina idi. Qalina və Əkbər Babayevlə bir yerdə gəlmişdilər. Evimiz üçüncü mərtəbədə idi. Hər mərtəbədə stul qoymuşduq. Nazim otururdu, nəfəsini dəririrdi, sonra qalxırdı. O gecə bizdə Süleyman Rüstəm, Cəfər Cəfərov, Sabit Rəhman, Ənvər Məmmədخانlı qonaq idilər. Bülbülü də atam dəvət etmişdi. Bülbül mahnılar oxuyurdu və Nazim: “Bayıldım bu mahnılara. Nə gözəl, nə gözəl” deyirdi. Hər dəfə Nazim Bakıya gələndə bizdə belə qonaqlıqlar olurdu.

Sonra mən Moskvada olanda Nazim Hikmətə zəng etdim, telefonla danışdıq. Heç bir-iki saat keçməmişdi ki, Əkbər mənə zəng elədi ki, Nazim bir yerə gedir, səni də dəvət edir. Mən Moskva mehmanxanasında qalırdım. Dedi ki, düş aşağı, bir yerdə gedək. Düşdüm aşağı, iki maşınla gəlmişdilər. Nazimin maşını qabaqda gedirdi. Arxada da Əkbər özü sürürdü. Mən Əkbərin yanında oturmuşdum. Nazimin maşını bir az gedəndən sonra dayandı və Nazim düşdü. Nazim çox şık geyinmişdi. Ümumiyyətlə, o yaxşı geyinməyi sevirdi. Düşdü maşından küçədə var-gəl elədi, sonra yenə əyləşdi. Bir az gedəndən sonra başqa bir küçədə yenə maşından düşdü. Mən Əkbərdən soruşdum ki, niyə belə edir ? Dedi, özündən soruşarsan.

Gəlib çatanda dedim Ustad, niyə belə etdiniz, niyə arabadan endiniz ? Zarafatla dedi: “Mən bu moskvalılara şık geyinməyin nə olduğunu göstərmək istədim.” Güldük.

Son söhbətimiz yenə də telefonla oldu. Çox ağırlı bir söhbət idi. Çünki o vaxt növbəti dəfə atama qarşı kampaniya başlamışdı. Mən Nazimə zəng etdim, kefini soruşmaq üçün. Mənə dedi ki, Rəsul nasıldır, dedim necə olacaq, yenə başlayıblar. Mənim Nazimdən eşitdiyim son söz bu oldu: “Allah bəlalərini versin”. Ondan bir həftə sonra Nazim rəhmətə getdi. Dəfnində də iştirak etdim. Atam Bakıdan gəldi, orada çıxış elədi. Mən o vaxt gənc idim, amma onun öz səs ilə oxuduğu şeirlər, söhbətlər əbədi olaraq xatirəmdə qalacaq.

Aqşın Babayev: Anar müəllim, Siz 1957-ci ili xatırladız. 1957-ci ildə mən tələbə idim, III kursda oxuyurdum. Nazim Hikmət Bakıya gəldi və Azərbaycan Dövlət Universitetində tələbələrlə görüş oldu. Mən də o görüşdə iştirak edirdim. Siz təsəvvür edin ki, oturmağa yer yox idi. Mən lap arxada, ayaq üstə dayanmışdım. Əlbəttə, onda mən ağılıma da gətirə bilməzdim ki, gün gələcək, mən Nazim Hikmətlə üz bəüz oturub saatlarla söhbət edəcəyəm, yaradıcılığı haqqında dissertasiya müdafiə edəcəyəm, ona həsr olunmuş kitablar yazacağam. Bu kitablardan biri də Türkiyədə işıq üzünü görəcək.

Anar: Aqşın müəllim, Siz dediyiniz o görüşdə mən də iştirak edirdim. O vaxt Azərbaycanda türk sözü yasaq idi. Heç kim demirdi ki, biz türkük. Amma Nazim deyirdi ki, mən türkəm, siz də türksünüz, dilimiz bir, millətimiz bir. Mən Türkiyədə olanda deyirəm ki, siz Nazimi kommunist kimi qəbul etmirsiniz. Amma biz onu türk kimi qəbul etdik. Biz onu kommunist kimi deyil, Türkiyədən gələn, türkcə danışan insan kimi xatırlayırıq.

Aqşın Babayev: 1957-ci ildə universitetdəki görüşdən Nazim Hikmətin səsi var məndə. Bunu öz arxivimdə qiymətli bir ərnağan kimi saxlayıram. Deyirəm o səsə, gəlin birlikdə qulaq asağ.

Nazim Hikmətin səsi: “Bu mukaddes, bu kutsal evinize, darülfununuza beni çağırдыңız için teşekkür ederim. Beni dünyanın en bahtiyar insanlarından biri yaptınız. Ve ben şimdi burada düşünüyorum. Belki ben görmem, amma oğlum görecek. Nasıl İstanbulda da, bizim universitetde de böyle salon olacak. Nasıl oraya da Azərbaycandan şairler gelecek... Siz beni nasıl karşıladınızsa, onlar da onu öyle karşılayacaklar. O şairden bir ricam var. O, Türkiyeye gittiği vakit, benim istanbullu genclere desin ki, bize de senin Nazım geldi. Biz onu kardeş gibi bağrımıza basdıq. Ve biz ona çok şey öğretdik. Ne öğrendiyse bu dünyada, çoğunu bizden öğrendi. Bunu söylemeyi unutmayın ! Ve benden selam söylesin ! Çünkü ben belke memleketime kovuşamam, amma o memleketimi görür”.

Aqşın Babayev: Arif müəllim, mənim yadımdadır, Nazim Hikmətin 100 illiyi ərəfəsində Siz İstanbulla getmişdiniz və orda Sizin “Məhəbbət əfsanəsi” baletinizin 65-ci premyerası olmuşdu. Düzdürmü ? Mən səhv etmirəm ki ? Və o günlə əlaqədar Sizin mətbuatda xatirəniz də çap olunmuşdu. İstərdim ki, Siz dinləyicilərimizə bu haqda məlumat verəsiniz. Çünkü o premyera, sözün həqiqi mənasında, böyük bir bayram oldu.

Arif Məlikov: İstanbul Nazim Hikmət üçün Türkiyənin ürəyi idi. Nə qədər söhbətlərimiz olub Nazim Hikmətlə. O, həmişə İstanbulla bitirirdi sözlərini. Şükür Allaha ki, Nazim Hikmətin 100 illiyində, baxmayaraq ki, bu tamaşanı Türkiyədə qoymuşduq, amma onun sevdiyi şəhərdə bir də göstərməyimiz, sizə deyim ki, çox gözəl oldu. Qriqoroviç o dövrdə Avropada-Fransada çalışırdı, başqa bir tamaşa üzərində işləyirdi. Dedim

ona ki, sən işlərini atmalısan və Nazim Hikməti yad edərək ilk tamaşanı-Leninqradda göstərilən tamaşanı bərpa edib tam olduğu kimi İstanbulda qoymalısan. Sizə deyim ki, Türkiyə bu tamaşaya çox böyük məbləğdə pul xərclədi. Moskvadan rəssamlar gəlmişdilər. Böyük Leninqrad Teatrının səhnəsindən də gözəl dekorlar yaratdılar, türk truppası ilə təzədən işlədilər. Sizə deyim ki, İstanbulda çox təntənəli premyera oldu.

Mən sizə bir neçə saniyəlik ilk görüşümüzdən, Nazim Hikmətin vəfatına qədərki hadisələrdən danışdım. Nazim Hikmətlə mən həmişə ünsiyyətdə olmuşam, baxmayaraq ki, bugün Nazim Hikmət yoxdur, amma mənim yaradıcılığında yaşayır. Vaxtilə istəyi o idi ki, mən onun “Yusif və Züleyxa”sı əsasında balet yazım. Bəzi səbəblərə görə böyük fasilə oldu. İndi bu balet üzərində işləyirəm. Mən yenə Nazim Hikmətə qayıtmışam.

Bir şeyi də deyim ki, bugün milyonlarla insanın evində Nazim Hikmətin şəkili, kitabları var. Bayaq, Aqşın müəllim, 65-ci premyera dediz, bu həqiqətdir. 1961-ci ildən bugünə qədər bu tamaşa Leninqradın teatr səhnələrindən bir gün də düşməyib. Böyük Teatrda bugünə qədər bir gün də repertuardan çıxarılmayıb. “Məhəbbət əfsanəsi”ni 1500-2000 adam tutan salonlarda göstərmişik. Moskvanın Kreml sarayında bu əsərə eyni vaxtda 6 min nəfər adam baxıb. Türkiyədə 15 min nəfər eyni vaxtda bu tamaşada olub. Bir dəfə də “Məhəbbət əfsanəsi”ni 1 milyon tamaşaçıya göstərmişik, o da Brazilyada oldu. Tamaşanı göstərmək üçün açıq havada xüsusi dekorlar qurmuşdular. Dağların, çəmənliklərin üstündə millət oturub tamaşaya baxırdı.

Nazim Hikmət 1963-cü ildə vəfat etdi. Mən Bakıda küçədə gedirdim, təsadüfən eşitdim. Mən evə getmədim. Birbaşa təyyarə meydanına gəldim, mindim təyyarəyə, Moskvada onun dəfninə çatdım. Mənim evimdə Nazim

Hikmətin o qədər kitabları, fotoları var ki, yadigar. Bütün kitabların, fotoların üzərinə yazıb ki, oğlum Arif Məlikova yadigar.

Bilirsiniz ki, Nazimin yaşadığı dövrdə onun birinci romanslar silsiləsini yazmışdım. Nazim Hikmət eşitmişdi onu. Nazim Hikmətin vəfatından sonra ikinci romanslar silsiləsini yazdım.

Bir epizod da danışım sizə. Bir dəfə mən Leninqrada getməliydim. Moskvaya gəldim, gecə idi. Nazim Hikmətə zəng vurmadım. Mən Moskvaya hər dəfə gələndə ilk telefonlaşmam Nazim Hikmətlə olurdu. Səhərişi gün başım qarışdı. Nazimə zəng vurmadım. Leninqrada uçdum. Kimsə məni görüb, Nazim Hikmətə demişdi ki, Arif Moskvadadır. Nazim deyib ki, ola bilməz, çünki o gələndə mənə telefon açır. Mən Leninqraddan gəlib zəng vurdum, hiss elədim ki, mənle çox soyuq danışır. “Bin arabaya bu dakika gəl buraya-dedi-Mən səni oğul kimi qəbul edirəm, elə bilirdim ki, sən də məni ata kimi qəbul edirsən”. Tez özümü Nazimə çatdırdım. Üzr istədim. Ürəyi ağrıyırdı. Dedi ki, “Ataya telefon açmaq üçün çoxmu vaxt lazımdır?”. Təkrar üzr istədim. Onun o vaxtlar böyük arzusu “Yusif və Züleyxa”nı səhnədə görmək idi. Bu arzusu yerinə yetsə, mən özümü xoşbəxt hiss edərdəm ki, bir oğul kimi borcumu yerinə yetirdim.

Aqşın Babayev: İnşallah, Nazimin bu arzusu da yerinə yetər. Nazim Azərbaycana çox bağlı idi. “Nazim Hikmət və Azərbaycan” mövzusu ayrıca bir elmi tədqiqat işidir və bu, işlənilib. Nazim Hikmət tədqiqatçıları Anar, Tofiq Məlikli, Azər Abdulla, Qadir İsmayıl, Tofiq Abdin, Aytən Babayeva və başqaları bu haqda yazıblar. Rəssamlarımız onun pyeslərinə tərtibat veriblər. Münəvvər Rzayeva əvvəlcə onun büstünü, sonra da heykəlini yaradıb.

Bəzən mətbuatda, televiziya, radioda belə fikirlər səslənir ki, guya Nazim Hikmət təbliğ olunmur, unudulur. Elə şey yoxdur. Bayaq dediyim kimi, Nazim Hikmətin ilk kitabı “Günəşi içənlərin türküsü” 1928-ci ildə Bakıda nəşr olunmuşdu. Anar müəllimin təşəbbüsü ilə o əsər bəzi əlavələrlə yenidən nəşr edildi. Mən istərdim ki, Anar müəllim, bu haqda danışasınız. Mənim yadıma gəlir, həmin kitabın təqdimat mərasimi də Yazıçılar İttifaqında tənənlə şəkildə keçirildi. Mən özüm də orda iştirak etdim, çıxış elədim. Nazim Hikmətin şeirlərini səsləndirdik.

Anar: Yadıңызdadırsa, Nazim Hikmətin 100 illiyi ərəfəsində biz özümüz Yazıçılar İttifaqında komissiya yaratdıq. Komissiyaya Siz də, Aqşın müəllim, Arif müəllim də daxil idi. Bu komissiya dövlətin komissiyası deyildi. Bizim təşəbbüsümüz ilə yaradılmışdı. Bu komissiyada bəzi işlər planlaşdırıldı. Nazim Hikmət haqqında televiziya verilişləri olsun, radioda çıxışlar edək, mətbuatda yazılar çap olunsun. O cümlədən bizim rəhmətlik türkoloq, sənin də, Aqşın müəllim, dostun Qadir İsmayıl Nazim haqqında Azərbaycanda çıxan şeirləri və məqalələri tərtib eləmişdi. Bir kitab hazırlamışdı. Mən fikirləşdim ki, belə bir kitaba Nazimin özünün də şeirlərini əlavə edək. Bunları Qadir müəllimlə razılaşdırdıq. Kitabın da adını “Günəşi içənlərin türküsü” qoyduq. Nazimin ilk kitabı kimi buraxdıq. Onda Yazıçılar Birliyi başqa bir məsələ də qaldırdı. Yazıçılar Birliyinin tədbirinə Türkiyənin səfirini də dəvət etdik. Yazıçılar Birliyinin təklifi irəli sürüldü ki, Nazim Hikmətə türk vətəndaşlığı qaytarılsın. Mən şəxsən səfirə verdim o məktubu. Bu yaxında qəzetdə oxudum ki, Nazim Hikmətin vətəndaşlığının bərpa olunması məsələsi yenidən qalxıb. Mən elə hesab edirəm ki, Nazim Hikmətin vətəndaşlığı bərpa olunsun da, olunmasa da o, Türkiyənin, daha doğrusu dünyanın XX əsrdə yetirdiyi ən böyük şairlərdən biridir. Yunis İmrədən tutmuş bugünə qədər türk dünyasının ən böyük

şairlərindəndir. Mənim bu barədə mübahisələrim çox olub. Necə olur ki, türk ədəbiyyatını, türk dilini, türk mədəniyyətini sevəsən və Nazimi sevməyəsən, bu dilin ən böyük daşıyıcısını sevməyəsən. Onun 100 illiyində Türkiyədə oldum-Atatürk Kültür Mərkəzində, bir az gecikmişdim, ayaq üstə qaldım. Bütün salon dolu idi. Nazim Hikmətin şeirləri səsləndikcə salonda da o şeirləri təkrar edirdilər. Xüsusilə gənclər. İstiqlal küçəsilə gedərkən dükanlarda Nazimin səsi, kassetləri səslənirdi. Yəni Türkiyədə Nazimi sevənlərin sayı sevməyənlərin sayından yüz dəfə çoxdur. Elə bir vaxt gələcək ki, onu sevməyən qalmayacaq. Mənim üçün Dədə Qorqudsuz, Nəvaisiz, Yunis İmrəsiz türk dünyası olmadığı kimi, Nazimsiz də türk dünyası yoxdur. Nazim Hikmət türk dünyasının ən böyük şəxsiyyətlərindən biridir. Azərbaycanda ona sevgi çox böyükdür. Elə Arif Məlikovun baleti ona çox böyük, əziz bir yadigardır. Onun haqqında atamın, anamın şeirləri var, rəssam Toğrul Nərimanbəyov onun şəklini çəkib, Münəvvər xanım onun heykəlini yaradıb, tamaşaları gedir, filmləri çəkilib. Yəni Türkiyə ondan imtina edəndə Azərbaycan ona sahib çıxdı. Və bugün də Azərbaycan ona sahib çıxmağa hazırdır. Onun özü Azərbaycanı, Bakını çox sevirdi. Gözəl şeirlər həsr edib Bakıya. Azərbaycan sənətkarları ilə dostluq edirdi. Təbiidir ki, Nazim Hikmət hamımızın ürəyindədir.

Aqşin Babayev: Nazim Hikmətdən söhbət açarkən mənə elə gəlir ki, Əkbər Babayevin adını biz xüsusi qeyd etməliyik. Nazim Hikmətin ölüm xəbəri kimi Əkbər Babayevin vəfatı da məni çox sarsıtdı. Mənə “Ədəbiyyat qəzeti”ndən Baş redaktor Ayaz Vəfalı zəng vurdu, dedi ki, Rəsul Rza Əkbər Babayev haqqında “Bizim Əkbər” adlı çox təsirli bir yazı yazıb. Nekroloq əvəzi verəcəyik onu. Amma şəklini tapa bilmirik. Mən baxdım foto arxivimə, gördüm ki, türk müğənnisi Müşərrəf Tezcan Bakıya gələndə

Arif Məlikov, mən və Əkbər Babayev birlikdə şəkil çəkdirmişik. Həmin şəkli Ayaz müəllimə göndərdim. O şəkildən Əkbərin fotosunu ayıraraq çap elədilər. İndi mən istərdim ki, həm Arif müəllim, həm Anar müəllim Əkbər Babayev haqqında bir-iki kəlmə söz desin. Mən bir şeyi də xatırladım ki, Moskvaya gələndə Nazim Hikmət bilirdi ki, Əkbər Babayev onun tədqiqatçısıdır və Nazim sonralar öz kitabını Əkbər Babayevə yadigar olaraq verəndə yazmışdı: “Beni, bana tanıtana”, yəni “Məni mənə tanıdana”.

Arif Məlikov: Əkbər Babayev həmişə Nazim Hikmətin yanında olub. Bir şeyi də deyəcəyəm ürək ağrısı ilə. Əkbər özünü Nazim Hikmətə həsr etdi. Əkbər Babayev ədəbiyyat sahəsində, elm sahəsində çox böyük işlər görə bilirdi. Ona dəfələrlə demişdilər ki, sən doktorluq dissertasiyasını gərək müdafiə edəsən. Amma o, mübaliğə olmasın, günün iyirmi dörd saatını Nazim Hikmətə həsr edirdi. Nazimin 8 cildliyini Əkbər Babayev hazırlayıb Bolqarıstanda çap etdirmişdi. Şairin külliyatı indi yavaş-yavaş Türkiyədə çap olunmağa başlayır. Amma birdən-birə o həcmdə, 8 cild ancaq Əkbər Babayevin sayəsində çap olunmuşdu. Əkbər Babayev Nazim Hikmətin sağ əli idi. Çünki nəsə bir şey olanda o ilk növbədə Əkbərdən soruşardı. Əkbər Babayev onun yaddaşı idi. Tərcüməçisi olmuşdu. Onun işlərini aparan adam idi. Əkbər Babayevlə 1958-ci ildən sonra lap yaxın olduq. Mən Moskvaya gələndə daha oteldə qalmırdım. Əkbərin evində yaşayırdım. Əkbər Babayev mənim üçün qardaş kimi olmuşdu. Gözəl insan, gözəl şəxsiyyət idi.

Bir şeyi də qeyd etmək istəyirəm. Biz həmişə Nazim Hikməti türk şairi kimi görürük. Mənim üçün Nazim Hikmət XX əsrin dünya miqyasında ən böyük şairlərindən biridir.

Mən Türkiyədə tamaşalarımla bağlı tez-tez oluram. Dörd dəfə ancaq “Məhəbbət əfsanəsi”ni qoymuşuq. Həmişə mən türklərə deyirəm ki, Nazim Hikmət həm sizindir, həm də sizin deyil. Dünyanıdır ! Mən Nazim Hikmətin İtaliyada çıxmış iki cildlik kitabında Abidin Dinonun yüzlərlə rəsmini görmüşəm. Bu gün də mənim evimdə Abidin Dinonun rəsmləri var. Abidin Dino bilirdi ki, mən Nazimlə yaxınam.

Sizə deyim ki, Nazim İstanbula çox bağlı idi. Türklər həmişə deyir ki, İstanbulda Nazim Hikmətin ad günündə, vəfat günündə bilmirik ki, çiçəkləri hara qoyaq. “Məhəbbət əfsanəsi” ilk dəfə İstanbulda tamaşaya qoyulanda bir metrlik gülləri dərdik, gəldik Qalata körpüsünə. O gülləri, Nazimi anaraq körpüdən bir-bir atdıq. Sonra türklər demişdilər ki, bundan sonra biz də Nazim Hikmətin ad günündə gülləri Qalata körpüsündən atacağıq. Elə də etdilər və sonra mənə dedilər ki, türk rəssamı bu hadisəni eşidib böyük bir rəsm əsəri çəkmiş, Nazim Hikmətin sevdiyi Qalata körpüsünü təsvir etmişdir. Sonra həmin rəssam o rəsmi mənə bağışladı. Bugün də o rəsm mənim evimi bəzəyir.

Bilirsiniz, Nazim Hikmət haqqında saatlarla danışmaq olar. Türkiyədə bir dəfə altı-yeddi kamera qarşısında bir gün səhərdən axşama qədər Nazim Hikmət haqqında danışmışam.

Anar: Nazimi Əkbərsiz təsəvvür etmək mümkün deyildi. Bakıda da Əkbərlə olub dəfələrlə. Moskvada da həmişə onun işlərini Əkbər görüb. Əkbər həm atamın dostu idi, həm də mənim. Əkbər Nazimin ölümündən sonra da Moskvaya gələn türk yazıçıları ilə əlaqə saxlayırdı. Amma Əkbərin belə bir faciəsi vardı ki, bu qədər Türkiyəni sevə-sevə, türk yazıçıları ilə bu qədər bağlı ola-ola, bir dəfə də onu Türkiyəyə buraxmadılar. Mən Türkiyəyə gedib gələndən sonra, yadımdadır, Əkbər

Aqşın Babayev

məni hava limanında qarşıladı. Elə qarşıladı ki, elə bil özü gedib-gəlmişdi Türkiyəyə. Evində, yatağının üstündə İstanbulun xəritəsi asılmışdı. O, deyirdi ki, hər səhər gözümü açıb bu xəritəyə baxıram və Nazim Hikmətin çox sevdiyi İstanbulu görməyi arzulayıram... Əkbərlə bağlı xatirələr bir az kədərliyədir. O, niskilini özüylə apardı.

Aqşın Babayev: Nazim Hikmətli dəqiqələrimiz çox sürətlə keçdi və təəssüf ki, vaxtımız sona çatdı. Mən Sizlərə çox təşəkkür edirəm Arif müəllim, Anar müəllim. Dəyərli vaxtınızı ayıraraq studiyaya gəldiyinizə görə çox sağ olun!

“Ədəbiyyat qəzeti”, 24 yanvar 2014-cü il.

Əsgər Rəsulov

Filologiya elmləri doktoru, professor

Görkəmli nazimşünasın “Ceviz ağacı” və “Çinar” rapsodiyası*

(Son söz əvəzi)

Türk dünyasının ayrılmaz parçası müstəqil Azərbaycanın 20, tanınmış türkoloqu və yazıçı-publisisti Aqşin Babayevin 75, böyük sənətkarı Nazim Hikmətin 110 yaşı tamam oldu. Qısa aralıqlarla təxminən eyni zaman diliminə sığan bu üç ad gününü xatırlamağımız təsadüfi deyil. Azərbaycanı suveren dövlət kimi görmək istəyənlər içərisində ötən əsrin 20-ci illərində birinci dəfə ölkəmizə ayaq basan, 1928-ci ildə “Günəşi içənlərin türküsü” adlı ilk kitabı Bakıda nəşr edilən, 1951-ci ildə SSRİ-yə pənah gətirib, ömrünün sonuna qədər (3 iyun 1963) Moskvada yaşamağa məhkum olan, xalqımızın vəfalı dostu və yurdumuzun vurğunu Nazim də vardı – qüdrətli şair, orijinal dramaturq, mübariz publisist, novator nasir Nazim Hikmət! Aqşin Babayevə gəlincə, onun xüsusi təqdimata ehtiyacı olmasa da, haqqında söhbət açacağımız kitabın müəllifi kimi az sonra tanıdacağıq. Burada sadəcə bunu qeyd etməklə kifayətlənək ki, yuxarıdakı üç ad günü kontekstində adının çəkilməsi bənzərsiz olmasından irəli gəlir.

Budur, qarşımda Aqşin müəllimin Türkiyədə nəfis tərtibatla yenice çapdan çıxmış kitabı var. “Nazim Hikmət və Azərbaycan” (Zeus kitab evi, 2012). Bəyaz cildin üst qapağında çinar yarpağı misalı Azərbaycan xəritəsi... Cadar-cadar olmuş, ürək çatlarının naxışladığı Nazim Hikmətin üzü... İri, kənarları erkən qırıqlarla haşiyələnmiş gözləri... İnsanın içinə işləyən ağlar-gülər baxışları... Kitabın arxa qapağında xalq şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin Nazim Hikmətə həsr etdiyi şeirdən bir bənd:

Ürəklərdən alır ancaq söz mayasını,

Şeirin sözü neçə candan can almış.

Nazim, sənin yüz kitabın öz mayasını,

Bakımızda yaratdığın kitabdan almış.

* Məqalə ixtisarla verilir.

Kitabı Türkiyə türkcəsinə qardaş ölkənin məşhur nazimşünaslarından tanınmış pedaqoq-mütərcim Aslan Kavlak çevirib. Nazim Hikmətin Azərbaycan sevgisini bütün çalarları ilə göz önündə canlandıran kitab 2012-ci ilin aprelində İzmirdə təşkil edilmiş kitab yarmarkasında böyük maraqla qarşılanıb.

Girişdəki təqdimatdan öyrənirik ki, kitab Bakıda doğma dilimizdə təxminən 10-12 il əvvəl yazılıb və Aqşın müəllimin sənətkara həsr etdiyi dörd kitabdan üçüncüsüdür: “Nazim Hikmət” (1978), “Nazim Hikmət və həyatı” (1989, bu kitab Almaniyada türk dilində də nəşr edilib), “100 yaşlı Nazim Hikmət” (2000), “Nazim Hikmət qalaktikası” (Elektron variantda-2011).

Kitabda Aqşın müəllimin qısa bioqrafiyası verilib: 23 noyabr 1936-cı ildə Bakıda anadan olub. Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirib (1959). Aspiranturada təhsil alıb və Nazim Hikmətin dramaturgiya yaradıcılığına dair namizədlik dissertasiyası müdafiə edib (1967). Elmlər doktoru (1996), professordur (1998). Türkcəşünas-alimin yuxarıda adları çəkilən 4 əsəri ilə yanaşı, “Türk ədəbiyyatı müntəxəbatı”, “Türk dramaturgiyası”, “Cümhuriyyət dövrü türk ədəbiyyatında sosial motivlər”, “Azərbaycan və türk dünyası” adlı son dərəcə dəyərli elmi-nəzəri kitabları və dərs vəsaitləri işıq üzü görmüşdür.

Aqşın müəllimin müxtəlif vəzifələrdə çalışdığı qeyd olunur: 1959-1969-cu illərdə Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio verilişləri Komitəsində türk verilişləri şöbəsində redaktor və baş redaktor müavini, 1970-1972-ci illərdə Xarici verilişlərin baş redaktoru, 1976-1990-cı illərdə Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio verilişləri Komitəsində Sədr müavini işləmişdir. 1972-1975-ci illərdə Türkiyədə çalışmışdır. 1977-1982-ci illərdə Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqının idarə heyətinin katibi olmuş, “Əməkdar jurnalist” fəxri adına layiq görülmüşdür. 1991-2006-cı illərdə Azərbaycan Milli Məclisi Aparatının mətbuat xidməti şöbəsinə rəhbərlik etmişdir. İkinci dərəcəli dövlət müşaviridir. N. Hikmətin bacısı mərhum Samiyə Yaltırım tərəfindən Türkiyədə təsis edilmiş Nazim Hikmət Kültür və Sanat Vəqfinin fəxri üzvüdür.

Qırxa yaxın bədii elmi və publisistik kitabın müəllifi olan A. Babayevin “Cazibəli üfüqlər” adlı ilk hekayələr kitabı 1964-cü ildə işıq üzünə görmüşdür. Bunun ardınca “Həmişəbahar” (1967), “Bir parça həyat” (1971), “Ağ ulduzlar” (1977), “Bir ürəyin hərarəti”(1979), “Kişilər az yaşadı” (1981), “Ayrılıq” (1982), “Dünya vəfalıdır” (1984), “Sünbül ətri” (1986), “Söz gülləsi” (1989), “Dünyanın axırı” (1992), “Başımıza gələnələr” (1994), “Azərbaycan və türk dünyası”(1998), “Müasir türk dramaturgiyası” (1998), “Yanan Zürafə” (1999) kimi ədəbi-bədii əsərləri və elmi-nəzəri monoqrafiyaları çap olunur. Yenə bu dövrdə onun “Kişilər az yaşadı” romanı otuz min tirajla Moskvada (1986), “Nazim Hikmət yaşamı” əsəri Berlində (1989) işıq üzünə görünür. Povest və hekayələri, elmi məqalə və monoqrafiyaları Türkiyə, İraq, Gürcüstan, Moldova, Belarus, Ukrayna və başqa ölkələrdə dərc edilir.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevə həsr etdiyi “Oğul” və “Xilaskar”, eləcə də “Yaralar”, “Kim nə deyər...”, “Olmuş əhvalat”, “Əlin cibində olsun”, “Şeytanın yubileyi”, “Bir parça həyat”, “Nekroloq”, “Dəvətnamə”, “Yol”, “Mükafat” kimi pyes, libretto və telefilmləri ölkəmizin məşhur teatr səhnələrində tamaşaya qoyulmuş, televiziya ekranlarında nümayiş etdirilmiş, geniş tamaşaçı rəğbəti qazanmışdır.

“Bir içim su istədim” adlı şeirlər kitabı 2002-ci ildə görkəmli şairlərimiz Fikrət Qoca və Vaqif Bəhmənlinin “Ön söz”ü ilə işıq üzü görmüş, şeirlərinə mahnılar bəstələnmişdir.

A. Babayev bədii tərcüməçilik sahəsində də fəaliyyət göstərmişdir. İtalyan dramaturqu Terensinin “Qardaşlar”, türk yazıçı-dramaturqu Haldun Tanerin “Keşanlı Əli dastanı” pyeslərini, Əziz Nesinin “Hekayələr” kitabını və s. əsərləri dilimizə çevirmişdir. 30-dan artıq xarici ölkə filminin Azərbaycan dilinə tərcüməsinin altında Aqşın müəllimin imzası var.

Aqşın müəllim “Yusif Məmmədəliyev”, “Həsən bəy Zərdabi”, “Humay”, “Qızıl qələm”, “Açıq söz”, “Nurlu qələm ustası”, “Ustad sənətkar” kimi müxtəlif müjafatlara layiq görülmüş, “Azərbaycan Ali Sovetinin Fəxri fərmanı”, “Əmək rəşadətinə görə” və “Əmək veterani” medalları ilə təltif olunmuşdur.

1965-ci ildən pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olan A. Babayev hazırda Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin kafedra müdiri və professoru olaraq öz elmi-pedaqoji fəaliyyətini davam etdirir.

“Nazim Hikmət və Azərbaycan” kitabı sənətkarın 11 sentyabr 1961-ci ildə Şərqi Berlində qələmə aldığı məşhur “Avtobioqrafiya” şeiri ilə açılır. Fikrimizcə, bu təsadüfi deyildir. Bu şeir N. Hikmətin ədəbi kredosu, sənətkar missiyasının manifesti, Şəxsiyyət olaraq kimliyidir.

Qısa ön sözdə görkəmli sənətkarın yaradıcılığındakı bəşəri dəyərlərdən, humanizm ideyalarından və mübarizlik ruhundan, onun dünya ədəbiyyatındakı yerindən bəhs olunur. Burada kitabın mütərcimi Aslan Kavlakın yığcam tərcümeyi-halı da verilir. Öyrənirik ki, o, 1951-ci ildə doğulub, Qazi Müəllimlər İnstitutunu və Anadolu Universitetinin Türk dili və Ədəbiyyatı fakültəsini bitirib. Kənd məktəblərində müəllimlik edib. 90-cı illərin ortalarında Bakıya gəlib. Burada 1999-cu ilə qədər Bakı-Türk Anadolu liseyində işləyib. “Bakıya gedirəm, ay balam” adlı bir kitabı var. Hal-hazırda Nazim Hikmətlə bağlı yeni bir əsər üzərində işləyir.

Kitabın “Müəllifdən” başlıqlı ikicə səhifəlik yazısı insanı öz aurasına salmağa, təsirləndirməyə kifayət edir. Burada Nazimin paşalar-bəylər nəslindən olmasına, elə onlar kimi də yaşamaq imkanlarına baxmayaraq, kommunist əqidəsi uğrunda özünü bilə-bilə Vətəninə və xalqına, mütərəqqi-demokratik və sosialist yönümlü ideyalara fəda etməsinin səbəbləri dilə gətirilir. Şairin məşəqqətli ömür yolu, 61 illik ömrünün 13 ilini həbsxana divarları arxasında keçirməsi, son 13 ilini də yurdundan, xalqından, çox sevdiyi xanımı Münəvvərdən və yeganə ciyər-parası Mehmetdən ayrı yaşaması, “vətən xaini” damğasıyla Türkiyə vətəndaşlığından çıxarılması vurğulanır.

Əlbəttə, bütün bunlar, eləcə də dünyada 30-40 dildə çap olunduğu halda, doğma Türkiyəsində türkcə əsərlərinin nəşr edilməməsi faciə idi. Lakin faciələrin ən müsibəti, şübhəsiz, uğruna hər şeyini verdiyi sosializmi quran ilk ölkədə onun yaşadığı siyasi-ideoloji xəyal qırılıqı, sənətkar məyusluğu idi. Bütün ümidlərinin boşa çıxmasından qaynaqlanan sarsıntının nəticələri özünü çox gözlətmədi. Moskvaya gəlişindən cəmi bir

il sonra ürək infarktı keçirdi (sonralar iki dəfə də təkrarlanacaq bu mərəzə şair “ürək çatlaması” deyirdi).

Kitabda 50-dən artıq yazı yer alır: bəzisi bir-iki səhifəlik miniatür esse, bəzisi qısa ədəbi portret oçerk, bəzisi müsahibə, bəzisi xatirə, bir qismi isə müəllifin N. Hikmət poeziyası və dramaturgiyasına dair mütəxəssis təhlil və şərhləri, sənətkara öz vətənidəki birmənalı olmayan münasibətlərə dair etüdlərdir. Kitabın sonunda müəllifin şəxsi arxivindən təqdim etdiyi və çoxu ilk dəfə geniş ictimaiyyətə çatdırılan Nazim Hikmətin Azərbaycan yazıçıları, elm və incəsənət adamları ilə əlaqələrini əks etdirən təxminən 40-a yaxın fotosəkil də öz əksini tapmışdır.

Kitabı küll halında dəyərləndirmək istərsək, qısaca bunu demək mümkündür ki, əsər şairin Azərbaycanla, habelə Azərbaycan yazıçıları, şairləri, incəsənət ustaları, alimlərilə əlaqələrinin, Nazim Hikməti şəxsən tanıyan, onunla Bakıda və Moskvadakı evində görüşən, bütün elmi fəaliyyətini sənətkarın geniş diapazonlu bədii irsinin, xüsusən dramaturgiyasının baxış bucağından təqdimatıdır. Aqşın müəllim bütün qələmə aldıklarını – Vətənimizin və xalqımızın yaxın dostu Nazim Hikmətin yaradıcılığında Azərbaycan mövzunu, azərbaycanlı müəlliflərin şair-dramaturqla bağlı tədqiqatları haqqında elmi qənaətlərini Azərbaycan-türk ədəbi əlaqələrinin fonunda təqdim etmişdir. A. Babayevin bütün əsərləri kimi, bu kitabı da doğma respublikamızı özünə ikinci Vətən hesab edən ustad sənətkar haqqında Türkiyədə, Rusiyada və Azərbaycanda yazılan yüzlərlə kitab və elmi-tədqiqat işi, minlərlə publisistik məqalə, şeir, bədii nəsr və memuar nümunələri içərisində öz alimlik səriştəsi, mövzuya vəqiflik dərəcəsi, kamil yazıçı dəst-xətti, bənzərsiz fərdi üslubu ilə seçilir.

Kitabdakı yazılar içərisində ən böyük yeri “Nazim Hikmət və Azərbaycan ədəbiyyatı” mövzusu tutur. Bu məqalələrdə N. Hikmətin

Azərbaycan ədəbiyyatına vurğunluğu, onun klassiklərimiz Füzuli, Vaqif, Mirzə Fətəli Axundzadə, Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə haqqında söylədiyi fikirlərin bənzərsizliyi və orijinallığı ilə seçilməsi qeyd olunur. Müəllif yazır ki, N. Hikmətin 1927-ci ildə Bakıya gəlişi, 1928-ci ildə onun ilk “Günəşi içənlərin türküsü” kitabının Azərbaycanda nəşri poeziyamıza yeni nəfəs, yeni ruh gətirmişdi. Sonrakı illərdə bu ruh, bu yeni nəfəs Azərbaycan şairlərindən Mikayıl Rəfilinin, Süleyman Rüstəmin, Səməd Vurğunun, Rəsul Rzanın, Nigar Rəfibəylinin yaradıcılığında xüsusilə bariz şəkildə öz təəcəssümünü tapmışdı. Adları çəkilən şairlərin hər birinin yaradıcılığında Nazim poeziyasının ətri duyulur. Bu şairlərin içərisində Rəsul Rzanın özünəməxsus yeri vardır. Bunu diqqətə alan Aqşin müəllim kitabda Rəsul Rzaya iki məqalə həsr etmişdir. O haqlı olaraq qeyd edir ki, Türkiyədə Nazim Hikmət şeirləri top-tüfənglə qarşılandığı kimi, Azərbaycanda da Rəsul Rza poeziyası bir vaxt hücumlara məruz qalmışdı. Amma neçə illər sonra başa düşüldü ki, Rəsul Rza təkcə bu günün deyil, həm də sabahın şairidir. (“Sabahın şairidir” kəlamı Nazim Hikmətə aiddir).

1950-ci ildə Nazim həbsxanadan azad olunduqdan sonra onun 48, S. Rüstəmin isə 44 yaşı vardı. Bundan sonra onların dostluğunun ikinci mərhələsi başlandı.

Kitabda Nazim Hikmətlə dostluq edən, onun təsiri ilə şeirlər yazan qələm ustalarından Mikayıl Rəfilini haqqında da bir oçerk var. Müəllif vurğulayır ki, “Sərbəst şeir haqqında ilk söz” adlı məqaləsində Mikayıl Rəfilinin Nazim haqqında fikirləri, bu böyük şəxsiyyətə və onun sənətinə olan rəğbəti, məhəbbəti bütün aydınlığı ilə görünür. Bu sevgi və rəğbət qarşılıqlı idi. Xatırladaq ki, N. Hikmətin məşhur “Başlandı nəslimizin

yarpaq tökümü” misraları ilə başlayan şeiri M. Rəfilinin vəfatı münasibətilə yazılmışdı.

Nazim Hikmət Səməd Vurğun poeziyasını çox bəyəndirdi. 1957-ci ildə Nazim ikinci dəfə Bakıya gələndə S. Vurğun həyatda yox idi, əbədiyyətə qovuşmuşdu. Nazim Azərbaycana həsr olunmuş bir çox şeirlər yazdı. Onlardan biri də “Otuz il sonra” adlanır. Həmin əsərdə Nazim Hikmət 1927-ci illə 1957-ci ili müqayisə edir, Azərbaycanı yenidən gördüyünə çox sevinirdi. Bu yerdə də S. Vurğunun adını çəkirdi: “Azərbaycan şeiri vardı, amma Səmədinkilər yoxdu”.

Aqşın müəllim yazır ki, N. Hikmət Bakıda olduğu vaxt Opera və Balet Teatına, Musiqili Komediya Teatrına, Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasına gedir, musiqi sənətimizin inciləri ilə tanış olur, sonra da mətbuat üçün ürək sözlərini qələmə alırdı. Bülbülün, Xan Şuşinskinin, Şövkət Ələkbərovanın, Tofiq Quliyevin mahnılarını və səslərini çox bəyəndirdi. O, Azərbaycan Opera Teatrında baxdığı Qara Qarayevin “Yeddi gözəl” baletini yalnız Sovet İttifaqında deyil, bütün dünyada ən gözəl balet musiqisindən biri kimi qiymətləndirir, Fikrət Əmirovun “Sevil” operasına da böyük bir zövqlə qulaq asdığını fərəhlə xatırlayır. Bütövlükdə o, Azərbaycan musiqisini obrazlı şəkildə kökləri Azərbaycan torpağının, xalqının dərinliklərində, gövdəsi dostluq, nikbinlik, ümid kimi sağlam yekparə ulu çinara oxşadır. Aqşın müəllim yazır ki, N. Hikmətin heyran olduğu əsərlərdən biri də dünya şöhrətli bəstəkarımız Arif Məlikovun “Məhəbbət əfsanəsi” baleti idi. Məlum olduğu kimi, “Məhəbbət əfsanəsi” Nazim Hikmətin “Bir aşk masalı” pyesinin əsasında yaradılmışdır.

Kitabdakı ən maraqlı oçerklərdən biri sənətkarın mənəvi övladım dediyi heykəltəraş Münəvvər Rzayeva ilə N. Hikmət haqqındadır. Münəvvər xanım şairin çox istədiyi, bəyəndiyi sənət xadimi idi. M.

Rzayeva onun büstünü və heykəlini yaratmışdı. Aqşın müəllim belə bir faktı da deyir ki, Münəvvər xanım şairin vəfatından sonra hər il yanvar ayının 20-də Nazim Hikmətin ad gününü evində qeyd edir, o da bu ad günlərinə qatılmış.

Aqşın Babayev Nazim Hikmətin gözəl şair, mahir dramaturq, realist nasir olmaqla yanaşı, həm də bir kinossenarist kimi məşhur olduğunu, ömrünün sonuna qədər Azərbaycanın kino xadimləri ilə yaradıcılıq əlaqələri saxladığını qeyd edir. Onun əsərləri əsasında çəkilmiş “Bir məhəlləli iki oğlan”, “Məhəbbətim mənim, kədərim mənim” və başqa filmlərin geniş tamaşaçı kütləsinin böyük rəğbətini qazandığını vurğulayır.

Nazim Hikmətlə Azərbaycanın bağlılığının unudulmaz səhifələrindən biri də N. Hikmət poeziyasının, dram əsərlərinin nəşri və bu əsərlərin səhnə taleyidir.

N. Hikmət yaradıcılığının poetik nümunələri Azərbaycanda 1928-ci ildən başlayaraq bu günə qədər vaxtaşırı nəşr edilməkdədir. Aqşın müəllim sənətkara dair məqalələrinin birində böyük qürur hissi ilə qeyd edir ki, bu nəşrlərin ən mükəmməli Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin müvafiq sərəncamına əsasən Nazim Hikmətin 2006-cı ildə latın qrafikası ilə nəşr edilmiş “Seçilmiş əsərləri”dir. İyirmi beş min tirajla çap olunmuş bu kitabın sənətkarın şeir və poemaları, habelə “Kəllə”, “Qərribə adam”, “Damokl qılıncı” pyesləri daxil edilmişdir. (Kitabın tərtibçisi Aqşın Babayevdir.)

Kitabda N. Hikmətin dünya teatrları tərəfindən səhnəyə qoyulmuş 20-dən artıq pyesindən söhbət açılır. Azərbaycanda müəllifin “Kəllə” pyesi bütün başqa dram əsərlərindən daha əvvəl radio tamaşası kimi efirə verilmişdi. “Qərribə adam”, “Şöhrət və ya unudulan adam”, “Kəllə”,

“Türkiyədə”, “Damokl qılıncı”, “Bayramın ilk günü” pyesləri Azərbaycanada Adil İsgəndərov, Tofiq Kazımov, Məhərrəm Haşımov kimi görkəmli rejissorlarımız tərəfindən uğurla səhnəyə qoyulmuş, tamaşaçılar tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanmışdı.

Kitabın ən maraqlı və həcmli bölümlərindən birini N. Hikmət yaradıcılığının Azərbaycanda tədqiqi məsələsinə dair Aqşın müəllimin fikirləri təşkil edir. Aqşın müəllim qədirbilən, Anadolu türklərinin “vəfa borcu” dediyi nəcib duyğularla yaşayan alimdir. O, kitabda N. Hikmət yaradıcılığı ilə bağlı olan bütün elm adamlarını, nazimşünasları və nazimsevərləri tək-tək xatırlayır, əsərlərini təhlil və şərh edir, nazimşünaslıqdakı xidmətlərini obyektiv şəkildə qiymətləndirir.

2007-ci ildə dərc olunan “Mövlana və Nazim Hikmət” adlı məqaləmizdə yazmışdıq ki, mütəfəkkir-şair hələ gəncliyində, marksizmə yiyələnmədən mövləviliyi, təsəvvüf fəlsəfəsini yüksək qiymətləndirmiş, sonralar da bütün yaradıcılığı boyu böyük Hikmətə - Kamil insana inanmış, bu mərtəbəyə bəşər övladını ucaldan Eşqə sadıq qalmışdır. Fərq yalnız burasındadır ki, həsrətdən doğulan, ayrılıqdan fəryad edən, daim vüsala doğru yürüyən Nazim Hikmət iyirmi yaşından sonra öz Yaradanına heç bir zaman asi olmadan xoşbəxtliyi Yaradanda axtarmışdır.

Burada kiçik bir haşiyə çıxaraq Nazim Hikmətin poeziyasının mənim üçün də doğma olduğunu vurğulamaq istəyirəm. Sadəcə, türk ədəbiyyatı mütəxəssisi olduğum üçün yox, həm də ona görə ki, mənim də, tələbəlik illərini eyni qrupda paylaşdığımız ömür-gün yoldaşımın da universiteti bitirərkən nazimşünas Yusif Şirvanın elmi rəhbərliyi ilə yazdığımız diplom işləri sənətkarın məşhur “İnsan mənzərələri” iri həcmli epopeyasındakı iki poemanın (“Zoya” və “Moskva simfoniyası”) ədəbi-tənqidi təhlilinə həsr olunmuşdu.

Aqşın müəllim ildə ən azı iki dəfə (sənətkarın doğum və anım günlərində) Nazim Hikmət haqqında məqalə çap etdirir, onu yad edir, ruhunu yaşadır. Və hər səfərində bunu qeyd etməyi unutmur ki, Nazim Hikmətin son illərində onun vətən həsrəti ilə çırpınan yaralı ürəyinin yeganə təsəllisi Azərbaycan idi. Azərbaycan da onu həmişə öz doğma övladı kimi qəbul edirdi. Yalnız onu yox, onun doğmalarını da xalqımız həmişə mehribanlıq və qayğıkeşliklə qarşılayırdı. Şairin ölümündən sonra Bakıya qonaq gələn xanımı Münəvvər və oğlu Mehmet, sonralar ölkəmizi ziyarət edən bacısı Samiyə xanım da Nazim Hikmət kimi xalqımıza çox doğma, çox əzizdir.

Biz buraya qədər məqalənin sərlövhəsindəki nazimşünasdan və onun Türkiyədə nəşr olunan kitabından bəhs etdik. Bir neçə kəlmə də Ceviz ağacı, Çinar və rapsodiya haqqında. Türk dünyası poeziyasında ceviz ağacı deyincə, ağla ilk gələn Nazim Hikmət və onun Vətən həsrətli məşhur şeiridir (bu sətirləri yazarkən tanınmış estrada müğənnisi Cem Qaracanın bu şeirə bəstələyib oxuduğu mahnı qulaqlarımda cingildəyir):

Ben bir ceviz ağacıyım Gülhane Parkında,
Ne sen bunun farkındasın, ne polis farkında.

Yarpağı doğma Azərbaycanımızın xəritəsinə oxşayan ulu çinar ağacı isə türkcülər arasında hər zaman ölkəmizin rəmzi sayılıb.

Rapsodiya kəlməsi isə məlumdur. N. Hikmətin yurdumuzla münasibətləri, ədəbiyyatımız, incəsənətimiz və elm adamlarımızla əlaqələri o qədər çoxşaxəli, irimiqyaslı və müxtəlifyönlüdür ki, haqqında ancaq bu şəkildə-epik parçalardan, miniatür etüdlərdən ibarət bütöv bir monumental əsər formatında söz açmaq mümkün idi.

Kitabın ön sözündə Aslan Kavlak yazır ki, vaxtilə N. Hikmət onun haqqında Moskvada yaşayan məşhur azərbaycanlı türkoloq-nazimşünas Əkbər Babayevin qələmə aldığı ilk monoqrafiyanı oxuduqdan sonra ona hədiyyə etdiyi kitablardan birinə belə bir avtoqraf yazıb imzalamışdı: “Məni mənə tanıdana...” Məncə, Ustad sağ olub, Aqşin müəllimin bu kitabını oxusaydı, eyni avtorafı təkrarlardı. Bəlkə də sənətkar belə yazardı: “Məni mənə, doğma Azərbaycanıma və Türkiyəmə tanıdana...”

Aqşin Babayevin Nazim Hikmətə həsr etdiyi əsərləri

KİTABLAR

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ

1. “Nazim Hikmət”. Bakı, İşıq, 1978.
2. “Dünya vəfalıdır”. B., Yazıçı, 1984.(“Kitabsatan” hekayəsi)
3. “Dünyanın axırı”. B., Gənclik, 1992. (“Ceviz ağacı”. Sənədli povest)
4. “Başımıza gələnələr”. B., Azərnəşr, 1994.(“Nazim Hikmət”. Portret-oçerk)
5. “Azərbaycan və türk dünyası”. “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı, B, 1998. (Nazim Hikmətə həsr olunmuş hissə)
6. “Müasir türk dramaturgiyası”. “Qanun” nəşriyyatı, B., 1998. (“Nazim Hikmət” bölümü)
7. “Yanan zürafə”. “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı, B., 1999.(Nazim Hikmət ilə bağlı xatirələr)
8. “Kino...Kino...”. Nəşriyyat Poliqrafiya Mərkəzi, B., 1999.(“Kino sənəti və Nazim Hikmət”)
9. “100 yaşlı Nazim Hikmət” . “Təhsil” mərkəzi, B., 2000.
10. “Azərbaycan kino sənətində ədəbi əsərlərin təcəssümü”. (Aydın Kazımzadə ilə birlikdə). “Mütərcim” Nəşriyyat-Poliqrafiya mərkəzi, B,2000. (“Nazim Hikmət” bölümü)
11. “Türkiyə ədəbiyyatı müntəxəbatı”. “Təhsil” mərkəzinin nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, B, 2001.(“Nazim Hikmət” bölümü)
12. “İşıqlı bir iz”. “Borçalı” nəşriyyatı, 2009 (“Nazim Hikmət” bölümü)

RUS DİLİNDƏ

1. «Социальные мотивы в современной турецкой драматургии». («Социально-политические проблемы в пьесах Назыма Хикмета») Б., «ЕЛМ».1982

TÜRK DİLİNDƏ

1. «Nazim Hikmət və yaşı», türkcələşdirəni və redaktoru Yüksəl Kaya, Federal Almaniya, Berlin, 1989.
2. «Nazim və Azərbaycan». Türkiyə. «Zeus» nəşriyyatı, 2012.

MƏQALƏLƏR

1. «Mən yanmasam». (Nazim Hikmətin anadan olmasının 60 illiyi münasibəti ilə). «Azərbaycan gəncləri», 1962, 24 yanvar.
2. «Nazim Hikmətin dramaturgiyasında kapitalizmin ifşası». «Azərbaycan gəncləri» qəzeti, 1962, 27 iyun.
3. «Nazim Hikmət dramaturgiyasında sülh mövzusu». Elmi əsərlər, ADU, Bakı, 1965. N 5.
4. «Несколько слов о драматургии Назыма Хикмета». Журнал «Литературный Азербайджан», 1965, №1 (rus dilində).
5. «Türk dramaturgiyası və Nazim Hikmət». Azərbaycan Dövlət Universitetinin elmi xəbərləri. Dil və ədəbiyyat seriyası, 1965, №2.
6. «Nazim Hikmət novator dramaturq kimi». «Aspirantların elmi əsərləri». (Elmi konfransın materialları) Azərbaycan Dövlət Universiteti, Bakı, 1966.
7. «Nazim Hikmət və Azərbaycan». «Elm və həyat» jurnalı, 1966, N 2.

8. “Nazim Hikmət Türkiyədə”. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1966, 10 oktyabr.
9. «Nazim Hikmət inqilabi ideyaları tərənnüm edir». “Ədəbiyyat və incəsənət”, 1970, 4 yanvar.
10. «Vətən həsrətli gözlər». (Nazim Hikmətin anadan olmasının 70 illiyi münasibətilə). “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1972, 22 yanvar.
11. «Cümhuriyyət dövrü türk dramaturgiyasının mövzu dairəsi». (N.Hikmətə aid hissə) Türk filologiyası məsələləri, II buraxılış. “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 1980.
12. «Cümhuriyyət dövrü türk dramaturgiyasının bəzi məsələləri». (N.Hikmətə aid hissə) Gürcüstan Elmlər Akademiyasının elmi xəbərləri. Tbilisi, 1981, N 1, (gürcü və rus dillərində.)
13. “Nazim Hikmət”. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, 1983. VII cild.
14. “Üç cür yaşamaq var”. Nazim Hikmətin “Yaşamaq gözəl şeydir, qardaşım” kitabına ön söz. Bakı, Yazıçı, 1983.
15. “Mavi gözlü dev”in dostu”. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1987, 11 dekabr.
16. «Dünyalar mənim oldu». Nazim Hikmətin 90 illiyi qarşısında. “Ədəbiyyat qəzeti”, 1991, 6 sentyabr.
17. «Bir daha Nazim haqqında». “Ədəbiyyat qəzeti”, 1992, 28 yanvar.
18. “Nazim Hikmət – 90”. “Qobustan” jurnalı, 1992, N 1-2.
19. “Geriyə dönməyi sevməm...” “Şəhriyar” qəzeti, 1997, 23-29 oktyabr.
20. “Kapadı kitabı Münəvvər”. (Nazim Hikmətin həyat yoldaşı Münəvvər Andaç haqqında). “Ədəbiyyat qəzeti”, 1998, 29 may.

- 21.«Azərbaycan-türk ədəbi əlaqələri və yeni poeziyanın təşəkkülü» (N.Hikmət haqqında). “Elmi əsərlər”, V buraxılış, Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 1999.
22. «Türk kino sənəti və onun səciyyəvi xüsusiyyətləri» (N.Hikmətə aid hissə). “Ulduz” ədəbiyyat və sənət jurnalı, 2000, N 1.
23. «Türk kino sənətinin inkişaf mərhələləri və görkəmli simaları» (“Nazim Hikmət” bölümü). “Təfəkkür”jurnalı, 2000, N 2.
24. “Nazim Hikmət - əsrlərə sığmayan türk şairi”. “Ədəbiyyat” qəzeti, 2000, 10 mart.
25. «Üfüqdə göy gözlərin sarı həsrəti». “Ədəbiyyat qəzeti”, 2000, 21 aprel.
26. “Türk ədəbi tənqidində Nazim Hikmət şəxsiyyəti”. “Ulduz”, 2001, N 1.
27. “Nazim Hikmət”. Elmi konfransın materialları, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, 2001.
28. «Nazim Hikmət taleyi.” “İki sahil” qəzeti, 2001, 16 may.
29. «Nazim Hikmətə bağlı ömrüm». “Yazıçı” (“Oğuz eli” qəzetinin xüsusi buraxılışı). 2002, yanvar.
30. “Bu dünyaya gəlməyə dəyərdi...” “Nazim Hikmət-100”. “Ədəbiyyat qəzeti”, 2002, 8 fevral.
31. Nazim Hikmət. Altay Məmmədovun “Nazim Hikmət Gəncədə” kitabına “Ön söz”, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 2002.
32. “Azərbaycan - Nazim Hikmət dünyasında”. “Azərbaycan” jurnalı, 2002, N1.
33. “Damokl qılıncı” pyesi Bələdiyyə teatrının səhnəsində. “Azərbaycan” qəzeti, 2002, 21 fevral.
34. “Bu dünyadan Nazim keçdi” . “Vəfa” jurnalı, 2004, N 6.

35. “Aqşın Babayevə on üç sual” (“N.Hikmətə aid hissə”.) “Vəfa” jurnalı, 2005, N 11-12.
36. “Ağlı-qaralı dünya...” “Qobustan” jurnalı, 2005, N 1.
37. Vilayət Cəfərin “Qürbətdə yaranan dostluq” kitabı haqqında. (N.Hikmətlə Ə.V.Əl-Bəyatının dostluğu haqqında). “Ədəbiyyat qəzeti”, 2006, 26 may.
38. «Nazim Hikmət pyeslərinin nəşri və səhnə taleyi». Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin elmi əsərləri, Bakı, 2008 №3-4..
39. “Nazim Hikmət. Kərəm kimi” (Anarın Türkiyədə nəşr olunmuş kitabı haqqında). “Ədəbiyyat qəzeti”, 2009, 2 dekabr.
40. “Başım üstündə bir çinar olursa”(Nazim Hikmət haqqında). “Ədəbiyyat qəzeti”, 2011, 8 aprel .
41. “Məni mənə tanıdana”(Nazimşünas Aslan Kavlak haqqında). “Ədəbiyyat qəzeti”, 2008, 11 aprel.
42. “Nazimi yaşadanlar”. “525-ci qəzet”, 2011, 22 may.
43. “Dünyada Nazim, Nazimdə dünya”. “Ədəbiyyat qəzeti”, 2013, 17 may.
44. “Bilinsin ki, mənəm baxan” “525-ci qəzet”, 2014, 22 may.

Kitabın içindəkilər

Azər Turan. Dünya poeziyasının türk şahzadəsi (Ön söz)

(professor Aqşın Babayevin “Nazim Hikmət qalaktikası” kitabını oxuyarkən)

Nazim Hikmətə bağlı ömrüm

Nazim Hikmətin 100 illiyi

Nazim Hikmətin Türkiyə vətəndaşlığı

Nazim Hikməti sevənlər və sevməyənlər

Nazim Hikmət yaradıcılığının tədqiqi davam edir

Nazim Hikmətə bağlı insanlar

“Kapadı kitabı Münevver...”

Zəkəriyyə Sərtəl

Rəsul Rza

Nazim Hikmət və Rəsul Rza haqqında düşüncələr

“Mavi gözlü dev”in dostu Əkbər Babayev

Anar: “Kərəm kimi”

“Məni mənə tanıdana”

Arif Məlikov özü bir əfsanədir

Münəvvər Rzayeva

Əkrəm Cəfər Nazimi çox sevərdi

“Bu dünyaya gəlməyə dəyərdi”

“Gelsene dedi bana...”

Melih Günəş

Ağlı-qaralı dünya

**Nazim Hikmətə həsr etdiyim
məqalə və müsahibələrdən seçmələr**

Mən yanmasam...

(Nazim Hikmətin anadan olmasının 60 illiyi münasibətilə)

Nazim Hikmətin “Kəllə” pyesi

Türk dramaturgiyası və Nazim Hikmət

“Türkiyədə” pyesi haqqında düşüncələr

Nazim Hikmət Türkiyədə

Nazim Hikmət novator dramaturq kimi

Vətən həsrətli gözlər

(Nazim Hikmətin anadan olmasının 70 illiyi münasibətilə)

“Üç cür yaşamaq var...”

Gün kimi şəfəq saçdı...

(Nazim Hikmətin 80 illiyi münasibətilə)

Əsrimizin böyük sənətkarı

(Nazim Hikmətin 90 illiyi qarşısında)

Evimizdə türk klassik ədəbiyyatının ruhu hakimdi...

(Nazim Hikmətin 90 illiyi qarşısında Aqşin Babayevlə müsahibə)

Nazim Hikmət - əsrlərə sığmayan türk şairi (Müsahibə)

Nazim Hikmət və kino

Azərbaycan Nazim Hikmət dünyasında

“Damokl qılıncı” pyesi Bələdiyyə Teatrının səhnəsində

Bu dünyadan Nazim keçdi

Qürbətdə yaranan dostluq

Nazim Hikmət pyeslərinin nəşri və səhnə taleyi

“Başım üstündə bir çinar olursa...”

Nazimi yaşadanlar

Dünyada Nazim, Nazimdə dünya

(Nazim Hikmətin vəfatının 50 illiyi münasibətilə)

Səbr daşı

(Nazim Hikmətin xatirə günü münasibətilə)

Bu həsrət bizim !

(Nazim Hikmətin doğum günü münasibətilə)

Əsgər Rəsulov. Görkəmli nazimşünasın “Ceviz ağacı” və “Çinar”
rapsodiyası (Son söz əvəzi)